

Konwersatorium Wiedzy o Mieście

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Konwersatorium Wiedzy o Mieście

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO
Łódź 2021

nr 6 (34) 2021
ISSN 2543-9421

Siedziba Redakcji
Instytut Geografii Miast, Turystyki i Geoinformacji, Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki
90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31
tel. +48 42 635 63 05

REDAKTOR NACZELNA

Ewa Szafrńska

ZASTĘPCA REDAKTOR NACZELNEJ

Joanna Kowalczyk-Anioł

SEKRETARZ

Angelika Jasion

RADA NAUKOWA

Waldemar Cudny	Uniwersytet Łódzki
Mariusz Czepczyński	Uniwersytet Gdański
Annegret Haase	Helmholtz Centre for Environmental Research, Niemcy
Jolanta Jakóbczyk-Gryszkiewicz	Uniwersytet Łódzki
Tomasz Kaczmarek	Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
Szymon Marcińczak	Uniwersytet Łódzki
René Matlovič	University of Presov, Słowacja
Joseph Salukvadze	Tbilisi State University, Gruzja
Dariusz Sokołowski	Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń
Zdeněk Szczyrba	Palacký University of Olomouc, Czechy
Przemysław Śleszyński	Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN
Petra Špačková	Uniwersytet Karola w Pradze, Czechy
Tiit Tammaru	University of Tartu, Estonia
Grzegorz Węclawowicz	Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN
Anita Wolaniuk	Uniwersytet Łódzki
Andrzej Zborowski	Uniwersytet Jagielloński

Czasopismo jest objęte patronatem Komisji Geografii Osadnictwa i Ludności PTG

RECENZENCI

Ali Afshar, Leszek Butowski, Waldemar Cudny, Iwona Jażdżewska, Pamela Jeziorska-Biel, Ewa Klima, Maciej Kowalewski, Agnieszka Michalska-Żyła, Mirosław Mika, Justyna Mokras-Grabowska, Agnieszka Niezgoda, Marek Nowacki, Robert Pawlusiński, Agnieszka Rochmińska, Dorota Sikora-Fernandez, Barbara Szczepańska, Robert Szymytkie, Alina Zajadacz

REDAKTOR INICJUJĄCY

Katarzyna Smyczek

REDAKTOR-KOORDYNATOR PROCESU WYDAWNICZEGO

Beata Bednarek

REDAKCJA JĘZYKOWA

Richard Bolt, Justyna Goń, Joanna Krasoń, Maria Magdalena Nowakowska, Dorota Stępień, Katarzyna Szumska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Jakub Foremniak, Katarzyna Szumska

KOREKTA

Jakub Foremniak, Maria Magdalena Nowakowska, Katarzyna Szumska

MAPY I RYSUNKI

Anna Wosiak

KOREKTA TECHNICZNA

Elżbieta Rzymkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

Beata Bednarek

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska; Agencja Komunikacji Marketingowej efektoro.pl
Zdjęcie wykorzystane na okładce: <https://commons.wikimedia.org/Łódź> w 1853

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

ISSN 2543-9421

e-ISSN: 2544-1221

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.10417.21.0.C

Ark. druk. 20,75

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. Jana Matejki 34A, tel. +48 42 635 55 77

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl, e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

SPIS TREŚCI

Artykuły

ALEKSANDRA JADACH-SEPIOŁO – Trzydzieści lat ewolucji polskiego podejścia do rewitalizacji miast	7
PIOTR SZUKALSKI – Przemiany poziomu dzietności w obecnych miastach wojewódzkich w Polsce w latach 1983–2020	17
MAREK NOWAK, ANDRZEJ SIATKOWSKI – Modernistyczne sąsiedztwo wielkomiejskie na tle innych form zamieszkania. Wybrane przykłady.....	27
KAROLINA KACPRZAK – Wpływ pandemii na funkcjonowanie platformy wynajmu krótkoterminowego Airbnb w miastach – przegląd literatury	41
MONIKA PŁAZIAK – Wirtualne społeczności lokalne Krakowa i ich potencjalny wpływ na jakość życia mieszkańców	51
JOANNA PAPIŃSKA-KACPEREK, ALEKSANDER Z. WASSILEW – Zastosowanie idei <i>smart city</i> w czasie pandemii COVID-19 i izolacji społecznej w Polsce w 2020 roku	63
JOLANTA JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ – Łódź ciągle ziemią obiecaną?	73
MOHAMMADHOSSEIN DEHGHAN POUR FARASHAH, EHSAN ASLANI – A tourism-oriented conservation plan for a historic neighborhood based on urban design qualities: The case of Yazd in Iran	83
JUSTYNA MOKRAS-GRABOWSKA – Contemporary trends in urban allotment gardening: The example of family plots in Warsaw	99
IZABELA GARDJAN, ROBERT SZMYTKIE – Przemiany zespołu osadniczego Bełchatów-Rogowiec pod wpływem eksploatacji złóż węgla brunatnego.....	107
WALDEMAR CUDNY, KORNEL PIECHOTA – Wpływ targów GameON 2019 na produkt miejski i promocję Kielc	123
EWA SZAFRAŃSKA, AGNIESZKA MICHALSKA-ŻYŁA – A qualitative approach to the migration attractiveness of a city: Łódź in the opinions of new residents	135
ALEKSANDRA MROCZEK-ŻULICKA – Formy i rozmieszczenie wydarzeń z zakresu plenerowej rekreacji twórczej w Łodzi	143
IWONA KOPACZ-WYRWAŁ – Aktywność turystyczna kieleckich seniorów w latach 2015–2019	157

Aleksandra Jadach-Sepiolo
 <https://orcid.org/0000-0002-9464-9649>
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
Kolegium Nauk o Przedsiębiorstwie
Katedra Miasta Innowacyjnego
a.jadachsepiolo@gmail.com

TRZYDZIEŚCI LAT EWOLUCJI POLSKIEGO PODEJŚCIA DO REWITALIZACJI MIAST

Abstrakt: Celem artykułu jest przedstawienie ewolucji systemu rewitalizacji w Polsce, począwszy od kształtowania jego zarysów, przez próby systemowego uregulowania oraz równoległych doświadczeń miast i pierwszych naukowych ocen, po obecnie funkcjonujący model, w którym praktyka w bogaty sposób korzysta z opracowań naukowych i eksperckich, a przepisy tworzą jasne ramy procesów rewitalizacyjnych. W artykule posłużono się metodami deskryptywnymi, w szczególności techniką analizy historycznej. Jako narzędzie analizy struktury modelu rewitalizacji zastosowano także macierz, zaproponowaną przez autorkę w 2009 r. w pracy doktorskiej. Jest to macierz ukazująca główne elementy polityki rewitalizacji w dojrzałym modelu w zestawieniu z powiązaniem między interesariuszami, którzy powinni być w proces rewitalizacji zaangażowani z uwagi na jego skomplikowany i wieloletni charakter. Analizę polskiego modelu rewitalizacyjnego przy użyciu macierzy przeprowadzono dla dwóch kluczowych etapów jego rozwoju – u progu powstawania ogólnokrajowego systemu rewitalizacji oraz pięć lat od chwili jego wdrożenia. W tym celu wykorzystano materiały ze współprowadzonego przez autorkę badania ewaluacyjnego „Badanie systemu zarządzania i wdrażania procesów rewitalizacji w Polsce”.

Słowa kluczowe: rewitalizacja, miasto, ewolucja, polski model, Mołdawia.

THIRTY YEARS OF THE EVOLUTION OF THE POLISH APPROACH TO URBAN REVITALISATION

Abstract: The aim of the article is to present the evolution of the revitalization system in Poland, from the shaping of its outlines, through attempts at systemic regulation along with parallel practical experience from cities and the first scientific assessments, to the current form, in which practice makes extensive use of scientific and expert studies and regulations create a clear framework for revitalization. The article uses descriptive methods, in particular the technique of historical analysis. The matrix, proposed by the author in 2009 in her doctoral dissertation, was also used as a tool for analyzing the structure of the revitalization model. This is a matrix showing the main elements of revitalization policy in a mature model in comparison with the relationships between stakeholders who should be involved in revitalization due to its complex and long-term nature. Using this matrix, an analysis of the Polish revitalization model was carried out at two key stages of its development – at the threshold of the creation of a nationwide revitalization system and five years after its implementation. For this purpose, materials from the evaluation study coled by the author, were entitled “Study of the management and implementation of revitalization in Poland”.

Keywords: revitalization, city, evolution, Polish model, Moldova.

1. WPROWADZENIE

Polskie podejście do rewitalizacji kształtowało się przez wiele lat, począwszy od momentu transformacji. Niezależnie od dążenia do rozwiązania typowych dla polskich miast problemów, podobnie jak w większości krajów Europy Zachodniej, nastąpiło w Polsce przejście od projektów punktowych do kompleksowych, profilowanych pod kątem potrzeb konkretnego obszaru, łączących różne sfery działania i przynoszących efekty przede wszystkim w sferze społecznej. Pokonanie tej drogi, od obszarowych wyburzeń do dzisiejszych zasad rewitalizacji jako kompleksowego ożywiania i uzdrawiania zdegradowanych obszarów

miejskich, zajęło krajom europejskim ponad pół wieku. Polsce udało się ją przebyć w dużo krótszym czasie dzięki korzystaniu z dobrych praktyk zachodnich. Obecnie polskie doświadczenia pomagają skrócić okres budowy modelu rewitalizacji w Republice Mołdawii.

Głównym celem artykułu jest przedstawienie procesu kształtowania modelu rewitalizacji w naszym kraju, począwszy od pierwszych pionierskich doświadczeń, przez próby systemowych rozwiązań, po formowanie zrębów systemu i transfer rozwiązań sprawdzonych za granicą.

W opracowaniu posłużono się metodami deskryptywnymi, w szczególności techniką analizy historycznej. W analizie struktury modelu rewitalizacji wykorzystano także zaproponowane przez autorkę w 2009 r. w pracy doktorskiej (Jadach-Sepiolo, 2009) narzędzie diagnostyczne – matrycę ukazującą główne elementy polityki rewitalizacji w dojrzałym modelu – w zestawieniu z powiązaniem między interesariuszami, którzy powinni być w proces rewitalizacji zaangażowani z uwagi na jego skomplikowany i wieloletni charakter.

Model rewitalizacji to zbiór postaw i zachowań społecznych oraz ekonomicznych, prowadzących do rewitalizacji przestrzeni miejskiej, obejmujący cztery aspekty. Są to:

- struktury organizacyjno-prawne,
- finansowanie,
- zarządzanie,
- partycypacja podmiotów spoza sektora publicznego (Jadach-Sepiolo, 2009).

Aspekty te określają zręby krajowego modelu rewitalizacji. Zgodnie z zasadą pomocniczości wytyczono dwie osie modelu powiązań w kształtowaniu i prowadzeniu polityki rewitalizacji, tj. powiązania poziome (horyzontalne) i pionowe (wertykalne). Powiązania wertykalne wyznaczają zaangażowanie poszczególnych poziomów administracji w cały proces. Integracja celów rewitalizacji (urbanistycznych, społecznych i ekonomicznych) wymusza współpracę poziomą. Tworzenie i wcielanie w życie strategicznej wizji realizacji tych celów jest możliwe tylko przez horyzontalną współpracę resortów odpowiadających za politykę przestrzenną, mieszkaniową, społeczną, transportową, ochrony środowiska, dziedzictwa itp. na poziomie centralnym, regionalnym i lokalnym. Ze względu na fundamentalne znaczenie podmiotów prywatnych i organizacji pozarządowych w ożywianiu obszarów zdegradowanych do tych dwóch głównych osi dodano także powiązania międzysektorowe między sektorem publicznym oraz prywatnym i społecznym.

Analiza każdego krajowego modelu rewitalizacji, zgodnie z opisanym podejściem badawczym, wymaga zestawienia elementów krajowego modelu rewitalizacji (aspekty instytucjonalno-regulacyjne, finansowe, zarządcze i partycypacyjne) z układami powiązań między interesariuszami rewitalizacji. W rezultacie w celu oceny złożoności i stanu zaawansowania modelu rewitalizacji konkretnego kraju niezbędne jest wypełnienie matrycy, powstającej z nałożenia na siebie tych dwóch perspektyw.

Wykorzystując matrycę, przeprowadzono analizę polskiego modelu dla dwóch kluczowych etapów jego rozwoju – u progu powstawania ogólnokrajowego systemu rewitalizacji oraz pięć lat od chwili jego wdrożenia. W opracowaniu posłużono się materiałami ze współprowadzonego przez autorkę badania

ewaluacyjnego, zatytułowanego „Badanie systemu zarządzania i wdrażania procesów rewitalizacji w Polsce” (Jadach-Sepiolo, 2020).

2. CZAS PIONIERÓW

Polska przez wiele lat nie uczestniczyła w europejskiej debacie dotyczącej rewitalizacji miast (lata 1960–1990). W tym czasie narastała luka remontowa, wzmacniana powszechnymi w PRL zaniedbaniami inwestycyjnymi w gospodarce zasobami mieszkaniowymi. Ponadto po 1989 r. w niektórych miastach (głównie w dotychczasowych ośrodkach przemysłowych) pogorszyła się sytuacja społeczno-ekonomiczna w związku z likwidacją przedsiębiorstw państwowych i masowymi zwolnieniami zatrudnionych w nich pracowników. Brakowało kapitału, rozumianego nie tylko w kategoriach finansowych. Równie dotkliwy w zestawieniu z potrzebami rewitalizacyjnymi wymagającymi wspólnych działań władz i zaangażowania społeczności lokalnej był niedostatek kapitału społecznego. Na narastającą lukę remontową, będącą pozostałością po PRL, nałożyły się problemy ukrywanego do tej pory ubóstwa i wykluczenia społecznego. Stopniowo, zwłaszcza w miastach o znacznej skali degradacji obszarów śródmiejskich, coraz bardziej widoczne były także procesy suburbanizacji, które dodatkowo osłabiały tereny centralne w miastach.

Badania prowadzone w latach 2003–2005 w Instytucie Rozwoju Miast dostarczyły dość szczegółowych informacji na temat stanu polskiego mieszkalnictwa na przełomie XX i XXI w. Autorzy, formułując diagnozę ówczesnej sytuacji mieszkaniowej, stwierdzili, że:

- w Polsce występował ogromny deficyt mieszkań;
- budownictwo mieszkaniowe nie było w stanie zaspokoić potrzeb ludności;
- część zasobów mieszkaniowych była zdekapitalizowana lub stan techniczny pogarszał się w szybkim tempie;
- wiele mieszkań w starej zabudowie nie spełniało standardów i istniały niewielkie możliwości ich modernizacji;
- koszty utrzymania zasobów i użytkowania mieszkań wzrastały;
- skala wykluczenia w mieszkalnictwie była znaczna i dotyczyła nie tylko osób z grup zagrożonych trwałą marginalizacją (rodziny wielodzietne, patologiczne, osoby chore, pozbawione opieki, bezrobotne), ale także osób młodych o przeciętnej sytuacji ekonomicznej (Zaniewska, Thiel, Urbańska, Dominiak, Kornilowicz, 2005).

Źródeł tak zdiagnozowanej sytuacji należy szukać w polityce mieszkaniowej prowadzonej przez PRL oraz

w szybkim tempie przemian ekonomiczno-społecznych, które dokonały się w czasie transformacji. Podobnie jak w innych krajach europejskich w Polsce dyskusja o rewitalizacji rozpoczęła się od ogromnych wyzwań mieszkaniowych. Innymi aspektami odnowy (społecznymi, gospodarczymi czy środowiskowymi) stosunkowo szybko zaczęto się interesować jako nierozzerwalnie związanymi z regeneracją techniczną zasobów mieszkaniowych. Początkowe remontowe konotacje rewitalizacji na długo zdeterminowały potoczne rozumienie tego pojęcia.

W latach 90. XX w. tylko niewielka liczba miast w Polsce prowadziła programy rewitalizacji. Warto dodać, że miały one charakter pionierski. Już na początku tego okresu rozpoczęły się działania w Krakowie i Szczecinie. Następnie dzięki zagranicznym instytucjom pomocowym, np. brytyjskiemu funduszowi Know How Fund, amerykańskiemu programowi USAID/PADCO/CHF, francuskiemu programowi Rady Europy i Ruchu PACT ARIM, wdrażane były lokalne programy pilotażowe (Skalski, 2006). Po 2000 r. niektóre miasta zawiesiły działania z braku środków finansowych i rozwiązań proceduralnych, czekając na rozwiązania ustawowe. Inne podejmowały niezbędne prace remontowe lub kontynuowały już rozpoczęte działania remontowe i modernizacyjne w swoich zasobach.

Coraz częściej akcentowano brak niezbędnych rozwiązań ustawowych (np. Szczecin), podejmując próby stosowania lokalnych rozwiązań (np. Lublin, Dzierżonów, Sopot, Płock). Wzorcowym rozwiązaniem tego typu był Program Małych Ulepszeń (dalej: PMU), uruchomiony po raz pierwszy w Szczecinie, a potem stosowany w kilku innych miastach, m.in. w Dzierżonowie, Bielsku-Białej (Program Ulepszeń Lokatorskich) i Sopocie. W Szczecinie PMU polegał na refundacji części kosztów prac remontowych i modernizacyjnych wykonywanych przez lokatorów (właściciele mieszkań we wspólnotach mieszkaniowych). Co ważne, program stosowany był na obszarach miasta nieprzeznaczonych do natychmiastowych remontów, a więc miał raczej charakter pomocniczy dla działań rewitalizacyjnych, ponieważ hamował proces dekapitalizacji zasobów mieszkaniowych na innych terenach i przenoszenie się zjawisk kryzysowych. W Dzierżonowie z kolei PMU był traktowany jako podstawowy instrument finansowania działań rewitalizacyjnych. Funkcjonowanie programów małych ulepszeń zakończyło się w 2008 r. wraz z negatywnym wyrokiem wydanym przez Wojewódzki Sąd Administracyjny we Wrocławiu. Na mocy tego wyroku jednoznacznie zabroniono stosowania tego instrumentu jako ukrytej formy dotowania prywatnych właścicieli, co nosiło znamiona niedozwolonej pomocy publicznej.

Charakterystyczne dla pionierskiego okresu było finansowanie dużych inwestycji ze środków pomocowych (publicznych) z zagranicy, np. w Gdańsku

– termomodernizacja budynków mieszkalnych we współpracy z rządem duńskim, w Płocku – pomoc miasta partnerskiego Darmstadt w odnowie kilku kamienic i utworzeniu Ośrodka Kultury Niemieckiej, w Bytomiu – modernizacja zasobów mieszkaniowych i infrastruktury ze środków miasta Recklinghausen w ramach pomocy ze strony IBA Emscher Park (Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit, Urząd Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast, 2003). Wpłynęło to na utrwalenie przekonania o dominującej roli środków publicznych w procesie rewitalizacji. Dodatkowym impulsem do ugruntowania takiego przekonania była stosunkowo łatwość pozyskania na rewitalizację środków unijnych. Miasta zaczęły traktować rewitalizację jako furtkę do pozyskania dotacji nie tylko na remonty, ale również na różnorodne projekty infrastrukturalne, bez dążenia do angażowania sektora prywatnego. Także niespójność w traktowaniu rewitalizacji – w wytycznych do lokalnych programów jako wieloaspektowego procesu zmian technicznych, społecznych, gospodarczych i środowiskowych, a w dokumentach operacyjnych jako działań inwestycyjno-budowlanych, tj. w Zintegrowanym Programie Operacyjnym Rozwoju Regionalnego (dalej: ZPORR) i następnie w regionalnych programach operacyjnych (dalej: RPO) – przyczyniła się do tego, że miasta starały się raczej sprostać formalnym zaleceniom, umożliwiającym ubieganie się o środki finansowe, niż projektować kompleksowe procesy odnowy.

3. U PROGU ZMIANY SYSTEMOWEJ

W latach 2004–2006 przygotowano 167 lokalnych programów rewitalizacji (dalej: LPR). Wyczerpujących informacji o wdrożeniach projektów planowanych w LPR i dofinansowanych w ramach ZPORR dostarcza raport ewaluacyjny *Ocena programów i projektów rewitalizacyjnych realizowanych w ramach działania 3.3. „Zdegradowane obszary miejskie, przemysłowe i powojenne” ZPORR. Wnioski na przyszłość*, sporządzony w Instytucie Gospodarki Przestrzennej i Mieszkalnictwa (Siemiński, Topczewska, 2008). Według danych z tego raportu projekty rewitalizacyjne rozpoczęto w 113 miastach (24 dużych, 41 średnich oraz 48 małych) i 9 gminach wiejskich, przy czym najwięcej projektów wspieranych środkami unijnymi wdrożono w województwach:

- śląskim (w 14 miastach),
- dolnośląskim (w 12 miastach),
- mazowieckim (w 12 miastach).

W innych województwach dotację uzyskały wnioski od 2 do 10 miast. Wyjątek stanowiło województwo świętokrzyskie, w którym projekty rewitalizacyjne zostały skoncentrowane tylko w stolicy województwa. Ogółem przeprowadzono 178 projektów rewitalizacji o łącznej wartości 659 022 tys. zł. Ich dofinansowanie

ze środków unijnych wyniosło 385 971 tys. zł, co oznacza, że w skali kraju średnie dofinansowanie projektu wyniosło 62,01% (wysokość dotacji na realizację poszczególnych projektów zawierała się w przedziale od 12,58% do 75% wartości całości).

Duża grupa projektów realizowanych w ramach wspomnianego działania 3.3 ZPORR dotyczyła rewitalizacji przestrzeni publicznych (65 projektów) oraz renowacji budynków (62 projekty), w mniejszej liczbie dofinansowanie uzyskały projekty konwersji zabudowań na terenach poprzemysłowych i powojkowych na budynki mające spełniać funkcje edukacyjne, kulturalne, turystyczne lub gospodarcze (20 projektów). Pozostałe projekty (31) opisano jako kompleksowe – autorzy ewaluacji zwrócili jednak uwagę, że klasyfikacja sporządzona została jedynie na podstawie ich tytułów. Dotyczyły one rewitalizacji starówki bądź wyodrębnionego obszaru miasta, co mogłoby sugerować, że terminem „rewitalizacja” objęto również zintegrowane w mikroprogramach działania społeczne i ekonomiczne. Zdaniem autorów raportu bardziej prawdopodobne jest ograniczenie działań do *stricte* inwestycyjnych, mających na celu poprawę jakości przestrzeni publicznych na większym obszarze.

Działania realizowane w latach 2007–2013 podlegały różnym ocenom. W większości przypadków nie uzyskano jednoznacznych odpowiedzi na pytania dotyczące wpływu działań inwestycyjnych, prowadzonych w sferze technicznej i przestrzenno-funkcjonalnej, na sytuację społeczną i gospodarczą rewitalizowanych obszarów. Efekty nie były systematycznie mierzone, ale często uznawano, że występują albo wystąpią w dłuższym okresie. We wszystkich analizach podkreślano natomiast brak satysfakcjonujących rezultatów w sferze społeczno-gospodarczej. Skuteczność przeprowadzonych przedsięwzięć oraz trwałość ich efektów często nie była zadowalająca, przez co instytucje realizujące projekty rewitalizacyjne nie traktowały rewitalizacji jako trwałego narzędzia interwencji.

Mimo tych niezbyt optymistycznych ocen okres 2004–2013 był dobrze wykorzystany na przygotowanie do utworzenia ram systemowych dla rewitalizacji w Polsce. Kompetencje miast w zakresie zarządzania przedsięwzięciami rewitalizacyjnymi związane były zbyt mocno z programowaniem i realizacją działań ujętych w RPO (a wcześniej, do połowy 2009 r., w ZPORR). Lokalny program rewitalizacji stanowił niezbędny łącznik do wniosków o dofinansowanie projektu rewitalizacji w programach operacyjnych, przez co stał się także podstawowym dokumentem operacyjnym w trakcie zarządzania działaniami rewitalizacyjnymi. Już w dokumentach ZPORR znalazły się procedury nakazujące władzom miast tworzenie horyzontalnych zespołów ds. rewitalizacji, których zadaniem miało być przygotowanie lokalnych programów rewitalizacji. Wypracowanie zintegrowanych rozwiązań wydawało

się więc przede wszystkim kwestią czasu i nabycia odpowiedniego doświadczenia, dlatego tak ważne było rozpowszechnianie dobrych praktyk. W większości miast podejmujących działania rewitalizacyjne takie zespoły powstały. Mimo rozbicia działań rewitalizacyjnych (technicznych, społecznych, gospodarczych i środowiskowych) między regionalne i sektorowe programy operacyjne wytyczne dotyczące programowania rewitalizacji w miastach były dość spójne, a ich pełne wdrożenie i wykorzystanie w praktyce przyczyniały się do utworzenia zintegrowanych programów rewitalizacji na poziomie miasta.

W prawie polskim brakowało jednoznacznego zdefiniowania rewitalizacji i strategii rządu wobec miast, a to miasta, a nie regiony, na podstawie Karty Lipskiej i Agendy Terytorialnej traktowane były na poziomie europejskim jako ośrodki rozwoju. Potrzebne było zatem, aby na poziomie krajowym dokonana została integracja horyzontalna działań ministerstw odpowiedzialnych za rozwój regionalny z działaniami ministerstw kierujących następującymi działaniami administracji rządowej: finansów publicznych, gospodarki, planowania i zagospodarowania przestrzennego, kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, oświaty i wychowania, pracy, turystyki i sportu, środowiska, spraw rodziny i zabezpieczenia społecznego.

Partycypacja podmiotów niepublicznych w działaniach rewitalizacyjnych znalazła stałe miejsce w dokumentach operacyjnych, w wytycznych do sporządzania lokalnych programów rewitalizacji i samych LPR. Dokumenty te wskazywały na konieczność budowania koalicji prorozwojowych w rewitalizowanych miastach i podkreślały, że bez udziału najważniejszych partnerów społeczno-gospodarczych niemożliwe jest przeprowadzenie udanej rewitalizacji. Mimo tych zaleceń i dostępnej we wszystkich dokumentach dotyczących działań rewitalizacyjnych listy podmiotów niepublicznych, mogących uzyskać dofinansowanie w realizowanym przez siebie projekcie rewitalizacji, udział podmiotów niepublicznych był znikomy, co wynikało przede wszystkim z tego, że podmioty te w niewielkim stopniu były ujmowane w LPR, a dofinansowanie mogły uzyskać tylko projekty w nich zawarte. Analiza lokalnych programów rewitalizacji z lat 2004–2006 pozwoliła na wyciągnięcie następujących wniosków:

- duża część miast całkowicie pomijała w LPR istnienie prywatnych podmiotów jako potencjalnych partnerów w działaniach rewitalizacyjnych (około 34%);
- finansowanie prywatne było przewidziane deklaratorywnie na dalszym etapie (w kolejnym okresie programowania lub w bliżej nieokreślonym terminie);
- najczęstszymi partnerami prywatnymi były wspólnoty i spółdzielnie mieszkaniowe, na drugim miejscu kościoły i osoby prywatne (właściciele kamienic);
- rzadko planowano uczestnictwo organizacji pozarządowych w projektach rewitalizacji, jednak zdarzało

się to najczęściej w przypadku adaptacji budynków tychże organizacji na cele społeczne itp.

W tabeli 1 przedstawiono główne wnioski z oceny ówczesnego podejścia do rewitalizacji u progu prac nad ustawą o rewitalizacji.

Wskazane w tabeli 1 zależności publiczno-publiczne w układzie pionowym i poziomym oraz publiczno-prywatne w układzie poziomym skłaniają do stwierdzenia, że w Polsce tworzyły się podstawy polityki rozwojowej kraju, której elementem były działania rewitalizacyjne. Powstający model był jednak jeszcze niedojrzały. Powodem tego były m.in.:

- niezakończona reforma samorządowa i w konsekwencji nie do końca jeszcze klarowny podział zadań i kompetencji między poszczególne szczeble administracji publicznej;
- stosunkowo krótki czas od wprowadzenia regulacji (w dodatku miękkich) w zakresie rewitalizacji,

co wiązało się z ograniczoną możliwością oceny skuteczności wprowadzonych rozwiązań i niepełnym wykorzystaniem możliwości wynikających z przepisów;

- duża liczba trudnych do koordynacji regulacji unijnych i krajowych, mających wpływ na funkcjonowanie tworzonego systemu powiązań, z których część nie była od razu stosowana w praktyce.

W ówczesnym kształcie był to ogólny model polityki rozwoju, w którym dopiero następowało kształtowanie zintegrowanej polityki rewitalizacyjnej, tj. celowej i zorganizowanej aktywności władz publicznych na ściśle wyznaczonym obszarze kryzysowym, mającego na celu przeciwdziałanie degradacji przestrzeni zurbanizowanej i zjawiskom kryzysowym, pobudzanie rozwoju i zmian jakościowych poprzez wzrost aktywności społecznej i gospodarczej, poprawę środowiska zamieszkania oraz ochronę dziedzictwa narodowego

Tabela 1. Ocena poziomu ewolucji krajowego modelu rewitalizacji przed przyjęciem ustawy o rewitalizacji

Aspekty systemu rewitalizacji	Wertykalna integracja instytucji funkcjonujących na różnych poziomach administracji (gmina, województwo, szczebel rządowy) w zakresie działań rewitalizacyjnych	Horyzontalna integracja działań instytucji publicznych realizujących działania rewitalizacyjne oraz do nich komplementarne	Horyzontalna integracja działań publicznych i niepublicznych w zakresie działań rewitalizacyjnych
Instytucjonalno-regulacyjne	<ul style="list-style-type: none"> – podstawy regulacyjne w dokumentach unijnych bądź polskich przygotowanych, lecz jedynie w celu pozyskania środków unijnych – brak rewitalizacji w działach administracji rządowej 	<ul style="list-style-type: none"> – pierwsze procedury dotyczące przygotowywania i wdrażania lokalnych programów rewitalizacji 	<ul style="list-style-type: none"> – przypisanie istotnej roli partnerstwu społeczno-gospodarczemu w regulacjach i dokumentach będących podstawą realizacji programów operacyjnych, bez odniesienia do rewitalizacji – włączenie podmiotów niepublicznych do katalogu beneficjentów w działaniach ZPORR i RPO – dominacja sektora publicznego
Finansowe	<ul style="list-style-type: none"> – brak środków finansowych na działania rewitalizacyjne oprócz środków unijnych – bez wertykalnego podziału kompetencji 	<ul style="list-style-type: none"> – wymuszona potrzebami integracja środków z różnych źródeł finansowania 	<ul style="list-style-type: none"> – wymóg (rzadko realizowany w praktyce) współfinansowania rewitalizacji ze środków prywatnych – upowszechnienie programów małych ulepszeń do momentu ich delegalizacji
Zarządcze	<ul style="list-style-type: none"> – początek profilowania wytycznych do planowania działań rewitalizacyjnych w drugim okresie programowania na poziomie wojewódzkim 	<ul style="list-style-type: none"> – fragmentaryczność i odrębność działań rewitalizacyjnych ze względu na silosowy układ większości urzędów gmin 	<ul style="list-style-type: none"> – brak dedykowanych zespołów w gminach – pierwsi operatorzy gminni działań rewitalizacyjnych
Partycypacyjne	–	<ul style="list-style-type: none"> – brak partycypacji jako obowiązkowego elementu programowania rewitalizacji 	<ul style="list-style-type: none"> – wąskie rozumienie partycypacji w rewitalizacji – początki aktywizacji społeczności lokalnych wokół realizacji programów

Źródło: opracowanie własne.

przy zachowaniu zasad zrównoważonego rozwoju. Na tym etapie była to polityka rewitalizacyjna *implicite*, bez wyraźnych cech zintegrowanego charakteru, przede wszystkim z powodu braku lidera na poziomie krajowym i rozproszenia działań rewitalizacyjnych w różnych programach operacyjnych.

4. OCENA SYSTEMU REWITALIZACJI PO WEJŚCIU W ŻYCIE USTAWY O REWITALIZACJI

Na podstawie zachodnich doświadczeń, głównie niemieckich, francuskich i brytyjskich, starano się wypracować polskie podejście do rewitalizacji (Bryx, Jadach-Sepioło, 2009; Guzik, 2009; Skalski, 2009). Przez wiele lat, począwszy od 1992 r., trwały dyskusje ekspertów, dotyczące potrzeb i zakresu regulacji prawnych w tym zakresie. Ostatecznie rewitalizacja została zdefiniowana w polskim porządku prawnym w art. 2 ust. 1 *Ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji* (dalej: ustawa o rewitalizacji). Ewolucja i kształtowanie systemu rewitalizacji w Polsce trwały więc ponad dwadzieścia lat, do momentu, gdy ostatecznie powstały ramy prawne (ustawa) i finansowe, zatwierdzone przez Ministra Rozwoju (*Wytyczne z dnia 2 sierpnia 2016 w zakresie rewitalizacji...*, 2016; dalej: *Wytyczne*).

Zgodnie z art. 3 ust. 1 ustawy o rewitalizacji lokalny poziom administracji publicznej odgrywa najważniejszą rolę w systemie zarządzania i wdrażania procesów rewitalizacji w Polsce. Do zadań własnych gminy dołączono bowiem zadanie fakultatywne, obejmujące przygotowanie, koordynowanie i tworzenie warunków do prowadzenia rewitalizacji, a także jej prowadzenie w zakresie innych zadań własnych. Obowiązkiem gminy zgodnie z art. 3 ust. 2 pkt 1 ustawy o rewitalizacji jest zapewnienie jawności i przejrzystości procesu na każdym etapie poprzez włączenie interesariuszy, czemu służą aktywnie prowadzone przez gminy konsultacje społeczne. Proces rewitalizacji rozpoczyna przyjęcie Gminnego Programu Rewitalizacji (dalej: GPR), którego główną rolą jest ułatwienie wdrażania przedsięwzięć i koordynacja realizacji założonych celów.

Z perspektywy kilku lat wdrażania systemu trudno określić jego efektywność w odniesieniu do zakładanych rezultatów. Na obecnym etapie możliwa jest jedynie ocena skuteczności realizacji przedsięwzięć z perspektywy ilościowej. Te, zaplanowane w GPR, niezależnie od sfery, są lepiej przygotowane merytorycznie, jest ich średnio więcej w ramach każdego GPR niż w LPR. Poziom realizacji zaplanowanych działań na obszarach rewitalizacji w ujęciu finansowym można oszacować na poziomie około 15%. Najbardziej skuteczne w realizacji przedsięwzięć w każdej sferze według poziomu wydatkowania środków były miasta

na prawach powiatu, najmniej gminy wiejskie. Wiąże się to z większym uzależnieniem podejmowanych działań przez gminy wiejskie od środków zewnętrznych. Jednocześnie często podkreślano odraczenie w czasie efektów przedsięwzięć ze względu na długoterminowy horyzont rewitalizacji.

Wybór ścieżki ustawowej (GPR) prowadzenia rewitalizacji przyczynił się do większej skuteczności we włączaniu podmiotów prywatnych do programów rewitalizacji. Obserwacja skutków tej współpracy jest na razie możliwa jedynie w kilku miastach, w których funkcjonują dotacje dla właścicieli i użytkowników wieczystych nieruchomości. Wykorzystanie narzędzi ustawowych nie jest częste, mimo iż ustawa o rewitalizacji obowiązuje już prawie pięć lat, specjalne strefy rewitalizacji (dalej: SSR) zostały ustanowione dopiero w dziewięciu gminach, zaś miejscowe plany rewitalizacji (dalej: MPR) nie powstały jeszcze w żadnej, chociaż w czterech przystąpiono do ich opracowywania. Stopień skomplikowania narzędzi SSR i niewystarczające przygotowanie gmin do ich szybkiego zastosowania przy ograniczonym horyzoncie czasowym są przyczynami niskiego wykorzystania SSR. Do szerokiego upowszechnienia narzędzi koniecznych jest kilka zmian, doprecyzowujących brzmienie istniejących przepisów, w szczególności w odniesieniu do stosowania prawa pierwokupu, dofinansowania dla właścicieli nieruchomości w SSR i ułatwień w wyjaśnianiu stanów prawnych nieruchomości w SSR.

Na etapie opracowywania programów rewitalizacji zaangażowanie społeczne było bardzo duże, ponieważ konsultacje społeczne były dodatkowo stymulowane poprzez różnego rodzaju działania akcyjne. Frekwencja w czasie konsultacji rzadko przekładała się jednak na rzeczywisty udział społeczności w formułowaniu programu czy zgłaszaniu przedsięwzięć. Komitety rewitalizacji (dalej: KR) powstają stopniowo nie tylko w gminach prowadzących działania rewitalizacyjne według ścieżki ustawowej. KR o dużym poczuciu sprawczości zdefiniowały swoje pole działania poprzez aktywność w ramach kompetencji doradczych, określonych w ustawie. Należy promować wśród gmin szkolenia dedykowane członkom komitetów rewitalizacji oraz wymianę doświadczeń w ramach Ogólnopolskiego Forum Komitetów Rewitalizacji.

Rewitalizację w gminach w istotny sposób profilowały zasady regionalne. Zdecydowanie najmniej skutecznym narzędziem okazały się zintegrowane inwestycje terytorialne (ZIT) i rozwój kierowany przez lokalną społeczność (dalej: RLKS) – ZIT ze względu na strukturalne niedostosowanie narzędzia interwencji ponadlokalnej, ukierunkowanej na budowanie wspólnej polityki aglomeracyjnej do *stricte* lokalnych działań rewitalizacyjnych, RLKS – ze względu na trudności w łączeniu funduszy i słabe dostosowanie trybu realizacji przedsięwzięć w ramach lokalnych strategii

rozwoju do problematyki rewitalizacji. Sprawdziły się natomiast specjalne strefy włączenia i interwencje w obrębie obszarów strategicznej interwencji (dalej: OSI), projekty zintegrowane i pożyczki rewitalizacyjne. Zespoły ds. rewitalizacji w urzędach marszałkowskich okazały się pomocne na etapie programowania rewitalizacji poprzez wsparcie przygotowania, a następnie w ocenie programów rewitalizacji. W tym zakresie są skutecznym ogniwem systemu rewitalizacji, bardzo pozytywnie ocenianym przez interesariuszy. Mniejsze uznanie zyskały w odniesieniu do fazy wdrażania, kiedy działania wspierające zmniejszały tempo mimo oczekiwań ze strony gmin i ograniczały się do opiniowania zmian w programach oraz zmian zakresu przedsięwzięć.

Najpoważniejszymi problemami wdrażania programów rewitalizacji były ograniczone środki finansowe oraz trudności w wyłanianiu wykonawców z powodu wzrostu cen robót budowlanych. Z kolei jedną z przyczyn opóźnienia w uruchamianiu środków UE na działania rewitalizacyjne były przedłużające się procedury oceny programów rewitalizacji. Wynikało to ze skomplikowanego charakteru wymogów przedstawionych w *Wytycznych* w stosunku do dotychczasowej praktyki gmin. Jednocześnie za korzystne należy uznać towarzyszące procesowi oceny podwyższenie poziomu wiedzy zespołów ds. rewitalizacji w urzędach marszałkowskich oraz w gminach. Z tej perspektywy czas nie został zmarnowany, ale wykorzystany dla stworzenia lepszych podstaw systemu wdrażania rewitalizacji.

Rozwiązania ustawowe były postrzegane jako mało użyteczne. Przesądziły o tym ich przeregulowanie i dostępność prostszych rozwiązań oraz krótkie terminy w kalendarzu naboru projektów w konkursach o środki UE. Ocena użyteczności narzędzi ustawowych się nie poprawi, dopóki nie zostaną zaspokojone proste potrzeby gmin w zakresie rewitalizacji. Potrzebna jest promocja narzędzi, aby wraz ze stopniową ewolucją potrzeb gmin, dostępne były coraz szczegółowsze dobre praktyki i studia przypadków, pokazujące możliwości ich zastosowania. Czynnikiem zachęcającym samorządy gminne do rozpoczęcia rewitalizacji stały się w dużej mierze dotacje na przygotowanie programów rewitalizacji lub ich aktualizację (na końcu 2020 r. ostatecznie prawie 1500 polskich gmin posiadało obowiązujące programy rewitalizacji). Wyraźną zachętą do ich opracowania była perspektywa możliwości dofinansowania projektów rewitalizacyjnych w ramach RPO. Dla wielu gmin brak tego typu finansowania byłby równoznaczny z odstępniem od prowadzenia procesu rewitalizacji. Mimo że w strukturze wydatków na działania rewitalizacyjne dominują środki własne, większość gmin upatruje głównego źródła finansowania w środkach unijnych. Wciąż na niskim poziomie jest świadomość gmin, jakie inne środki finansowe mogą być wykorzystane na cele rewitalizacji. W niskim zakresie są też

rozpoznane możliwości korzystania ze środków zwrotnych. Przedsięwzięcia rewitalizacyjne rzadko są wpisywane do wieloletnich prognoz finansowych, najczęściej dopiero z chwilą uzyskania wsparcia zewnętrznego.

Jedynie część gmin wykorzystała szanse związane z dotacjami na opracowanie lub aktualizację programów, żeby zbudować samowystarczalny zespół. W większości przypadków, zwłaszcza w mniejszych gminach, przygotowanie programów zlecano podmiotom zewnętrznym. Gminy negatywnie oceniają możliwości rynkowe do programowania rewitalizacji. Praca firm zewnętrznych wymaga bowiem nadzoru i znacznego zaangażowania ze strony pracowników – w innym przypadku opracowywane przez nie dokumenty nie spełniają wszystkich wymogów. Badanie pokazało znaczne zróżnicowanie potencjału administracyjnego gmin, w szczególności duże dysproporcje między kilkunastoosobowymi zespołami w urzędach dużych miast i pojedynczymi osobami prowadzącymi działania rewitalizacyjne w ramach obowiązków łączonych z innymi zadaniami w gminach miejsko-wiejskich i wiejskich. Wynika z tego, że większego wsparcia w monitorowaniu efektów działań rewitalizacyjnych potrzebują gminy miejsko-wiejskie i wiejskie, ponieważ tam efekty są najbardziej zagrożone.

Podstawowym mankamentem systemu wdrażania rewitalizacji w Polsce był fakt, iż ustawa kilkakrotnie zmieniała „gospodarza”, wędrując pomiędzy różnymi departamentami i ministerstwami. Wyznaczenie resortu odpowiedzialnego za ustawę (Ministerstwo Rozwoju i Technologii) daje nadzieję na stały strategiczny nadzór nad jej wdrażaniem w ramach systemu. Niezbędna jest dalsza koordynacja zadań i współpraca między Ministerstwem Funduszy i Polityki Regionalnej (MFiPR) oraz Ministerstwem Rozwoju i Technologii (MRiT) w tym zakresie.

Zasady współpracy poziom krajowy – regiony wykształciły się organicznie przy okazji konkursów na dotacje w zakresie opracowywania programów rewitalizacji. Obecnie następuje kolejna faza ich krystalizowania w ramach projektu „Regiony rewitalizacji”. Istotnym zaburzeniem spójności systemu jest brak możliwości uchwalania GPR w sytuacji prowadzenia działań rewitalizacyjnych.

Aktualny system wspierania rewitalizacji należy ocenić pozytywnie. System jest spójny, a jego rozwój powinien następować w sposób ewolucyjny poprzez dopracowanie słabych stron, w szczególności w zakresie włączania w sposób widoczny finansowania prywatnego do działań ujmowanych w programach rewitalizacji. Główne zasady sprawdzają się, ale wymagają wzmocnienia poprzez promocję dobrych praktyk. W ustawie o rewitalizacji brakuje instrumentów finansowych. W badaniu respondenci wskazywali na potrzebę powołania centralnego funduszu rewitalizacji. Zasadne jest także poszerzenie katalogu instrumentów

Tabela 2. Ocena poziomu ewolucji krajowego modelu rewitalizacji na koniec 2020 r.

Aspekty systemu rewitalizacji	Wertykalna integracja instytucji funkcjonujących na różnych poziomach administracji (gmina, województwo, szczebel rządowy) w zakresie działań rewitalizacyjnych	Horyzontalna integracja działań instytucji publicznych realizujących działania rewitalizacyjne oraz do nich komplementarne	Horyzontalna integracja działań publicznych i niepublicznych w zakresie działań rewitalizacyjnych
Instytucjonalno-regulacyjne	<ul style="list-style-type: none"> – ustawa o rewitalizacji – umocowanie rewitalizacji w <i>Ustawie z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej</i>, w Umowie Partnerstwa, w <i>Wytycznych</i>, KPM i SOR – realizacja pilotaży w zakresie rewitalizacji i konkursu dotacji „Modelowa rewitalizacja miast” 	<ul style="list-style-type: none"> – powołanie i likwidacja po zaledwie jednym posiedzeniu Międzyresortowego Zespołu ds. Polityki Rewitalizacji „Krajowy Komitet Rewitalizacji” 	<ul style="list-style-type: none"> – zakorzenienie partycypacji i Komitetu Rewitalizacji w regulacjach krajowych – kontrola spełnienia wymogów w zakresie partycypacji społecznej w ramach oceny programów rewitalizacji – brak zasad dotyczących włączenia podmiotów prywatnych na etapie wdrażania programu rewitalizacji
Finansowe	<ul style="list-style-type: none"> – brak środków finansowych na działania rewitalizacyjne oprócz środków unijnych i gminnych – brak umocowania w ustawie dla środków zwrotnych na rewitalizację z poziomu krajowego, regionalnego i lokalnego 	<ul style="list-style-type: none"> – wymuszona potrzebami integracja środków z różnych źródeł finansowania – pierwsze przejawy zmian – wiedza i zaangażowanie gmin 	<ul style="list-style-type: none"> – pierwsze pozytywne efekty dźwigni finansowej w SSR w związku z zastosowaniem dotacji dla właścicieli nieruchomości – brak stymulantów dla projektów PPP w obszarach rewitalizacji
Zarządcze	<ul style="list-style-type: none"> – współpraca wertykalna i horyzontalna, będąca pochodną osobistych kontaktów pracowników urzędów, a nie zasad wynikających z systemu 	<ul style="list-style-type: none"> – brak reguł dotyczących zarządzania na poziomie lokalnym – utrzymywanie się utrudnień wynikających z silosowości mimo położenia nacisku na komplementarność problemową działań rewitalizacyjnych 	<ul style="list-style-type: none"> – organiczne powstanie reguł powierzania zadań publicznych związanych z rewitalizacją specjalistycznym podmiotom – brak zasad współpracy publiczno-prywatnej w przypadku skomplikowanych stosunków własnościowych
Partycypacyjne	<ul style="list-style-type: none"> – powstanie Ogólnopolskiego Forum Komitetów Rewitalizacji 	<ul style="list-style-type: none"> – pierwsze doświadczenia w zakresie integracji działań partycypacyjnych wokół kompleksowych programów rewitalizacji 	<ul style="list-style-type: none"> – zasady partycypacji społecznej na każdym etapie prowadzenia działań rewitalizacyjnych określone w ustawie o rewitalizacji

Źródło: opracowanie własne.

pomocy publicznej na obszarze rewitalizacji lub w SSR. Ich dokładny wykaz powinien zostać wypracowany w toku pilotaży wdrożeniowych. Podsumowanie obecnego stanu modelu rewitalizacji w Polsce przedstawiono w tabeli 2.

5. TRANSFER DOŚWIADCZEŃ DO MOŁDAWII

Chociaż ewolucja polskiego modelu trwa już blisko trzy dekady, w Mołdawii, dzięki wsparciu polskich ekspertów, udało się skrócić ten proces do kilku lat, a przy tym uniknąć wielu przeszkód, które musieli pokonać polscy specjaliści. Transfer podejścia pozwolił w Republice Mołdawii ograniczyć czas dochodzenia do spójnego systemu rewitalizacji, który

obejmuje zarówno ramy prawne, zawarte w *Wytycznych dotyczących rewitalizacji miast w Republice Mołdawii* (*Ghid privind revitalizarea urbană pentru orașele din Republica Moldova*; zob. Ministerul Agriculturii, Dezvoltării Regionale și Mediului al Republicii Moldova, 2019; dalej: *Wytyczne dla Mołdawii*), jak i finansowe (osobne działanie poświęcone rewitalizacji w ramach Krajowego Funduszu Rozwoju Regionalnego). Jest to efekt kilkuletniego projektu doradczo-szkoleniowego Ministerstwa Funduszy i Polityki Regionalnej pod nazwą „Wsparcie administracji publicznej w Mołdawii w zrównoważonym rozwoju obszarów miejskich poprzez skuteczną realizację programów i projektów rozwoju miast”. Kluczowym partnerem projektu było Ministerstwo Rolnictwa, Rozwoju Regionalnego i Środowiska Republiki Mołdawii (MRRRS). Projekt był współfinansowany ze środków „Polskiej pomocy” Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP i reali-

zowany we współpracy z Fundacją Solidarności Międzynarodowej w Mołdawii (FSM).

W Mołdawii rewitalizacja została zdefiniowana bardzo podobnie jak w Polsce. W *Wytycznych dla Mołdawii* określono ją jako:

proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez lokalną administrację z pomocą partnerstw na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym, na podstawie programu rewitalizacji (Rys, Brzozowy, Stefanita, Pragert, Malai, 2020).

Rewitalizacja ukierunkowana jest zatem na odbudowę i odnowę przestrzeni miejskich, a zakres interwencji wynika z pogłębionej diagnozy identyfikującej problemy i potencjały konkretnego obszaru.

Istotnym elementem polskiego i mołdawskiego modelu rewitalizacji jest konieczność ujęcia w diagnozie problemów i potencjałów wszystkich wymienionych dziedzin. Dzięki temu możliwe jest uzyskanie pełnego obrazu obszaru rewitalizacji i wybór najbardziej adekwatnych działań. Ograniczenie diagnozy jedynie do zjawisk w problemowych sferach mogłoby skutkować zawężeniem i niepełnym wykorzystaniem dostępnych potencjałów. Nie mniej ważna jest terytorialna koncentracja działań, mająca zapewnić efektywną realizację programu i jak największe prawdopodobieństwo osiągnięcia zamierzonych celów. To także efekt transferu polskiego podejścia. W polskim systemie obszar rewitalizacji nie może przekraczać 20% powierzchni gminy i obejmować więcej niż 30% jej mieszkańców. W Mołdawii nie wprowadzono takiego ograniczenia, ale od początku działania są koncentrowane w nie więcej niż jednej jednostce urbanistycznej konkretnego miasta.

W terminologii mołdawskiej i polskiej silnie akcentowany jest społeczny wymiar zadań, które mają być ukierunkowane na poprawę sytuacji lokalnej społeczności. Kluczowy w obu modelach jest partycypacyjny sposób prowadzenia rewitalizacji i włączenie mieszkańców, przedsiębiorców i zespołów inicjatywnych (lub organizacji pozarządowych) jako grup interesariuszy w całym jej procesie. Dlatego w polskim modelu powołuje się Komitet Rewitalizacji (Spadło, Kułaczowska, 2019), w mołdawskim zaś Komitet Doradczy. Członkami obu są przedstawiciele interesariuszy z obszaru rewitalizacji, którzy głosem doradczym wspierają władze lokalne w prowadzeniu działań rewitalizacyjnych.

Wartą odnotowania różnicą między mołdawskim a polskim podejściem jest wielopoziomowe zarządzanie rewitalizacją. W polskich warunkach związane jest ono organicznie z tokiem współpracy przy przygotowaniu procesu i koordynacji wydatkowania środków na rewitalizację w ramach regionalnych programów operacyjnych. W Mołdawii w prowadzeniu rewitalizacji od początku stosuje się ścisłą współpracę poziomu

krajowego, regionalnego i lokalnego. Oznacza to dla poziomu krajowego (MRRRS) nie tylko wyznaczenie reguł prawnych, ale także przeznaczenie konkretnych środków w Krajowym Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz wspieranie sieciowania mołdawskich miast, dążących do wymiany doświadczeń w zakresie rewitalizacji. Poziom regionalny (agencje rozwoju regionalnego) odpowiedzialny jest za wsparcie merytoryczne opracowania programów – podobnie jak w Polsce – na bazie prawnie wyznaczonych reguł, które to wsparcie sankcjonują. Poziom lokalny odpowiada za opracowanie i realizację programu, jednak ze względu na hierarchiczną strukturę administracji mołdawskiej bez współpracy wszystkich poziomów rewitalizacja nie byłaby możliwa.

Podobieństwem między modelami obu krajów jest także silne akcentowanie znaczenia edukacji i wymiany doświadczeń między miastami. W Polsce w wyniku projektów pilotażowych oraz konkursu dotacji „Modelowa rewitalizacja miast” przetestowane zostały szczegółowe ścieżki rozwiązań różnych problemów na obszarach zdegradowanych. Od początku realizacji tych projektów miasta wymieniały się swoimi doświadczeniami, co doprowadziło do błyskawicznej identyfikacji sprawdzonych rozwiązań i ich upowszechnienia także w innych polskich miastach. W Mołdawii również trwają prace nad powstaniem podobnej sieci miast, a kontakt z polskimi miastami, które dzielą się swoimi doświadczeniami w tym zakresie, dodatkowo wspomaga ten proces.

6. PODSUMOWANIE

System rewitalizacji w Polsce ma dobre podstawy prawne i organizacyjne. Z uwagi na długoterminowy horyzont rewitalizacji ocena rezultatów nie jest możliwa na tym etapie wdrażania. System jest spójny, a jego rozwój powinien następować w sposób ewolucyjny poprzez dopracowanie słabych stron. Potrzeba także włączenia prywatnych środków do finansowania programów rewitalizacji.

Większość gmin upatruje głównego źródła finansowania w środkach unijnych, chociaż w strukturze wydatków na działania rewitalizacyjne dominują środki własne gmin. Panuje przekonanie, że rewitalizacja powinna być finansowana z dotacji ze względu na typ podejmowanych przedsięwzięć, więc ograniczana jest jedynie do przedsięwzięć niedochodowych. W rezultacie zamiast przynosić poprawę stanu obszaru rewitalizacji sprzyja utrwalaniu nieefektywności, szczególnie w gospodarce mieszkaniowej. Dźwignia finansowa występuje tylko w specjalnych strefach rewitalizacji. Chociaż środki prywatne powinny być jak najczęściej włączane do finansowania programów, procedury

naborów projektów rewitalizacyjnych odsuwają podmioty prywatne od udziału w rewitalizacji lub udział w programie jest dla podmiotu prywatnego bezcelowy. Do rzadkości należą gminy finansujące działania rewitalizacyjne z zastosowaniem instrumentów dłużnych. W ustawie o rewitalizacji wciąż brakuje instrumentów finansowych, a istniejące narzędzia planistyczne i prawne są postrzegane jako zbyt skomplikowane.

Dzięki takim projektom jak „Modelowa rewitalizacja miast” i mimo stosunkowo krótkiego funkcjonowania dojrzałego systemu rewitalizacji polskie doświadczenia zaczynają być pionierskie w Europie. Ponadto transfer dobrych praktyk w połączeniu z przystosowaniem do lokalnych uwarunkowań w Mołdawii pokazuje, że polskie doświadczenia mogą być cenną i wartościową inspiracją.

BIBLIOGRAFIA

- Bryx, M., Jadach-Sepioło, A. (red.) (2009). *Rewitalizacja miast polskich*. T. 3: *Rewitalizacja miast w Niemczech*. Kraków: Instytut Rozwoju Miast.
- Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit, Urząd Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast (2003). *Podręcznik rewitalizacji. Zasady, procedury i metody działania współczesnych procesów rewitalizacji*. Warszawa: Mefisto Editions.
- Guzik, R. (red.) (2009). *Rewitalizacja miast polskich*. T. 1: *Rewitalizacja miast w Wielkiej Brytanii*. Kraków: Instytut Rozwoju Miast.
- Jadach-Sepioło, A. (2009). *Model rewitalizacji miast polskich na tle doświadczeń niemieckich*. Praca doktorska. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa.
- Jadach-Sepioło, A. (red.) (2020). *Badanie systemu realizacji i wdrażania procesów rewitalizacji w Polsce*. Pobrane z: <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/rewitalizacja/aktualnosci/wyniki-badania-systemu-realizacji-i-wdrazania-procesow-rewitalizacji-w-polsce-raport-i-dyskusja/> (14.11.2021).
- Ministerul Agriculturii, Dezvoltării Regionale și Mediului al Republicii Moldova (2019). *Linii directoare privind revitalizarea urbană în Republica Moldova*. Pobrane z: <https://madrm.gov.md/ro/file/1956> (14.11.2021).
- Ryś, R., Brzozowy, A., Stefanita, A., Pragert, G., Malai, I. (2020). *Ghid privind revitalizarea urbană pentru orașele din Republica Moldova*. Pobrane z: http://admnord.md/public/files/documente/GHIDUL_FINAL_de_Revitalizare.pdf (14.11.2021).
- Siemiński, W., Topczewska, T. (2008). *Ocena programów i projektów rewitalizacyjnych realizowanych w ramach Działania 3.3. „Zdegradowane obszary miejskie, przemysłowe i powojskowe” ZPORR. Wnioski na przyszłość*. Warszawa: Instytut Gospodarki Przestrzennej i Mieszkalnictwa.
- Skalski, K. (2006). *Projekty i programy rewitalizacji w latach 2000–2006. Studium przypadków*. Kraków: Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji.
- Skalski, K. (2009). *Rewitalizacja miast polskich*. T. 2: *Rewitalizacja miast we Francji. Zarządzanie przekształceniami obszarów kryzysowych w miastach*. Kraków: Instytut Rozwoju Miast.
- Spadło, K., Kułaczowska, A. (red.) (2019). *Komitety Rewitalizacji w praktyce. Raport z analizy funkcjonowania Komitetów Rewitalizacji w miastach biorących udział w konkursie dotacji „Modelowa Rewitalizacja Miast” oraz realizujących projekty pilotażowe w rewitalizacji*. Warszawa: Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju.
- Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji. Dz.U. 2015, poz. 1777.
- Wytyczne z dnia 2 sierpnia 2016 r. w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014–2020. MR/H 2014-2020/20(2)08/2016.
- Zaniewska, H., Thiel, M., Urbańska, W., Dominiak, W., Korniłowicz, J. (2005). *Mieszkania dla ubogich w zrównoważonym rozwoju miast. Społeczna, integracyjna i urbanistyczna polityka mieszkalnictwa. Stan i kierunki działań*. Kraków: Instytut Rozwoju Miast.

Artykuł wpłynął:
14 listopada 2021
Zaakceptowano do druku:
20 grudnia 2021

Piotr Szukalski

 <https://orcid.org/0000-0002-2631-3238>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny

Instytut Socjologii

piotr.szukalski@uni.lodz.pl

PRZEMIANY POZIOMU DZIETNOŚCI W OBECNYCH MIASTACH WOJEWÓDZKICH W POLSCE W LATACH 1983–2020

Abstrakt: Przełom XX i XXI w. to okres znaczących zmian w sferze zachowań rozrodczych w Polsce. Celem artykułu jest prezentacja w szerszym kontekście przemian zachodzących na bazie współczynnika dzietności (płodności całkowitej) w miastach będących aktualnie stolicami województw. Przeprowadzona analiza wykazała podobieństwo występujących zmian, choć równocześnie utrzymywanie się grup miast pionierów (największe miasta) i miast, w których – w stosunku do pionierów – występuje pewne opóźnienie względem obserwowanych tendencji przemian demograficznych (mniejsze ośrodki, ulokowane zwłaszcza we wschodniej części kraju).

Słowa kluczowe: dzietność, płodność, miasta wojewódzkie, Polska, przełom XX i XXI w.

CHANGES IN FERTILITY LEVELS IN POLISH VOIEVODSHIP CAPITALS: 1983–2020

Abstract: The turn of the 21st century has been a period of significant change in procreational behaviour in Poland and the aim of the article is to present the changes observed in regional capitals (of voievodships) in a broader context. The main tool used is the total fertility rate (TFR). The most important findings are those related to the observed similarity of the changes, but at the same time a fixed difference between ‘pioneers’ (the biggest cities) and ‘laggards’ (smaller cities located in the eastern part of Poland) is visible.

Keywords: fertility, total fertility, regional capitals, Poland, turn of the 21st c.

1. WPROWADZENIE

Odkąd prowadzone są badania demograficzne, zaobserwować można wyraźne różnice odnośnie do poziomu dzietności pomiędzy ludnością różnych typów i kategorii wielkościowych miejscowości. Istniejące różnice, pomiędzy zachowaniem prokreacyjnym mieszkańców wsi i miast, jak i pomiędzy mieszkańcami miast małych, dużych i wielkich, zazwyczaj wyjaśniane są poprzez odwołanie się do różnic kulturowych lub do – pozostających w ścisłym związku z odmiennym poziomem wykształcenia i odmienną strukturą zatrudnienia – ponoszenia kosztów alternatywnych (tj. kosztów utraconych możliwości) posiadania potomstwa (Kotowska, 2014; Krzysztofik, 2019; Rosset, 1975; Smoliński, 1981). Wspomniane różnice w ostatnich latach wyraźnie zmniejszają się, zaś ostatnie trzylecie (lata 2018–2020) jest wręcz okresem, gdy w szeregu największych polskich miast dzietność przekracza nie tylko poziom ogólnopolski, ale i ten rejestrowany na terenach wiejskich (Szukalski, 2019, 2020).

Te nieoczekiwane przeobrażenia mogą być wyjaśnione w różny sposób, w tym korzystając z podejścia postmodernistycznego – dzięki odwołaniu się do różnych narracji. Niemniej, z czysto demograficznego punktu widzenia, najważniejszym czynnikiem jest nierównomierne tempo zmian zachowań rozrodczych, przejawiające się zarówno odmiennym rozkładem w czasie przemian rzeczywistych zachowań prokreacyjnych, jak i zmian kalendarza tych zachowań (a zatem ich rozkładu w biografii jednostek). Obszary zachodnie naszego kraju, jak i generalnie większe ośrodki miejskie, zdecydowanie wcześniej rozpoczęły transformację wzorca płodności, podczas gdy słabiej rozwinięte tereny wschodnie, gorzej zurbanizowane i w większym stopniu osadzone w tradycyjnej kulturze, charakteryzują się szybszym tempem zachodzących przeobrażeń dopiero w ostatnim dziesięcioleciu (Szukalski, 2015b). W rezultacie owego odmiennego tempa zachodzących przemian na silniej i słabiej zurbanizowanych terenach

kraju pojawia się czasowa, choć zapewne w dłuższej perspektywie złudna, konwergencja poziomów dzietności.

Jak wcześniej wspomniano, zdecydowanie ważniejszym czynnikiem rzutującym na kalendarz zmian jest poziom urbanizacji i wielkość ośrodka miejskiego niż samo umiejscowienie na terytorium Polski. Stąd też nasuwa się pytanie: Czy w przypadku największych regionalnie ośrodków, jakimi są stolice województw, można mówić o podobieństwie zachodzących przeobrażeń w długim okresie, czy też widoczny jest regionalny *genius loci*?

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie, jak zmieniła się w latach 1983–2020 (tj. w trakcie 38 kolejnych lat, dla których dostępne są odpowiednie dane) dzietność w miastach pełniących obecnie funkcje stolic województw. Zgodnie z powyższym celem sformułowano podstawowe pytanie badawcze opracowania: Czy w przypadku miast wojewódzkich w badanym okresie widoczne jest podobieństwo zachodzących przemian w sferze prokreacji, czy też widoczne są różnice pomiędzy miastami wojewódzkimi z zachodniej i wschodniej części kraju?

2. POSTĘPOWANIE BADAWCZE I ŹRÓDŁA DANYCH

Zazwyczaj w analizach zajmujących się przestrzennym zróżnicowaniem rozrodczości na poziomie mniejszym niż region jako wskaźnik wykorzystywany jest współczynnik urodzeń (liczba urodzeń żywych zarejestrowanych w danym roku kalendarzowym w przeliczeniu na 1000 osób zamieszkujących w połowie danego roku dany obszar) – a zatem miernik zależny od struktury wieku i płci ludności. Tymczasem w badaniach demograficznych jako bardziej adekwatny miernik od kilku dekad wykorzystywany jest okresowy współczynnik dzietności (od angielskiej nazwy *total fertility rate* zapisywany powszechnie jako TFR), zwany również współczynnikiem płodności całkowitej – mówiący o przeciętnej liczbie potomstwa, jakiej doczekałaby się hipotetyczna kobieta, która na poszczególnych etapach swojego życia rozrodczego (15–49 lat) charakteryzowałaby się takim prawdopodobieństwem *a posteriori* (a zatem rzeczywistym natężeniem urodzeń) urodzenia dziecka, jakie występowało rzeczywiście w danym roku kalendarzowym w danej grupie wieku (Holzer, 2002). Miernik ten odnosi zatem liczbę urodzeń żywych do liczby kobiet w wieku rozrodczym, czyli do liczby potencjalnych matek, a w efekcie nieuwzględniania pozostałych kobiet oraz ogółu mężczyzn zdecydowanie bardziej nadaje się do porównań. Interpretowany jest jako informacja o hipotetycznej średniej liczbie urodzonych dzieci, zaś przy opisywaniu jego modyfikacji,

przybierających najczęściej postać ułamka dziesiątego, często pomijane jest miano (np. mówi się o wzroście współczynnika o 0,1, a nie o 0,1 dziecka).

Celem niniejszego opracowania jest więc spojrzenie na przemiany płodności, zoperacjonalizowanej za pomocą TFR, na poziomie powiatów grodzkich będących obecnie miastami wojewódzkimi. W tym przypadku zdawać sobie jednak należy sprawę z pewnych słabości analizowania danych w tak relatywnie małych i zróżnicowanych jednostkach administracyjnych.

Główna słabość wynika z odmiennego w skali poszczególnych miast poziomu nierejestrowanych migracji, a dokładniej mówiąc ich skali i kalendarza. Nierejestrowane migracje – odnoszące się głównie do osób młodych, a przejawiające się czasami różnicami pomiędzy stanem faktycznym a tym *de iure* rzędu kilku, kilkunastu procent (Śleszyński, 2011), a w skrajnych przypadkach kilkudziesięciu procent (Jończy, 2014) – prowadzą bowiem do zniekształcenia względnej liczby urodzeń występujących na danym terenie, utrzymując fikcyjną, zawyżoną (lub zaniżoną) w stosunku do realiów liczbę kobiet w wieku rozrodczym, sztucznie zaniżając (lub zawyżając) cząstkowe współczynniki płodności, a w efekcie i współczynnik dzietności¹.

O ile w latach 90. XX w. w przypadku migracji zewnętrznych problem ten dotyczył przede wszystkim mieszkańców Opolszczyzny i Górnego Śląska oraz w mniejszym stopniu obszarów graniczących z Niemcami, o tyle po przystąpieniu do UE nastąpiły w krótkim okresie wzmożone wyjazdy młodych ludzi ze wschodniej części kraju (Rządowa Rada Ludnościowa, 2020). Tym samym można zakładać, że o ile w pierwszym okresie objętym analizą w niniejszym artykule pod wpływem migracji zewnętrznych w większym stopniu była zachodnia część Polski, to kilka lat po wejściu do UE czynnik ten zaczął bardziej oddziaływać na poziom dzietności w części wschodniej.

Z kolei w przypadku migracji wewnętrznych spodziewać się można, że – zwłaszcza w trakcie ostatnich kilkunastu lat, tj. w okresie poprawy sytuacji na krajowym rynku pracy – migracje miały dwojaki wpływ na poziom dzietności. Po pierwsze, w sposób podobny do przedstawionego wcześniej, nierejestrowane migracje oddziaływały zaniżająco na obszary peryferyjne, tj. typowe obszary odpływu. Po drugie, migracje prowadziły do podwyższania poziomu dzietności na terenach napływu za pomocą mechanizmu selektywnej, rejestrowanej imigracji. Podejrzewać bowiem należy, że młode kobiety planujące urodzenie potomstwa, zwłaszcza w przypadku zajścia w ciążę, były bardziej zdecydowane zalegalizować swój pobyt w miejscu dotychczasowego, nierejestrowanego zamieszkiwania w celu uzyskania dostępu do opieki medycznej czy w przyszłości do usług opiekuńczych oferowanych przez żłobki i przedszkola mieszkańcom swoich gmin. Ten czynnik jest zapewne bardzo silny w przypadku

analizowanych miast, które stanowią atrakcyjną alternatywę dla mieszkańców regionu z mniejszych miejscowości, choć realistycznie trzeba powiedzieć, że szczególnie silny wpływ widoczny jest w przypadku miast tzw. wielkiej piątki, tj. miast wygrywających pod względem przyciągania młodzieży na etapie studiów i rozpoczynania kariery zawodowej – Warszawy, Wrocławia, Krakowa, Poznania i Gdańska.

W efekcie GUS, obliczając poziom dzietności, odnosi rzeczywistą liczbę urodzeń na danym terenie do pewnej, zarejestrowanej liczby kobiet, która nie zawsze jest zgodna z rzeczywistą liczbą mieszkanki w wieku rozrodczym. W przypadku badanych miast wojewódzkich zapewne problem dotyczy niższej *de iure* niż ta faktyczna liczby ludności, a zatem TFR jest w takim przypadku sztucznie zawyżony.

Kolejnym czynnikiem zakłócającym pomiar modyfikacji współczynnika dzietności jest jego podatność na wpływ zmian kalendarza płodności, prowadzących w przypadku odraczania momentu wydania na świat potomstwa do obniżenia zwyczajowo obliczanego przekrojowego współczynnika dzietności. Wobec braku prac prowadzonych na poziomie województw trudno określić międzyregionalne różnice w tym względzie, aczkolwiek zauważyć można nierównomierne zmiany wieku matek rodzących dzieci w poszczególnych częściach kraju.

Ostatnia uwaga odnosi się do niepełnej porównywalności danych w zależności od liczby mieszkańców danego powiatu. W przypadku powiatów o liczbie ludności do kilkudziesięciu tysięcy mieszkańców występują niekiedy znaczne, skokowe modyfikacje wartości współczynników dzietności o 0,2–0,3 – prowadzące np. do zmiany w ciągu roku miejsca w hierarchii województwa z grupy powiatów o najniższym poziomie TFR do tych o najwyższych wartościach (Szukalski, 2015a). Jest to słabość wynikająca z niedużej liczby mieszkańców, a w konsekwencji i niedużej liczby urodzeń, w przypadku której niekiedy relatywnie nieduże, kilkuprocentowe zmiany liczby urodzeń mogą prowadzić do takich właśnie skokowych modyfikacji. Mimo że w opracowaniu uwaga skoncentrowana jest na powiatach grodzkich o zdecydowanie większej liczbie ludności, zdawać sobie należy sprawę, że w przypadku kilku badanych miast mamy do czynienia z relatywnie niewielkimi ośrodkami (Gorzów Wielkopolski, Zielona Góra, Opole), o wiele bardziej podatnymi na wspomniany typ zakłóceń niż pozostałe.

Kończąc, warto pamiętać, że wymienione czynniki zakłócające sprawiają, iż obraz wyłaniający się z badania zmian dzietności na poziomie regionów, podregionów i powiatów zawsze obarczony jest jakimś błędem.

Korzystanie z omówionego tu współczynnika dzietności – jeśli występuje – odnosi się do ogółu kraju, tj. do bardzo zróżnicowanych kulturowo i ekonomicznie jednostek, co utrudnia z kolei próbę syntetycznego

porównania powiatów pod pewnymi względami podobnych (Kurek, Lange, 2013; Podogrodzka, 2011). Jeśli takie analizy są prowadzone, ograniczone są najczęściej do grupy powiatów wchodzących w skład jednego województwa (Paradysz, 2017; Szukalski, 2015a). Co więcej, z uwagi na czasową ograniczoność danych, analizy takie prowadzone są dla relatywnie krótkich okresów.

Zaletą artykułu jest wykorzystanie TFR do badania obecnych miast wojewódzkich, tj. miast o porównywalnie zbliżonej pozycji, zarówno z punktu widzenia liczby ludności, bycia ośrodkiem akademickim, jak i znaczenia jako przynajmniej regionalnego ośrodka napływu migracyjnego. Dodatkową zaletą jest relatywnie długi, analizowany okres, umożliwiający lepsze uchwycenie podobieństw i różnic występujących między badanymi miastami.

Długość badanego okresu, tj. 38 kolejnych lat pomiędzy 1983 a 2020 r., jest wynikiem ograniczeń w dostępie do materiału statystycznego. Począwszy bowiem dopiero od 1983 r., GUS publikuje w *Rocznikach Demograficznych* dane o współczynniku dzietności dla miast mających przynajmniej 100 tys. mieszkańców, wcześniej podając jedynie cząstkowe współczynniki płodności lub współczynnik reprodukcji brutto. Choć na podstawie wspomnianych danych możliwe jest obliczenie współczynnika dzietności, jednak w przypadku odwoływania się do cząstkowych współczynników płodności publikowanych dla pięcioletnich grup możliwe są niewielkie zniekształcenia, wynikające z nieposługiwania się grupami jednorocznymi wykorzystywanymi przez GUS w obliczeniach TFR. Z kolei w przypadku współczynnika reprodukcji brutto nie jest jasne, czy sposób obliczania publikowanych danych bazował na jednej dla wszystkich miast ogólnopolskiej frakcji udziału urodzeń dziewczynek wśród ogółu urodzeń w danym roku, czy też uwzględniał międzymiejskie zróżnicowanie.

3. KONTEKST ZMIAN POZIOMU DZIETNOŚCI

Mówiąc o długookresowych przemianach poziomu dzietności w badanych miastach, rozpocząć należy od prezentacji szerszego kontekstu przeobrażeń sfery prokreacji, w którym owe zmiany miały miejsce. Najczęściej w tym przypadku przywoływana jest koncepcja drugiego przejścia demograficznego, podkreślająca rolę czynnika kulturowego, oddziałującego na modyfikację wyobrażeń, jak powinien wyglądać przebieg życia jednostki i jakie kariery powinna ona realizować (Janiszewska, 2013; van de Kaa, 1987, 1996; Kotowska, 1998). Zgodnie z koncepcją drugiego przejścia demograficznego wzrost bezpieczeństwa ekonomicznego i socjalnego, akceptacji dla odmierności, poszerzenia

swobody wyboru doprowadził do zmniejszenia wartości karier rodzinnych, coraz bardziej wyraźnego zróżnicowania ich przebiegu, zarówno w odniesieniu do zdarzeń weń wchodzących, jak i ich umiejscowienia w czasie biograficznym. W rezultacie następuje długookresowe obniżenie się poziomu dzietności poniżej poziomu gwarantującego prostą zastępowalność, wzmocnione opisaną wcześniej zmianą kalendarza zachowań demograficznych.

Nieco inaczej rzecz ujmuje Dorbritz (2003), który traktuje przemiany zachodzące w Europie Środkowo-Wschodniej jako specyficzne, z uwagi na transformację ustrojową i wyjaśnia je poprzez odwołanie się do czterech teorii – euforii, strukturalnej cezury, anomii wartości i dostosowania się. Punktem wyjścia dla przywołanego autora jest typologia pozwalająca na określenie jednorodnych podokresów, faz procesu transformacji polityczno-gospodarczych. Ów proces może być zdaniem Dorbritza przedstawiony jako przejście od fazy pretransformacyjnej przez fazę upadku systemu politycznego (wolne wybory, wprowadzenie systemu wielopartyjnego, likwidacja partii komunistycznych), etap strukturalnej cezury (pojawienie się w pełni demokratycznych instytucji życia publicznego, związane z wysokimi kosztami społecznymi – bezrobocie, inflacja, ujemny wzrost gospodarczy, pauperyzacja społeczeństwa – wprowadzenie wolnego rynku, pojawianie się pierwszych oznak przeobrażeń mentalnych w społeczeństwie), fazę konsolidacji (masowa prywatyzacja, inwestycje zagraniczne, włączenie się w ogólnoświatową wymianę gospodarczą, stabilizacja systemu politycznego poprzez opracowanie nowych konstytucji, utrwalenie się podziału na wygranych i przegranych wskutek bezzatrudnieniowego wzrostu gospodarczego) do fazy „stabilnego wzlotu” (*sustained upswing*). Etap ostatni charakteryzuje się powolnym zbliżaniem poziomu życia do sytuacji w krajach „starej” Europy, integracją z politycznym systemem zachodniej części kontynentu, wzrostem znaczenia instytucji zabezpieczenia socjalnego, łagodzących skutki przemian gospodarczych, i pojawieniem się nowego – bazującego na zasadzie rynkowej racjonalności – sposobu myślenia i działania jednostek.

Powyższe etapy są sprzężone z odmiennymi typami motywacji skłaniającej do nietradycyjnych zachowań w sferze doboru partnera i przede wszystkim decyzji prokreacyjnych. Spośród czterech teorii, do których odwołuje się Dorbritz, pierwsza – teoria euforii – jest wyraźnie ograniczona przestrzennie. Zdaniem przywołanego niemieckiego demografa koncepcja euforii wyjaśnia niezwykle szybkie przemiany demograficzne, jakie zaistniały na terenach byłej NRD (tj. na obszarze tzw. nowych landów), gdzie przyjęcie dorobku polityczno-instytucjonalnego RFN oraz duże nakłady finansowe (publiczne i prywatne) doprowadziły do szybkiego osiągnięcia zbliżonego poziomu rozwoju do starych

landów. Dostosowanie się wschodnich Niemców do tempa transformacji politycznych i ekonomicznych doprowadziło do szybkiego ograniczania i odraczania decyzji w sferze prokreacji i doboru życiowego partnera.

Pozostałe trzy teorie – strukturalnej cezury, anomii i dostosowania się – mają już zdaniem autora prezentowanej typologii czynników sprawczych charakter uniwersalny, tj. właściwy do wyjaśniania zmian zachodzących w sferze formowania związku i rodziny we wszystkich pozostałych krajach przechodzących transformację polityczno-ekonomiczną.

Teoria strukturalnej cezury bazuje na założeniu, że po wystąpieniu w procesie transformacji polityczno-ekonomicznych wyraźnych momentów „zerwania” z przeszłością (strukturalne cezury), nagłośnionych przez media, stanowiących symbole przejścia, ludzie uświadamiają sobie wzrost ryzyka związanego z podejmowaniem zobowiązań małżeńskich i rodzicielskich. Obniżająca się percepcja bezpieczeństwa socjalnego, pauperyzacja, zagrożenie bezrobociem prowadzą do odkładania na później planów odnoszących się do założenia rodziny, która postrzegana jest coraz częściej w kategoriach ekonomicznych, jako instytucja wymagająca intensywnych nakładów kapitałowych. Jednocześnie pojawiają się coraz bardziej atrakcyjne alternatywy dla życia rodzinnego, związane z przekraczaniem kolejnych gospodarczych progów – etapów zerwania z przeszłością.

Koncepcja anomii wartości odwołuje się do kolejnego z etapów przedstawionej powyżej typowej drogi przemian politycznych, społecznych i ekonomicznych. Zakorzenie się nowych struktur społecznych (tj. struktur odwołujących się do nowej hierarchii wartości) prowadzi do postępującej pluralizacji życia i dyskursu publicznego. Media prezentują różnorodne, często przeciwstawne, recepty na indywidualny sukces, powoli dewaluując tradycyjne standardy postępowania. W rezultacie wzmacnia się indywidualizm (nacisk na samorealizację poprzez aktywność w różnych sferach życia), zmniejsza zaś wartość przypisywana rodzinie (zarówno potomstwu, jak i związkowi z partnerem). Procesom tym towarzyszy dalszy wzrost częstości postrzegania rodziny w kategoriach ekonomicznych, tj. ekonomizacja i racjonalizacja zachowań w sferze doboru partnera i decyzji prokreacyjnych, zarówno przez przegranych zachodzących przemian (rodzina jako obciążenie, czynnik wzmagający zagrożenie ubóstwem), jak i ich wygranych (rodzina jako przeszkoda na drodze ku samorealizacji i osiągnięciu sukcesu zawodowego i ekonomicznego). W rezultacie mamy do czynienia ze zwiększającą się różnorodnością postaw wobec rodziny i brakiem stabilnych, powszechnie akceptowanych wzorców w sferze prokreacyjnej i zawierania małżeństw.

Ostatnia teoria – koncepcja dostosowania się – wychodzi od obserwacji, iż nawet w tych krajach dawnego

bloku socjalistycznego, które są najbardziej zaawansowane na drodze dochodzenia do zachodnioeuropejskich standardów społeczno-ekonomicznych życia publicznego i prywatnego, brak jest, póki co, oznak „odbicia się od dna”, tj. wyraźnego wzrostu skłonności do formowania trwałych związków i wydawania na świat potomstwa. Generacje – dochodzące do wieku odznaczającego się najwyższą intensywnością podejmowania zobowiązań wobec życiowego partnera i przychodzącej na świat progenitury – wychowane zostały w okresie przemian, stąd też jest dla nich oczywiste, że jedyną właściwą zasadą kierującą podejmowaniem powyższych zobowiązań jest ekonomiczna racjonalność. W rezultacie mamy do czynienia z utrwalaniem się postaw nieprzychylnych wobec rodziny w imię dostosowania się do ciężkich warunków życia, przede wszystkim niepewnego (tj. funkcjonującego w nieznannej perspektywie czasu) systemu zabezpieczenia socjalnego.

Przedstawiona ostatnia faza koresponduje z koncepcją pułapki niskiej dzietności. Utrzymywanie się dzietności w długim okresie na bardzo niskim poziomie doprowadzić może do pojawienia się w społecznej świadomości nowego ideału życia rodzinnego – rodziny bezdzietnej bądź jednodzietnej. Jak wskazują badania, od ponad dwóch dekad w Austrii, na północy Włoch i w znacznej części Niemiec tzw. dzietność idealna – mówiąca o kulturowo ukształtowanym ideale życia rodzinnego – przyjmuje wśród ludzi wkraczających w wiek formowania pierwszych intymnych związków wartości poniżej poziomu zapewniającego prostą zastępowalność. Ponieważ dzietność zrealizowana – tj. rzeczywista liczba posiadanego potomstwa – jest z reguły niższa od dzietności idealnej, sytuacja ta samoczynnie wskazuje, że na przywołanych terenach w nadchodzących dekadach utrzymywać się będzie nadal reprodukcja zawężona (Lutz, Skirbekk, Testa, 2006).

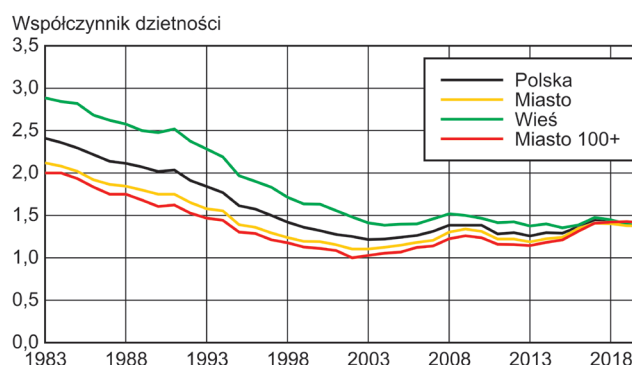
Wspomniane koncepcje użyteczne są do zrozumienia tła zachodzących przeobrażeń, niemniej jednak słabiej wyjaśniają specyfikę zróżnicowanych przemian poszczególnych regionów i typów miejsc zamieszkiwania. Jak bowiem, patrząc na dane pochodzące z naszego kraju (Szukalski, 2019, 2020), wyjaśnić widoczną konwergencję poziomu dzietności w ostatnich latach, prowadzącą nie tylko do wyrównywania się poziomu płodności całkowitej, ale wręcz do tego, że – jak zostanie to dalej pokazane – dla ostatnich dwóch lat poziom dzietności w miastach mających przynajmniej 100 tys. mieszkańców przekracza poziom odnotowany w innych kategoriach ludności?

Być może użytecznym sposobem wyjaśnienia zachodzących przeobrażeń i istniejących różnic pomiędzy największymi miastami a resztą kraju jest odwołanie się do kategorii pionierów zmian demograficznych. Termin ten jest pochodną pojęcia kohorty mentalnej,

związanego z badaniami dotyczącymi drugiego przejścia demograficznego. Według van de Kaa (1996) autorem terminu jest holenderski demograf, pracownik Uniwersytetu Amsterdamskiego, H. de Feijter, który – badając osoby stanowiące awangardę nowych postaw wobec zawierania małżeństw czy posiadania potomstwa – stwierdził, że dyfuzja nowych postaw czy zachowań może być stosunkowo łatwo tłumaczona w kategoriach „grup osób podzielających wspólny pogląd na życie”, czyli w kategoriach kohort mentalnych. „Dotykającym” przejawem owych poglądów na życie jest ujawniany przez poszczególne jednostki styl życia. H. de Feijter stwierdził, że w skład wspomnianej awangardy wchodzi zazwyczaj młode, dobrze wykształcone kobiety, zamieszkujące wielkie miasta, niepraktykujące religijnie i posiadające lewicowe poglądy polityczne (van de Kaa, 1996). Powyższe pojęcie umożliwia zrozumienie, dlaczego to przede wszystkim wielkie miasta (jak zostanie to przedstawione w dalszej części niniejszego opracowania) dominowały w latach 80. i 90. XX w. wśród powiatów o najniższych wartościach TFR. Równocześnie może wskazywać na przyczyny wspomnianego wcześniej podwyższania się poziomu TFR w warunkach szybszego zakończenia zmian kalendarza płodności.

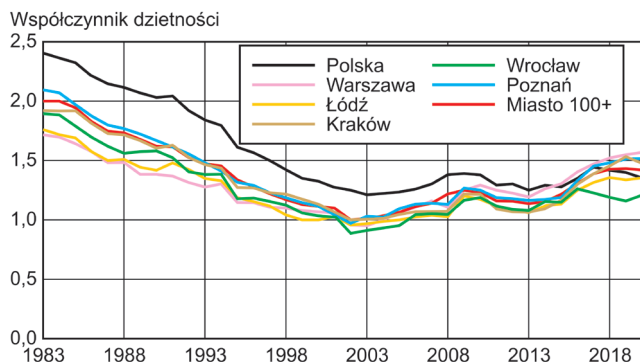
4. ZMIANY WARTOŚCI WSPÓŁCZYNNIKÓW DZIELNOŚCI W MIASTACH WOJEWÓDZKICH

Jak już wspomniano, na przełomie XX i XXI w. nastąpiły znaczące zmiany dotyczące relacji między poziomami dzietności odnoszonymi się do ludności zamieszkującej wieś, miasta i duże miasta (a zatem miejscowości zamieszkiwane przez co najmniej 100 tys. osób) – rysunek 1.

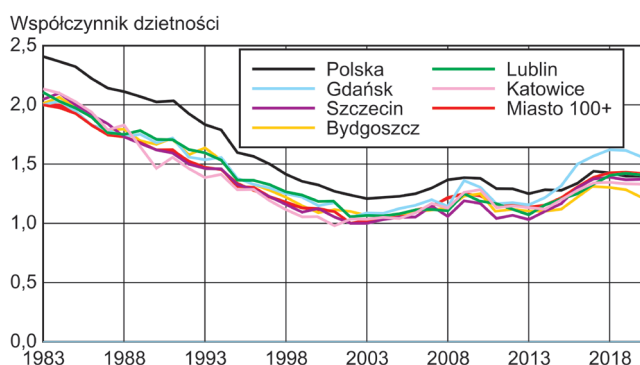

Rysunek 1. Współczynniki dzietności w Polsce w latach 1983–2020 w przekroju miasto, wieś i duże miasta (liczące ponad 100 tys. ludności)
Źródło: opracowanie własne na podstawie Roczników Demograficznych i Roczników Statystycznych Demografii z odpowiednich lat

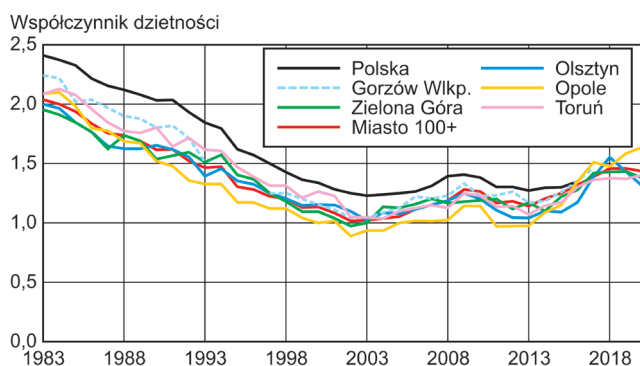
Owa zmiana jest jeszcze łatwiejsza do zaobserwowania, gdy w miejsce miast dużych przyjrzymy się przemianom dzietności miast, które z uwagi na swoją dominującą pozycję w danym regionie stały się stolicami województw (rysunki 2–5).

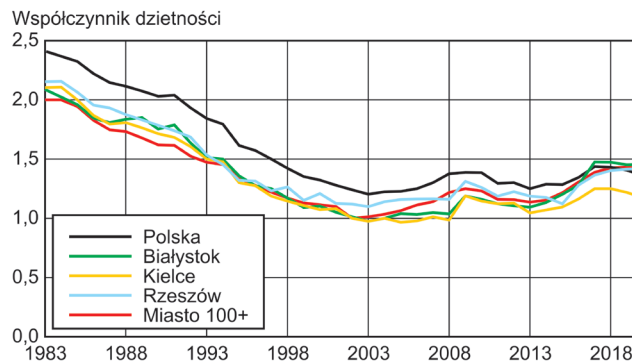
Rysunek 2. Współczynniki dzietności w największych miastach i w Polsce w latach 1983–2020
Źródło: opracowanie własne na podstawie *Roczników Demograficznych* i *Roczników Statystycznych Demografii* z odpowiednich lat

Rysunek 3. Współczynniki dzietności w miastach mających od 300 do 500 tys. mieszkańców w latach 1983–2020
Źródło: opracowanie własne na podstawie *Roczników Demograficznych* i *Roczników Statystycznych Demografii* z odpowiednich lat

Rysunek 4. Współczynniki dzietności w pozostałych miastach wojewódzkich w zachodniej i północnej części Polski w latach 1983–2020
Źródło: opracowanie własne na podstawie *Roczników Demograficznych* i *Roczników Statystycznych Demografii* z odpowiednich lat

Rysunek 5. Współczynniki dzietności w pozostałych miastach wojewódzkich w południowo-wschodniej części Polski w latach 1983–2020
Źródło: opracowanie własne na podstawie *Roczników Demograficznych* i *Roczników Statystycznych Demografii* z odpowiednich lat

W przypadku największych ośrodków miejskich, zarówno tych ponadpółmilionowych, jak i trochę mniejszych, dokonało się w większości badanych miast bardzo ciekawe przejście od obserwowanej przez dwie pierwsze analizowane dekady dzietności znacząco poniżej średniej krajowej do widocznej w ostatnich latach dzietności powyżej tego poziomu. W latach 80. i 90. XX w. niska dzietność była zapewne rezultatem wpływu wyższej liczby bezwzględnej i względnej wspomnianych wcześniej „pionierów zachowań demograficznych”, zaś odnotowana w ostatnich latach zwyżka TFR odzwierciedla zarówno spowolnienie podwyższania się wieku matek rodzących dzieci kolejnej rangi (tj. kolejności), jak i wspomniane i oczekiwane selektywne imigracje brzemiennej kobiet zamieszkujących dotąd te miasta bez zameldowania. W przypadku pozostałych, mniejszych miast wojewódzkich wyjściowy poziom dzietności był w przeważającej większości przypadków korzystniejszy, bardziej zbliżony do danych ogólnopolskich, zaś zbliżanie się do – a tym bardziej przekraczanie – wartości TFR dla kraju wystąpiło zdecydowanie później i miało mniej dynamiczny charakter.

5. OKRESY EKSTREMALNIE NISKIEJ DZIEŃNOŚCI

Z praktycznego punktu widzenia szczególne znaczenie ma analiza okresów, w których występuje bardzo niska dzietność, albowiem to jej – zwłaszcza długotrwałe – występowanie wymaga podjęcia działań zaradczych, z reguły kojarzonych z polityką pronatalistyczną. Dlatego w tym rozdziale omówiona zostanie kwestia częstości i długości występowania okresów o ekstremalnie niskich poziomach TFR. Wymaga to dla celów operacyjnych wydzielenia kilku, ugruntowanych

w literaturze przedmiotu przedziałów wartości TFR (Kohler, Billari, Ortega, 2004).

Pierwsza grupa to poziom zapewniający choćby w przybliżeniu reprodukcję prostą (wartości TFR równe przynajmniej 2,0). Następny przedział obejmuje wartości świadczące o coraz wyraźniejszym odchyleniu od prostej zastępowalności, tj. wartości poniżej 1,8. Kolejny przedział wartości bazuje na granicy tzw. *low fertility* (1,5), podczas gdy w kolejnej grupie wartością graniczną jest wartość wyznaczająca *the lowest low fertility* (1,3). Terminy te wykorzystywane są w demografii do wskazania sytuacji, gdy publiczna interwencja w postaci polityki pronatalistycznej staje się bardzo pożądana lub wręcz niezbędna w sytuacji możliwej szybkiej depopulacji, będącej nieuniknionym efektem długotrwałego utrzymywania się tak niskiej skłonności do posiadania potomstwa. Przypomnijmy bowiem, iż poziom dzietności równy 1,5 przekłada się na współczynnik reprodukcji netto nieco poniżej 0,75, zaś TFR równy 1,3 na tenże

współczynnik reprodukcji poniżej 0,65. Oznacza to, że pokolenie dzieci w pierwszym przypadku jest o ponad 25% mniejsze od pokolenia swych rodziców, zaś w drugim przypadku jest mniej liczne o ponad 1/3. Wielkości te prowadzą do znacznej depopulacji, współwystępującej z przyspieszonym starzeniem się ludności.

W ramach wspomnianej „najniższej z niskich dzietności” dodatkowo wydzielono trzy podgrupy (wartości rozdzielające to 1,2, 1,1 i 1,0) w celu wskazania miast i okresów o zatrażająco niskim poziomie dzietności (tabela 1). Przysłówek „zatrażająco” wydać się może przejawem egzaltacji, lecz przywołane wartości wskazują na bardzo niski (*the lowest low*) poziom dzietności nawet po uwzględnieniu formuły Bongaartsa–Feeneya (Bongaarts, Feeney, 1998), podwyższającej na przełomie XX i XXI w. dzietność w Polsce zazwyczaj o 0,1–0,3³ (Frątczak, Ptak-Chmielewska, 1999; Holzer-Żelażewska, Tymicki 2009; Tymicki, Zeman, Holzer-Żelażewska, 2018).

Tabela 1. Współczynniki dzietności w latach 1983–2020 według miast i przedziałów wartości

Miasto	Poziom współczynnika dzietności						
	>2	1,8>	1,5>	1,3>	1,2>	1,1>	1>
Białystok	1983–1984	1990, 1992–2020	1995–2020	1996–2016	1999–2014	1999, 2001–2008	2002–2003
Bydgoszcz	1983–1985	1989–2020	1995–2020	1997–2016, 2020	1999–2006, 2008–2015	2003–2005	–
Gdańsk	1983–1984	1988–2020	1995–2015	1998–2008, 2011–2014	2000–2006, 2008, 2011–2013	2002	–
Gorzów Wlkp.	1983–1986	1992–2020	1995–2020	1997–2008, 2010–2015	1999–2005, 2010, 2013–2014	2002–2004	–
Katowice	1983–1985	1989–2020	1992–2020	1997–2009, 2011–2016	1998–2008, 2011–2015	1999–2005	–
Kielce	1983–1984	1989–2020	1994–2020	1996–2020	1998–2008, 2010–2016, 2020	2000, 2002–2008, 2013–2014	2003, 2005–2006
Kraków	–	1987–2020	1993–2018, 2020	1995–2015	1999–2008, 2011–2015	2002–2008, 2012–2013	–
Lublin	1983–1984	1987–2020	1995–2020	1998–2016	2001–2008, 2010–2014	2002–2004, 2013	–
Łódź	–	1983–2020	1989–2020	1995–2016	1996–2008, 2010–2015	1998–2008, 2013	2002–2003
Olsztyn	1983	1986–2020	1993–2017, 2019–2020	1997–2016	1998–2008, 2011–2016	2002–2005, 2011–2015	–
Opole	1983–1984	1986–2020	1991–2016, 2018	1995–2015	1995–2015	1999–2008, 2011–2013	2002–2004, 2011, 2013
Poznań	1983–1984	1988–2020	1993–2017	1996–2015	1998–2008, 2011–2015	2002–2004	2002
Rzeszów	1983–1985	1991–2020	1994–2020	1997–2008, 2010–2015	1999–2008, 2011–2015	–	–
Szczecin	1983–1985	1988–2020	1993, 1995–2020	1996–2016	1998, 2010–2015	2001–2006, 2008, 2011–2013	–

Tabela 1 (cd.)

Miasto	Poziom współczynnika dzietności						
	>2	1,8>	1,5>	1,3>	1,2>	1,1>	1>
Toruń	1983–1985	1988–1989, 1991–2020	1995–2020	1998–2015	2002–2008, 2011–2015	2002–2004, 2014	–
Warszawa	–	1983–2020	1989–2017	1993, 1995–2009, 2011–2014	1995–2008	1999–2005	2002–2003
Wrocław	–	1985–2020	1992–2020	1995–2020	1995, 1997–2009, 2011–2015, 2019	1999–2008, 2013	2002–2005
Zielona Góra	–	1986–2020	1995–2020	1997–2016	1998–2008, 2010–2014	1999–2003	2002

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Roczników Demograficznych* i *Roczników Statystycznych Demografii* z odpowiednich lat.

Żadne z miast nie zapewniało poziomu dzietności zbliżonej do prostej zastępowalności pokoleń po 1986 r., zaś pięć z nich (Warszawa, Łódź, Wrocław, Kraków, Zielona Góra) nie zbliżyło się do tego poziomu w całym badanym okresie.

Współczynniki poniżej poziomu 1,8 utrzymują się długotrwale i niezmiennie w większości miast jeszcze od lat 80. XX w. Jedynie w przypadku Białegostoku, Gorzowa Wielkopolskiego i Rzeszowa sytuacja taka rozpoczęła się na początku lat 90. Mimo obserwowanego w ostatnich latach podwyższania się poziomu dzietności wciąż żadna stolica regionu nie osiągnęła znacznego przybliżenia się do poziomu TFR równego 1,8, rejestrowanego w kraju w ostatnich latach skądinąd jedynie w pojedynczych powiatach (Szukalski, 2020).

Z kolei dzietność poniżej poziomu 1,5, osiągnięta jedynie w Łodzi i Warszawie pod koniec lat 80. XX w., stała się długotrwałym zjawiskiem, począwszy od pierwszej połowy lat 90. Dopiero w ostatnich latach w pojedynczych miastach (Gdańsk, Warszawa, Poznań, Opole, Kraków) odnotowany został poziom TFR powyżej tej wielkości, choć w kolejnych miastach (Białystok, Lublin) w 2019 r. – a zatem ostatnim roku nietkniętym wpływem pandemii COVID-19 – dzietność była bardzo bliska tego poziomowi.

The lowest low fertility (to jest poziom TFR poniżej 1,3) była powszechnym zjawiskiem w miastach wojewódzkich pomiędzy 1995 a 2015 r., w ostatnich latach występującym jedynie we Wrocławiu, Kielcach i Bydgoszczy. Tak niski poziom reprodukcji ludności utrzymywał się zatem bardzo długo, odciskając swoje piętno na strukturze ludności według płci i wieku tych miast, co prowadziło do coraz powszechniejszego występowania w nich ujemnego przyrostu naturalnego. W ramach okresu charakteryzującego się „najniższą z niskich dzietnością” odnotowano jednakże i podokresy o wyjątkowo niskich poziomach TFR. W przypadku aż ośmiu miast wystąpiły wartości współczynników dzietności poniżej 1,0, choć były to relatywnie krótkie epizo-

dy (maksymalnie cztery lata). Jedynie Rzeszów nie doświadczył poziomu dzietności poniżej 1,1 (a w przypadku Gdańska było to sytuacja jednoroczna), podczas gdy w zdecydowanej większości przypadków okres ten obejmował przynajmniej kilka lat, choć w Łodzi, Opolu, Szczecinie i Wrocławiu tak niski poziom dzietności utrzymywał się łącznie w badanym okresie przez przynajmniej 10 lat. W przypadku wartości TFR poniżej 1,2 wskazać należy, że takie poziomy z reguły występowały dwukrotnie – okresy takie występowały w okolicach dwukrotnie obserwowanych w skali kraju minimalnych poziomów płodności, tj. w latach 2001–2006 i 2011–2015.

Kończąc niniejszy wątek, raz jeszcze podkreślić trzeba długotrwałość utrzymywania się dzietności na ekstremalnie niskim poziomie, jednoznacznie wskazującym na skalę zmian, jaka dotknęła zachowania rozrodcze mieszkańców największych miast naszego kraju.

6. PODSUMOWANIE

W artykule – dzięki skupieniu się na miastach na tyle dużych, że i w poprzednim podziale administracyjnym poddane zostały one dokładniejszej analizie danych przez statystyków GUS – przeanalizowano przemiany zachowań rozrodczych opisane współczynnikiem dzietności w długim, bez mała czterdziestoletnim okresie.

Punktem wyjścia takiego porównania powinna być koncepcja konwergencji demograficznej, zakładająca, że istnieje jedna dla wszystkich społeczeństw ścieżka zmian zachowań demograficznych⁴, choć realizowana w różnym czasie. Patrząc z tej perspektywy, niezależnie zatem, czy mowa o pierwszym, czy drugim przejściu demograficznym, są to wywołane obiektywnymi czynnikami uniwersalne przemiany zachowań

demograficznych, choć z uwagi na odmienny czas uwidaczniania się wpływu wspomnianych czynników na poszczególne populacje i grupy społeczne, rozpoznać je w odmiennym momencie i przebiegające z różną intensywnością, odzwierciedlającą odmienny rozkład przestrzenny i społeczny oddziaływania obiektywnych uwarunkowań. Rzeczywiście taka powtarzalność zmian została zaobserwowana w opracowaniu, choć równocześnie widoczne jest wspomniane zróżnicowanie kulturowe i ekonomiczne, oddziałujące na odmienny kalendarz.

Podstawowym wnioskiem płynącym z dokonanych prac jest przede wszystkim zadziwiająca długotrwałość bardzo niskiej dzietności, występująca znacznie dłużej niż w przypadku kraju ogółem, jak i – jak można wnioskować na podstawie statystycznych własności wartości średnich – pozostałych typów miejscowości. Równocześnie zastanawia szybkie odbudowanie się płodności całkowitej w ostatnich latach, najprawdopodobniej będące rezultatem powolnego zaniku wspomnianego wcześniej efektu tempa. W takim przypadku należałoby uznać te zmiany jako prognostyk przeobrażeń spodziewanych na pozostałych obszarach kraju.

Niemniej jednak owa szybka w przypadku największych miast demograficzna odnowa (*demographic renewal*) może mieć i trochę inne wyjaśnienie. W największych miastach – podobnie jak i na terenach suburbiów – dzietność jest najprawdopodobniej sztucznie podwyższana wskutek meldowania się kobiet decydujących się na posiadanie pierwszego dziecka. Mieszkające często w sposób niezarejestrowany w mieście wojewódzkim lub w jego suburbiach młode kobiety podejmują zapewne starania o zalegalizowanie pobytu w momencie podjęcia starań o poczęcie lub w okresie ciąży, chcąc w efekcie uzyskać łatwiejszy dostęp do usług społecznych z zakresu opieki zdrowotnej i usług wychowawczo-edukacyjnych, jaki z reguły oferowany jest stałym mieszkańcom płacącym w danej miejscowości podatki. W rezultacie zapewne w sztuczny sposób podnoszona jest i liczba urodzeń, i płodność, wskutek częstego współwystępowania meldowania się i rodzenia potomstwa w niedługim czasie. To, iż ten czynnik zapewne w ostatnich latach silniej oddziałuje na TFR, wynika prawdopodobnie z lepszej sytuacji materialnej ludności i większej łatwości uzyskania kredytów hipotecznych, ułatwiających meldowanie się jako stały mieszkaniec danej miejscowości.

Coraz wyraźniej widać również i wpływ suburbanizacji (tj. osiedlania się ludności większych ośrodków miejskich na terenach okalających te miasta), w przypadku której – jak można podejrzewać – ważnym motywy może być chęć poprawy warunków lokalowych w celu realizacji planów prokreacyjnych. W efekcie wśród powiatów o najwyższej dzietności pojawiają się tereny okalające Warszawę, Poznań, Wrocław, Kraków

czy Trójmiasto (Szukalski, 2020). Domniemywać można, iż związane jest to z dążnością wielu rodzin osiedlających się na suburbiach do zapewnienia odpowiednich warunków mieszkaniowych i dostępu do bezpiecznej przestrzeni zielonej w sytuacji, gdy myśli się o (kolejnym) dziecku.

Kończąc zaś opracowanie, w nawiązaniu do postawionego na wstępie pytania badawczego, należy zaznaczyć, że mimo podobieństw trajektorii TFR w obecnych miastach wojewódzkich, wciąż widoczny jest wpływ *genius loci*, a zatem widoczne zmiany powiązane są ze zróżnicowanymi przemianami występującymi w przekroju regionów (Szukalski, 2015b). Mimo zatem zgodnej z koncepcją konwergencji podobnej ścieżki zmian, miasta wojewódzkie – zwłaszcza te mniejsze pod względem ludnościowym – w pewnym stopniu różnią się między sobą w sposób zgodny z różnicami obserwowanymi pomiędzy regionami, których są stolicami.

PRZYPISY

¹ O wpływie migracji zagranicznych na skalę zafałszowania wartości TFR na poziomie całego kraju zob. Gołata (2016). Z uwagi na brak wiarygodnych danych o migracjach wewnętrznych nie ma prac uwzględniających ogólny wpływ migracji (wewnętrznych i zewnętrznych) na dzietność na poziomie regionów, a tym bardziej powiatów.

² Próbuąc połączyć pojęcie kohort mentalnych z kategoriami teoretycznymi znanymi innym dyscyplinom społecznym, warto wspomnieć o znanym socjologii rozróżnieniu między pokoleniem a formacją intelektualną (Garewicz, 1983). Pokolenie to grupa osób o wspólnym sposobie myślenia, sposobie sformowanym wskutek przeżycia wspólnego zdarzenia posiadającego decydujące znaczenie dla członków danej grupy. Formacja intelektualna natomiast składa się z osób, o których poczuciu wspólnoty decyduje sposób zadawania sobie kluczowych pytań, używana aparatura pojęciowa oraz podobne – jeśli nie jednakowe – reguły myślenia. A zatem pokolenie powstaje dzięki wystąpieniu jakiegoś decydującego dla powstania zbiorowej świadomości zdarzenia, zaś formacja intelektualna skupia osoby charakteryzujące się wspólnymi poglądami, bez formułowania dodatkowych warunków odnośnie do przyczyn powstawania formacji. Oczywiście widoczne jest duże podobieństwo pomiędzy formacją intelektualną a kohortą mentalną.

³ Formuła Bongaartsa–Feeneya uwzględnia wpływ zmiany kalendarza płodności, tj. rozkładu częstości urodzeń z perspektywy czasu biograficznego matek, na kształtowanie się wartości TFR obliczanych za pomocą metody przekrojowej. W przypadku podwyższania się wieku – tak jak to miało miejsce w Polsce w badanym przez nas okresie – wydawania na świat potomstwa, część urodzeń, które nie występują w danym roku, występuje w następnym, gdy rodząca kobieta będzie już starsza, zaniżając wartości współczynnika dzietności. W rezultacie uzyskane informacje o TFR stają się bardziej odległe od wielkości, jakie uzyskać można na podstawie analizy kohortowej.

⁴ Zachowanie demograficzne to ogół reakcji osobnika wywołanych czynnikami zewnętrznymi (sytuacja) bądź wewnętrznymi (potrzeby, zamiary, aspiracje), odnoszących się do wyboru realizowanej strategii: doboru partnera, miejsca zamieszkiwania oraz strategii reprodukcyjnej i zdrowotnej.

BIBLIOGRAFIA

- Bongaarts, J., Feeney, G. (1998). On the quantum and tempo of fertility. *Population and Development Review*, 24 (2), 271–291. <https://doi.org/10.2307/2807974>
- Dorbritz, J. (2003). Social, political and economic transformation. W: D. Philipov, J. Dorbritz, *Demographic consequences of economic transition in countries of Central and Eastern Europe* (s. 21–68). Strasbourg: Council of Europe.
- Frączak, E., Ptak-Chmielewska, A. (1999). Formuła Bongaartsa–Feeneya – zastosowania dla Polski. *Studia Demograficzne*, 2 (136), 43–61.
- Garewicz, J. (1983). Pokolenie jako kategoria socjofilozoficzna. *Studia Socjologiczne*, 1, 75–87.
- Gołata, E. (2016). Estimation of fertility in Poland and of Polish born women in the United Kingdom. *Studia Demograficzne*, 1 (169), 13–38. <https://doi.org/10.33119/SD.2016.1.1>
- Holzer, J.Z. (2002). *Demografia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Holzer-Żelazewska, D., Tymicki, K., (2009). *Cohort and period fertility of Polish women*. Pobrane z: <http://bazekon.icm.edu.pl/bazekon/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171229191> (15.02.2021).
- Janiszewska, A. (2013). *Zachowania matrymonialne i prokreacyjne w Polsce – ujęcie geograficzne*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/7525-964-3>
- Jończy, R. (2014). Problem nierejestrowanej emigracji definitywnej (emigracji zawieszony) w badaniu procesów społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu / Research Papers of Wrocław University of Economics*, 360, 11–18. <https://doi.org/10.15611/pn.2014.360.01>
- van de Kaa, D.J. (1987). Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*, 42 (1), 1–59.
- van de Kaa, D.J. (1996). Anchored narratives: The story and findings of half a century of research into the determinants of fertility. *Population Studies. A Journal of Demography*, 50 (3), 389–432. <https://doi.org/10.1080/0032472031000149546>
- Kohler, H.-P., Billari, F.C., Ortega, J.A. (2004). The emergence of lowest-low fertility in Europe during the 1990s. *Population and Development Review*, 28 (4), 641–680.
- Kotowska, I.E. (1998). Teoria drugiego przejścia demograficznego a przemiany demograficzne w Polsce w latach 1990. *Studia Demograficzne*, 4 (134), 3–36.
- Kotowska, I.E. (2014). *Uwarunkowania zachowań prokreacyjnych*. Pobrane z: http://www.diagnoza.com/pliki/raporty_tematyczne/Niska_dzietnosc_w_Polsce.pdf (15.02.2021).
- Krzysztofik, R. (red.) (2019). *Przemiany demograficzne miast Polski. Wymiar krajowy, regionalny i lokalny*. Pobrane z: https://irmir.pl/wp-content/uploads/2019/11/IRM-Przemianydemograficzne_2019-10-14_www.pdf (15.02.2021).
- Kurek, S., Lange, M. (2013). *Zmiany zachowań prokreacyjnych w Polsce w ujęciu przestrzennym*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie.
- Lutz, W., Skirbekk, V., Testa, M.R. (2006). The low fertility trap hypothesis. Forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe. *Vienna Yearbook of Population Research*, 167–192. <https://doi.org/10.1553/populationyearbook2006s167>
- Paradysz, J. (2017). Perspektywy rozwoju demograficznego województwa wielkopolskiego – wybrane konsekwencje ekonomiczne i społeczne. W: J. Hrynkiewicz, A. Potrykowska (red.), *Sytuacja demograficzna Wielkopolski jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej* (s. 170–186). Warszawa: Rządowa Rada Ludnościowa.
- Podogrodzka, M. (2011). *Przestrzenne zróżnicowanie płodności w Polsce*. Pobrane z: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-93c18ecc-96ba-43c3-bcab-c3e39db0ed66> (15.02.2021).
- Rosset, E. (1975). *Demografia Polski*. T. 2: *Reprodukcja ludności*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rządowa Rada Ludnościowa (2020). *Sytuacja demograficzna Polski – Raport 2019–2020*. Pobrane z: <https://bip.stat.gov.pl/organizacja-statystyki-publicznej/rzadowa-rada-ludnosciowa/publikacje-rzadowej-rady-ludnosciowej/raporty-sytuacja-demograficzna-polski/> (15.02.2021).
- Smoliński, Z. (1981). *Dzietność rodzin. Stan aktualny i perspektywy*. Pobrane z: <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/21128/1/012%20ZBIGNIEW%20SMOLI%C5%83SKI%20RPEiS%2043%283%29%2C%201981.pdf> (15.02.2021).
- Szukalski, P. (2015a). Przemiany zachowań rozrodczych w województwie łódzkim. W: P. Szukalski (red.), *Procesy demograficzne w województwie łódzkim w XXI w.* (s. 33–57). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szukalski, P. (2015b). *Przestrzenne zróżnicowanie dzietności w Polsce*. Pobrane z: <https://ws.stat.gov.pl/Article/2015/4/013-027> (15.02.2021).
- Szukalski, P. (2019). *Wzrost dzietności w ostatnich latach: dlaczego najbardziej z niego korzystają duże miasta?* Pobrane z: <http://hdl.handle.net/11089/29980> (15.02.2021).
- Szukalski, P. (2020). *Obszary o najwyższej dzietności w Polsce w XXI wieku*. Pobrane z: <http://hdl.handle.net/11089/32186> (15.02.2021).
- Śleszyński, P. (2011). Oszacowanie rzeczywistej liczby ludności gmin województwa mazowieckiego z wykorzystaniem danych ZUS. *Studia Demograficzne*, 2, 35–58.
- Tymicki, K., Zeman, K., Holzer-Żelazewska, D. (2018). Cohort fertility of Polish women, 1945–2015: The context of postponement and recuperation. *Studia Demograficzne*, 2, 5–23. <https://doi.org/10.33119/SD.2018.2.1>

Artykuł wpłynął:
20 września 2021
Zaakceptowano do druku:
16 grudnia 2021

Marek Nowak

 <https://orcid.org/0000-0003-1749-7669>
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Wydział Socjologii
marek.nowak@amu.edu.pl

Andrzej Siatkowski

Fundacja Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
andrzej.siatkowski@amu.edu.pl

MODERNISTYCZNE SĄSIEDZTWO WIELKOMIEJSKIE NA TLE INNYCH FORM ZAMIESZKANIA. WYBRANE PRZYKŁADY

Abstrakt: Wybrany przykład międzynarodowy i wyniki badania w Polsce stanowią próbę przyjrzenia się blokowiskom postsocjalistycznym ze współczesnej perspektywy. Za podstawę analiz wzięto kontekst Europy postkomunistycznej, przywołując jako przykład Sofię. Opierając się na literaturze oraz nawiązując do przekazu kultury masowej, wskazano na specyfikę sąsiedztwa wielkomiejskiego, prowadząc czytelnika do propozycji konceptualizacji sąsiedztwa wykorzystującej pojęcie kręgu sąsiedzkiego. W części empirycznej zaprezentowano wyniki badania kwestionariuszowego, zrealizowanego za pomocą ankiety internetowej na terenie całego kraju oraz przy użyciu wywiadów kwestionariuszowych przeprowadzonych w trzech polskich miastach: Poznaniu, Warszawie i Wronkach. Zgromadzone dane empiryczne zostały opisane w odniesieniu do wybranych wątków nawiązujących do koncepcji kręgów sąsiedzkich, a także poddane analizie statystycznej. Postawiono dwa pytania: o sposób badania relacji sąsiedzkich w przestrzeniach postsocjalistycznych blokowisk, odwołując się tym samym do studiów prowadzonych w latach 80. oraz 90. XX w.; o charakter relacji sąsiedzkich, konstruowanych na podstawie architektonicznych inspiracji Le Corbusierem, tym razem w warunkach neoliberalnej deregulacji. Rekomendacje analizy wskazują na potrzebę zadawania kolejnych szczegółowych pytań i zapraszają do dyskusji na temat kondycji formuły modernistycznego, masowego zamieszkania z uwzględnieniem specyfiki budowania relacji sąsiedzkich.

Słowa kluczowe: krąg społeczny, socjologia miasta, modernizm socjalistyczny, budownictwo.

MODERNIST METROPOLITAN NEIGHBORHOODS IN COMPARISON WITH OTHER FORMS OF HOUSING: SELECTED EXAMPLES

Abstract: The article is an attempt to look at post-socialist tower blocks and modernist housing from a contemporary perspective. It takes the context of post-communist Europe as the basis for analysis, citing Sofia as an example. On the basis of the literature and references to the messages of mass culture, it shows the specificity of a metropolitan neighborhood, and leads the reader to a proposal for a conceptualization of 'neighborhood' using the notion of a neighborhood circle. The empirical part presents the results of a questionnaire carried out by means of a nationwide online survey and by means of interviews carried out in three Polish locations: Poznań, Warsaw and Wronki. The collected empirical data are described from the point of view of selected themes related to the concept of 'neighborhood circles', and analyzed statistically. The recommendations indicate the need to ask further detailed questions and invite discussion, and not only among urban sociologists, on the condition of modernist mass housing from the point of view of building neighborly relations.

Keywords: social circle, urban sociology, socialist modernism, housing.

1. WPROWADZENIE

Sąsiedztwo wielkomiejskie to jeden z tematów w obrębie nauk społecznych podejmowany właściwie od zawsze. Tradycja tego rodzaju studiów być może najbardziej wyraźnie zaistniała u zarania socjologii amerykańskiej, pod postacią szkoły chicagowskiej (Abbott, 1997; Merriman, 2015; Owens, 2012), kiedy związek miejsca z relacjami społecznymi nabrał kształtu rozbudowanych projektów badawczych, które zaowocowały

mapami ilustrującymi dane społeczne w kontekście potencjalnych polityk publicznych. R.E. Park, analizujący uwarunkowania przestrzenne w odniesieniu do relacji społecznych, istotą refleksji poświęconej sąsiedztwu uczynił współzawodnictwo o przestrzeń, co pozwoliło zogniskować zainteresowanie badawcze na dynamice społecznej. Siłą studiów naukowców z Chicago była ich etnograficzna precyzja, do dziś zresztą

znajdująca zwolenników, szczególnie pośród antropologów miasta (zob. Baffoe, 2019). To bardzo nowoczesne podejście, które obecnie przypisywane jest odkryciu miejsca (*place*) w geografii społecznej lat 80. i 90. XX w., trochę zostało zapomniane, co tylko częściowo wynika z paradygmatycznych kolei losu geografii i socjologii (Nowak, 2021). Jest ono również konsekwencją przemian samych miast, które w Europie, w obliczu zjawisk migracyjnych, znacznie bardziej planowo próbowały radzić sobie z segmentacją przestrzeni, choć zjawiska powstawania gett czy obszarów skupiających konflikty i w rezultacie obowiązki pracowników socjalnych pozostawały i pozostają wyzwaniem. Zdaniem Baffoe (2019, s. 3): „sugeruje się tutaj, że sąsiedztwa nie mogą być wszędzie takie same. Dzieje się tak dlatego, że na tego typu jednostki przestrzenne wpływa wiele czynników, które odgrywają rolę w kształtowaniu ich postrzegania i wyobrażeń na ich temat”. Kontekst zamieszkania, a także kontekst historyczny powinny być w konsekwencji przytoczonego stanowiska traktowane priorytetowo, jeśli chodzi o próbę obiektywnego zdefiniowania sąsiedztwa.

Polskie realia, przynajmniej do początku drugiego dziesięciolecia nowego milenium, wydawały się modelowo inne od zachodnich. Naznaczone były specyfiką urbanizacji socjalistycznej, a zatem niemal nieobecnością zjawiska migracji międzynarodowej¹, którą niedoskonale substytuowała imigracja ze wsi do miast (passus tzw. chłoporobotników i perypetie związane z uzyskaniem meldunku). Mieliśmy zatem do czynienia, w opozycji do doświadczeń z Chicago (ale również doświadczeń z lat 30. XX w. z II Rzeczypospolitej i doświadczeń Europy Zachodniej), ze zjawiskami ruralizacji miast (Pobłocki, 2011; Smagacz-Poziemska, 2017), a polski modernizm, po okresie królowania stalinowskiej urbanistyki (do lat 60. XX w.), przybrał znamiona „modernizmu socjalistycznego”, z typową dla niego formą stosunkowo rozproszonych przestrzennie blokowisk na obrzeżach ówczesnych miast. Dla relacji społecznych w powstających osiedlach, homogenicznych etnicznie i heterogenicznych klasowo, charakterystyczne było współwystępowanie kultury wiejskiej i miejskiej, z czasem przybierające postać reintegracji społecznej w nowym, masowym społeczeństwie miejskim (Szwaja, 1970).

2. STEREOTYPOWY OBRAZ SĄSIEDZTWA JAKO PUNKT WYJŚCIA

Do kanonu kultury masowej przeszły kadry z filmu *Alternatywy 4* opisujące warszawskie, a precyzyjniej: nowoursynowskie, realia PRL lat 80., świetnie rekapitułujące specyfikę społecznej treści i urbanistycznej formy blokowisk. Naznaczyły one i naznaczają w istocie do

dzisiaj obrazy miast środkowoeuropejskich. Dla socjologa miasta ważne w kadrach wyreżyserowanych przez S. Bareję były doskonale nakreślone, społeczne rodowody mieszkańców bloku przy ul. Alternatywy 4. Wyrziste postacie reprezentowały przedstawicieli odmiennych klas i stanów: lumpenproletariatu, robotników budowlanych, inteligencji akademickiej, tzw. inteligencji pracującej czy aparatu biurokratycznego ówczesnego państwa, żyjących w jednym miejscu. Zderzone zostały ze sobą i z realiami blokowiska socjalistycznego, postawione przed koniecznością współzamieszkiwania i współpracy. Jak się wydaje, to właśnie ten heterogeniczny kształt społeczny buduje obecnie pierwsze skojarzenia na temat sąsiedztwa blokowisk wielkomiejskich, co można potraktować jako punkt wyjścia konceptualizacji, przynajmniej dla autorów artykułu. Hasło „źle urodzone”, zaczerpnięte z tytułu książki Springera (2012), stało się kilka lat temu inspiracją do dyskusji na temat rehabilitacji modernizmu socjalistycznego jako formy urbanistycznej (Łukasik, 2014) i formy społecznej, wygenerowanej przez budownictwo socjalistyczne. Idąc za tym skojarzeniem, warto wskazać na kilka elementów specyfiki tego typu budownictwa jako perspektywy genetycznej, czy też materialnej współczesnych relacji sąsiedzkich.

3. „MODERNIZM SOCJALISTYCZNY” JAKO FENOMEN PRZESTRZENNY I SPOŁECZNY (GENEZA, CECHY PRZESTRZENNE)

Warta podkreślenia jest prostota, a nawet siermiężność realnosocjalistycznej formy urbanistycznej, która wynikała z brutalistycznego stosunku do skali, gdzie rozległe przestrzenie wypełnione prostopadłościanami unieźmożliwiały wizualną identyfikację twarzy (budowanie relacji na podstawie znajomości z widzenia), ograniczały relacje społeczne do świadomości masowego współzamieszkiwania: mieszkańców piętra, najbliższej klatki schodowej, ewentualnie bloku. Jak podkreślił Jałowiecki (1991, s. 10): „estetyka miasta, na której wychowały się dwa pokolenia Polaków, to estetyka blokowisk, anonimowych domów pozbawionych społecznych znaczeń i indywidualnego wyrazu”. Owa anonimowość i indyferentność była bez wątpienia nowym elementem kulturowym, odkrywaniem wraz z protomiejskim stylem życia socjalistycznych osiedli, który pociągał za sobą konsekwencje społeczne. Z jednej strony zmniejszała się skuteczność kontroli społecznej, co było elementem definicyjnym stosunków sąsiedzkich, choćby w koncepcji kulturalistycznego wariantu szkoły chicagowskiej (Znaniński, Ziółkowski, 1984). Z drugiej – utrudniała rozwijanie życia społecznego (budowanie

więzi), co pogłębiała dodatkowo agorafobia. Zabrakło zatem dedykowanych przestrzeni wspólnych spotkań i kultywowania zbiorowego spędzania wolnego czasu poza mieszkaniem. Infrastruktura społeczna nie nadążała za budowanymi na masową skalę mieszkaniem (nawet współczesne wskaźniki oddawanych do użytku izb mieszkalnych nie dorównują tym z lat 70. XX w.). Z czasem jednak przestrzenie anonimowych osiedli zostały wypełnione również przez sklepy, szkoły, kluby osiedlowe czy ośrodki zdrowia. Nie zmniejszało to poczucia alienacji i anonimowości mieszkańców, ale dawało podstawy do – w miarę akceptowalnej – egzystencji. Założenia urbanistyczne masowego zamieszkania planowane w duchu Le Corbusiera w latach 30. XX w. doskonale odpowiadały na ideologiczne zapotrzebowanie realnego socjalizmu według zasady: godne minimum dla maksimum populacji (Ziółkowski, 1964, 1965), pośrednio przyczyniając się do spokoju społecznego przez dezintegrację zbiorowości i osłabianie związków z pozbawionym właściwości miejscem. Wszystkie te cechy pozwoliły utrzymać atrakcyjność zamieszkania również w okresie, gdy na wielką skalę zaczęły powstawać osiedla o podobnym układzie, ale już znacznie bardziej zagęszczone, droższe, o wyższym standardzie mieszkań, obciążone wieloletnim kredytem, budowane przez nastawionych przede wszystkim na zysk przedsiębiorców.

Elementem specyfiki modernizmu socjalistycznego, a nie wyjątkiem, były niedomagania techniczne, które paradoksalnie uruchamiały potrzebę rozbudowy słabych więzi (tzw. znajomości) pomiędzy ludźmi bardzo różniącymi się społecznie, co było wzmacniane stanem chronicznego kryzysu drugiej połowy lat 80. XX w. i uwarunkowaniami państwa niedoboru (Kornai, 1980). W pewnym sensie właśnie opisywana przez Bareję różnorodność społeczna, kryzys konsumpcji i korupcja dawały podstawy do autarkizacji (samowystarczalności) relacji i rozwijania samopomocy, która stała się symbolem tamtych czasów i miejsc. Drugą stroną relacji kooperacyjnych była równocześnie stosunkowo mała skala bezpośredniej współpracy, co warunkowała wprost formę architektoniczną. Kooperacja miała zatem wyraźnie kontekstowy charakter (dotyczyła zakresu wzajemnie świadczonych usług), a relacje sąsiedzkie pozostawały raczej zdystansowane niż zażyłe. Jałowiecki, w cytowanej wcześniej pracy, analizuje budownictwo realnego socjalizmu w kategoriach winy i współodpowiedzialności jej twórców. Było to dobrym probierzem atmosfery społecznej schyłku realnego socjalizmu, której interpretatorzy dostrzegali negatywne konsekwencje anonimowości i dezintegracji. Z dzisiejszej perspektywy można skonstatować hipotezę o wyższym poziomie odporności na różne rodzaje kryzysów wielkomiejskich blokowisk socjalistycznych w naszej części Europy, choć niewątpliwie miało to również swoją cenę.

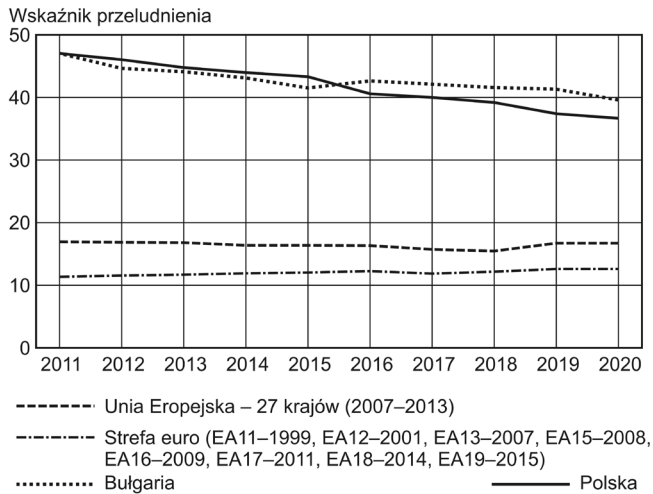
Nasuwa się pytanie o trwałość tych cech i niezmienną mechanizmów determinowania relacji społecznych oraz akceptację ich przez użytkowników – mieszkańców blokowiska, w ich współczesnym, starszym o nie więcej niż 50 lat wydaniu. Zagadnienia te niezbyt intensywnie, ale jednak systematycznie były podejmowane badawczo przez naukowców z ośrodka łódzkiego i z Poznania, z różnych zresztą stanowisk konceptualizacyjnych (Janiszewska, Klima, Rochmińska, 2011; Kotus, 2006). Poza kwestiami diagnozy i jej interpretacji nadal ważne wydaje się dokonanie wyboru konceptualizacji, co wynika wprost z obecnego stanu wiedzy na temat specyfiki sąsiedztwa wytworzonego przez realnosocjalistyczną rzeczywistość społeczną (o tyle, o ile wolno mówić o społecznej ciągłości) oraz strukturę przestrzenną i architektoniczną współczesnych blokowisk.

4. SYMPTOMY WITALNOŚCI, KONTEKST PORÓWNAWCZY I PYTANIE BADAWCZE

Gdy analizujemy współczesność blokowisk, warto zauważyć (co nie jest oczywiste), że modernizm socjalistyczny dobrze daje się przekształcać i dostosowywać do zmieniających się warunków społecznych i doskonale poddaje się urynkowieniu. Tę zdolność do metamorfozy odpowiednio ilustruje zjawisko tzw. pastelozji (Nikolić, 2019), charakterystyczne dla wielu działań inwestycyjnych, zazwyczaj zmierzających do ograniczenia kosztów eksploatacji budynków (termomodernizacja). Szarość bloków zastępowano dość przypadkową, ożywiająca kolorystyką, znacznie odbiegającą od pierwowzoru z lat 70. czy 80. XX w.² Nie jest to jednak fenomen uniwersalny.

Analogiczne osiedla o realnosocjalistycznym rodowodem w różnych miejscach Europy Środkowej i Wschodniej wyglądały i wyglądają odmiennie. Dobrym punktem odniesienia mogą być bloki, które możemy zobaczyć np. w Sofii – stolicy Bułgarii czy w innych miastach Bałkanów Zachodnich, gdzie ortodoksyjna, szara forma pozostała niemal niezmienną. W statystykach publicznych Eurostatu z jednej strony widać podobieństwo wskaźników przepełnienia, a w perspektywie czasowej postępującą poprawę sytuacji mieszkaniowej (rysunek 1), z drugiej strony zaś – ciągle istotne różnice dostępności mieszkań w obrębie Europy.

W tym miejscu należy bardziej szczegółowo przedstawić przypadek bułgarski – stolicy kraju, Sofii. W przywołanym przykładzie inwestycje termomodernizacyjne w przeważającej mierze dotyczyły nie całych budynków, ale poszczególnych mieszkań. Tworzyły (i tworzą) obraz wizualnego patchworku złożonego z szarych prostokątów, na który nakłada

Rysunek 1. Wskaźnik przeludnienia (*overcrowding*) według kwantyli dochodowych – populacja ogółem (badanie EU-SILC w latach 2011–2019)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (*Overcrowding rate...*, 2021)

się wrażenie postępującej degradacji infrastruktury mieszkalnej przy porównywalnym zapotrzebowaniu na mieszkania (fotografia 1 i 2). Co ciekawe, degradacja ta ma charakter bardziej estetyczny niż realny, co oznacza ciągle utrzymującą się, stosunkowo wysoką wartość nieruchomości z rynku wtórnego na tle nowych inwestycji deweloperskich. Czasami obraz rynku nieruchomości przybiera kształt absurdalny, w którym stare bloki z lat 80. XX w. są wyceniane powyżej wartości domów w nowym budownictwie w mniej atrakcyjnych lokalizacjach. Opisywana specyfika jest szczególnie widoczna, podobnie zresztą jak kontekst historyczny towarzyszący przekształceniom wpisany w proces transformacji systemowej (Rącka, Palicki, Kostev, 2015).

Wymienione różnice wizualne (pośrednio również realne) dotyczyły, jak można przypuszczać, konsekwencji rozstrzygnięć ustrojowych i specyfiki prywatyzacji osiedli wielkopłytowych w różnych krajach byłego bloku wschodniego (Tsenkova, 2009). W Polsce infrastruktura mieszkaniowa pozostała w zarządzie spółdzielni mieszkaniowych lub w obszarze administrowania samorządów lokalnych, co sprawiło po pierwsze, że możliwy stał się stosunkowo łatwy dostęp do środków publicznych przeznaczanych np. na termomodernizację czy usuwanie azbestu, po drugie – inwestycje te były realizowane kompleksowo. Dało to podstawy do ich finansowania, przynajmniej częściowo, w oderwaniu od bieżących możliwości poszczególnych najemców. Bardziej konsekwentna prywatyzacja, typowa np. dla Bułgarii, była związana z przeniesieniem pełnej własności na użytkowników (i to niezależnie od stopnia odpłatności), prowadziła do problemów z koordynowaniem remontów, uzgadnianiem formuły ponoszenia ich kosztów wśród rozdrobnionych właścicieli i najemców, co w powiązaniu z przeciągającą się sytuacją kryzysu gospodarczego skutkowało bardziej dynamiczną dekapitalizacją infrastruktury mieszkaniowej, niezależnie od wykorzystywania podobnych źródeł finansowania związanych np. z systemem wsparcia Unii Europejskiej.

W rezultacie przyjęcia bardziej skoordynowanego modelu zarządzania osiedlami mieszkaniowymi na przestrzeni ostatnich 30 lat środkowoeuropejskie (w tym polskie) blokowiska (fotografia 3 i 4) skutecznie opierały się konkurencji inwestycji deweloperskich, czego świadectwem są dane z rynku nieruchomości i niegasnąca podaż mieszkań z rynku wtórnego. W tym miejscu nie wolno pominąć również stale rosnącej wagi przykładanej do otoczenia osiedli mieszkaniowych, które wykorzystywały rozmach urbanistyczny i obecność rozległych terenów

Fotografia 1 i 2. Przykłady bloków w Sofii, w dzielnicy Nadezda
Źródło: S. Stoikova

Fotografia 3 i 4. Przykłady bloków w Poznaniu,
w dzielnicach Grunwald i Piątkowo
Źródło: M. Nowak

zielonych, takich jak: parki osiedlowe, alejki spacerowe itd., co w przypadku nowoczesnej oferty deweloperskiej jest prawie niespotykane. Podobne procesy znacznie mniej skutecznie przebiegały w Europie Południowo-Wschodniej. Da się to zauważyć, porównując standard zagospodarowania zieleni osiedlowej i odwołując się ponownie do zagadnienia kontekstu. Co równie ważne, można pod postacią hipotezy zasugerować, że utrzymanie subiektywnej atrakcyjności lecorbusierowskiego modernizmu (Barczykowska, 2009; Kotus, 2006; Kovács, Herfert, 2012; Kubeś, 2013; Szafrńska, 2015) zapewnia, w pewnym przynajmniej stopniu, reprodukcję społeczną i utrzymanie się znaczącego udziału klasy średniej w zbiorowości mieszkańców i mieszkańek blokowisk. Niosą one za sobą, co jest elementem swego rodzaju procesu naturalnej rewitalizacji, rosnące oczekiwania w zakresie jakości życia oraz standardu zarządzania obszarami wspólnymi, co oczywiście nie oznacza, że obszary te nie stwarzają problemów i że np. nie jest poddawana dyskusji potrzeba polityki publicznej skierowanej konkretnie na te osiedla. W odniesieniu do ostatniej uwagi należy zauważyć, że na podstawie aktualnych badań (porównywanie przykładów z Polski i Bułgarii)

ceny transakcyjne nieruchomości na rynku pierwotnym i wtórnym (do których wliczane są również postsocjalistyczne blokowiska) nie różnią się znacząco. Opierając się na dostępnych danych NBP (*Raport o sytuacji...*, 2020) i danych z analizy statystyk publicznych, jest to różnica rzędu 10–13%, w Polsce oraz – paradoksalnie – w Warnie (miasto nadmorskie, trzecie co do wielkości w Bułgarii) zdarza się, że przekraczają one wartość cen rynku pierwotnego. W tym drugim przypadku wnioski z analiz ekonomistów wskazują na specyfikę własności oraz rentę lokalizacyjną, a zatem atrakcyjność usytuowania oraz rozwiniętą infrastrukturę usługową osiedli postsocjalistycznych. Jak się okazuje, kwestie wizualne, poziom dekapitalizacji infrastruktury oraz jakości zagospodarowania przestrzeni nie są tutaj jedynymi, a nawet najważniejszymi kryteriami ekonomicznego wartościowania.

Niezależnie od kontekstów porównawczych relatywne zachowanie potencjału rynkowego wpłynęło również na możliwości inwestycyjne. W rezultacie obraz tych osiedli w naszej części Europy wyróżnia się witalnością i na razie (dotyczy to również przykładu z Bałkanów Zachodnich) nie grozi im gettoizacja (koncentracja biedy), skokowe wyludnianie się bądź daleko idąca dekapitalizacja, która prowadzi do konieczności wyburzeń – co jest elementem doświadczeń z Europy Zachodniej (Nowak, Siatkowski, 2021).

Odbywająca się na naszych oczach naturalna rewitalizacja blokowisk jest jednym z bardzo niedocenianych elementów dynamiki transformacji systemowej, który należy analizować w kontekście ewolucji relacji sąsiedzkich, wraz z tendencją do naturalnej i pokoleniowej wymiany mieszkańców. Zdaje się, że forma urbanistyczna osiedli (wspomniane zagadnienia skali, agorafobia, specyfika architektoniczna mieszkań oraz jakość infrastruktury osiedlowej i komunikacyjnej) nadal współkształtuje relacje sąsiedzkie. W tym sensie są zasadne pytania o:

- sposób badania relacji sąsiedzkich w przestrzeniach postsocjalistycznych blokowisk, nawiązując tym samym do badań realizowanych w latach 80. oraz 90. XX w.;
 - charakter relacji sąsiedzkich konstruowanych na podstawie lecorbusierowskich inspiracji, tym razem w warunkach neoliberalnej deregulacji.
- Na koniec tej wprowadzającej części warto dodać dwa zjawiska społeczne wpływające na problematykę sąsiedztwa w kontekście współczesności modernizmu:
- zjawisko studentyfikacji – rosnącego znaczenia studentów w roli najemców w głównych ośrodkach akademickich;
 - zjawisko pojawienia się w ostatnich latach masowej obecności emigrantów poszukujących tanich przestrzeni mieszkalnych w blokowiskach, co pozwala wrócić do głównych wątków przywołanej we wprowadzeniu szkoły chicagowskiej.

Jednym z elementów owego powrotu jest poszukiwanie adekwatnej płaszczyzny konceptualizacji uwzględniającej anonimowość blokowisk, ich przeskalowanie, powtarzalność przestrzeni oraz agorafobię, ze wszelkimi konsekwencjami dla kształtu relacji społecznych. Z tych konstatacji na temat środowiska infrastrukturalnego sąsiedztwa postsocjalistycznych blokowisk wynika wybór płaszczyzny teoretycznej. Pojęcie kręgu sąsiedzkiego znajduje się w centrum zaproponowanej konceptualizacji.

5. KONCEPTUALIZACJA KRĘGÓW SĄSIEDZKICH

Konceptualizacja zaproponowana w artykule jest konsekwencją przekonania, że specyfika zabudowy w istotnym stopniu wpływa na wybór płaszczyzny konceptualizacyjnej sąsiedztwa. W tym konkretnym przypadku kluczowym elementem pojmowania relacji sąsiedzkich jest klasyczna koncepcja kręgu społecznego – pojęcia o długiej tradycji, wprowadzonego przez G. Simmela. Istotą tej konceptualizacji da się sprowadzić do dowartościowania bezpośredniości relacji społecznych (typu interakcyjnego) i motywacji indywidualnych (Nowak, Pluciński, Siatkowski, 2019). Pomysł ten, nawiązujący do klasycznego podejścia Kadushina, został wykorzystany m.in. do opisu dynamiki uczestnictwa w kulturze o różnych poziomach intensywności (Kadushin, 1976). Jeśli chodzi o wspomnianą wcześniej klasyczną szkołę chicagowską, to można odwołać się do pewnych ekwiwalencji z koncepcjami przywiązania do wspólnoty, przestrzeni ekologicznej i przestrzeni subiektywnej (ang. *community attachment, ecological space* i *subjective space*), przywołując ideę przestrzennego strefowania obecną w klasycznych założeniach, a także kwestie subiektywnej percepcji przestrzeni, która ewoluuje w czasie (Kasarda, Janowitz, 1974; Merriman, 2015).

Proponowana parafraza znaczenia pojęcia zakłada możliwość przynależności jednostek do bardzo różnych grup/kręgów społecznych, które łączy jedynie współzamieszkiwana przestrzeń. Co ciekawe, przecięcie afiliacji grupowych zawarte w klasycznej koncepcji Simmela daje również podstawę do interpretacji nasilenia relacji sąsiedzkich. Zmienne nasilenie relacji sąsiedzkich da się przedstawić w konwencji kontinuum: od bliskich, bezpośrednich związków w rodzinie oraz w najbliższym sąsiedztwie (drzwi w drzwi) do relacji zapośredniczonych przez lokalne media, media społecznościowe, czy choćby różne rodzaje komunikacji realizowane na tablicach ogłoszeń na klatkach schodowych.

Specyfikę budowania relacji sąsiedzkich można również analizować w kontekście historycznym jako wskaźniki procesu modernizacji społecznej. Wspomniany

proces może oznaczać najpierw przekroczenie bezpośrednich norm wspólnotowych związanych z bliską znajomością, a nawet zażyłością pomiędzy sąsiadami (zastępowanych w realiach blokowisk przez relacje akcydentalne i pośrednie), a dalej konstruowanie form tożsamości o szerszym, otwartym zakresie. Nawiązując do powyższych rozważań, koncepcja sąsiedztwa odwołująca się do przestrzennego kręgu społecznego opiera się jedynie na tym, że ludzie przebywają w przynajmniej potencjalnej styczności na ograniczonym i określonym przestrzennie obszarze i z racji jego cech budują specyficzny typ relacji (Nowak, Pluciński, Siatkowski, 2019; Nowak, Siatkowski, 2021). Warto zwrócić uwagę na jeszcze inną właściwość kręgu, zaobserwowaną przez Kadushina: postrzeganie jest ograniczone do perspektywy indywidualnej, a jego mechanizmy (bycie częścią lub bycie poza nim), w tym procesy normotwórcze, wyraźnie wykraczają poza taką jednostkową skalę. Interesujące wydaje się tutaj odniesienie do koncepcji „niewidzialnych więzi” (ang. *invisible ties*) (Felder, 2020), które uzupełniają wizję tzw. silnych i słabych więzi. Według Feldera (2020, s. 8) niewidzialne więzi:

to relacje ze znanymi nieznajomymi. Są to anonimowe, ale rozpoznawalne osoby, które regularnie mijamy na ulicy. Na początku zupełnie obcy, potem z czasem stają się znani [...]. W przeciwieństwie do przelotnych spotkań „niewidzialne więzi” to trwałe relacje z ludźmi, których znamy osobiście.

Wolno zapewne uznać, że podobna interpretacja nakreśla specyfikę relacji społecznych opartych po prostu na styczności. Proces tworzenia się kręgu sąsiedzkiego jest ciekawym tematem badawczym. Jego zasięg, co można przyjąć jako hipotezę, współkreowany jest przez miejską formę masowego zamieszkania, w tym przypadku bardzo charakterystyczną formę postsocjalistycznego blokowiska.

6. WPROWADZENIE METODOLOGICZNE DO BADANIA POLSKICH REALIÓW

Projekt badawczy zakładał zebranie znaczącego korpusu danych ilościowych za pomocą zróżnicowanych narzędzi ilościowych. Przeprowadzono dwa rodzaje badań opartych na technikach wykorzystujących standaryzowane kwestionariusze. Ze względu na potrzebę uzyskania ogólnego obrazu sąsiedztwa wykorzystano ankietę internetową zrealizowaną wśród mieszkańców Polski w wieku powyżej 16 lat. Rekrutacja do udziału w badaniu odbywała się za pośrednictwem portalu społecznościowego Facebook. W ankiecie pytano o kilka wybranych kwestii: deklarowany związek między mieszkańcem a bezpośrednim miejscem zamieszkania (blokiem), deklarowany związek między mieszkańcem a bezpośrednim obszarem zamieszkania (osiedlem),

ogólną ocenę okolicy, indywidualną ocenę relacji z sąsiadami, identyfikację sąsiadów, a także wiele innych zagadnień o mniejszym znaczeniu dla treści analizy. Wywiady kwestionariuszowe przeprowadzono z udziałem sieci ankietarskiej wśród dorosłych mieszkańców wybranych miast Polski (Warszawa, Poznań i Wronki). Formularz wywiadu opracowano na podstawie pytań z uzupełnionego kwestionariusza internetowego, który został przeprowadzony wcześniej. Narzędzia użyte do badania korespondowały ze sobą, co pozwoliło opracować jedną, stosunkowo rozległą bazę danych (n = 2588) dla potrzeb analiz porównawczych³. Zakres wniosków jest oczywiście ograniczony, badanie nie miało charakteru reprezentatywnego. Można jednak bronić tezy, że uzyskane dane ilustrują uogólniony

obraz zjawiska, co daje podstawy do kontynuowania dyskusji, akumulacji wiedzy oraz formułowania kolejnych bardziej szczegółowych pytań.

7. WYBRANE REZULTATY I ICH INTERPRETACJA

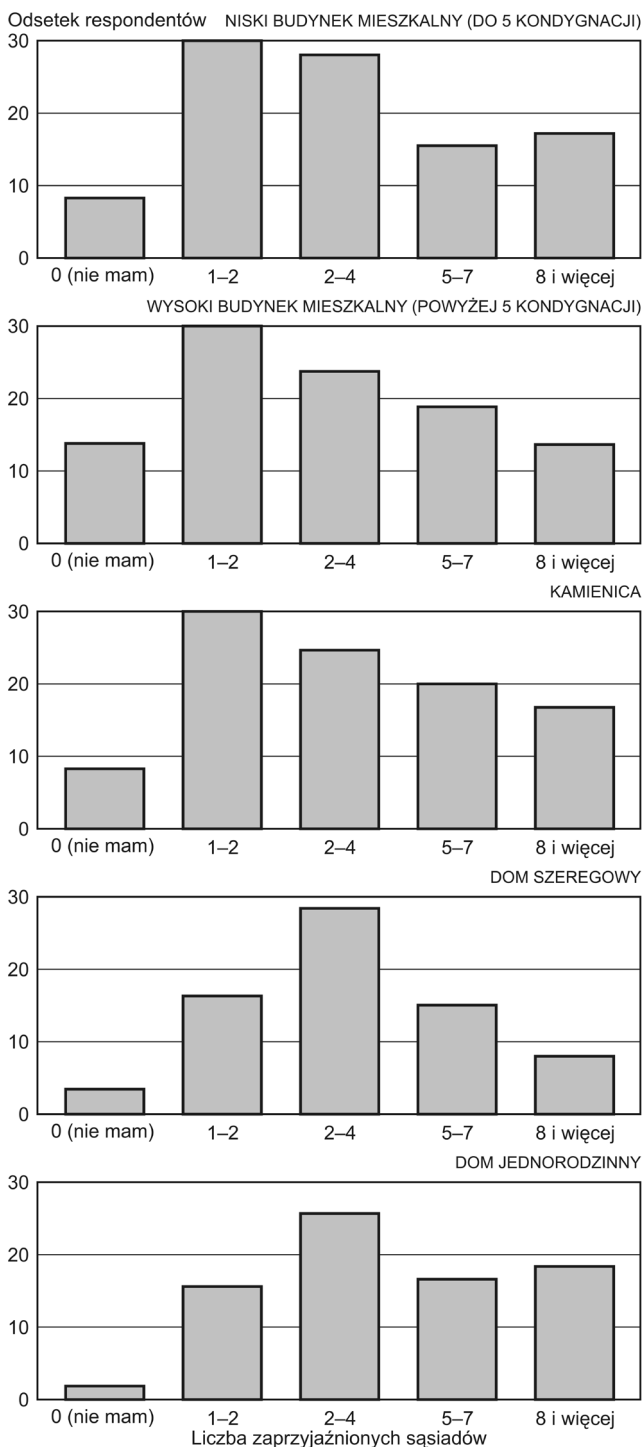
W ramach prezentowanych analiz szukano odpowiedzi na pytanie, na ile poszczególne formy zamieszkania różnicują poczucie związku z miejscem zamieszkania oraz specyfikę relacji sąsiedzkich rozumianych jako formy współżycia (regulowanej przez interakcje społeczne), a także formy współpracy i solidarności.

Tabela 1. Odpowiedzi na pytanie o poczucie związku z budynkiem/blokiem mieszkalnym i osiedlem, w którym Pan(i) mieszka (n = 2435)

	Poczucie związku	z budynkiem/blokiem		z osiedlem/ulicą	
		częstość	procent	częstość	procent
Niski blok mieszkalny (do 5 kondygnacji)	zupełnie niezwiązany	11	7,1	15	7,3
	raczej niezwiązany	65		63	
	ani związany, ani niezwiązany	96	9,0	98	9,2
	raczej związany	361	84,9	370	83,3
	bardzo związany	545		519	
	ogółem	1067	100,0	1065	99,8
Wysoki blok mieszkalny (powyżej 5 kondygnacji)	zupełnie niezwiązany	11	7,8	6	8,9
	raczej niezwiązany	19		28	
	ani związany, ani niezwiązany	42	10,9	43	11,2
	raczej związany	151	81,2	156	79,7
	bardzo związany	161		150	
	ogółem	384	100,0	383	99,7
Kamienica	zupełnie niezwiązany	2	3,2	2	4,3
	raczej niezwiązany	4		6	
	ani związany, ani niezwiązany	10	5,3	12	6,3
	raczej związany	59	91,6	58	89,4
	bardzo związany	115		112	
	ogółem	190	100,0	190	100,0
Dom jednorodzinny	zupełnie niezwiązany	9	2,2	7	2,7
	raczej niezwiązany	9		14	
	ani związany, ani niezwiązany	14	1,8	43	5,4
	raczej związany	158	96,0	237	91,9
	bardzo związany	604		493	
	ogółem	794	100,0	794	100,0
Dom szeregowy	zupełnie niezwiązany	1	3,1	3	16,6
	raczej niezwiązany	2		13	
	ani związany, ani niezwiązany	6	6,3	31	32,3
	raczej związany	26	90,6	49	51,0
	bardzo związany	61		0	
	ogółem	96	100,0	96	100,0

Źródło: statystyki opisowe na podstawie bazy danych opracowanej na potrzeby badania.

Na podstawie analizy odpowiedzi mieszkańców poszczególnych typów zamieszkania (sąsiedztw) można wywnioskować, że mieszkańcy bloków tylko w nieznacznie mniejszym (choć znaczącym statystycznie) stopniu czują się związani z blokiem czy osiedlem (tabela 1, zob. s. 33). Nie mamy zatem do czynienia

Rysunek 2. Odpowiedzi na pytanie: ilu zaprzyjaźnionych sąsiadów ma respondent w różnych formach sąsiedztwa
Źródło: statystyki opisowe na podstawie bazy danych opracowanej na potrzeby badania

z rodzajem tożsamościowej zapaści w blokowiskach, wolno jednak pisać o pewnej odrębności relacji. Widać to dość wyraźnie, gdy przeanalizujemy deklaracje dotyczące zaprzyjaźnionych sąsiadów w różnych formach sąsiedztwa (rysunek 2).

Respondenci mogli wskazać przedziały:

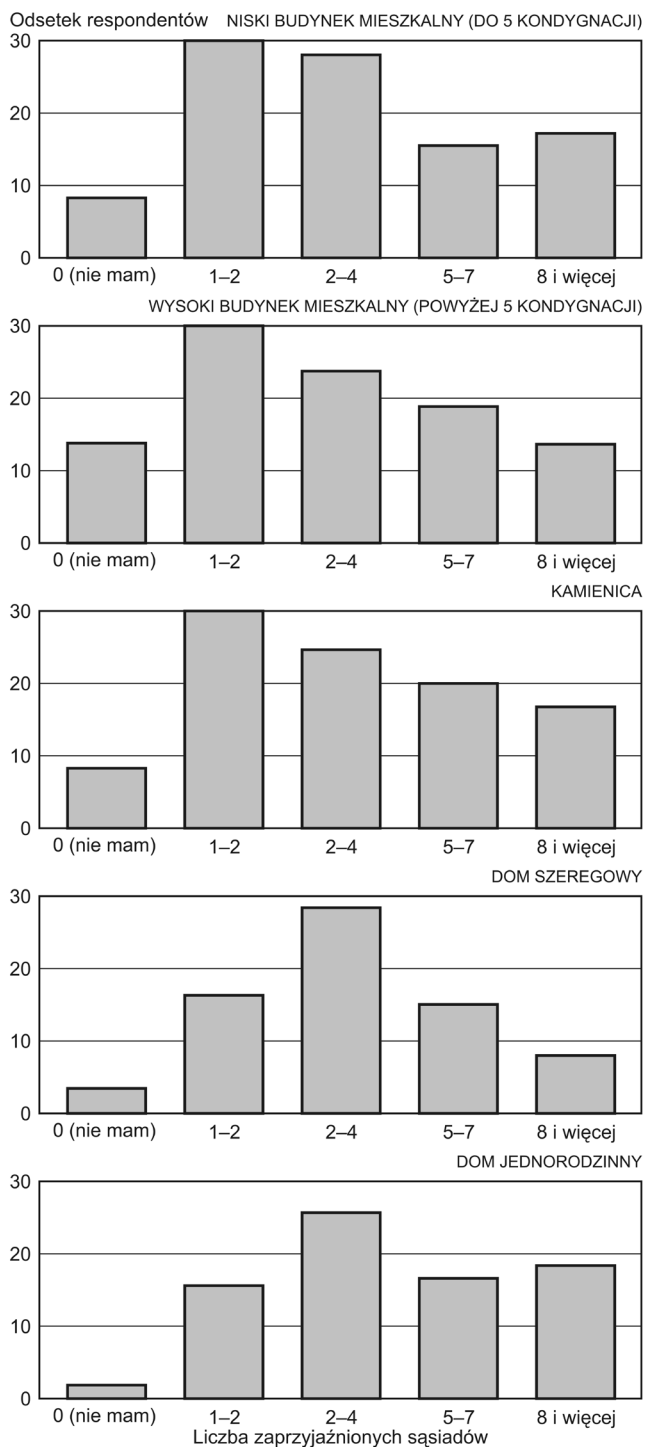
- nie mam zaprzyjaźnionych sąsiadów,
- 1-2 sąsiadów,
- 3-4 sąsiadów,
- 5-7 sąsiadów,
- 8 i więcej.

Wnioski z zebranych deklaracji o liczbie zaprzyjaźnionych sąsiadów wskazują, że nie ma znaczącej różnicy w obrębie poszczególnych typów zamieszkania. Natomiast da się dostrzec, że liczba znajomych sąsiadów jest wyraźnie ograniczona i załamuje się przy deklaracjach 5-7, co zapewne wyznacza znajomości z jednej klatki schodowej. Inne typy zamieszkania zawierają podobne ograniczenia, choć spadek nie jest już tak znaczący. Tak jest w przypadku kamienicy i domku jednorodzinny. Odmienny wzór reprezentują mieszkańcy domów szeregowych, co pozwala traktować tę formę zamieszkania jako pochodną relacji znanych z blokowisk (rysunek 3). Przedstawione wnioski mają oczywiście charakter hipotez sformułowanych na podstawie zebranego materiału.

Opierając się na literaturze przedmiotu, idąc dalej w kierunku opisywania relacji typowych dla nowoczesnych blokowisk, wskazano na powierzchowność stosunków sąsiedzkich. W analizowanym badaniu zadano pytanie m.in. o rozpowszechnienie powierzchownych relacji, sprowadzających się po prostu do mówienia sobie „dzień dobry”. Taki sposób powitania jest rodzajem zwyczaju czy też nieformalnej normy społecznej. W analizowanym korpusie danych powiązaliśmy pytanie o utrzymywanie powierzchownych relacji sąsiedzkich z pytaniem o liczbę osób, z którymi respondent pozostaje w relacji na quasi-skali: od „nie mam takich sąsiadów” do „witam się z większością sąsiadów”.

Wnioski z interpretacji statystyk opisowych i analiz porównawczych wskazują na odróżnienie form sąsiedztwa w blokowiskach od innych rodzajów sąsiedztwa. Specyfiką blokowisk byłoby rozpowszechnienie powierzchownych relacji, co potwierdzałaby zgromadzona już na ten temat wiedza.

Warto podsumować tę część analizy, poświadczając hipotetyczną słuszność pisanie o swoistym *genius loci* zamieszkania w blokowisku, co bardziej doprecyzują kolejne analizy statystyczne. Jednym z takich elementów jest specyfika więzi z innymi sąsiadami. Gdy zbadaliśmy korelację parami pomiędzy odpowiedziami na pytanie: „Ilu ma Pan(i) zaprzyjaźnionych sąsiadów?” oraz zbiór kolejnych pytań analizujących specyfikę tych zależności (załącznik 1), okazało się, że związek statystyczny jest relatywnie silny. Wyjaśnienie tego

Rysunek 3. Znajomość sąsiadów – kiedy się spotykamy, to powiemy sobie „dzień dobry”, ale nic więcej, w różnych formach zamieszkania
Źródło: opracowanie własne

związku jest zapewne bardzo proste: większa liczba znanych sąsiadów to np. większa wiedza na ich temat, czy też częstsze wchodzenie w relacje z nimi. Co ciekawe, posiadanie znanych sąsiadów pozostaje w odwrotnie proporcjonalnym związku z utrzymywaniem powierzchniowych relacji. Sugeruje to potrzebę

bliższego przyjrzenia się właśnie tej grupie sąsiadów, nazwijmy ją „głębiej zakotwiczoną”, jako aktorów procesu budowania stosunków sąsiedzkich.

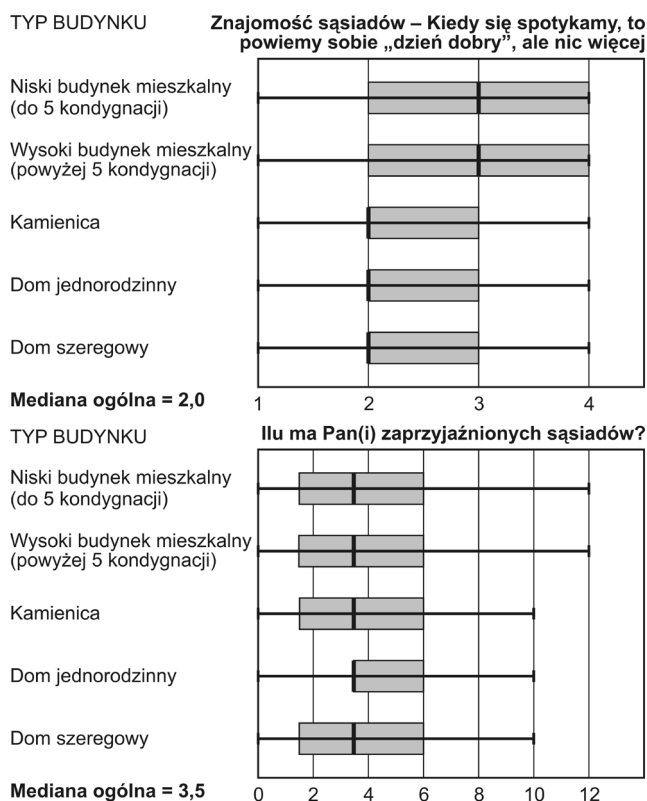
Interesujące jest, że wspomniani, odwrotnie proporcjonalny związek najsilniejszy jest w przypadku kamienicy, spotkamy go też w przypadku zarówno niskich, jak i wysokich bloków. Sugeruje to, że teza o anonimowości relacji typowych dla bloków znalazła badawcze potwierdzenie. Pozostaje również silny związek pomiędzy ustosunkowaniem się do tezy: „W razie konieczności podjęcia wspólnego działania (np. podpisania petycji) mogą liczyć na zaangażowanie” oraz gotowością świadczenia drobnych usług a liczbą zaprzyjaźnionych sąsiadów. Bloki nie różnią się tu znacząco od innych form zamieszkania, a wskaźniki zależności są tu nawet często silniejsze. Po raz kolejny potwierdza to elastyczność, czy też odporność (ang. *resilience*) sąsiedztwa wielkomiejskiego.

8. CHARAKTERYSTYKA SĄSIEDZTWA W BLOKOWISKACH NA TLE INNYCH FORM ZAMIESZKANIA

Z wniosków statystycznych wyłania się obraz różnic pomiędzy formami zamieszkania z perspektywy typu relacji sąsiedzkich. Widać to szczególnie dzięki przeprowadzonemu testowi mediany dla prób niezależnych, z wykorzystaniem pytania o rozpowszechnienie powierzchniowych relacji sąsiedzkich. Gdy podobnej procedurze poddano pytanie o liczbę zaprzyjaźnionych sąsiadów, obraz nie był już tak jednoznaczny i dało się np. dostrzec odrębność zamieszkania w domku jednorodzinym.

W zaproponowanej analizie dokonano również porównania parami typów zamieszkania. Badanie wykazało wyraźną specyfikę zamieszkania w blokach (niskich i wysokich) oraz podobieństwo pomiędzy zamieszaniem w kamienicy, domu szeregowym i domu jednorodzinym. W przypadku pytania o liczbę zaprzyjaźnionych sąsiadów wyraźnie wyróżnia się zamieszkanie w domu jednorodzinym (rysunek 4, zob. s. 36). Nie są to obserwacje, które przeczą intuicji, jednak mamy tutaj do czynienia z analizą materiału ilościowego opartego na opiniach mieszkańców dotyczących specyfiki relacji sąsiedzkich w ich miejscach zamieszkania, a nie z wiedzą.

Warto podnieść poruszony już wątek podobieństw i odmienności poszczególnych rodzajów sąsiedztw (załącznik 2, porównania parami: typ budynku, liczba zaprzyjaźnionych sąsiadów). Na podstawie zebranego materiału można zauważyć, że niskie i wysokie bloki nie różnią się statystycznie. Istnieje natomiast wyraźna różnica pomiędzy domem jednorodzinym

Rysunek 4. Test mediany dla prób niezależnych dla różnych typów zamieszkania
Źródło: opracowanie własne

a blokiem mieszkalnym powyżej pięciu kondygnacji. Zdecydowanie niższa, ale cały czas istotna statystycznie jest różnica dotycząca niskich bloków i domów jednorodzinnych.

Co ciekawe, istotnie różni się także dom szeregowy i niski blok. Ogólnie rzecz biorąc, odmienne typy zamieszkania da się identyfikować na podstawie przedziałów liczby zaprzyjaźnionych sąsiadów. Mamy tutaj do czynienia z wpływem formy urbanistycznej na typ relacji sąsiedzkich. Jest to jednak zaledwie pierwszy krok zarówno do zrozumienia specyfiki wielkomiejskiego sąsiedztwa w blokowiskach, jak i do postawienia pytań o społeczne konsekwencje zamieszkania w określonym środowisku. Co warto podkreślić, z jednej strony podobne wnioskowanie odwraca wnioskowanie wspomnianej na wstępie szkoły chicagowskiej, z drugiej strony również je uzupełnia, gdy na sąsiedztwo spojrzeć się z punktu widzenia jego użytkowników, jako twórców relacji z ich motywami i systemami wartości.

9. WNIOSKI I REKOMENDACJE

Wielkomiejskie blokowiska postsocjalistyczne nie cieszą się rozpowszechnionym zainteresowaniem badawczym, choć żyje w nich znacząca liczba mieszkańców polskich

miast. Nieco inaczej jest z nowym budownictwem blokowym, które wyraźnie nawiązuje do modernizmu socjalistycznego w zakresie formy i częściowo specyfiki zorganizowania przestrzeni, choć i tutaj brakuje pogłębionych analiz sąsiedztwa. Fenomen modernistycznego sąsiedztwa zatem nie zanika, a co najwyżej zmienia swój kształt w stosunku do tej, którą pamiętamy z filmu Barei. Zmiana bierze się z mechanizmów rynkowego wyboru najemców i nabywców – właścicieli, co po raz kolejny pozwala odwołać się do założeń analiz szkoły chicagowskiej. Wątek ten wart jest rozwinięcia.

Na temat relacji sąsiedzkich w blokowiskach wiadomo już dość dużo (badania realizowano od lat 70. XX w.). Brakuje, jak się wydaje, pogłębionych analiz historyczno-porównawczych, horyzontalnych analiz porównawczych, a także porównawczych analiz międzynarodowych. Ogólny wniosek potwierdza intuicje dotyczące odrębności zamieszkania w modernistycznych blokowiskach. Wiadomo też już co nieco na temat przesłanek elastyczności (rezyliencji) tego typu zamieszkania. Na tym jednak nasza wiedza właściwie się kończy. Sporo natomiast zostało napisane o blokowiskach Bałkanów Zachodnich (Tsenkova, 2009; Stanilov, 2007a; Stanilov, 2007b). Tutaj kontrapunktem była dyskusja o podupadaniu modernizmu w Europie Zachodniej. Skądinąd wnioski z tamtych analiz porównawczych podzielały raczej pesymizm niż optymizm co do ich przyszłości (por. projekt RESTATE, 2021).

W projekcie „RESTATE” zawarto sugestie istnienia fundamentalnego problemu wymagającego interwencji publicznej, przywodząc na myśl koncepcję rewitalizacji starych centrów miast⁴. Znacznie słabiej był opisany bardziej pozytywny przykład blokowisk w naszej, północnej części regionu Europy Środkowej. Nie jest to przypadkowe, ponieważ badacze raczej koncentrują się na problemach społecznych niż na zjawiskach pozytywnej ewolucji. W prezentowanej analizie udało się uchwycić pewien interesujący, pozytywny fenomen, który nie pasuje do obrazu przedstawianego w publikacjach, co implikuje kolejne pytania.

Zapewne oceny zjawiska, czy też próby normatywizowania (że jest lepiej albo gorzej, gdzie się powiodło, a gdzie nie) są mniej ważne od obiektywizujących diagnoz i przewidywań. Można zatem na koniec postawić pytanie, dlaczego polski przykład ilustruje nieco odmienną logikę ewolucji i czy tak naprawdę jest odosobniony.

PRZYPISY

⁴ Tzw. żelazna kurtyna, mechanizmy limitujące przemieszczenia ludności, w tym formuła meldunku, później zaś głęboki kryzys gospodarczy i utrzymujące się znaczące różnice w poziomie życia itd.

² Współcześnie, po kilkunastu czy kilkadziesiąt latami, są to już kolejne warianty kolorystyczne, które często próbują wzmacniać tożsamość miejsc, prowadząc dialog z typową dla tej formy zabudowy anonimowością i standaryzacją.

³ W kwestionariuszach pytaliśmy o przestrzennie wyśrodkowane kręgi sąsiedzkie, oceny sąsiedztwa, czynniki sprzyjające nawiązywaniu relacji, problemy z sąsiadami oraz znajomość sąsiadów w blokowiskach i w innych formach zamieszkania.

⁴ Koncepcja projektu RESTATE zakładała ramy, wokół których formułowane były koncepcje badawcze: „Bardzo często polityka i praktyczne reakcje wymagały jedynie dodatkowego finansowania. Jednak po długich i kosztownych doświadczeniach z różnymi próbami poprawy warunków w osiedlach, należy teraz dowiedzieć się, co i jak naprawę działa. Obecnie najważniejsza wydaje się integracja polityk pomiędzy departamentami i różnymi organizacjami. Społeczności lokalne, partnerzy prywatni i różne części organizacji rządowej współpracują w ramach partnerstwa. Podczas nauki o tych złożonych organizacjach będą brane pod uwagę różne konteksty społeczne i ekonomiczne” (RESTATE, 2021).

BIBLIOGRAFIA

- Abbott, A. (1997). Of time and apace: The contemporary relevance of the Chicago School. *Social Forces*, 75 (4), 1149–1182. <https://doi.org/10.1093/sf/75.4.1149>
- Baffoe, G. (2019). Understanding the neighbourhood concept and its evolution: A review. *Environment and Urbanization ASIA*, 10 (2), 393–402. <https://doi.org/10.1177/0975425319859115>
- Barczykowska, A. (2009). Wielkomiejskie zespoły mieszkaniowe jako środowisko życia. *Studia Edukacyjne*, 10, 129–145.
- Felder, M. (2020). Strong, weak and invisible ties: A relational perspective on urban coexistence. *Sociology*, 54 (4), 675–692. <https://doi.org/10.1177/0038038519895938>
- Jałowiecki, B. (1991). Wprowadzenie. W: M.S. Szczepański (red.), *Rozwój regionalny, rozwój lokalny, samorząd terytorialny*, T. 32: „Miasto socjalistyczne” i świat społeczny jego mieszkańców (s. 5–11). Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego.
- Janiszewska, A., Klima, E., Rochmińska, A. (2011). Jakość życia na łódzkich osiedlach. *Space – Society – Economy*, 10, 145–179.
- Janiszewska, A., Klima, E., Rochmińska, A. (2013). Poza domem – przestrzeń publiczna mieszkańców blokowisk małych miast. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 15, 271–292.
- Kabisch, S., Grossmann, K. (2013). Challenges for large housing estates in light of population decline and ageing: Results of a long-term survey in East Germany. *Habitat International*, 39, 232–239. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2012.12.003>
- Kadushin, Ch. (1976). Networks and circles in the production of culture. *American Behavioral Scientist*, 19, 769–784.
- Kasarda, J.D., Janowitz, M. (1974). Community attachment in mass society. *University of Chicago American Sociological Review*, 39, 328–339.
- Kornai, J. (1980). *Economics of shortage*. Amsterdam: North Holland.
- Kotus, J. (2006). Changes in the spatial structure of a large Polish city – the case of Poznań. *Cities*, 23 (5), 364–381. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2006.02.002>
- Kovacs, Z., Herfert, G. (2012). Development pathways of large housing estates in post-socialist cities: An international comparison. *Housing Studies*, 27 (3), 324–342. <https://doi.org/10.1080/02673037.2012.651105>
- Kubeš, J. (2013). European post-socialist cities and their near hinterland in intra-urban geography literature. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 19, 19–43. <https://doi.org/10.2478/bog-2013-0002>
- Lukasik, M. (2014). Renesans architektury modernizmu jako fenomen społeczny. *Politeja*, 27, 245–262. <https://doi.org/10.12797/Politeja.11.2014.27.12>
- Merriman, B. (2015). Three conceptions of spatial locality in Chicago School Sociology (and their significance today). *The American Sociologist*, 46 (2), 269–287. <https://doi.org/10.1007/s12108-014-9239-4>
- Nikolić, S. (2019). *Pastelozza* – refurbishing of the PPR heritage. *Urban Development Issues*, 63, 51–64. <https://doi.org/10.2478/udi-2019-0016>
- Nowak, M. (2021). To, co może nam przypomnieć Szkoła Chicagowska z lat 20. i 30. XX w. Dyskusja na temat uwspólniania założeń geografii społecznej i socjologii miasta. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 56, 29–41. <https://doi.org/10.14746/rrpr.2021.56s.04>
- Nowak, M., Pluciński, P., Siatkowski, A. (2019). Neighbourhood circles: The study of urban neighbourhood in contemporary Poland and its basic outcomes. *Człowiek i Społeczeństwo*, 48, 55–73. <https://doi.org/10.14746/cis.2019.48.4>
- Nowak, M., Siatkowski, A. (2021). The late modernist community in the late socialistic block of flats: The issue of urban neighbourhood vitality in Poland. *Journal of Housing and the Built Environment*, 37, 101–123. <https://doi.org/10.1007/s10901-021-09844-x>
- Overcrowding rate by household type – EU-SILC survey* (2021). Eurostat. Pobrane z: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tessi175/default/table?lang=en> (25.10.2021).
- Owens, B.R. (2012). Mapping the city: Innovation and continuity in the Chicago School of Sociology, 1920–1934. *The American Sociologist*, 43, 264–293. <https://doi.org/10.1007/s12108-012-9160-7>
- Pobłocki, K. (2011). Prawo do miasta i ruralizacja świadomości w powojennej Polsce. W: M. Nowak, P. Pluciński (red.), *O miejskiej sferze publicznej. Obywatelskość i konflikty w przestrzeni* (s. 129–146). Kraków: Ha!art.
- Raport o sytuacji na rynku nieruchomości mieszkaniowych i komercyjnych w Polsce w 2020 r.* (2020). Narodowy Bank Polski. Pobrane z: https://www.nbp.pl/publikacje/rynek_nieruchomosci/raport_2020.pdf (15.02.2020).
- Rącka, I., Palicki, S., Kostev, I. (2015). State and determinants of real estate market development in Central and Eastern European countries on the example of Poland and Bulgaria. *Real Estate Management and Valuation*, 23 (2), 74–87. <https://doi.org/10.1515/remav-2015-0017>
- RESTATE (2021). Pobrane z: <http://restate.geo.uu.nl/results/> (15.10.2021).
- Smagacz-Poziemska, M. (2017). Badania nad społecznościami lokalnymi i sąsiedztwami w mieście – perspektywa socjologiczna. W: G. Schneider-Skalska, E. Kusińska (red.), *Miejskie środowisko mieszkaniowe / Urban housing environment* (s. 139–155). Kraków: Politechnika Krakowska.
- Springer, F. (2012). *Źle urodzone. Reportaże o architekturze PRL-u*. Kraków: Wydawnictwo Karakter.
- Stanilov, K. (2007a). Taking stock of post-socialist urban development: A recapitulation. W: K. Stanilov (red.), *The post-socialist city: Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after socialism* (s. 3–17). Dordrecht: Springer.
- Stanilov, K. (2007b). Housing trends in Central and Eastern European cities during and after the period of transition.

- W: K. Stanilov (red.), *The post-socialist city: Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after socialism* (s. 173–190). Dordrecht: Springer.
- Szafrańska, E. (2015). Ewolucja statusu społecznego i pozycji wielkich osiedli mieszkaniowych w strukturze rezydencjalnej miast postsocjalistycznych. Wybrane przykłady. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica*, 52, 45–76.
- Szwaja, K. (1970). *Przemiany rodzin robotniczych pochodzenia wiejskiego w wielkim mieście*. Maszynopis powielony. Poznań: Archiwum Instytutu Socjologii UAM w Poznaniu.
- Tsenkova, S. (2009). *Housing policy reforms in post-socialist Europe: Lost in transition*. Monachium: Physica-Verlag. <https://doi.org/10.1007/978-3-7908-2115-4>
- Ziółkowski, J. (1964). Osiedle jako system społeczny. *Studia Socjologiczne*, 2, 183–209.
- Ziółkowski, J. (1965). *Urbanizacja, miasto, osiedle*. *Studia socjologiczne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Znanecki, F., Ziółkowski, J. (1984). *Czym jest dla Ciebie miasto Poznań? Dwa konkursy 1928–1964*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Artykuł wpłynął:
5 października 2021
Zaakceptowano do druku:
19 listopada 2021

ZAŁĄCZNIK 1

Korelacje parami (rho Spearmana) z odpowiedzią na pytanie: ilu ma Pan(i) zaprzyjaźnionych sąsiadów?

Typy budynków		A	B	C	D	E
Znajomość sąsiadów – kiedy się spotykamy, to powiemy sobie „dzień dobry”, ale nic więcej	Współczynnik korelacji	-0,173**	-0,225**	-0,239**	-0,151**	-0,190
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,000	0,001	0,000	0,064
	N	1066	384	190	794	96
Znajomość sąsiadów – wiem, jak mają na imię	Współczynnik korelacji	0,440**	0,534**	0,440**	0,329**	0,340**
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001
	N	1066	384	190	794	96
Znajomość sąsiadów – wiem, jakie zawody wykonują (czym się zajmują)	Współczynnik korelacji	0,460**	0,485**	0,391**	0,321**	0,403**
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	1065	384	190	794	96
Znajomość sąsiadów – w razie konieczności podjęcia wspólnego działania (np. podpisanie petycji) mogą liczyć na zaangażowanie	Współczynnik korelacji	0,405**	0,295**	-0,060	0,530**	1,000**
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,000	0,791	0,000	-
	N	397	187	22	60	3
Znajomość sąsiadów – świadczymy sobie drobne przysługi (np. odbieranie przesyłek, pożyczanie produktów spożywczych)	Współczynnik korelacji	0,533**	0,485**	0,441**	0,455**	0,421**
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	1066	382	190	794	96
Znajomość sąsiadów – korzystamy z wzajemnej pomocy (np. opieka nad dziećmi, opieka nad zwierzętami, pilnowanie mieszkania podczas nieobecności)	Współczynnik korelacji	0,554**	0,542**	0,532**	0,476**	0,385**
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	1066	383	190	794	96
Znajomość sąsiadów – wśród moich sąsiadów, z którymi wchodzę w relacje, są osoby innej narodowości	Współczynnik korelacji	0,369**	0,009	-	-	-
	Istotność (dwustronna)	0,002	0,911	-	-	-
	N	68	155	1	1	2
Znajomość sąsiadów – bywamy u siebie na imieninach, uroczystościach rodzinnych itp.	Współczynnik korelacji	0,532**	0,473**	0,576**	0,467**	0,462**
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	1066	381	190	794	96
Znajomość sąsiadów – często się odwiedzamy	Współczynnik korelacji	0,543**	0,506**	0,566**	0,496**	0,470**
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	1065	381	190	794	96
Znajomość sąsiadów – ciągle są z nimi kłótnie	Współczynnik korelacji	-0,015	-0,034	-0,182*	-0,089*	-0,053
	Istotność (dwustronna)	0,623	0,505	0,012	0,012	0,606
	N	1066	382	190	794	96
Znajomość sąsiadów – denerwuje mnie ich sposób bycia	Współczynnik korelacji	-0,111**	-0,048	-0,277**	-0,149**	-0,040
	Istotność (dwustronna)	0,000	0,353	0,000	0,000	0,695
	N	1066	381	190	794	96

A – niski blok mieszkalny (do 5 kondygnacji)

B – wysoki blok mieszkalny (powyżej 5 kondygnacji)

C – kamienica

D – dom jednorodzinny

E – dom szeregowy

* Korelacja istotna na poziomie 0,05 (dwustronnie).

** Korelacja istotna na poziomie 0,01 (dwustronnie).

ZAŁĄCZNIK 2

Porównania parami: typ budynku, liczba zaprzyjaźnionych sąsiadów

	Statystyki testu	Istotność	Istotność skorygowana ^a
Kamienica – niski blok mieszkalny (do 5 kondygnacji)	16,821	0,000	0,000
Dom jednorodzinny – niski blok mieszkalny (do 5 kondygnacji)	84,014	0,000	0,000
Dom szeregowy – niski blok mieszkalny (do 5 kondygnacji)	7,352	0,007	0,067
Kamienica – wysoki blok mieszkalny (powyżej 5 kondygnacji)	27,494	0,000	0,000
Dom jednorodzinny – wysoki blok mieszkalny (powyżej 5 kondygnacji)	136,491	0,000	0,000
Dom szeregowy – wysoki blok mieszkalny (powyżej 5 kondygnacji)	13,811	0,000	0,002
Kamienica – dom jednorodzinny	0,404	0,525	1,000
Kamienica – dom szeregowy	0,248	0,618	1,000
Dom jednorodzinny – dom szeregowy	0,011	0,915	1,000
Niski blok mieszkalny (do 5 kondygnacji) – wysoki blok mieszkalny (powyżej 5 kondygnacji)	5,987	0,014	0,144

Każdy wiersz testuje hipotezę zerową, że rozkłady próby 1 i próby 2 są takie same. Wyświetlane są istotności asymptotyczne (testy dwustronne). Poziom istotności wynosi 0,050.

^a Wartości istotności dla wielu testów skorygowano metodą Bonferroniego.

Karolina Kacprzak

 <https://orcid.org/0000-0001-7358-8317>
Uniwersytet Łódzki
Szkoła Doktorska Nauk Społecznych
karolina.kacprzak2@edu.uni.lodz.pl

WPŁYW PANDEMII NA FUNKCJONOWANIE PLATFORMY WYNAJMU KRÓTKOTERMINOWEGO AIRBNB W MIASTACH – PRZEGLĄD LITERATURY

Abstrakt: Pandemia COVID-19 wpłynęła na branżę turystyczną na całym świecie, w tym na platformę wynajmu krótkoterminowego Airbnb. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie rezultatów przeglądu literatury na temat pandemii COVID-19 i Airbnb w miastach. Analizą objęto wyselekcjonowane artykuły z baz danych ScienceDirect, Scopus oraz Web of Science. Uzyskane wyniki pozwoliły wyróżnić widoczne trzy główne grupy tematów, skupiające uwagę badaczy. Należą do nich: ilustracja wpływu pandemii na platformę Airbnb, przyszłość serwisu, kierunki dalszych badań. Uwzględniając powyższe oraz przedpandemiczną dyskusję nad Airbnb w miastach, zaproponowano również inne potencjalne problemy badawcze w kontekście analizowanego zjawiska.

Słowa kluczowe: Airbnb, miasto, pandemia COVID-19, gospodarka współdzielenia (*sharing economy*), turystyka.

THE IMPACT OF THE PANDEMIC ON THE FUNCTIONING OF THE AIRBNB SHORT-TERM RENTAL PLATFORM IN CITIES: LITERATURE REVIEW

Abstract: The COVID-19 pandemic has affected the travel industry worldwide, including the short-term rental platform Airbnb. The aim of this paper is to present the results of a literature review on Airbnb in cities and the effect of the COVID-19 pandemic. The analysis included selected articles from the ScienceDirect, Scopus, and Web of Science databases. The results made it possible to distinguish three main groups of topics focusing the attention of researchers including an illustration of the impact of the pandemic on the Airbnb platform, its future and directions for further research. Taking this into account as well as the pre-pandemic discussion of Airbnb in cities, other potential research issues were proposed in this context.

Keywords: Airbnb, city, COVID-19 pandemic, sharing economy, tourism.

1. WPROWADZENIE

Airbnb to internetowa platforma, która służy do krótkoterminowego wynajmu przestrzeni mieszkalnej w dowolnym miejscu na świecie. Została założona w 2008 r. w USA i w ciągu kilku lat z małego przedsięwzięcia przerodziła się w globalną markę, oferującą zakwaterowanie na całym świecie (Kowalczyk-Anioł, Pawłusiński, 2018). W pierwszych latach funkcjonowania portalu wynajęcie „przestrzeni” obejmowało: całe miejsce (ang. *entire place*), czyli mieszkanie, dom, apartament itp., pokój prywatny (ang. *private room*) oraz pokój współdzielony (ang. *shared room*). Niedawno został dodany kolejny rodzaj – pokój w hotelu (ang. *hotel room*). Najnowszą innowacją Airbnb jest wprowadzenie funkcji „elastycznego wyszukiwania lokalizacji”, dzięki czemu możliwe stało się znalezienie noclegu w nietypowych obiektach, które w ofercie portalu zostały po-

dzielone na ponad dwadzieścia kategorii, obejmujących m.in. obiekty luksusowe, z dala od cywilizacji, małe domki przy plaży, zamki, dwory i pałace, gospodarstwa agroturystyczne, wyspy, domy cykladowe, domki na drzewie, jurty, jaskinie, kopuły, kampery, stodoły, domy na łodzi, wiatraki, wieże, łodzie (Airbnb, 2021a).

W okresie przedpandemicznym działalność Airbnb była szeroko komentowana w literaturze i różnie oceniana. Początkowo platformę opisywano jako turystyczną innowację związaną z rozwojem gospodarki współdzielenia (ang. *sharing economy*). Wskazywano korzyści, które niesie zarówno turystom (Guttentag, 2015; Guttentag, Smith, Potwarka, Havitz, 2018; Oskam, Boswijk, 2016), jak i najemcom, tzw. gospodarzom (Farronato, Fradkin, 2018; Niezgodna, Markiewicz, 2018; Quattrone, Proserpio, Quercia, Capra, Musolesi, 2016).

Działalność portalu silnie wpłynęła na sektor hotelarski (m.in. Gutiérrez, García-Palomares, Romanillos, Salas-Olmedo, 2017; Zervas, Proserpio, Byers 2017). Pojawiły się też głosy krytyczne, zwłaszcza w kręgu badaczy miast (Gyódi 2019; Kowalczyk-Anioł, Łaskiewicz, Warwas, 2021; Quattrone, Proserpio, Quercia, Capra, Musolesi, 2016), co wiązało się z faktem, że przed pandemią oferta Airbnb koncentrowała się głównie w miastach (Cocola-Gant, Gago, 2019; Gutiérrez, García-Palomares, Romanillos, Salas-Olmedo, 2017; Gyódi, 2019; Kowalczyk-Anioł, 2019a). Udostępnianie miejsc w niezarejestrowanych i często nieopodatkowanych (Dalir, Mahamadaminov, Olya, 2020) obiektach zakwaterowania, a następnie rosnąca liczba osób rezerwujących noclegi poprzez platformę sprawiły, że mieszkańcy i władze wielu miast zaczęły wyrażać sprzeciw wobec niekontrolowanej działalności Airbnb (Sans, Quagliari Dominiguez, 2016). Dodatkowo okazało się, że funkcjonowanie portalu i jego popularność są przyczyną powstawania problemów na rynku mieszkaniowym, ponieważ wymuszają wzrost czynszów czy ograniczają dostępność zasobów mieszkaniowych (Freytag, Bauder, 2018; Goodwin, 2017; Kacprzak, 2021b; Wachsmuth, Weisler, 2018). Najpierw badaniom poddawano fenomen samego zjawiska (np. Hossain, 2020; Majchrzak, 2016; Sutherland, Jarrahi, 2018) i Airbnb (np. Adamiak, 2019; Guttentag, Smith, Potwarka, Havitz, 2018; Gyódi, 2019), by ostatecznie debatować nad negatywnym wpływem platformy (np. Cocola-Gant, Gago, 2019; Dogru, Mody, Suess, Line, Bonn, 2020; Goodwin, 2017; Ioannides, Röslmaier, van der Zee, 2018; Novy, 2019), zwłaszcza na centra miast. Niektórzy zarzucali Airbnb, że przez m.in. niekontrolowaną popularność czy przede wszystkim brak uregulowania prawnego przyczynia się do gentryfikacji (m.in. García-Hernández i in., 2017; Goodwin, 2017; Milano i in., 2018; Sans, Quagliari, 2016; Jordan i in., 2018 za: Peeters i in., 2018; Ioannides, Röslmaier, van der Zee, 2018 za: Novy, 2019) oraz powstania innego negatywnego zjawiska w turystyce, którym jest *overtourism* (Peeters i in., 2018).

Pandemia COVID-19 (koronawirus) rozpoczęła się pod koniec listopada 2019 r. w chińskim mieście Wuhan (Scher, 2021). W ciągu kilku miesięcy rozprzestrzeniła się na cały świat, docierając na każdy kontynent (Sochaczewski, 2021). Wpłynęła też na większość aspektów życia społecznego i gospodarczego. Jednym z najbardziej dotkniętych przez nią sektorów stała się turystyka. Z powodu wprowadzania ograniczeń w przemieszczaniu się oraz zamknięcia granic ruch turystyczny, zwłaszcza ten międzynarodowy, drastycznie zmalał (Boros, Dudás, Kovalcsik, 2020). Światowa Organizacja Turystyki (UNWTO) uznała 2020 r. wręcz za najgorszy w dotychczasowej historii turystyki (UNWTO, 2021). Gössling, Scott i Hall (2020) piszą nawet o upadku sektora turystycznego. UNWTO szacuje, że liczba przyjazdów turystów międzynarodowych w miesiącach

styczeń–maj 2021 r. spadła o 85% w porównaniu z tym samym okresem 2019 r., czyli przed pandemią.

Kryzys nie ominął również Airbnb. Pomimo że w pandemii serwis działa bez przerwy, w niektórych krajach z powodu obostrzeń nastąpiły czasowe ograniczenia w wynajmowaniu jednostek mieszkalnych (Gerwe, 2021). Spowodowało to ogromne straty finansowe nie tylko dla platformy, ale również dla wynajmujących, nazywanych gospodarzami (ang. *hosts*). W reakcji na pandemię zarządzający platformą wprowadzili kilka zmian, np. bezpłatne odwołanie rezerwacji (zarówno przez gości, jak i przez gospodarzy), całkowity zwrot kosztów w razie jej anulowania czy specjalne protokoły sprzątnięcia i higieny, które miały m.in. przekonać użytkowników o bezpieczeństwie korzystania z ofert. Część z tych działań zyskała komentarz w pracach naukowych, ponadto nowe, pandemiczne okoliczności zainspirowały autorów do rozważań nad funkcjonowaniem Airbnb w warunkach pandemii, jak i w popandemicznej przyszłości. W polskim piśmiennictwie nie ma dotychczas opracowań, które odnoszą się do tych zagadnień.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie rezultatów przeglądu literatury na temat wpływu pandemii COVID-19 na funkcjonowanie Airbnb w miastach. We wprowadzeniu przedstawiono ogólne informacje o platformie Airbnb, jej przedpandemicznym rozwoju i oddziaływaniu na miasta oraz wpływie pandemii na turystykę. W drugiej części opisano metodę analizy oraz źródła danych. W kolejnej przedstawiono wyniki analizy. Na końcu zamieszczono podsumowanie.

2. ŹRÓDŁA DANYCH I METODA ANALIZY

Analizą objęto artykuły naukowe, które opublikowano od początku trwania pandemii COVID-19 w Europie, czyli od marca 2020 r. do 25 sierpnia 2021 r. Cały proces obejmował trzy etapy. Na wstępie przeprowadzono kwerendę internetowych baz danych: ScienceDirect, Scopus oraz Web of Science. Była ona ukierunkowana na identyfikację artykułów naukowych, odnoszących się do wpływu pandemii na funkcjonowanie portalu Airbnb w miastach. Wszystkie wyszukiwania przeprowadzono przy użyciu kombinacji słów kluczowych: Airbnb AND Covid, Airbnb AND pandemic, Airbnb AND coronavirus. Wybrano te artykuły, w których kombinacje wymienionych słów znajdowały się w tytule, abstrakcie lub słowach kluczowych. Łącznie znaleziono 94 artykuły w bazie Scopus, 15 artykułów w ScienceDirect oraz 42 artykuły w Web of Science.

Z uzyskanej bazy usunięto publikacje, które się powtarzały, w wyniku czego pozostało 57 artykułów: Airbnb AND covid (52 artykuły), Airbnb AND pandemic (4 artykuły), Airbnb AND coronavirus (1 artykuł).

W trzecim etapie przeanalizowano zawartość treści każdego artykułu i zdecydowano o odrzuceniu tych, które zbyt odbiegały od istotnej dla analizy problematyki, czego efektem było wyeliminowanie z analizy 16 artykułów. Najczęstszym powodem był fakt, że Airbnb podawano jedynie jako przykład firmy lub platformy (6 artykułów).

Na tym etapie pracy napotkano pewne utrudnienie, tj. brak możliwości dostępu do pełnej treści niektórych artykułów publikowanych przez wydawnictwo Emerald, co spowodowało, że nie można było poddać ich analizie. Skutkowało to odrzuceniem kilku artykułów. Ostatecznie do analizy zakwalifikowano 28 artykułów (tabela 1).

Tabela 1. Objęte analizą artykuły dotyczące Airbnb w miastach w trakcie pandemii

Rok	Tytuł	Autor	Czasopismo
2020	The undisrupted growth of the Airbnb phenomenon between 2014–2020. The touristification of European cities before the COVID-19 outbreak	Ł. Bugalski	Sustainability
2020	COVID19 and Airbnb – disrupting the disruptor	S. Dolnicar, S. Zare	Annals of Tourism Research
2020	Identifying spatial relationships between built heritage resources and short-term rentals before the Covid-19 pandemic: Exploratory perspectives on sustainability issues	I. Rubino, C. Coscia, R. Curto	Sustainability
2020	The effects of COVID-19 on Airbnb	L. Boros, G. Dudás, T. Kovalcsik	Hungarian Geographical Bulletin
2020	Short-term rentals, housing markets and COVID-19: Theoretical considerations and empirical evidence from four Austrian cities	J. Kadi, A. Schneider, R. Seidl	Critical Housing Analysis
2020	Overtourism and online short-term rental platforms in Italian cities	F. Celata, A. Romano	Journal of Sustainable Tourism
2021	Impact of the COVID-19 pandemic: Insights from vacation rentals in twelve mega cities	S. Liang, H. Leng, Q. Yuan, C. Yuan	Sustainable Cities and Society
2021	Urban zoning for sustainable tourism: A continuum of accommodation to enhance city resilience	C.Y. Yiu, K.S. Cheung	Sustainability
2021	Placemaking ‘experiences’ during Covid-19	R. Norum, E. Polson	Convergence
2021	The Covid-19 pandemic and the accommodation sharing sector: Effects and prospects for recovery	O. Gerwe	Technological Forecasting and Social Change
2021	The seven lives of Airbnb. The role of accommodation types	S. Bresciani, A. Ferraris, G. Santoro, K. Premazzi, R. Quaglia, D. Yahiaoui, G. Viglia	Annals of Tourism Research
2021	The COVID-19 pandemic, Airbnb and housing market dynamics in Warsaw	R. Trojaneek, M. Gluszek, M. Hebdzyński, J. Tanaś	Critical Housing Analysis
2021	Recent trends in the peer-to-peer market for tourist accommodation	B. Benítez-Aurioles	e-Review of Tourism Research
2021	A COVID-19-járvány hatása a budapesti Airbnb-piacra [Effects of the COVID-19 pandemic on the Airbnb market in Budapest]	L. Boros, T. Kovalcsik	Területi Statisztika
2021	Post-COVID reorientation of the Sharing economy in a hyperconnected world	N. Meenakshi	Journal of Strategic Marketing
2021	Platform-mediated tourism: Social justice and urban governance before and during Covid-19	P. Minoia, S. Jokela	Journal of Sustainable Tourism
2021	Pent-up demand’s realization in the hospitality sector in the context of COVID-19	V. Kostynets, I. Kostynets, O. Olshanska	Journal of International Studies
2021	COVID-19 impact on the sharing economy post-pandemic	P.P. Vinod, D. Sharma	Australasian Accounting, Business and Finance Journal
2021	Third-party impacts of short-term rental accommodation: A community survey to inform government responses	S. Muschter, R.W. Caldicott, T. von der Heidt, D. Che	Journal of Sustainable Tourism
2021	COVID-19 pandemic exposes the vulnerability of the sharing economy: A novel accounting framework	G. Chen, M. Cheng, D. Edwards, L. Xu	Journal of Sustainable Tourism

Tabela 1 (cd.)

Rok	Tytuł	Autor	Czasopismo
2021	Reflection: Airbnb's food-related "online experiences": A recipe for connection and escape	I. Cenni, C. Vásquez	Food and Foodways
2021	The future of shared economy: A case study on Airbnb	A. Polisetty, J.S. Kurian	FIIB Business Review
2021	COVID-19, vacation rentals and cancellation policies: Is there an emergency, in these times of pandemic, regarding the hidden nature of digital platforms?	A. Martínez Nadal	IDP. Revista de Internet Derecho y Política
2021	A systematic review and future directions of the sharing economy: Business models, operational insights and environment-based utilities	X. Zhu, K. Liu	Journal of Cleaner Production
2021	Airbnb and hotels during COVID-19: Different strategies to survive	K. Gyódi	International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research
2021	Challenging the discourse around the impacts of Airbnb through suburbs not cities: Lessons from Australia and COVID-19	C. Buckle, P. Phibbs	Critical Housing Analysis
2021	Economic impediment of COVID-19 lockdown on Airbnb performance in Cape Town neighbourhood	E. Ndaguba	Academy of Strategic Management Journal
2021	Impact of Covid-19 on Airbnb: Evidence from Vietnam	N. Bang Nong, V.H.T. Ha	Journal of Sustainable Finance & Investment

Źródło: opracowanie własne.

Analizowane artykuły opublikowano w 20 czasopismach naukowych (64 autorów), z tego 12 tekstów pochodzi z czasopism, które zgodnie z klasyfikacją Ministerstwa Edukacji i Nauki (wykaz z dnia 9 lutego 2021 r.) osiągnęły 100 lub więcej punktów (tabela 2). Najwięcej spośród tych prac zostało opublikowanych

w czasopismach „Journal of Sustainable Tourism” (4), „Critical Housing Analysis” (3) oraz „Sustainability” (3) (tabela 2). Zasięg geograficzny analizowanych publikacji obejmował wszystkie zamieszkałe kontynenty. Zdecydowana większość prac została opublikowana w 2021 r. (22 artykuły).

Tabela 2. Analizowane artykuły według czasopism

Lp.	Nazwa czasopisma	Punkty według MEiN (z dn. 9.02.2021)	Artykuł
1	Academy of Strategic Management Journal	20	Ndaguba (2021)
2	Annals of Tourism Research	140	Dolnicar, Zare (2020); Bresciani i in. (2021)
3	Australasian Accounting, Business and Finance Journal	40	Vinod, Sharma (2021)
4	Convergence	70	Norum, Polson (2021)
5	Critical Housing Analysis	100	Kadi, Schneider, Seidl (2020); Trojanek, Głuszak, Hebdzyński, Tanaś (2021); Buckle, Phibbs (2021)
6	e-Review of Tourism Research	40	Benítez-Aurioles (2021)
7	FIIB Business Review	brak wpisu	Polisetty, Kurian (2021)
8	Food and Foodways	40	Cenni, Vásquez (2021)
9	Hungarian Geographical Bulletin	40	Boros, Dudás, Kovalcsik (2020)
10	IDP. Revista de Internet Derecho y Política	brak wpisu	Martínez Nadal (2021)
11	International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research	40	Gyódi (2021)
12	Journal of Cleaner Production	140	Zhu, Liu (2021)
13	Journal of International Studies	70	Kostynets, Kostynets, Olshanska (2021)

Lp.	Nazwa czasopisma	Punkty według MEiN (z dn. 9.02.2021)	Artykuł
14	Journal of Strategic Marketing	70	Meenakshi (2021)
15	Journal of Sustainable Finance & Investment	20	Bang Nong, Ha (2021)
16	Journal of Sustainable Tourism	140	Celata, Romano (2020); Minoia, Jokela (2021); Muschter, Caldicott, von der Heidt, Che (2021); Chen, Cheng, Edwards, Xu (2021)
17	Sustainability	70	Bugalski (2020); Rubino, Coscia, Curto (2020); Yiu, Cheung (2021)
18	Sustainable Cities and Society	100	Liang, Leng, Yuan, Yuan (2021)
19	Technological Forecasting and Social Change	140	Gerwe (2021)
20	Területi Statisztika	20	Boros, Kovalcsik (2021)

Źródło: opracowanie własne.

3. WYNIKI ANALIZY

Jak już zostało wspomniane, o kwestiach Airbnb, wynajmu krótkoterminowego, *sharing economy* w turystyce dyskutowano w środowisku akademickim od kilku lat (m.in. Guttentag, 2015; Majchrzak, 2016; Gyódi, 2017, 2019; Kowalczyk-Anioł, Łaszkiwicz, Warwas, 2021). Jak pokazują w swoich pracach m.in. Kadi, Schneider i Seidl (2020) oraz Gyódi (2021), pandemia zapoczątkowała nowatorskie kierunki badań nad turystyką, dzięki czemu powstały również nowe wątki do dyskusji naukowych o Airbnb i miastach.

W analizowanych artykułach wyodrębniono trzy główne tematy, takie jak:

- wpływ pandemii na platformę Airbnb,
- potencjalna przyszłość serwisu,
- proponowane przyszłe kierunki badań.

Pełny obraz tego, jak koronawirus wpłynął na kwestie wynajmu krótkoterminowego, będzie widoczny dopiero jakiś czas po zakończeniu pandemii. Jednakże część skutków już widać i do nich odnosili się autorzy prac z pierwszej grupy tematycznej. Symptomatyczne dla początkowej fazy pandemii były tymczasowe ograniczenia, lub nawet całkowity zakaz wynajmu przestrzeni mieszkalnej (Kadi, Schneider, Seidl, 2020; Kostynets, Kostynets, Olshanska, 2021). Pomimo że platforma Airbnb funkcjonowała nieprzerwanie, w wielu miejscach na świecie jej użytkownicy nie mogli wynajmować jednostek mieszkalnych z powodu wprowadzonych tam ograniczeń, zakazów itp. (Gerwe, 2021). W analizowanych pracach omawiano również inne uwarunkowania i czynniki wpływające na funkcjonowanie Airbnb, m.in. zakaz przemieszczania się, zamknięcie granic, które spowodowały zmiany w liczbie rezerwacji (Bang Nong, Ha, 2021; Boros, Dudás, Kovalcsik, 2020; Boros, Kovalcsik, 2021; Chen, Cheng, Edwards, Xu, 2021; Gyódi, 2021; Liang, Leng, Yuan, Yuan, 2021; Polisetty, Kurian, 2021; Meenakshi, 2021) oraz gwałtowny spadek popytu na noclegi (Benítez-Aurioles, 2021; Buckle, Phibbs, 2021; Gyódi, 2021; Kadi, Schneider, Seidl,

2020; Meenakshi, 2021; Minoia, Jokela, 2021; Polisetty, Kurian, 2021; Vinod, Sharma, 2021). Jak dowodzą niektórzy autorzy, wstrzymanie ruchu lotniczego oraz utrudnienia w przekraczaniu granic przyczyniły się znacząco do zmniejszenia się liczby zagranicznych odwiedzających korzystających dotychczas z miejskiej oferty Airbnb (Chen, Cheng, Edwards, Xu, 2021; Liang, Leng, Yuan, Yuan, 2021; Muschter, Caldicott, von der Heidt, Che, 2021; Ndaguba, 2021; Polisetty, Kurian, 2021). To z kolei poskutkowało zmianą struktury popytu – ze znaczącego udziału międzynarodowego na krajowy, a czasem wręcz lokalny (Bang Nong, Ha, 2021; Chen, Cheng, Edwards, Xu, 2021; Gerwe, 2021; Liang, Leng, Yuan, Yuan, 2021; Meenakshi, 2021). Dominację gości krajowych utrzymywało wprowadzane przez wiele krajów (w fazach między lockdownami) łagodzenie lub znoszenie obostrzeń w podróżach wewnątrz krajowych.

Ta bezprecedensowa sytuacja sprawiła, że firma Airbnb poniosła olbrzymie straty finansowe z powodu anulowania rezerwacji lub ich utraty, jak i braku przychodów z dodatkowych opłat czy usług premium, np. szczególnej opieki zespołu obsługi klienta Airbnb (Boros, Kovalcsik, 2021; Chen, Cheng, Edwards, Xu, 2021; Gerwe, 2021; Meenakshi, 2021). Kryzys przyczynił się także do tego, że w maju 2020 r. firma zwolniła 1900 pracowników, czyli ok. 25% wszystkich zatrudnionych (Bang Nong, Ha, 2021; Chen, Cheng, Edwards, Xu, 2021; Gerwe, 2021; Meenakshi, 2021; Minoia, Jokela, 2021; Polisetty, Kurian, 2021). Największe straty z powodu braku możliwości wynajmu jednostek mieszkalnych ponieśli jednak gospodarze (ang. *hosts*), którzy stracili część, a niekiedy nawet całość dochodów (Boros, Kovalcsik, 2021; Chen, Cheng, Edwards, Xu, 2021; Gerwe, 2021; Meenakshi, 2021; Polisetty, Kurian, 2021; Zhu, Liu, 2021). Jak wskazują Yiu i Cheung (2021) czy Boros i Kovalcsik (2021), niektórzy z wynajmujących byli zmuszeni obniżyć czynsz, by móc utrzymać się na rynku. Niepewna sytuacja oraz brak perspektyw na szybką odbudowę sektora turystycznego sprawiły, że część gospodarzy zdecydowała się na przejście z sektora

wynajmu turystycznego (krótkoterminowego) na rynek wynajmu długoterminowego (Bang Nong, Ha, 2021; Buckle, Phibbs, 2021; Kadi, Schneider, Seidl, 2020; Trojanek, Głuszak, Hebdzyński, Tanaś, 2021; Yiu, Cheung, 2021; Gyódi, 2021).

Jak zauważa Bugalski (2020), bardzo trudno jest przeprowadzić jakiegokolwiek prognozy dotyczące przyszłości rynku wynajmu krótkoterminowego, a także ocenić, czy rynek i platforma Airbnb zostały tylko czasowo dotknięte kryzysem. Część badaczy przewiduje, że na rynku wynajmu krótkoterminowego i rynku nieruchomości dojdzie do zmian. Prawdopodobnie nastąpi przejście na wynajem długoterminowy (Boros, Dudás, Kovalcsik, 2020; Bugalski, 2020; Celata, Romano, 2020; Dolnicar, Zare, 2020; Gyódi, 2021; Rubino, Coscia, Curto, 2020; Yiu, Cheung, 2021). W niektórych miastach (np. Hongkong, Warszawa) taka sytuacja jest już widoczna (por. Kadi, Schneider, Seidl, 2020; Yiu, Cheung, 2021; Gyódi, 2021; Buckle, Phibbs, 2021; Bang Nong, Ha, 2021; Trojanek, Głuszak, Hebdzyński, Tanaś, 2021).

Pomimo że mieszkania dzielone stanowią mały odsetek oferty Airbnb, Bresciani i in. (2021) oraz Benítez-Aurioles (2021) uważają, iż nastąpi spadek ofert wynajmu tego rodzaju jednostek mieszkalnych. Wskazują, że podczas pandemii przyjezdni w większym stopniu są skłonni do unikania współdzielonych mieszkań. Ze względów bezpieczeństwa sanitarnego preferują wynajmowanie całych, samodzielnych jednostek mieszkalnych.

Niektórzy badacze przewidują dość optymistyczne scenariusze dotyczące przyszłości Airbnb. Prognozują, że nastąpią zmiany w strukturze gospodarzy. Przede wszystkim będzie zauważalnie mniej gospodarzy „kapitalistycznych” (ang. *capitalist hosts*), czyli czerpiących dotychczas największe zyski z wynajmu, a zwiększy się liczba gospodarzy „przyjaznych” (ang. *befriender hosts*) i „etycznych” (ang. *ethicist hosts*) (Dolnicar, Zare, 2020), dla których najważniejszy jest pierwotny etos platformy, czyli dzielenie przestrzeni mieszkaniowej ze zwykłymi ludźmi (Dolnicar, Zare, 2020; Gerwe, 2021; Meenakshi, 2021). Niepewna sytuacja na rynku wynajmu turystycznego może również spowodować, że grupa gospodarzy, tzw. inwestorów, poniesie duże straty lub znacząco ograniczy swoje zyski. W konsekwencji mogą oni zmniejszyć swoją ofertę, wycofać się z rynku, czy nawet zbankrutować (Boros, Dudás, Kovalcsik, 2020; Boros, Kovalcsik, 2021).

Aby wrócić na rynek wynajmu w trakcie pandemii, zarządzający Airbnb zmuszeni byli do wprowadzenia i przestrzegania specjalnego protokołu w zakresie higieny i czystości. Przyjęto nowe zasady dla wynajmujących, np. stosowanie środków ochrony osobistej (maseczki, rękawiczki, środki dezynfekujące) czy zachowanie 24-godzinnego okresu oczekiwania na wejście do obiektu (Zajac, 2021). Gerwe (2021) oraz Bresciani

i in. (2021) wskazują, że działania te będą stymulować dalszą poprawę standardów BHP współdzielonego zakwaterowania.

Dość powszechne są pesymistyczne głosy, że wynajem turystyczny przez platformę Airbnb nie wróci do poziomu sprzed pandemii (Bugalski, 2020; Dolnicar, Zare, 2020; Polisetty, Kurian, 2021). Niektórzy badacze twierdzą, że po zakończeniu pandemii COVID-19 serwis z powodu nasycenia rynku nie będzie już tak popularny jak przed nią. Bresciani i in. (2021) przewidują, że miasta, a przede wszystkim ich wcześniej intensywnie użytkowane i zatłoczone centra nie będą już tak atrakcyjne dla turystów jak przed pandemią. Prognozowany jest wzrost popytu na noclegi w mniej zatłoczonych obszarach (Boros, Kovalcsik, 2021; Gerwe, 2021; Liang, Leng, Yuan, Yuan, 2021; Polisetty, Kurian, 2021), np. na peryferiach miast, w górach, na wsiach itp.

Z kolei wśród optymistycznych scenariuszy pojawiają się takie, że koronawirus jest szansą na zmiany w funkcjonowaniu nie tylko platformy, ale również całej turystyki (Boros, Dudás, Kovalcsik, 2020; Celata, Romano, 2020; Chen, Cheng, Edwards, Xu, 2021; Gerwe, 2021; Gyódi, 2021; Martínez Nadal, 2021; Minoia, Jokeła, 2021; Vinod, Sharma, 2021). Okres pandemii może przede wszystkim stanowić okazję do transformacji branży turystycznej w kierunku bardziej zrównoważonym (Boros, Dudás, Kovalcsik, 2020; Gerwe, 2021; Gyódi, 2021). W wielu miastach podejmowane są próby przeorganizowania funkcjonowania turystyki w taki sposób, by mogła ona współgrać z innymi formami aktywności i działaniami (Celata, Romano, 2020). Jak zauważa Gerwe (2021), jest to wyjątkowy czas dla organów regulacyjnych oraz władz lokalnych na wdrażanie lepszych praktyk i wprowadzanie zasad oraz norm. Próbę podejmowania takich działań można zaobserwować w Krakowie (Kowalczyk-Anioł, Grochowicz, Pawlusiński, 2021).

Ze względu na długi czas trwania pandemii zostaliśmy zmuszeni do tworzenia nowej rzeczywistości (ang. *new normal*) (Ateljevic, 2020). Dlatego tak ważne jest zaproponowanie i ustalenie nowych, przyszłych kierunków badań. Istotną jest ocena ogólnych zmian i ewolucji rynku Airbnb w trakcie i po pandemii COVID-19 (Gyódi, 2021; Rubino, Coscia, Curto, 2020). Ważne są również zbadanie i przedstawienie pełnego obrazu strat poniesionych zarówno przez platformę, jak i przez dostawców i samych konsumentów (Gerwe, 2021). Ponieważ wielu gospodarzy zdecydowało się opuścić rynek wynajmu krótkoterminowego, Gyódi (2021) proponuje zbadać różnice pomiędzy ofertami pozostałymi na rynku, a tymi, które z niego wycofano, a także zidentyfikować gospodarzy radzących sobie lepiej z kryzysem i zbadać ich strategie. Autor ten sugeruje również, by po zakończeniu pandemii przeanalizować, w których miastach serwis Airbnb

lepiej poradził sobie z kryzysem spowodowanym koronawirusem. Natomiast Rubino, Coscia i Curto (2020) podkreślają wagę badań wpływu zmniejszonej mobilności turystycznej na rynek wynajmu krótkoterminowego, zwłaszcza w dużych miastach. W perspektywie długoterminowej według Borosa, Dudása i Kovalcsika (2020) istotne jest też badanie trendów rynkowych, a zdaniem Kadiego, Schneider i Seidla (2020) przydatna może się okazać również analiza zmian rynku mieszkaniowego.

Kolejnym ważnym działaniem jest badanie uczestników platformy (Boros, Kovalcsik, 2021; Gerwe, 2021; Meenakshi, 2021; Muschter, Caldicott, von der Heide, Che, 2021) pod kątem zmian w postawach i zachowaniu użytkowników Airbnb, które już zauważono, oraz tych, których można się spodziewać. Boros, Dudás i Kovalcsik (2020) sugerują, iż należy podjąć badania nad przyczynami anulowania rezerwacji oraz motywacji działań odwrotnych, czyli spróbować dowiedzieć się, co powoduje, że turyści mimo zagrożenia i niepewności decydują się na korzystanie z portalu Airbnb.

4. PODSUMOWANIE

Celem niniejszego artykułu było przedstawienie rezultatów przeglądu publikacji na temat Airbnb w miastach i podczas pandemii COVID-19. Na podstawie dokonanej analizy, która objęła 28 anglojęzycznych wyselekcjonowanych artykułów, obecnych w bazach danych Scopus, ScienceDirect oraz Web of Science, można stwierdzić, że literatura odnosząca się do zagadnień Airbnb w miastach w trakcie pandemii znajduje się wciąż na początkowym etapie rozwoju – związanym przeważnie z ewidencją obserwowanych zmian i przewidywaniem kierunków dalszych przeobrażeń.

W analizowanych artykułach wyróżniono trzy główne tematy. Pierwszą grupę stanowią prace, w których skoncentrowano się na monitorowaniu wpływu pandemii na funkcjonowanie platformy Airbnb, do drugiej grupy zaliczają się publikacje dotyczące przyszłości serwisu, a trzecia grupa to propozycje kierunków przyszłych badań. Należy zauważyć, że wśród poddanych analizie artykułów występowały również takie, które ze względu na poruszaną tematykę można zaliczyć do dwóch lub nawet trzech wymienionych tu grup tematycznych. Przeprowadzona analiza pozwala na wskazanie także innych potencjalnych tematów i problemów przyszłych badań w kontekście analizowanego zjawiska. Należą do nich zwłaszcza:

1. Sprawdzenie, w jakim stopniu działalność Airbnb, opisywana w literaturze przed pandemią jako zjawisko głównie miejskie (m.in. Kowalczyk-Anioł, 2019b), nadal koncentruje się w miastach.

2. Weryfikacja, które miasta utrzymały, a które zmniejszyły ofertę Airbnb. Jak pokazuje analiza Kacprzak (2021a), serwis Airbnb w polskich miastach podczas pandemii zyskał nową dynamikę rozwoju. Widać zarówno wzrost, jak i spadek liczby obiektów w poszczególnych miastach. Polskie miejscowości turystyczne z nieprzerwanie rosnącą ofertą Airbnb to m.in. stolica oraz miasta zlokalizowane w atrakcyjnych regionach turystyki wypoczynkowej.

3. Śledzenie zmian w rozmieszczeniu oferty w przestrzeni miasta, czyli próba odpowiedzi na pytanie, czy można mówić o wyjściu Airbnb z centrów miejskich.

4. Zbadanie, czy i w jaki sposób uregulowano działalność Airbnb w poszczególnych miastach oraz jak wprowadzone zmiany są oceniane przez prowadzących turystyczny najem w ramach *sharing economy* i przez mieszkańców sąsiadujących z obiektami Airbnb.

5. Porównanie przestrzennego zróżnicowania poziomu cen usług Airbnb przed pandemią, w jej trakcie i po niej.

6. Badanie profilu gospodarzy. W przypadku wcześniejszych wyników (m.in. Adamiak, 2019; Dogru, Mody, Suess, Line, Bonn, 2020; Kwok, Xie, 2019) uwagę zwracały wysoki wskaźnik tzw. multihostów i profesjonalizacja platformy, dlatego warto sprawdzić, czy pandemia odwróciła ten krytykowany w literaturze trend i rzeczywiście popandemiczną ofertę platformy będą współtworzyć głównie „przyjaźni” i „etyczni” gospodarze, zgodnie z założeniami Dolnicar i Zare (2020).

7. Poznanie profilu (nowych) gości oraz preferencji wyboru lokalu. Jak deklarują zarządzający Airbnb, opracowano i rozpoczęto wdrażanie „ponad 50 ulepszeń usprawniających platformę”, by zachęcić do ponownego skorzystania z niej, a także by trafić do nowych użytkowników, np. niepełnosprawnych, nieznających języków, podróżujących ze zwierzętami itp. (Airbnb, 2021b).

8. Badanie, w jakim stopniu widoczna, wprowadzona podczas pandemii pula nowych ofert (poza noclegami), dotyczących form aktywności w lokalnej przestrzeni miejskiej (np. indywidualne zwiedzanie, nauka gotowania itp.), stanie się stałym i ważnym elementem miejskiej oferty Airbnb.

Podsumowując, należy zauważyć, że wnioski płynące z analizy są ograniczone ze względu na charakter doboru próby, opartej tylko na pracach indeksowanych w bazach Scopus, ScienceDirect oraz Web of Science. Przyjęto jednak, że uwzględnione w nich artykuły w znaczącym stopniu kształtują współczesną dyskusję naukową.

Pełne oceny wpływu COVID-19 na funkcjonowanie platformy Airbnb w miastach będą możliwe oczywiście

dopiero po zakończeniu pandemii. Jednocześnie nadal ważnymi ograniczeniami badań pozostają możliwości pozyskiwania i porównywania danych ilustrujących działalność Airbnb.

BIBLIOGRAFIA

- Adamiak, C. (2019). Current state and development of Airbnb accommodation offer in 167 countries. *Current Issues in Tourism*, 22, 1–19. <https://doi.org/10.1080/13683500.2019.1696758>
- Airbnb (2021a). Pobrane z: <https://www.airbnb.pl/2021-winter> (20.11.2021).
- Airbnb (2021b). Pobrane z: https://www.airbnb.pl/s/homes?refinement_paths%5B%5D=%2Fhomes&date_picker_type=flexible_dates&searse_mode=flex_destinations_search&search_type=AUTOSUGGEST (18.11.2021).
- Ateljevic, I. (2020). Transforming the (tourism) world for good and (re)generating the potential 'new normal'. *Tourism Geographies*, 22 (3), 467–475. <https://doi.org/10.1080/14616688.2020.1759134>
- Bang Nong, N., Ha, V.H.T. (2021). Impact of Covid-19 on Airbnb: Evidence from Vietnam. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 1–14. <https://doi.org/10.1080/20430795.2021.1894544>
- Benítez-Aurioles, B. (2021). Recent trends in the peer-to-peer market for tourist accommodation. *e-Review of Tourism Research*, 18 (4), 478–494. <https://ertr-ojs-tamu.tdl.org/ertr/index.php/ertr/article/view/427>
- Boros, L., Dudás, G., Kovalcsik, T. (2020). The effects of COVID-19 on Airbnb. *Hungarian Geographical Bulletin*, 69 (4), 363–381. <https://doi.org/10.15201/hungeobull.69.4.3>
- Boros, L., Kovalcsik, T. (2021). A COVID-19-járvány hatása a budapesti Airbnb-piacra [Effects of the COVID-19 pandemic on the Airbnb market in Budapest]. *Területi Statisztika*, 61 (3), 380–402. <https://doi.org/10.15196/TS610306>
- Bresciani, S., Ferraris, A., Santoro, G., Premazzi, K., Quaglia, R., Yahiaoui, D., Viglia, G. (2021). The seven lives of Airbnb. The role of accommodation types. *Annals of Tourism Research*, 88, 103170. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2021.103170>
- Brydges, T., Heinze, L., Retamal, M., Henninger, C.E. (2021). Platforms and the pandemic: A case study of fashion rental platforms during COVID-19. *The Geographical Journal*, 187 (1), 57–63. <https://doi.org/10.1111/geoj.12366>
- Buckle, C., Phibbs, P. (2021). Challenging the discourse around the impacts of Airbnb through suburbs not cities: Lessons from Australia and COVID-19. *Critical Housing Analysis*, 8 (1), 141–149. <https://doi.org/10.13060/23362839.2021.8.1.530>
- Bugalski, Ł. (2020). The undisrupted growth of the Airbnb phenomenon between 2014–2020. The touristification of European cities before the COVID-19 outbreak. *Sustainability (Switzerland)*, 12 (23), 1–20. <https://doi.org/10.3390/su12239841>
- Celata, F., Romano, A. (2020). Overtourism and online short-term rental platforms in Italian cities. *Journal of Sustainable Tourism*, 1–20. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1788568>
- Cenni, I., Vásquez, C. (2021). Reflection: Airbnb's food-related "online experiences": A recipe for connection and escape. *Food and Foodways*, 29 (1), 97–107. <https://doi.org/10.1080/07409710.2020.1862547>
- Chen, G., Cheng, M., Edwards, D., Xu, L. (2021). COVID-19 pandemic exposes the vulnerability of the sharing economy: a novel accounting framework. *Journal of Sustainable Tourism*, 1–18. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1868484>
- Cocola-Gant, A., Gago, A. (2019). Airbnb, buy-to-let investment and tourism-driven displacement: A case study in Lisbon. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 53 (7), 1671–1688. <https://doi.org/10.1177/0308518X19869012>
- Dalir, S., Mahamadaminov, A., Olya, H.G.T. (2021). Airbnb and taxation: Developing a seasonal tax system. *Tourism Economics*, 27 (2), 365–378. <https://doi.org/10.1177/1354816620904894>
- Dogru, T., Mody, M., Suess, C., Line, N., Bonn, M. (2020). Airbnb 2.0: Is it a sharing economy platform or a lodging corporation? *Tourism Management*, 78, 104049. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2019.104049>
- Dolnicar, S., Zare, S. (2020). COVID19 and Airbnb – disrupting the disruptor. *Annals of Tourism Research*, 83, 102961. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102961>
- Farronato, C., Fradkin, A. (2018). *The welfare effects of peer entry in the accommodation market: The case of Airbnb*. Cambridge: National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w24361>
- Freytag, T., Bauder, M. (2018). Bottom-up touristification and urban transformations in Paris. *Tourism Geographies*, 20 (3), 443–460. <https://doi.org/10.1080/14616688.2018.1454504>
- Gerwe, O. (2021). The Covid-19 pandemic and the accommodation sharing sector: Effects and prospects for recovery. *Technological Forecasting and Social Change*, 167, 120733. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120733>
- Goodwin, H. (2017). The challenge of overtourism. *Responsible Tourism Partnership Working Paper*, 4, 1–6.
- Gössling, S., Scott, D., Hall, C.M. (2020). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29 (1), 1–20. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708>
- Gutiérrez, J., García-Palomares, J.C., Romanillos, G., Salas-Olmedo, M.H. (2017). The eruption of Airbnb in tourist cities: Comparing spatial patterns of hotels and peer-to-peer accommodation in Barcelona. *Tourism Management*, 62, 278–291. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2017.05.003>
- Guttentag, D. (2015). Airbnb: Disruptive innovation and the rise of an informal tourism accommodation sector. *Current Issues in Tourism*, 18 (12), 1192–1217. <https://doi.org/10.1080/13683500.2013.827159>
- Guttentag, D., Smith, S., Potwarka, L., Havitz, M. (2018). Why tourists choose Airbnb: A motivation-based segmentation study. *Journal of Travel Research*, 57 (3), 342–359. <https://doi.org/10.1177/0047287517696980>
- Gyódi, K. (2017). Airbnb and Booking.com: Sharing economy competing against traditional firms. Working Paper DELab UW, 3.
- Gyódi, K. (2019). Airbnb in European cities: Business as usual or true sharing economy? *Journal of Cleaner Production*, 221 (1), 536–551. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.02.221>
- Gyódi, K. (2021). Airbnb and hotels during COVID-19: Different strategies to survive. *International Journal of Culture, Tourism, and Hospitality Research (w druku)*. <https://doi.org/10.1108/IJCTHR-09-2020-0221>
- Hossain, M. (2020). Sharing economy: A comprehensive literature review. *International Journal of Hospitality Management*, 87, 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102470>
- Ioannides, D., Röslmaier, M., van der Zee, E. (2018). "Airbnb as an instigator of 'tourism bubble' expansion in Utrecht's Lombok neighbourhood". *Tourism Geographies*, 20 (1), 1–19. <https://doi.org/10.1080/14616688.2018.1454505>
- Kacprzak, K. (2021a). *Czy pandemia COVID-19 wpłynęła na Airbnb w polskich miastach? IV Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Współczesne wyzwania w turystyce i rekreacji”*. Poznań 18–19.11.2021.
- Kacprzak, K. (2021b). Overtourism w przestrzeni turystycznej Pragi w opinii zagranicznych rezydentów. *Annales*

- Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B: Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia*, 76 (1), 29–44. <https://doi.org/10.17951/b.2021.76.0.29-44>
- Kadi, J., Schneider, A., Seidl, R. (2020). Short-term rentals, housing markets and COVID-19: Theoretical considerations and empirical evidence from four Austrian cities. *Critical Housing Analysis*, 7 (2), 47–57. <https://doi.org/10.13060/23362839.2020.7.2.514>
- Kostynets, V., Kostynets, I., Olshanska, O. (2021). Pent-up demand's realization in the hospitality sector in the context of COVID-19. *Journal of International Studies*, 14 (1), 89–102. <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2021/14-1/6>
- Kowalczyk-Anioł, J. (2019a). Hipertrofia turystyki miejskiej – geneza i istota zjawiska. *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, 4 (32), 7–18. <https://doi.org/10.18778/2543-9421.04.01>
- Kowalczyk-Anioł, J. (2019b). Turystyfikacja zasobów mieszkaniowych historycznych dzielnic śródmiejskich. Przykład Krakowa. *Studia Miejskie*, 35, 9–25. <https://doi.org/10.25167/sm.1014>
- Kowalczyk-Anioł, J., Grochowicz, M., Pawlusiński, R. (2021). How a tourism city responds to COVID-19: A CEE perspective (Kraków case study). *Sustainability*, 13 (14), 7914. <https://doi.org/10.3390/su13147914>
- Kowalczyk-Anioł, J., Łaskiewicz, E., Warwas, I. (2021). Is the sharing economy inclusive? The age-related segmentation of Polish inhabitants from the perspective of the sharing economy in tourism. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/13511610.2021.1964347>
- Kowalczyk-Anioł, J., Pawlusiński, R. (2018). Sharing economy w przestrzeni polskich metropolii i miast turystycznych na przykładzie Airbnb. *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, 3 (31), 15–22. <https://doi.org/10.18778/2543-9421.03.02>
- Kwok, L., Xie, K.L. (2019). Pricing strategies on Airbnb: Are multi-unit hosts revenue pros? *International Journal of Hospitality Management*, 82, 252–259. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2018.09.013>
- Liang, S., Leng, H., Yuan, Q., Yuan, C. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic: Insights from vacation rentals in twelve mega cities. *Sustainable Cities and Society*, 74, 1–17. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2021.103121>
- Liu, X., Han, M., Nicolau, J.L., Li, C. (2022). Online engagement and persistent reactions to social causes: The black-owned business attribute. *Tourism Management*, 88, 104407. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2021.104407>
- Majchrzak, K. (2016). Ekonomia dzielenia się i jej przejawy w turystyce. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego – Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 1 (33), 21–30. <https://doi.org/10.18276/ept.2016.1.33-02>
- Martínez Nadal, A. (2021). COVID-19, vacation rentals and cancellation policies: is there an emergency, in these times of pandemic, regarding the hidden nature of digital platforms? *IDP. Revista de Internet Derecho y Política*, 32, 1–13. <https://doi.org/10.7238/idp.v0i32.374912>
- Meenakshi, N. (2021). Post-COVID reorientation of the Sharing economy in a hyperconnected world. *Journal of Strategic Marketing*, 1–25. <https://doi.org/10.1080/0965254X.2021.1928271>
- Minoia, P., Jokela, S. (2021). Platform-mediated tourism: Social justice and urban governance before and during Covid-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 1–15. <https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1922426>
- Mody, M.A., Hanks, L., Cheng, M. (2021). Sharing economy research in hospitality and tourism: A critical review using bibliometric analysis, content analysis and a quantitative systematic literature review. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 33 (5), 1711–1745. <https://doi.org/10.1108/IJCHM-12-2020-1457>
- Muschter, S., Caldicott, R.W., von der Heide, T., Che, D. (2021). Third-party impacts of short-term rental accommodation: a community survey to inform government responses. *Journal of Sustainable Tourism*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1860067>
- Ndaguba, E. (2021). Economic impediment of COVID-19 lockdown on Airbnb performance in Cape Town neighbourhood. *Academy of Strategic Management Journal*, 20 (Special Issue 1), 1–16. <https://www.researchgate.net/publication/352243932>
- Niezgoda, A., Markiewicz, E. (2018). Wpływ konsumpcji kolaboratywnej na jakość życia mieszkańców regionów turystycznych. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pragmata tes Oikonomias*, 12, 9–23. <https://doi.org/10.16926/pto.2018.12.01>
- Norum, R., Polson, E. (2021). Placemaking 'experiences' during Covid-19. *Convergence*, 27 (3), 609–624. <https://doi.org/10.1177/13548565211004470>
- Novy, J. (2019). Urban tourism as a bone of contention. Four explanatory hypotheses and a caveat. *International Journal of Tourism Cities*, 5 (1), 63–74. <https://doi.org/10.1108/IJTC-01-2018-0011>
- Oskam, J., Boswijk, A. (2016). Airbnb: The future of networked hospitality businesses. *Journal of Tourism Futures*, 2 (1), 22–42. <https://doi.org/10.1108/JTF-11-2015-0048>
- Peeters, P., Gössling, S., Klijs, J., Milano, C., Novelli, M., Dijkmans, C., Eijgelaar, E., Hartman, S., Heslinga, J., Isaac, R., Mitas, O., Moretti, S., Nawijn, J., Papp, B., Postma, A. (2018). *Research for TRAN Committee – Overtourism: Impact and possible policy responses*. Bruksela: European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies.
- Polisetty, A., Kurian, J.S. (2021). The future of shared economy: A case study on Airbnb. *FIIB Business Review*, 10 (3), 1–10. <https://doi.org/10.1177/23197145211003504>
- Quattrone, G., Proserpio, D., Quercia, D., Capra, L., Musolesi, M. (2016). Who benefits from the "sharing" economy of Airbnb? *W: Proceedings of the 25th International Conference on World Wide Web* (s. 1385–1394). <https://doi.org/10.1145/2872427.2874815>
- Rubino, I., Coscia, C., Curto, R. (2020). Identifying spatial relationships between built heritage resources and short-term rentals before the Covid-19 pandemic: Exploratory perspectives on sustainability issues. *Sustainability (Switzerland)*, 12 (11), 1–22. <https://doi.org/10.3390/su12114533>
- Sans, A.A., Quaglieri Dominguez, A. (2016). Unravelling Airbnb: Urban perspectives from Barcelona. W: A.P. Russo, G. Richards (red.), *Reinventing the local in tourism: Producing, consuming and negotiating place* (s. 209–228). Bristol: Channel View Publications. <https://doi.org/10.21832/9781845415709-015>
- Scher, I. (2021). *The first COVID-19 case originated on November 17, according to Chinese officials searching for 'patient zero'*. Pobrane z: <https://www.businessinsider.com/coronavirus-patients-zero-contracted-case-november-2020-3?IR=T> (13.10.2021).
- Sochaczewski, J. (2021). *Koronawirus na stacji badawczej na Antarktydzie. Zainfekowanych 36 naukowców*. Pobrane z: <https://www.national-geographic.pl/artukul/koronawirus-na-stacji-badawczej-na-antarktydzie-zainfekowanych-36-naukowcow> (26.11.2021).
- Sutherland, W., Jarrahi, M.H. (2018). The sharing economy and digital platforms: A review and research agenda. *International Journal of Information Management*, 43, 328–341. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2018.07.004>
- Trojanek, R., Głuszak, M., Hebdzyński, M., Tanaś, J. (2021). The COVID-19 pandemic, Airbnb and housing market dynamics in Warsaw. *Critical Housing Analysis*, 8 (1), 72–84. <https://doi.org/10.13060/23362839.2021.8.1.524>
- UNWTO (2021). *2020: Worst year in tourism history with 1 billion fewer international arrivals*. Pobrane z: <https://www.unwto.org/>

- news/2020-worst-year-in-tourism-history-with-1-billion-fewer-international-arrivals (13.10.2021).
- Vinod, P.P., Sharma, D. (2021). COVID-19 impact on the sharing economy post-pandemic. *Australasian Accounting, Business and Finance Journal*, 15 (1 Special Issue), 37–50. <https://doi.org/10.14453/aabfj.v15i1.4>
- Wachsmuth, D., Weisler, A. (2018). Airbnb and the rent gap: Gentrification through the sharing economy. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 50 (6), 1147–1170. <https://doi.org/10.1177/0308518X18778038>
- Yiu, C.Y., Cheung, K.S. (2021). Urban zoning for sustainable tourism: A continuum of accommodation to enhance city resilience. *Sustainability (Switzerland)*, 13, 7317. <https://doi.org/10.3390/su13137317>
- Zajac, A. (2021). *Airbnb zmienia zasady. Nawet 3 dni przerwy między kolejnymi gośćmi*. Pobrane z: <https://www.fly4free.pl/airbnb-zmienia-zasady-nawet-3-dni-przerwy-miedzy-kolejnymi-gosciami/> (12.10.2021).
- Zervas, G., Proserpio, D., Byers, J.W. (2017). The rise of the sharing economy: Estimating the impact of Airbnb on the hotel industry. *Journal of Marketing Research*, 54 (5), 687–705. <https://doi.org/10.1509/jmr.15.0204>
- Zhu, X., Liu, K. (2021). A systematic review and future directions of the sharing economy: Business models, operational insights and environment-based utilities. *Journal of Cleaner Production*, 290, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.125209>

Artykuł wpłynął:
20 października 2021
Zaakceptowano do druku:
25 listopada 2021

Monika Płaziak

 <https://orcid.org/0000-0001-7455-504X>

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Instytut Geografii

Katedra Geografii Miast i Obszarów Wiejskich

monika.plaziak@up.krakow.pl

WIRTUALNE SPOŁECZNOŚCI LOKALNE KRAKOWA I ICH POTENCJALNY WPŁYW NA JAKOŚĆ ŻYCIA MIESZKAŃCÓW

Abstrakt: W opracowaniu omówiono znaczenie wirtualnych społeczności lokalnych w kontekście możliwości ich oddziaływania na jakość życia mieszkańców pomocniczych dzielnic samorządowych Krakowa. W tym celu zbadano wirtualne społeczności lokalne, funkcjonujące w portalu społecznościowym Facebook (w ramach witryn oraz grup nieekonomicznych i ekonomicznych). Poddano je obserwacji nieuczestniczącej i uczestniczącej, której wyniki posłużyły wskazaniu podejmowanych przez te grupy aktywności, mogących pośrednio i bezpośrednio wpływać na przemiany w sferze społecznej i przestrzennej dzielnic. Większość tego rodzaju społeczności ma ogólny zakres działań, służący integracji mieszkańców wokół różnorodnych zainteresowań i aktywności, np. informacyjny (informacje na temat najważniejszych przedsięwzięć i problemów w dzielnicy) i związany z lokalnym patriotyzmem. Zidentyfikowano jednak także działalności celowe, ukierunkowane na pewne grupy wewnątrz analizowanych społeczności lokalnych, np. rodziców, osoby uprawiające sport czy drobnych przedsiębiorców lokalnych. Szczególną rolę w integracji społeczności dzielnicowych, wpisującą się w aktualny obecnie trend ekonomii współdzielenia, odgrywają grupy ekonomiczne typu „zamienie, oddam”.

Słowa kluczowe: cyberprzestrzeń, jakość życia, poziom życia, obserwacja, przestrzeń wirtualna, społeczność lokalna, społeczność wirtualna.

VIRTUAL LOCAL COMMUNITIES IN KRAKÓW AND THEIR POTENTIAL IMPACT ON THE INHABITANTS' QUALITY OF LIFE

Abstract: The study discusses the importance of virtual local communities in the context of their potential impact on the quality of life of residents in local government districts in Kraków. For this purpose, virtual local communities operating on Facebook (commercial and non-commercial websites and groups) were identified. These communities were subjected to non-participatory and participatory observation, and the results served to indicate the activities undertaken by these communities, which may directly or indirectly affect the changes taking place both socially and spatially in the districts. Most types of communities have a general aim of integrating residents through a variety of interests and activities, e.g. information on the most important projects and problems in the district, and related to 'local patriotism'. Activities targeted at certain groups within communities were also identified e.g. parents, sports activities and small local entrepreneurs. A special role in the integration of neighborhood communities, in line with the current trend of the sharing economy, is played by groups such as 'zamienie, oddam' (I exchange, I give).

Keywords: cyberspace, standard of living, local community, observation, quality of life, virtual community, virtual space.

1. WPROWADZENIE

Społeczności lokalne są pierwotną formą organizowania się ludzi w mniejsze lub większe grupy. Społeczność lokalną możemy rozumieć tak, jak definiował wspólnotę Tonnies (1988), czyli jako społeczność tworzoną przez ludzi zespolonych więzią naturalną lub spontaniczną, w której poczucie przynależności i silna identyfikacja z grupą umożliwiają współpracę wszystkich jej członków, zapewniając jedność społeczności. Przy czym element przynależności lub identyfikacji z konkretnym miejscem nabiera w tym przypadku szczególnej roli

– zasadniczego czynnika spajającego wspólnotę. W ramach badań nad społecznościami lokalnymi zakłada się zazwyczaj, iż zbiorowości te cechuje ograniczona liczba aktorów, a zachodzące między nimi relacje mają charakter bezpośredni. Owych, relatywnie nielicznych, aktorów sceny lokalnej łączy wspólnota określonych celów i środków wynikająca ze wspólnoty życia codziennego. Wspólnota ta generuje uśpiony potencjał rozwojowy i mobilizuje do działań prospołecznych. Długie utrzymywanie się takich społeczności sprawia,

że przypisać im można tzw. uniwersa symboliczne, czyli zbiory wartości i norm opierających się przemianom oraz regulujących zachowania codzienne i odświętne, ustalające ich rytm. Ponadto społeczności lokalne charakteryzuje swoista autarkia, a całe niemal życie tworzących je ludzi może upływać jedynie w ich obrębie (Berger, Luckmann, 2010; Jałowiecki, Szczepański, Gorzelak, 2007; Karwińska, 2008; Szczepański, Ślęzak-Tazbir, 2010). Jest to oczywiście podejście teoretyczne, zważywszy, że we współczesnym świecie raczej nie występują zupełnie odizolowane społeczności, a rzeczywistość, w której przyszło funkcjonować aktualnie żyjącym pokoleniom, zmienia się w bardzo szybkim tempie. Ujęcie takie podkreśla jednak przede wszystkim rozliczne i silne więzi łączące członków tego typu zbiorowości.

Społeczności lokalne, mimo że ich tożsamość wiąże się nierozzerwalnie z istnieniem realnego terytorium, mającego swoje continuum w przestrzeni i historii, funkcjonować mogą nie tylko w granicach tego terytorium, ale także w ramach kontaktów zachodzących w przestrzeni wirtualnej. Czym zatem są wirtualne społeczności lokalne? Możemy zdefiniować je jako te społeczności lokalne, których sieci kontaktów są naznaczone przynależnością terytorialną, ale komunikacja odbywa się całkowicie lub częściowo w cyberprzestrzeni. Członkowie tych grup mogą znać się osobiście i spotykać równolegle w świecie realnym lub też nigdy nie spotkać się twarzą w twarz.

Ze względu na rozwój globalnych sieci wirtualnych i możliwości, jakie oferują podłączonym do nich użytkownikom, wydaje się, że społeczności lokalne – w tradycyjnym ujęciu – powinny przeżywać regres. Łatwiej przecież, nie opuszczając domu, miejsca pracy czy innej lokalizacji w przestrzeni, skontaktować się w sieci z osobą o tych samych zainteresowaniach, poglądach, problemach lub z osobą realizującą te same cele społeczne, ekonomiczne i inne, niż szukać odpowiedniego kandydata w świecie realnym, choćby w najbliższym sąsiedztwie. Sieć globalna, wraz ze wszystkimi oferowanymi możliwościami, stanowi narzędzie i zarazem miejsce do tworzenia różnego rodzaju społeczności, które najczęściej nazywa się społecznościami wirtualnymi (ang. *virtual communities*). Takiego określenia używał już na początku lat 90. XX w. Rheingold (1991) – jeden z pionierów studiów nad społecznym wymiarem Internetu – a następnie inni znani badacze tych zagadnień, jak choćby Castells (2003).

Różne okoliczności mogą być podstawą do zawiązywania się społeczności wirtualnych, ale także stanowić ich główny wyróżnik. Nieistotne natomiast okazują się bariery, które w przypadku formowania się i funkcjonowania społeczności lokalnych w przestrzeni realnej często są nie do pokonania, takie jak mury, ściany i odległości. Choć mogą wystąpić inne przeszkody, np. w postaci loginów, haseł i kodów dostępu.

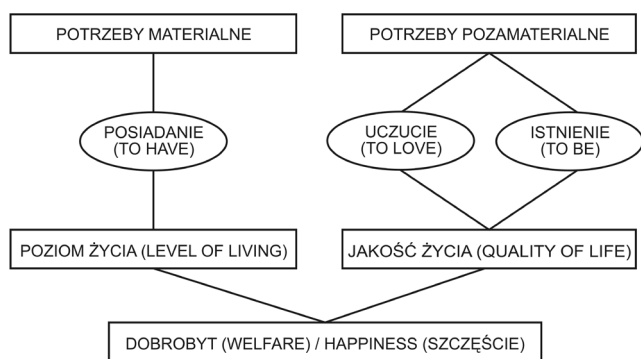
Wśród nieograniczonej liczby czynników integrujących społeczności wirtualne, również czynnik lokalności, czyli przynależności do określonego miejsca, może być bodźcem do założenia społeczności lokalnej. Grupy integrujące się w sieci nie muszą świadczyć o regresie lokalnych społeczności, a wręcz przeciwnie – mogą stanowić pewien ich rodzaj (odmianę lub formę). Co najciekawsze, mając charakter wirtualny i zarazem lokalny, mogą skupiać osoby identyfikujące się z danym miejscem – nawet takie, które nigdy go nie odwiedziły. Relacje między członkami mogą zachodzić albo tylko w sieci, albo hybrydowo, w obu przestrzeniach – wirtualnej i realnej.

W niniejszym opracowaniu starano się odpowiedzieć na pytanie, czy i w jaki sposób wirtualne społeczności lokalne mogą wpływać na jakość życia mieszkańców miasta, czy raczej – jego konkretnej dzielnicy. Czym zatem jest jakość życia (ang. *quality of life*)? Możemy ją definiować jako stopień zaspokojenia ludzkich potrzeb, zarówno materialnych, jak i niematerialnych. Przy czym często stopień zaspokojenia potrzeb materialnych (utożsamianych zwykle z potrzebami niższego rzędu) jest nazywany poziomem życia (ang. *level of living*), zaś zaspokojenie potrzeb niematerialnych (utożsamianych z potrzebami wyższego rzędu) określa się właśnie mianem jakości życia (Kędzior, 2003) (zob. rysunek 1).

Rysunek 1. Poziom i jakość życia a hierarchia potrzeb
Źródło: opracowanie własne na podstawie Maslow (1943)

Powyższe rozróżnienie nie jest jednoznaczne – jest dość płynne, gdyż nic nie stoi na przeszkodzie, aby do potrzeb z zakresu poziomu życia zaliczyć również niektóre potrzeby niematerialne, np. społeczne, takie jak przynależności i poczucie wartości. W literaturze przedmiotu znajdziemy przykład traktowania jakości życia nie jako zaspokojenia potrzeb na kolejnym poziomie hierarchii, ale jako odrębnej grupy potrzeb pozamaterialnych w stosunku do potrzeb materialnych. Wówczas poziom życia jako zaspokojenie potrzeb materialnych i jakość życia jako zaspokojenie potrzeb niematerialnych łącznie dają w rezultacie niższy lub wyższy dobrobyt (ang. *welfare*) – mierzony obiektywnie, wraz z niższym lub wyższym poczuciem

Rysunek 2. Poziom i jakość życia jako składowe dobrobytu i szczęścia

Źródło: opracowanie własne na podstawie Allardt (1993)

szczęścia (ang. *happiness*) – w ujęciu subiektywnym, jak identyfikował te zjawiska Allardt (1993). Zob. rysunek 2.

Poziom życia i jakość życia są definiowane także ze względu na metody, jakimi zwykło się je mierzyć. Znanie jest zatem stanowisko mówiące, że poziom życia bada się miernikami obiektywnymi – wartościowo-pięniężnymi, natomiast jakość życia – subiektywno-wartościującymi (Fronczek, 1990; Grzegą, 2015; Kędzior, 2003). Niemniej wydaje się, iż jest to podejście mało elastyczne i nieuzasadnione, zatem oba rodzaje mierników zazwyczaj są stosowane zarówno do pomiaru jednego, jak i drugiego zjawiska – w zależności od tego, jakie aspekty życia ludzkiego zostaną zaliczone do jednej kategorii, a jakie do drugiej.

2. METODYKA BADAŃ

Celem badań opisanych w niniejszym opracowaniu nie był pomiar jakości życia, ale odpowiedź na pytanie badawcze: czy działalność wirtualnych grup lokalnych może potencjalnie wpływać na poprawę jakości życia ludzi i jeżeli tak, to w jaki sposób. Przyjęto założenie, że udział w wirtualnych społecznościach lokalnych dotyczy osób o relatywnie wysokiej jakości życia (a więc z pewnością tych niewykluczonych cyfrowo), oraz postawiono tezę, że wirtualne społeczności lokalne mogą wpływać na rozwój społeczny oraz zagospodarowanie przestrzenne miasta.

Jako podmiot badań wybrano mieszkańców Krakowa, integrujących się w ramach wirtualnych społeczności lokalnych, powstałych w portalu społecznościowym Facebook. Spośród grup internetowych, utworzonych w obrębie osiemnastu dzielnic samorządowych Krakowa, zakwalifikowano grupy z szesnastu dzielnic, natomiast dzielnicę I Stare Miasto oraz dzielnicę XVIII Nowa Huta pominięto ze względu na ich specyfikę. Zainteresowanie tymi dzielnicami, zwłaszcza Starym Miastem, jest widoczne nie tylko wśród

mieszkańców i innych osób związanych z codziennym funkcjonowaniem tych dzielnic, ale też wśród ludzi zainteresowanych ofertą turystyczną, kulturalną czy ekonomiczną, a zamieszczane na stronach i profilach grup na Facebooku informacje związane ze Starym Miastem i Nową Hutą mają bardzo szeroki zasięg – miejski, krajowy, a nawet europejski lub światowy (w pewnym, choć mniejszym stopniu, dotyczy to również dzielnicy XIII Podgórze). Zatem uwzględnienie grup integrujących się w ramach tych dwóch dzielnic nie byłoby właściwe, ponieważ zaburzyłoby lokalny aspekt badanych zjawisk.

Badania opisane w niniejszym artykule polegały głównie na zastosowaniu metody obserwacji – najpierw nieuczestniczącej, a następnie uczestniczącej. Obserwacja to jedna z podstawowych metod badawczych stosowanych w naukach społecznych. Wyróżnia się trzy główne rodzaje obserwacji: bezpośrednią nieuczestniczącą, bezpośrednią uczestniczącą i pośrednią. Jak podaje m.in. Ciesielska (Ciesielska, Wolanik Boström, Öhlander, 2012, s. 41): „W obserwacji nieuczestniczącej próbujemy zobaczyć świat, relacje i interakcje w nowy sposób, bez potocznej typizacji i oceny”. Dokonuje się zatem swojego rodzaju rekonesansu, zapoznania się ze zjawiskiem lub problemem, który bada się, chce się badać lub rozwiązać. Natomiast w obserwacji uczestniczącej: „chodzi o «zanurzenie» się w kulturze przez dłuższy czas, poznawanie jej środka jako członek danej kultury lub z pozycji gościa” (Ciesielska, Wolanik Boström, Öhlander, 2012, s. 41). W tym przypadku można się więc odnieść do obserwacji, która jest związana z doświadczeniem konkretnej sytuacji czy atmosfery, zetknięciem się z danym problemem itp. Inaczej jednak to doświadczenie będzie odbierane przez badacza wcielającego się w pełnoprawnego uczestnika społeczności, a inaczej przez badacza pozostającego jedynie gościem, czyli uczestnikiem niepełnoprawnym. Jeszcze słabszy związek z grupą, realiami jej otoczenia i funkcjonowania, charakteryzował będzie badacza stosującego obserwację pośrednią, podczas której będzie polegał na obserwacjach innych osób (na przykład innych badaczy), różnego rodzaju dokumentacji lub autoobserwacji (Ciesielska, Wolanik Boström, Öhlander, 2012; Płaziak, 2020).

Obserwacja może zostać wykorzystana jako jedyna metoda badawcza w ramach badania lub jako jedna z kilku metod. Również rodzaj zastosowanej obserwacji może być albo jeden, albo możliwe jest zastosowanie kombinacji wszystkich typów obserwacji – nierzadko okazuje się, że w kolejnych etapach badania obserwacje pośrednia lub nieuczestnicząca stają się niewystarczające i należy przejść do obserwacji uczestniczącej. Obserwacja często jest stosowana jako metoda wstępna do konkretnych studiów, służąca rozeznaniu przez badacza specyfiki danego zagadnienia, sytuacji, problemu, społeczności czy terenu. Zastosowanie obserwacji

w celu rozeznania prowadzi zazwyczaj do wykrywania się nowych zagadnień podlegających badaniu, choć oczywiście obserwację można zastosować z powodzeniem jako samodzielną metodę badawczą.

Metoda obserwacji wywodzi się z tradycji oglądu zjawisk i zachowań ludzkich w terenie, polega na jak najdłuższym przebywaniu na danym obszarze, a w ramach obserwacji uczestniczącej – wśród przedstawicieli danej społeczności – zatopieniu się w jej życiu. W taki sposób obserwacja była prowadzona przez pierwszych badaczy – podróżników, geografów, antropologów czy etnologów. Jak już zaznaczono, również współcześnie, wśród przedstawicieli różnych nauk społecznych, jest ona bardzo popularna, a pojawienie się nowego rodzaju przestrzeni – cyberprzestrzeni wraz z jej łatwym wyeksponowaniem i dostępnością – jeszcze zwiększyło powodzenie tej metody. Jednocześnie zmieniła się specyfika jej stosowania, choć założenia pozostały takie same – możliwie dogłębne poznanie problemu badawczego.

Metoda obserwacji wydaje się niezwykle prosta w zastosowaniu, rodzi jednak pewne trudności i zagrożenia. Obserwator społeczności lokalnej, zarówno w przestrzeni realnej, jak i wirtualnej, ze względu na swoje zaangażowanie w życie tychże społeczności jest narażony na nadmierne uwikłanie się w jej działania i problemy. Badacz powinien kontrolować stopień zaangażowania, aby jego zachowanie nie wpłynęło znacząco, a najlepiej w ogóle, na decyzje członków grupy lub grupy jako całości, ponieważ byłoby to niezgodne z założeniem obiektywizmu prowadzonych badań.

Wziąwszy pod uwagę powody etyczne i metodyczne, obserwacja uczestnicząca powinna odbywać się za wiedzą i zgodą pozostałych członków społeczności. Dopuszcza się zatajenie powodów uczestnictwa w grupie w sytuacji, gdy ich ujawnienie spowodowałoby zdecydowane zmiany w zachowaniu jej członków lub uniemożliwiłoby przeprowadzenie obserwacji albo byłoby niebezpieczne dla obserwatora (Ciesielska, Wolańnik Boström, Öhlander, 2012; Kostera, 2003; Miszewski, 2007; Płaziak, 2020). Z pewnością łatwiej przeprowadzić obserwację incognito, również uczestniczącą, w odniesieniu do grup wirtualnych, gdyż funkcjonowanie bez pokazania własnej twarzy i pod ukrytym nickiem jest czymś akceptowalnym w tego rodzaju społecznościach, zwłaszcza gdy nie spotykają się one w realnym świecie. Należy jednak zachować w tym zakresie ostrożność, pamiętając, że owo ukrycie działa w obie strony i może prowadzić do uzyskania fałszywych informacji od nieufnych uczestników grupy.

Obserwacja w ramach opisanych badań przebiegała dwuetapowo. Pierwszy etap miał charakter obserwacji nieuczestniczącej, która polegała na identyfikacji wirtualnych społeczności lokalnych działających w poszczególnych dzielnicach Krakowa oraz określeniu ich specyfiki. Drugi etap miał charakter obserwacji

uczestniczącej i polegał na aktywnym zanurzeniu badacza w działalności wybranych wirtualnych społeczności lokalnych, co wiązało się z uczestnictwem w dyskusjach podejmowanych na forach tych społeczności (częściowo dyskusje te były moderowane przez autorkę opracowania) oraz w wydarzeniach organizowanych przez te społeczności w przestrzeni wirtualnej i realnej. Wyniki badań stanowią zestawienie aktywności podejmowanych w przestrzeni wirtualnej i realnej, wpływających lub mogących w przyszłości wpłynąć na przemiany w zakresie życia społecznego i zagospodarowania przestrzennego miasta. Badania obserwacyjne przeprowadzono w październiku i listopadzie 2021 r.

Badania obserwacyjne uzupełniono krótkim badaniem ankietowym z wykorzystaniem formularza internetowego MS Forms, wykonanym wśród członków analizowanych wirtualnych społeczności lokalnych. Badanie ankietowe dotyczyło opinii na temat zagospodarowania i funkcjonowania dzielnicy zamieszkania oraz ewentualnej chęci zmiany miejsca zamieszkania na inną dzielnicę Krakowa. W formularzu ankiety znalazły się zarówno pytania zamknięte, jak i otwarte.

3. WYNIKI BADAŃ

W czasie prowadzenia obserwacji nieuczestniczącej na platformie społecznościowej Facebook wyszukano trzy rodzaje wirtualnych społeczności lokalnych: integrujących się w ramach witryn, grup nieekonomicznych oraz grup ekonomicznych. Witryny i grupy zidentyfikowano na podstawie nazw i/lub poruszanej tematyki związanej z daną dzielnicą Krakowa, przy czym grupy miały charakter otwarty lub zamknięty, a dołączenie do grupy zamkniętej wymagało uzyskania zgody administratora. Uwzględniono tylko takie społeczności, których witryny albo grupy na Facebooku miały co najmniej 100 polubień lub członków, oraz wyłącznie takie, które integrują się samodzielnie (oddolnie), a nie wokół instytucji (tabela 1).

Poziom integracji w ramach wirtualnych społeczności lokalnych na Facebooku można uznać za relatywnie wysoki. Integracja ta w obrębie analizowanych dzielnic wynosi 22,3% dla witryn, 16,9% dla grup nieekonomicznych i 6,5% dla grup ekonomicznych – z uwzględnieniem możliwości przynależenia jednej osoby do więcej niż jednej społeczności, jak też członkostwa osób niebędących mieszkańcami konkretnych dzielnic.

Podczas obserwacji uczestniczącej w analizowanych witrynach i grupach nieekonomicznych zamieszczono kwestionariusz ankiety dotyczący oceny różnych aspektów funkcjonowania dzielnic, wokół których formują się badane zbiorowości. Uzyskano 280 wypełnionych formularzy. Co interesujące, na pytanie: „Czy chciałaby Pani (czy chciałby Pan) mieszkać w innej

Tabela 1. Wirtualne społeczności lokalne dzielnic Krakowa funkcjonujące w portalu społecznościowym Facebook

Dzielnica	Liczba mieszkańców (tys.)	Liczba lokalnych witryn / liczba osób obserwujących (tys.)	Liczba lokalnych grup nieekonomicznych / liczba członków (tys.)	Liczba lokalnych grup ekonomicznych / liczba członków (tys.)
II Grzegórzki	29,8	4 / 4,3	4 / 3,7	3 / 1,4
III Prądnik Czerwony	46,4	7 / 5,7	5 / 10,8	2 / 2,5
IV Prądnik Biały	71,7	6 / 7,4	4 / 8,7	5 / 0,7
V Krowodrza	30,2	6 / 7,4	5 / 1,7	2 / 3,6
VI Bronowice	24,0	5 / 7,0	3 / 4,0	3 / 2,3
VII Zwierzyniec	20,4	4 / 10,5	2 / 0,3	0 / 0,0
VIII Dębniki	63,3	2 / 7,1	9 / 11,5	0 / 0,0
IX Łagiewniki-Borek Fałęcki	15,3	5 / 3,5	6 / 13,6	0 / 0,0
X Swoszowice	28,9	8 / 4,7	3 / 5,4	3 / 1,7
XI Podgórze Duchackie	54,3	8 / 8,2	2 / 2,0	3 / 2,5
XII Bieżanów-Prokocim	63,0	6 / 3,8	5 / 4,1	5 / 6,9
XIII Podgórze	38,3	5 / 40,7	4 / 2,8	1 / 0,8
XIV Czyżyny	31,7	6 / 17,0	5 / 12,2	2 / 3,8
XV Mistrzejowice	51,3	3 / 6,7	8 / 8,2	1 / 0,3
XVI Bieńczyce	39,9	4 / 1,9	1 / 14,1	2 / 14,4
XVII Wzgórze Krzesławickie	20,1	5 / 4,3	4 / 2,8	0 / 0,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeglądu witryn i grup w portalu społecznościowym Facebook, dane z października-listopada 2021 r.

dzielnicy Krakowa?" aż 66% respondentów udzieliło odpowiedzi, że nie chciałoby mieszkać w innej dzielnicy Krakowa, 17%, że chciałoby, a kolejne 17% nie potrafiło odpowiedzieć na to pytanie. Takie zestawienie wyników potwierdza słuszność przyjętego założenia, że uczestnictwo w lokalnych społecznościach oraz zainteresowanie funkcjonowaniem własnego otoczenia (np. dzielnicy) jest związane z pewnego rodzaju satysfakcją, zaspokojeniem potrzeb niższego rzędu, co dopiero dalej rodzi chęć wpływu i przyczyniania się do pozytywnych zmian w najbliższym otoczeniu. Ponadto jest zgodne z od dawna już przytaczanymi wynikami badań w zakresie geografii behawioralnej, które pokazują, że ludzie są skłonni do przeceniania atrakcyjności własnego miejsca zamieszkania (Gould, White, 1974, za: Walmsley, Lewis, 1997).

Respondenci, oceniając różne aspekty funkcjonowania ich dzielnic, najwyżej ocenili dostęp do usług handlowych i dostępność komunikacyjną, urządzenie przestrzeni publicznych (np. parków, skwerów i placów) oraz poziom spokoju panujący w dzielnicach. Na średnim poziomie ocenili natomiast następujące sfery funkcjonowania dzielnic: estetykę otoczenia, bezpieczeństwo, dostęp do usług rozrywkowych, dostęp do usług związanych z ochroną zdrowia, dostęp do usług edukacyjnych i jakość ciągów pieszych. Zdecydowanie najslabiej oceniono dostęp do miejsc parkingowych i jakość parkingów.

W pytaniu otwartym dotyczącym najważniejszych problemów w danej dzielnicy najczęściej padały stwierdzenia odnoszące się do trudności z parkowaniem samochodów prywatnych. Ma to związek zarówno z problemem znalezienia miejsca do zaparkowania, jak i ze znaczną liczbą samochodów pozostawianych w niedozwolonych miejscach, utrudniających komunikację pieszą. Kolejnym, bardzo często identyfikowanym mankamentem okazała się zbyt gęsta i chaotyczna zabudowa mieszkaniowa z równoczesnym niedostatkiem terenów zielonych. Ponadto wielu respondentów narzekało na coraz większe zakorkowanie głównych ulic w dzielnicach.

Pogłębiona analiza wpisów zawartych w witrynach i grupach nieekonomicznych pozwoliła na wyciągnięcie opisanych dalej wniosków. Społeczności integrujące się wokół witryn i grup nieekonomicznych na Facebooku mają podobny charakter – związany z lokalnym patriotyzmem i zainteresowaniem historią danej dzielnicy, kulturalnym i codziennym życiem oraz aktualnymi problemami społecznymi i przestrzenno-funkcjonalnymi w określonej części miasta. Przy czym skupiają one nie tylko mieszkańców tych dzielnic, ale też osoby związane z nimi, np. poprzez narodziny, zamieszkiwanie w przeszłości czy po prostu zainteresowanie danym miejscem. Natomiast społeczności lokalne zawiązujące się w celach ekonomicznych – zakupu lub wymiany towarów albo usług, funkcjonują niemal wyłącznie wśród mieszkańców. Czynnikiem bliskości miejsca zamieszkania

użytkowników odgrywa tutaj decydującą rolę, gdyż zakup lub wymiana przedmiotów albo usług (w ramach swojego rodzaju ekonomii współdzielenia) są finalizowane zazwyczaj w przestrzeni realnej, gdy dochodzi do spotkania kontrahentów.

Analiza wymienionych społeczności lokalnych, integrujących się w cyberprzestrzeni, przeprowadzona na podstawie wyników obserwacji, pozwoliła na wskazanie w obrębie tych grup form aktywności, które mogą pośrednio i bezpośrednio wpływać na przemiany społeczne i transformację stanu zagospodarowania konkretnej przestrzeni, w tym przypadku – samorządowych dzielnic Krakowa.

Pośrednie oddziaływanie na przemiany sfery społecznej przejawia się w następujących wymiarach ludzkich stanów i aktywności: rozwój zainteresowań mieszkańców na temat własnej dzielnicy (np. wiedzy historycznej i dziedzictwa kulturowego – tworzenie pamięci zbiorowej wśród mieszkańców, czy też atrakcyjności przyrodniczej), wzrost poczucia przynależności jednostek do grupy lokalnej (w sensie ogólnym, jak też w zakresie pewnych kategorii – np. osób młodych, rodziców, osób samotnych czy starszych) oraz poczucia bezpieczeństwa, lepsze poinformowanie na temat sytuacji i zdarzeń w danej dzielnicy oraz większe możliwości realizacji społecznikowskich predyspozycji członków grupy. Natomiast bezpośredni wpływ na przemiany sfery społecznej polega m.in. na

zawijaniu znajomości w przestrzeni wirtualnej i przenoszeniu ich do przestrzeni fizycznej miasta, np. wspólne spędzanie czasu związane z aktywnością sportową (jogging, nordic walking, joga lub jazda na rowerze). Następuje integracja mieszkańców wokół tworzonych przez rady dzielnic, czy też poszczególnych radnych, stron i grup na Facebooku. Przyczynia się to bezpośrednio do rozwoju samorządności w danej społeczności lokalnej, ale też może mieć realny wpływ na pozytywne zmiany stanu zagospodarowania przestrzennego dzielnicy poprzez sygnalizowany i propagowany przez te witryny i grupy udział w różnych konsultacjach społecznych i głosowaniu w ramach budżetu obywatelskiego w odniesieniu do projektów zarówno społecznych, jak i infrastrukturalnych realizowanych przez władze miasta (tabela 2 i 3).

W ramach witryn i grup na Facebooku funkcjonują takie, które mają charakter lokalnych stowarzyszeń lub inicjatyw (nieformalne organizacje społeczne), zawieranych przez mieszkańców w celu poprawy jakości życia w danej dzielnicy wokół konkretnych przedsięwzięć, dotyczących zwłaszcza poprawy stanu zagospodarowania infrastrukturalnego, ochrony zieleni miejskiej lub tworzenia nowych terenów zielonych, jak również współpracy mieszkańców z różnymi podmiotami działającymi na terenie dzielnicy (np. sklepami, punktami usługowymi, ośrodkami kultury). Zob. tabela 4, s. 58 i tabela 5, s. 59.

Tabela 2. Najliczniej obserwowane strony lub grupy nieekonomiczne lokalnych społeczności wirtualnych o tematyce ogólnej w portalu społecznościowym Facebook w ramach pomocniczych dzielnic samorządowych Krakowa (II–XVII)

Nazwa witryny / grupy (pisownia oryginalna)	Liczba obserwujących stronę / liczba członków grupy (tys.)	Cele według założycieli i/lub administratorów witryny lub grupy (pisownia oryginalna)
Grzegórzki – pomysły, inicjatywy, wydarzenia	1,6	„Jesteśmy grupą mieszkańców, którym zależy na rozwoju Grzegórzek. Tu mieszkamy, pracujemy lub chodzimy do szkoły. Jeśli masz pomysły lub sam jesteś inicjatorem wydarzeń, które mogą przyczynić się do poprawy komfortu życia na Grzegórzkach zapraszamy do dołączenia do naszej grupy :)”
Dzielnica III Prądnik Czerwony	2,2	Różnorodna problematyka dotycząca dzielnicy
Prądnik (dotyczy dzielnicy Prądnik Biały)	4,4	Różnorodna problematyka dotycząca dzielnicy
KROWA - Krowodrza, Azory, Bronowice i Mydlniki – Istotne Sprawy Sąsiedzkie	4,2	„Odpałamy więc grupę i gorąco do niej zapraszamy. Wyjdzie i dołączycie – będzie super i zadamy, żeby było to miejsce, w którym o sprawach nie tylko się gada, ale też załatwia nowe przejście dla pieszych, pomalowanie płotu albo remont szkolnego boiska”
Bronowice	3,6	„Strona jest skierowana do mieszkańców Bronowic, którzy chcą być informowani na bieżąco co dzieje się w ich dzielnicy. Jesteśmy rodowitymi mieszkańcami Bronowic i czekamy na Wasze pomysły dotyczące naszej dzielnicy”
Dzielnica VII Zwierzyniec, Kraków	2,2	Różnorodna problematyka dotycząca dzielnicy. Społeczność skupiona wokół rady dzielnicy
Dzielnica VIII Dębniki Kraków	5,3	„Profil mieszkańców przedstawiający życie tej wspaniałej dzielnicy Krakowa. Tworzony przy współpracy z Radnymi Dzielnicy VIII”

Nazwa witryny / grupy (pisownia oryginalna)	Liczba obserwujących stronę / liczba członków grupy (tys.)	Cele według założycieli i/lub administratorów witryny lub grupy (pisownia oryginalna)
Łagiewniki-Borek Fałęcki	1,6	Różnorodna problematyka dotycząca dzielnicy
Swoszowice – nasze miejsce na Ziemi	5,2	„Swoszowice to nasze wspólne miejsce na Ziemi – otoczenie w którym spędzamy duży fragment naszego życia. Wspólnie możemy o nie zadbać, możemy część naszej codziennej aktywności poświęcić szeroko rozumianej wspólnocie. To co zrobimy dzisiaj dla naszego Osiedla jest równocześnie darem dla naszych dzieci. Zapraszamy do wymiany myśli, informacji, pomysłów i inicjatyw”
Podgórze Duchackie	3,4	„Jesteśmy grupą mieszkańców Podgórza Duchackiego, którzy stworzyli portal o naszej dzielnicy. Chcemy informować mieszkańców o inicjatywach”
Bieżanów-Prokocim	5,2	Różnorodna problematyka dotycząca dzielnicy
Podgórze, Kraków	31,4	„Kraków nie kończy się na Wiśle! Strona dla wszystkich miłośników dzielnicy Podgórze”
Avia / Orlińskiego / Czyżyny – grupa / forum mieszkańców	5,7	„Sprawy osiedli Avia i Orlińskiego oraz dzielnicy Czyżyny – jak poprawić jakość życia w naszej okolicy, dyskusja o sprawach osiedla i dzielnicy. Grupa nie służy do dodawania postów reklamowych”
Mistrzejowice rozmawiają	5,5	„Grupa «Mistrzejowice rozmawiają» powstała z myślą o mieszkańcach dzielnicy, którzy chcieliby mieć realny wpływ na jej rozwój, szukają informacji lub po prostu chcą być na bieżąco. Możecie tu zapytać o wszystko, co dotyczy Mistrzejowic :)”
Nowa Huta Bieńczyce	0,8	Różnorodna problematyka dotycząca dzielnicy
Pomysły na Wzgórza Krzesławickie	1,5	Różnorodna problematyka dotycząca dzielnicy

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeglądu witryn i grup w portalu społecznościowym Facebook, dane z października-listopada 2021 r.

Tabela 3. Strony lub grupy nieekonomiczne lokalnych społeczności wirtualnych o tematyce celowanej w portalu społecznościowym Facebook w ramach pomocniczych dzielnic samorządowych Krakowa (II–XVII)

Nazwa witryny / grupy (pisownia oryginalna)	Liczba obserwujących stronę / liczba członków grupy (tys.)	Cele według założycieli i/lub administratorów witryny lub grupy (pisownia oryginalna)
Mamy z Czerwonego Prądnika	0,3	Dyskusje związane z tematyką rodzicielstwa i wychowania dzieci
Streetball Prądnik Czerwony	0,1	„Grupa została stworzona z myślą o ludziach z naszej okolicy którzy potrzebują informacji na temat gry, szukają hali lub mają info o hali lub boisku gdzie moglibyśmy wspólnie zagrać. U nas gierka jest praktycznie codziennie. Info o której gry będzie dodawane na bieżąco każdego dnia”
Krakowskie Mamy – Dzielnica Krowodrza	0,6	„Grupa dla Mam po sąsiedzku ;) Zapraszamy wszystkie mamy z okolic na plotki ploteczki, rady porady, zajęcia dla Mam i Dzieci, ciuszkowy osiedlowy handelek czyli wszystko to co może robić Mama po godzinach :P”
Ogrodnicza Krowodrza	0,4	„Grupa powstała, by propagować ogrodniczą historię Krowodrzy. Ma służyć też wzajemnemu zapoznawaniu się miejskich ogrodników Krowodrzy, od tych uprawiających bazylię na okiennym parapiecie po tych tworzących ogrody pod oknami bloków. Pokażmy, że duch ogrodniczy w naszej dzielnicy nadal jest żywy i nie zniknął wraz z przyłączeniem do Krakowa”
Strefa Rodzica Kraków – Zwierzyniec	0,1	„Wirtualna Strefa Rodzica. Miejsce wymiany informacji, ogłoszeń, porad, newsów dla Rodziców :)”
Sąsiedzka JOGA na Dębnikach:)	0,1	„Dla bliższych i dalszych sąsiadów ;) Joga wg Sivanandy – łagodna praca poprzez oddech, koncentrację i uważność w asanach”

Tabela 3 (cd.)

Nazwa witryny / grupy (pisownia oryginalna)	Liczba obserwujących stronę / liczba członków grupy (tys.)	Cele według założycieli i/lub administratorów witryny lub grupy (pisownia oryginalna)
Mamy z Nowych Czyżyn (Orlinskiego, Avia)	0,7	Tematyka rodzicielska
Psiaki na spacer! (Lotnisko-Czyżyny)	0,2	„W grupie różnie, a wiedzą to nasze futrzaki! Daj znać, że wybierasz się na spacer lub biegasz ze swoim czworonogiem, może ktoś dołączy! Dodawajcie swoich znajomych z czworonogami, im nas więcej tym lepiej :)”
Mistrzejowicki Klub Rodziców	0,2	„Mistrzejowicki Klub Rodziców realizowany jest dzięki wsparciu Biura Pełnomocnika PMK ds. Rodziny oraz Gminy Miejskiej Kraków”
Ukraińcy Nowa Huta Czyżyny Bieńczyce Mistrzejowice Wzgórza Krzesławickie	0,2	„Grupa dla Ukraińców mieszkających w 5 nowohuckich dzielnicach Krakowa: Nowa Huta, Czyżyny, Bieńczyce, Mistrzejowice, Wzgórza Krzesławickie”

* Ze względu na przedstawicieli społeczności lokalnych, np. osoby uprawiające sport, rodzice, właściciele psów.

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeglądu witryn i grup w portalu społecznościowym Facebook, dane z października-listopada 2021 r.

Tabela 4. Stowarzyszenia funkcjonujące w ramach pomocniczych dzielnic samorządowych (II–XVII) w portalu społecznościowym Facebook

Nazwa stowarzyszenia (pisownia oryginalna)	Liczba obserwujących stronę / liczba członków grupy (tys.)	Cele według założycieli i/lub administratorów witryny lub grupy (pisownia oryginalna)
Zielone Grzegórzki	1,9	„Chcemy, aby nasza dzielnica była harmonijnym połączeniem infrastruktury i zieleni. Od 2014 roku walczymy o powstanie Parku Grzegórzeckiego – ostatniej enklawy zieleni w centrum Krakowa”
Stowarzyszenie Przyjaciół Prądnika Białego	0,1	„Celem jest podejmowanie inicjatyw skierowanych do środowiska lokalnego Białego Prądnika i promowanie go, jako istotnego miejsca na mapie Krakowa. Konsultacje komputerowe dla seniorów. Porady psychologa. Bookcrossing. Wystawa fotograficzna mieszkańców Prądnika”
Przegorzały-Kraków / Stowarzyszenie Przyjaciół Przegorzał (Dzielnica VII Zwierzyniec)	0,2	„Stowarzyszenie przyjaciół Przegorzał, to organizacja skupiająca ludzi, którym los osiedla Przegorzały oraz jego okolicy nie jest obojętny. Wspólnie staramy się zadbać o sprawy istotne dla lokalnej społeczności”
Stowarzyszenie „Bieżanów Prokocim - STOP Powodzi”	0,5	„Stowarzyszenie powstające z inicjatywy grupy mieszkańców, mające na celu poprawę sytuacji powodziowej w Bieżanowie, Prokocimiu i okolicy”
Stowarzyszenie Stare Podgórze	0,7	„Kochamy to miasto bezwarunkowo. Jesteśmy tu od dawna i nie pozwolimy na kosztowne, szkodliwe eksperymenty. Nikt nie będzie nam narzucał, jak mamy żyć U SIEBIE!”

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeglądu witryn i grup w portalu społecznościowym Facebook, dane z października-listopada 2021 r.

Wśród analizowanych społeczności znalazły się również grupy o charakterze ekonomicznym, przy czym w ich obrębie można wymienić takie, które dotyczą wyłącznie wymiany lub oddania za darmo jakichś przedmiotów lub usług i/lub takie, które wiążą się z kupnem i sprzedażą, jak też promowaniem (reklamą) lokalnych przedsiębiorców i ich towarów oraz usług wśród miejscowej ludności (tabela 6). Zauważono nasilenie wspomnianej działalności w okresie pandemicznym

– z jednej strony, aby pomóc potrzebującym mieszkańcom, a z drugiej, by wesprzeć pobliską drobną przedsiębiorczość, która ze względu na obostrzenia i kryzys wywołany pandemią przeżywa wiele trudności, stojąc w niektórych przypadkach nawet przed problemem zamknięcia działalności gospodarczej. W tym celu np. założono cieszącą się sporym zainteresowaniem (ponad 1 tys. członków) grupę Lokalne firmy – Kurdwanów, Wola Duchacka, Piaski Nowe, Kozłówek.

Tabela 5. Inicjatywy lokalne funkcjonujące w ramach pomocniczych dzielnic samorządowych (II–XVII) w portalu społecznościowym Facebook

Nazwa inicjatywy (pisownia oryginalna)	Liczba obserwujących stronę / liczba członków grupy (tys.)	Cele według założycieli i/lub administratorów witryny lub grupy (pisownia oryginalna)
Grzegórzki OdNowa	0,5	„Inicjatywa lokalna wykorzystująca potencjał dzielnicy do stworzenia jej nowej, jeszcze bardziej przyjaznej odmiany:) Chcemy zarażać ludzi z dzielnicy kreatywnymi pomysłami, dbać o zielone otoczenie naszych bloków, podejmować inicjatywy, które sprawią że Grzegórzki będą synonimem zmiany na lepsze”
Zielone Bronowice	1,7	„W celu poprawy jakości życia mieszkańców Krakowa postulujemy przekształcenie zaniedbanych terenów zielonych wokół fortu renowacyjnego 7 Bronowice w ogólnodostępny park miejski. Żądamy objęcia ochroną prawną zarówno całości terenów zielonych, jak i znajdującego się tam zabytkowego fortu [...]”
Nowy park w Czyżynach	1,7	„Inicjatywa, która dąży do utworzenia nowego parku w Czyżynach obok starego pasa startowego Rakowice-Czyżyny”
Program Aktywności Lokalnej Mistrzejowice	0,6	„PAL to ludzie, wspólna przestrzeń i inicjatywy. Działamy na rzecz środowiska lokalnego poprzez stworzenie miejsca wspólnego dla mieszkańców, pomagamy w budowaniu sieci współpracy lokalnych instytucji i mieszkańców”

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeglądu witryn i grup w portalu społecznościowym Facebook, dane z października–listopada 2021 r.

Tabela 6. Grupy ekonomiczne o charakterze lokalnych społeczności wirtualnych w portalu społecznościowym Facebook w ramach pomocniczych dzielnic samorządowych Krakowa

Nazwa witryny / grupy (pisownia oryginalna)	Liczba obserwujących stronę / liczba członków grupy (tys.)	Cele według założycieli i/lub administratorów witryny lub grupy (pisownia oryginalna)
Grzegórzki się dzielą – Grzegorzki is sharing	1,1	„Drodzy Mieszkańcy Grzegórek! Grupa powstała z myślą o mieszkańcach Grzegórek i najbliższej okolicy, którzy chcą coś oddać za darmo, wymienić lub szukają. Promujemy zasadę zero waste!”
Prądnik Czerwony się dzieli / Prądnik Czerwony is sharing	0,3	Wymiana lub oddanie za darmo przedmiotów w obrębie dzielnicy
Prądnik Biały się dzieli	0,5	„Grupa ma na celu sąsiedzką wymianę rzeczy na Prądniku Białym. Jeśli chcesz coś #oddać lub #wymienić - to ta grupa jest dla Ciebie :)”
Spotkania na Placu Nowowiejskim – Społeczność Stara Krowodrza	0,2	„«Spotkania na Placu Nowowiejskim» to pomysł lokalsów na wspólne działanie, poznanie i aktywizację starej Krowodrzy, a przy okazji wspieranie inicjatywy Zero Waste lub chociaż Less Waste”
Bronowice Komercyjnie	0,2	„Grupa powstała jako dodatek do grupy Bronowice. Jestem stąd. W grupie mogą bezpłatnie dodawać ogłoszenia osoby i firmy działające w naszym regionie. Grupa ma na celu wspieranie lokalnego biznesu, a także ułatwianie poszukiwań konkretnych usług i produktów”
Plac Handlowy Borek Fałęcki	0,4	„Grupa powstała z myślą o wspieraniu i promowaniu lokalnych przedsiębiorców z Borku Fałęckiego”
Swoszowice PCHLI TARG	1,1	„Kupno, sprzedaż, wymiana, samopomoc sąsiedzka, a nie kręcenie biznesów”
Pieskie życie – Swoszowice i okolice	–	„Wszyscy właściciele psów na terenie Swoszowic i okolic. Ogłoszenia dotyczące: adopcji, wspólnych spacerów, zaginionych/znalezionych zwierząt, usług, psie akcesoria – oddam/sprzedam/ kupię, inne dotyczące zwierząt” Grupa ma charakter ekonomiczny, jak i nieekonomiczny

Tabela 6 (cd.)

Nazwa witryny / grupy (pisownia oryginalna)	Liczba obserwujących stronę / liczba członków grupy (tys.)	Cele według założycieli i/lub administratorów witryny lub grupy (pisownia oryginalna)
Lokalne firmy – Kurdwanów, Wola Duchacka, Piaski Nowe, Kozłówek	1,0	„Grupa powstała z myślą o wspieraniu lokalnych firm, członkiem grupy może być każdy, dodawajcie znajomych, reklamujcie lokalnych przedsiębiorców. [...] Czas pandemii, który jest początkiem ogromnego kryzysu zmusza nas wszystkich do współpracy – wiele firm nie przetrwa, ale pomożemy każdej, dajmy szansę wszystkim”
Kraków Podgórze duchackie Oddam wymienię szukam no waste	0,2	„Grupa ma na celu zmniejszenie ilości wyrzucanych urządzeń elektronicznych i innych przedmiotów głównie na terenie Woli Duchackiej oraz pobliskich terenów Krakowa. Można tutaj zapytać czy komuś nie zalega dany przedmiot, oddać za darmo bądź wymienić”
Stare Podgórze is sharing!	0,9	„Grupa dzielnicowa o charakterze sharing’owym (bezgotówkowa wymiana dóbr i usług). Na grupie nie reklamujemy usług płatnych:) Rozgoście się śmiało i korzystajcie! :D”
Avia Orlińskiego D303 2PL Czyżyny: Handel / Wymiana / Usługi / Warzywniak	3,6	„Chcesz coś sprzedać lub oddać, wymienić albo zareklamować? A może świadczysz jakieś usługi i chcesz je zaprezentować? Ta grupa jest właśnie dla Ciebie :) Niemniej uprasza się o nie publikowanie spamu czy różnego rodzaju ogłoszeń niezwiązanych z naszą okolicą. Zazwyczaj wystarcza zdrowy rozsądek i kultura, ale jeżeli tego komuś zabraknie, to kasowanie i banowanie :)”
Czyżyny, 2 Pułku Lotniczego, Dywizjonu 303...	1,7	„Nasze sprawy, czyli kupię, sprzedam, oddam, zamienię, usługi, pytania, porady i wiele innych...” Grupa posiada charakter ekonomiczny, jak i nieekonomiczny
Mistrzejowice kupię/ sprzedam/oddam	0,3	Kupno, sprzedaż, wymiana, oddanie za darmo przedmiotów i usług na terenie dzielnicy

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeglądu witryn i grup w portalu społecznościowym Facebook, dane z października-listopada 2021 r.

W związku z rosnącą popularnością trendu ekonomii współdzielenia (ang. *sharing economy*), należy spodziewać się, że będzie przybywać lokalnych grup wirtualnych, których celem jest sąsiedzka wymiana dóbr i usług (Szymańska, 2021). I nie chodzi tutaj wyłącznie o profity polegające na korzystaniu z przedmiotów lub możliwości, których nie mamy, czy też o zaoszczędzenie pieniędzy, ale raczej o oszczędność czasu, a prawdopodobnie – w jeszcze większym stopniu – o nawiązywanie nowych kontaktów sąsiedzkich oraz poczucie międzyludzkiej wspólnoty i doświadczenia uczestniczenia w czymś pozytywnym.

4. PODSUMOWANIE

Na podstawie wyników opisanych badań empirycznych pokazano, iż mieszkańcy Krakowa chętnie integrują się w ramach lokalnych społeczności wirtualnych. Obserwacji nieuczestniczącej i uczestniczącej poddano tylko takie grupy, które zawiązały się z inicjatywy mieszkańców, a nie są społecznościami wtórnymi, integrującymi się wokół instytucji.

Należy uwzględnić założenie, przyjęte przez autorkę w momencie przystąpienia do badań, że chęć tej integracji, rozumiana jako potrzeba wyższego rzędu, pojawia się dopiero po zaspokojeniu potrzeb niższego rzędu – podstawowych, jak schronienie, wyżywienie i ubranie. Zatem zagadnienia poruszane na forach i portalach badanych lokalnych grup wirtualnych niekoniecznie odnoszą się do wszystkich ważkich problemów występujących na terenie analizowanych dzielnic, ponieważ mogła zaistnieć sytuacja, że zabrakło w tych grupach osób (np. cyfrowo wykluczonych), których te problemy dotyczą.

Zidentyfikowano społeczności integrujące się wokół witryn i grup w portalu Facebook zarówno o charakterze nieekonomicznym, jak i ekonomicznym. Mają one charakter ogólny, dotyczący różnorodnych zagadnień związanych z wydarzeniami i problemami w dzielnicy oraz spraw sąsiedzkich, ale też charakter celowy – wówczas są skierowane do konkretnych kategorii mieszkańców, np. rodziców, osób uprawiających sport czy mających takie same zainteresowania. Badane grupy o charakterze ekonomicznym wpisują się w powszechny trend ekonomii współdzielenia – przybywa w portalu Facebook lokalnych społeczności gotowych

do samopomocy, wymiany towarów i usług lub oddawania niepotrzebnych sprzętów.

Dyskutowana tematyka i aktywności podejmowane w przestrzeni wirtualnej mogą – pośrednio i bezpośrednio – wpływać na przemiany społeczne i przestrzenne w dzielnicach miasta. Pośrednio, w kwestii społecznej, uczestnictwo w tego rodzaju grupach daje poszczególnym mieszkańcom poczucie sprawczości w rozwiązywaniu problemów dotyczących miejsca zamieszkania, możliwości wykazania się swoim społecznikowskim zacięciem, poczucie bezpieczeństwa i zrozumienia, a także wiele innych korzyści osobistych, jak i towarzyskich. Natomiast same aktywności podejmowane w ramach grup, np. w formie stowarzyszeń lub inicjatyw społecznych, mogą bezpośrednio wpływać na stan zagospodarowania dzielnicy, np. ochronę zieleni miejskiej czy tworzenie nowych miejsc tego rodzaju, przeciwstawianie się niekorzystnym inwestycjom miejskim lub wywieranie wpływu na władze miasta w celu realizacji przedsięwzięć koniecznych.

Coraz łatwiejszy dostęp do Internetu, popularność Facebooka i innych portali społecznościowych, również wśród ludzi starszych, z pewnością będą sprzyjać zawiązywaniu się kolejnych zbiorowości (być może o charakterze, który aktualnie trudno przewidzieć), a z pewnością będą powstawać nowe grupy pod wpływem popularnych trendów, jak *sharing economy*, *zero waste* czy minimalizm, gdyż z jednej strony rośnie świadomość konieczności racjonalnego korzystania z dóbr, a z drugiej – mimo że coraz więcej naszych potrzeb materialnych i społecznych realizowanych jest w Internecie – ludzie ciągle wykazują potrzebę tworzenia różnego rodzaju wspólnot.

BIBLIOGRAFIA

- Allardt, E. (1993). Having, loving, being: An alternative to the Swedish model of welfare research. W: M. Nussbaum, A. Sen (red.), *The quality of life*. Oxford: Oxford Clarendon Press. <https://doi.org/10.1093/0198287976.003.0008>
- Berger, P.L., Luckmann, T. (2010). *Społeczne tworzenie rzeczywistości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Castells, M. (2003). *Galaktyka Internetu. Refleksje nad Internetem, biznesem i społeczeństwem*. Poznań: Wydawnictwo Rebis.
- Ciesielska, M., Wolanik Boström, K., Öhlander, M. (2018). Obserwacja. W: D. Jemielniak (red.), *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*. T. 2 (s. 41–67). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fronczek, M. (1990). Mierniki i metody pomiaru poziomu życia. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Katowicach*, 119, 98.
- Gould, P., White, R. (1974). *Mental maps*. Harmondsworth: Penguin.
- Grzeża, U. (2015). Tradycyjne i alternatywne mierniki poziomu życia ludności w ujęciu teoretycznym. *Współczesne Problemy Ekonomiczne*, 10, 77–87.
- Jałowiecki, B., Szczepański, M.S., Gorzelak, G. (2007). *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej*. Tychy: Śląskie Wydawnictwa Naukowe WSiZiNS.
- Karwińska, A. (2008). *Gospodarka przestrzenna. Uwarunkowania społeczno-kulturowe*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kędzior, Z. (2003). Metodologiczne aspekty badania jakości życia. W: J. Karwowski (red.), *Jakość życia w regionie* (s. 15–16). Szczecin: Uniwersytet Szczeciński.
- Maslow, A.H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50 (4), 370–396.
- Miszewski, K. (2007). Kiedy badacz jest tajnym agentem. O ostrzeganiu niejawniej obserwacji uczestniczącej jako etycznie problematycznej, metodach badań ilościowych, zakulisowych wymiarach życia społecznego i ich związku ze wszystkim tym, o czym przed chwilą. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 3 (2), 33–62. <https://doi.org/10.18778/1733-8069.3.2.03>
- Płaziak, M. (2020). Obserwacja uczestnicząca w badaniach internetowych dotyczących wirtualnych społeczności lokalnych. W: K. Mazurek-Łopacińska, M. Sobocińska (red.), *Badania marketingowe w gospodarce cyfrowej* (s. 223–234). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.
- Rheingold, H. (1991). *Virtual reality*. New York: Touchstone.
- Szczepański, M.S., Ślęzak-Tazbir, W. (2010). Region i społeczność lokalna w perspektywie socjologicznej. *Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa*, 1, 13–33.
- Szymańska, A.I. (2021). The importance of the sharing economy in improving the quality of life and social integration of local communities on the example of virtual groups. *Land*, 10 (7), 754. <https://doi.org/10.3390/land10070754>
- Tonnies, F. (1988). *Wspólnota i stowarzyszenie*. Warszawa: PWN.
- Walmsley, D.J., Lewis, G.J. (1997). *Geografia człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Artykuł wpłynął:
19 września 2021
Zaakceptowany do druku:
30 listopada 2021

Joanna Papińska-Kacperek

 <https://orcid.org/0000-0001-8258-3657>

Uniwersytet Łódzki

Katedra Informatyki

jpapkac@gmail.com

Aleksander Z. Wassilew

 <https://orcid.org/0000-0002-1425-4154>

Szkoła Główna Handlowa

Instytut Informatyki i Gospodarki Cyfrowej

alex@sgh.waw.pl

ZASTOSOWANIE IDEI SMART CITY W CZASIE PANDEMII COVID-19 I IZOLACJI SPOŁECZNEJ W POLSCE W 2020 ROKU

Abstrakt: Według danych resortu rozwoju w 2019 r. 16 największych polskich miast realizowało przynajmniej niektóre elementy koncepcji *smart city*. Izolacja społeczna i zamrożenie gospodarki z powodu pandemii koronawirusa w 2020 r. mogły stać się testem działania wdrażanych od lat innowacji ICT. Celem artykułu jest sprawdzenie, w jaki sposób zostały one wykorzystane i czy rzeczywiście okazały się bardziej potrzebne w tej ekstremalnej sytuacji zarówno mieszkańcom, jak i lokalnej administracji. W artykule zostały przedstawione wyniki przeglądu inicjatyw związanych z koncepcją *smart city* w polskich miastach podczas pierwszej fali pandemii COVID-19, organizowanych zarówno przez władze lokalne, przedsiębiorstwa, jak i oddolnie przez mieszkańców miast. Obserwacja różnego typu reakcji w tak niecodziennych warunkach może posłużyć jako wskazówka dla dalszego rozwoju aplikacji opartych na inteligentnych narzędziach ICT oraz twórczym zaangażowaniu wszystkich interesariuszy życia w mieście.

Słowa kluczowe: *smart city*, pandemia COVID-19, innowacje ICT.

SMART CITY APPLICATIONS DURING A PANDEMIC AND SOCIAL ISOLATION IN POLAND IN 2020

Abstract: According to data from the Ministry of Development, in 2019 the 16 largest Polish cities were implementing at least some elements of the smart city concept. Social isolation and the freezing of the economy due to the coronavirus pandemic in 2020 can be a test of these ICT innovations. The aim of the article is to investigate how they were used and whether in reality they were in greater demand by both residents and local administration in this extreme situation. The results of a review of initiatives taken by local authorities, enterprises and citizens in some Polish cities related to the smart city concept are presented during the first wave of the COVID-19 pandemic. Observation of the various types of reaction in such uncommon conditions could serve as a guideline for the further development of applications based on intelligent ICT tools and the creative involvement of all participants in city life.

Keywords: smart city, COVID-19 pandemic, ICT innovations.

1. WPROWADZENIE

Przegląd strategii rozwoju dużych polskich miast pokazał, że w większości z nich pojawia się pojęcie *smart city*, czyli w polskim tłumaczeniu: inteligentne miasto (Papińska-Kacperek, 2020). Od wielu lat administracja lokalna tworzy projekty nawiązujące do tej idei, ułatwiające i usprawniające życie lokalnym społecznościom, ale również i turystom. Są to wdrożenia m.in.: miejskich sieci komputerowych, które gwarantują dostęp do Internetu w budynkach, darmowych hot-spotów pozwalających uzyskać łącze

nawet na ulicy, a dzięki temu dostęp np. do aplikacji samoobsługowej wypożyczalni rowerów. Kolejnymi przykładami są systemy sterujące sygnalizacją świetlną, inteligentne sieci energetyczne, systemy pomiaru jakości powietrza czy systemy elektronicznych kart – będących także biletami komunikacji miejskiej lub e-portmonetkami dedykowanymi np. opłatom parkingowym. W wielu miejscach telewizja dozorowa zwiększa bezpieczeństwo mieszkańców w parkach i innych przestrzeniach publicznych.

Przykładem *smart city* jest holenderska Breda, gdzie w skład miejskiej infrastruktury wchodzi sieć czujników, m.in. jakości powietrza i wody. Stały dostęp do zbieranych w ten sposób danych pozwala kontrolować stan tych zasobów i szybko zwalczać ewentualne zagrożenia. Wdrożono tu także projekt inteligentnego oświetlenia, w którym nadjeżdżający samochód automatycznie zwiększa natężenie oświetlenia ulicznego, zatem kiedy ulica jest pusta, natężenie światła spada. Ponadto zainstalowano kierunkowe oświetlacze LED nad przejściami dla pieszych, a włączniki zielonego światła zastąpiono kamerami, dzięki czemu nie ma konieczności dotykania ich przez wiele osób (Pióro, 2020).

Wdrażanie koncepcji *smart city* jest sposobem na poprawę funkcjonowania miast, a ostatni przykład – zastąpienie włączników kamerami – okazał się bardzo użyteczny podczas pandemii COVID-19. W artykule przedstawione zostaną wyniki badania sprawdzającego, jak polskie miasta reagowały jako inteligentne systemy w czasie izolacji i zamknięcia spowodowanego pierwszą falą pandemii COVID-19 w 2020 r. i w jakim stopniu innowacje ICT miały w tym udział. Dokonano przeglądu inicjatyw związanych z koncepcją inteligentnego miasta organizowanych zarówno przez władze lokalne, przedsiębiorstwa, jak i mieszkańców miast. Do badania wytypowano Szczecin, Gdańsk, Łódź, Rzeszów, Wrocław, Kraków i Warszawę (czyli miasta, w których *smart city* pojawiało się w ich strategiach rozwoju), ale także inne, mniejsze miejscowości. Autorzy przyjrzeni się kilku obszarom życia, w których innowacje ICT mogły pomóc edukacji, turystyce, urzędowi lokalnym oraz działalności oddolnej mieszkańców.

2. KONCEPCJA SMART CITY

Od wielu lat posługujemy się terminem *smart city* opisującym miasto, w którym świadomie, interaktywnie i wydajnie stosuje się inteligentne narzędzia ICT – techniki informacyjno-komunikacyjne (ang. *information and communication technologies*) dedykowane zarządzaniu elementami jego infrastruktury i usługami, takimi jak: administracja, edukacja, ochrona zdrowia, bezpieczeństwo publiczne oraz transport (Nam, Pardo, 2011). Według Cohena (2015) możemy dziś wyróżnić już trzy generacje inteligentnych miast: Smart Cities 1.0 inspirowane dostępnymi narzędziami ICT, Smart Cities 2.0, w których decydującą rolę ma administracja publiczna zarządzająca infrastrukturą, oraz Smart Cities 3.0 oparte na twórczym zaangażowaniu mieszkańców. Wraz z rozwojem zastosowań tzw. chmury obliczeniowej (ang. *cloud computing*), czyli zdalnego udostępniania mocy obliczeniowej i możliwości realizacji działań różnych aplikacji poza komputerami lokalnymi, dzięki której łatwiejsza jest integracja wybranych

systemów miejskiej infrastruktury, rośnie znaczenie aspektu komunikacyjnego systemów ICT (Wassilew, 2009). Przez synergę uczestników połączonych w sieci wzrasta „inteligencja” całego systemu. Inteligentne miasto może zoptymalizować swoje zasoby, monitorować aspekty bezpieczeństwa i planować działania konserwacyjne, co przyczynia się do podwyższenia komfortu życia jego mieszkańców, ale też podniesienia standardu usług świadczonych odwiedzającym je gościom. Można zaobserwować, jak zmienia się infrastruktura miejska na przestrzeni lat. Nadal składa się z wielu systemów, m.in.: transportu (drogi, mosty, metro, lotniska, porty morskie, transport publiczny itp.), mediów (gaz, elektryczność, uzdatnianie i dostarczanie wody), kanalizacji oraz budynków publicznych i prywatnych. We wszystkich tych obszarach rozwoju miast znaleziono zastosowanie dla systemów informatycznych ułatwiających ich działanie i kontrolę, ale także otwierających wiele możliwości dla nowych systemów wchodzących w skład infrastruktury miejskiej, takich jak: inteligentne sterowanie sygnalizacją świetlną, inteligentne budynki czy inteligentne sieci energetyczne.

Innowacje ICT rozwijają się w myśl ułatwiania ludziom wykonywania rutynowych działań. Systemy IT znalazły zastosowanie w inteligentnych domach głównie w celu oszczędności energii elektrycznej (np. regulacja oświetlenia oraz ogrzewania) lub w celu polepszenia bezpieczeństwa i komfortu życia (wyłączanie żelazka, monitoring, sterowanie roletami, sprawdzanie i uzupełnianie zawartości lodówek itp.) (Papińska-Kacperek, 2013). W skali miasta okazało się, że mogą przydać się w o wiele szerszym zakresie, nie tylko w optymalizacji energetycznej i np. zapewnianiu bezpieczeństwa ruchu, ale także w ochronie zdrowia i ekologii. W Polsce ze względu na duży stopień zanieczyszczenia miast wzrasta liczba samorządów kupujących pojazdy elektryczne służące do transportu publicznego czy wykonywania zadań straży miejskiej, co pozwala zmniejszyć koszty i ograniczyć emisję zanieczyszczeń w przestrzeni publicznej. Miasta wdrażają także systemy monitorujące uzdatnianie wody i przetwarzanie odpadów.

Wdrażanie automatycznych czujników ruchu, zaawansowanych kamer czy inteligentnego oświetlenia pozwala na mniejsze zużycie energii, czyli na zmniejszanie wydatków publicznych. Zatem *smart city* zdefiniować można także jako system działający w sposób zrównoważony i inteligentny przez współpracę różnych podmiotów, integrację rozwiązań infrastrukturalnych i usług, jednocześnie zapewniający najbardziej optymalne funkcjonowanie miasta jako całości (Sobol, 2017). Efektywne, oszczędne i ekologiczne zarządzanie usprawnia m.in.: usługi publiczne, mobilność, zużycie energii, dialog z mieszkańcami. Założenie to wpisuje się w politykę zrównoważonego rozwoju Unii Europejskiej i jest szansą na zmianę oblicza miast jako bardziej użytecznych dla jego użytkowników.

Oświetlenie w miastach często jest traktowane jako wskaźnik cywilizacyjny. Światło ze względów bezpieczeństwa jest potrzebne w wielu miejscach w mieście, np. w parkach i na ulicach. W polskich miastach pojawiają się systemy doświetlenia przejść dla pieszych oraz oprawy oświetlające same pasy, często wymienia się oświetlenie uliczne na ledowe, np. w Sosnowcu. Pojawił się jednak problem „zanieczyszczenia światłem”. Ludzie w miastach często są pozbawieni możliwości obserwacji gwiazd i meteorów na niebie. Ekolodzy natomiast zaczęli obawiać się zanikania gatunków fauny nocnej. Zmodyfikowano zatem projekty inteligentnego oświetlenia – światło może być włączane tylko na czas przejazdu samochodu, a po odjeździe ponownie wyłączane. Dodatkowym efektem tej zmiany jest także oszczędność energii elektrycznej, a tym samym środków publicznych.

Być może modyfikacji potrzebują również inne systemy *smart city*. Realizacja wszystkich stawianych zadań wymaga zbierania i wykorzystania ogromnych ilości danych. Umożliwia to rozwój ICT, w tym chmury obliczeniowej i wszechobecnego w miastach dostępu do Internetu. Pojawiają się jednak pytania, kto będzie miał wgląd do tych danych i jak je wykorzysta. Współczesne systemy cyfrowe używają algorytmów, które są w stanie przewidywać i kontrolować zachowania ludzkie, a tym samym osiągnąć ekstremalną koncentrację wiedzy i władzy – mogą być też wykorzystywane np. przez globalne korporacje. Z tego względu wiele wątpliwości budzi śledzenie za pomocą kamer i dronów (zwłaszcza z możliwością rozpoznawania twarzy) bądź aplikacji w smartfonie (nieraz bez zgody nieświadomego niczego właściciela), istnieje bowiem potencjalne zagrożenie, że mogą służyć innym celom niż pierwotnie się wydawało. Zuboff (2019) twierdzi, że Nowy Porządek Ekonomiczny jest skutkiem „smartyzacji” miast, domów oraz pośrednio także ludzi.

Uzasadnione są zatem zarzuty inwigilacji i naruszenia prywatności obywateli. W 2010 r. Google musiało uwzględnić protesty mieszkańców wobec Google Street View (*Google Street View...*, 2010). Zarzuty dotyczyły opublikowania zdjęć domów prywatnych, twarzy przechodniów i tablic rejestracyjnych pojazdów. Od tamtej pory zaniechano aktualizacji zdjęć, a twarze i rejestracje zostały zanonimizowane.

3. SYSTEMY E-GOSPODARKI I INTELIGENTNEGO MIASTA W CZASACH PANDEMII

Sytuacja powstała w marcu 2020 r., to znaczy izolacja oraz zamknięcie wielu firm i instytucji publicznych, sprawiła, że wdrażane od lat narzędzia związane z e-gospodarką i *smart city* znalazły szersze zastoso-

wanie. Do tej pory pewne e-usługi, choć były dostępne online, to nie cieszyły się popularnością. Jednak w czasie izolacji duży odsetek obywateli musiał rozpocząć pracę lub naukę zdalną czy brać udział w telekonferencjach. Pod koniec marca, według portalu Facebook, korzystanie z komunikatorów na obszarach najbardziej dotkniętych pandemią wzrosło o 50% (Schultz, Parikh, 2020), podwoiła się też liczba rozmów i telekonferencji. W miastach było to możliwe dzięki dobrze działającym miejskim sieciom komputerowym. Programy do prowadzenia telekonferencji okazały się też użytecznym narzędziem organizowania różnego typu spotkań prywatnych. Facebook uruchomił opcję „pokoje”, do których można zapraszać więcej osób do rozmowy.

Zaczęto częściej płacić bezgotówkowo i doceniać zakupy internetowe – nawet produktów spożywczych z lokalnych sklepów. Według badania zrealizowanego w październiku 2020 r. na zlecenie Warszawskiego Instytutu Bankowości (*Badanie...*, 2020), 38% Polaków zaczęło częściej korzystać z płatności bezgotówkowych, a 60% chętniej z mikropłatności. Ponad połowa badanych zauważyła, że w okresie pandemii wzrosła liczba punktów handlowo-usługowych, w których można zapłacić kartą. Według Gemius (*E-commerce...*, 2020), aż 73% Polaków dokonywało zakupów w sieci, to o 11% więcej niż przed rokiem. Natomiast z raportu McKinsey & Company dowiadujemy się, że w 2020 r. sprzedawcy detaliczni produktów spożywczych w całej Europie odnotowali wzrost e-sprzedaży na poziomie 55% (*Disruption...*, 2020). Zostali zatem zmuszeni szybko dostosować się do nowej sytuacji, w której klienci oczekiwali nie tylko dostaw do domu, ale także dostępności szerszego asortymentu. Połowa badanych, która rozpoczęła przygodę z zakupami online podczas pandemii, nie zamierza wracać do dawnych przyzwyczajeń. Wzrost e-zakupów wpłynął na usługi kurierskie, które wdrożyły funkcję otwierania paczkomatu z telefonu komórkowego, czyli bez potrzeby dotykania ekranu czy klawiatury urządzenia.

Nie każdą działalność da się jednak prowadzić za pośrednictwem mediów elektronicznych. Wiele firm musiało całkowicie zawiesić wszystkie działania i stało przed groźbą utraty przychodów. Pomocą była redukcja kosztów prowadzenia działalności przez ograniczenie opłat czynszowych dla wynajmujących miejskie i gminne lokale oraz ulgi podatkowe, promocje i ułatwianie dostępu do klientów w takich miastach jak: Rybnik, Grudziądz, Katowice czy Bielsko-Biała. Urząd Miasta Stołecznego Warszawy dodatkowo oferował bezpłatne doradztwo księgowo, biznesowe i prawne (*Academy_Smolna#2020*). Dla działalności nieobjętych restrykcjami niektóre miasta przygotowały odpowiednią przestrzeń z zachowaniem bezpieczeństwa, np. w Tarnowie i Wadowicach (Domagalski, 2020). W Gdyni ratusz uruchomił „Falochron” – program pomocy mieszkańcom, przedsiębiorcom, organizacjom

pozarządowym, kulturze, edukacji i działalności sportowej. Jego celem było uchronienie przedsiębiorstw przed likwidacją i tym samym zwalnianiem pracowników. Informacje o programie publikowano w sieci, a także przez Internet można było składać wnioski.

Podczas pandemii obok nowych zadań dla władz lokalnych związanych z miejską infrastrukturą, jak wyłączenie przycisków przy przejściach dla pieszych, ozonowanie ulic, dezynfekowanie autobusów i oddzielanie miejsc bezpośrednio za kabiną kierowcy (zanim rząd wprowadził ograniczenie liczby osób w transporcie zbiorowym) czy dezynfekowanie rowerów miejskich (zanim rząd zakazał ich używania), zainicjowano działania bardziej związane ze *smart city*, np.: udostępnianie wydarzeń kulturalnych online (sztuki teatralne na YouTube, wycieczki wirtualne po muzeach), pomoc szkołom w organizacji zdalnego nauczania, regularne spotkania online w mediach społecznościowych organizowane przez prezydentów polskich miast (np. Wrocław i Poznań), kontynuowanie konsultacji społecznych online (np. Lublin – w ramach prac nad Strategią Lublina 2030, Łódź – związane z utworzeniem szlaku turystycznego Doliny Sokołówek na platformie Doodle) (Dominiak, 2020). Od marca 2020 r. więcej miast publikuje nagrania z sesji rad miejskich lub nawet organizuje sesje w formie wideokonferencji połączonej z transmisją.

W Olsztynie i Skierniewicach przekazano wszystkim mieszkańcom maseczki ochronne, a w większych aglomeracjach, np. we Wrocławiu i Łodzi, zainstalowano maseczkomaty, czyli urządzenia przypominające automaty do napojów (Kozakiewicz, 2020; *Łódź pomaga...*, 2020). Do kategorii działań w obszarze *smart city* możemy zaliczyć również druk 3D przyłbic ochronnych dla pracowników medycznych (np. w Pomorskim Parku Naukowo-Technologicznym w Gdyni), urzędowy paczkomat w Gorzowie Wielkopolskim, monitoring za pomocą zaawansowanych kamer do automatycznej detekcji skupisk ludzi i niezwłocznego powiadomiania odpowiednich służb w Gdyni (Dominiak, 2020). W Gdańsku natomiast, we współpracy z naukowcami z Politechniki Gdańskiej, zainstalowano w Uniwersyteckim Centrum Klinicznym kamerę termowizyjną, dzięki której osoby z podwyższoną temperaturą były od razu wychwytywane i odseparowywane od pozostałych. W Siemianowicach Śląskich i Wojkowicach służby porządkowe wykorzystywały drony do patrolowania ulic i zapobiegania nadmiernemu gromadzeniu się mieszkańców. Ceną tych innowacji może być naruszenie prywatności, ale nikt się nad tym wówczas nie zastanawiał.

W tworzeniu nowych rozwiązań na rzecz miast pomagały też różnego rodzaju firmy i organizacje. Z inicjatywy Związku Miast Polskich oraz Polskiej Fundacji Rozwoju powstała Antykryzysowa Platforma Rozwiązań Technologicznych, której celem było wsparcie miast w znalezieniu partnera technologicznego do

rozwiązania najbardziej palących problemów, które pojawiły się podczas pandemii COVID-19. W październiku 2020 r. zorganizowano Hackathon dla Miast, do którego zgłosiło się 30 samorządów (*Hackathon...*, 2020). Miasta te udostępniły dane potrzebne do opracowania skutecznych rozwiązań przez zakwalifikowane w Hackatonie zespoły programistów. Wyłoniono cztery najciekawsze rozwiązania, które miały zostać wdrożone w maju 2021 r. W Polsce już kilka lat przed wybuchem pandemii wiele miast ogłaszało konkursy lub zlecało tworzenie aplikacji (np. mobilny przewodnik) wykorzystujących otwarte zasoby (ang. *Open Government Data*), udostępniane także przez administrację lokalną (Kowalczyk-Anioł, Papińska-Kacperek, 2015).

3.1. ZDALNA EDUKACJA W CZASIE PANDEMII

Cyfrowy rozwój szkolnictwa zależał dotąd nie tylko od funduszy, ale też od czynnika ludzkiego. Tam, gdzie nauczyciele byli zaangażowani i otwarci na nowe narzędzia, tam, chociaż brakowało dofinansowania, wprowadzano cyfrowe innowacje. Jednak w niektórych placówkach szkolnych wystąpiły trudności nawet z wdrożeniem dziennika elektronicznego. Zamknięcie szkół w marcu 2020 r. zmusiło wszystkich nauczycieli do prowadzenia nauczania z wykorzystaniem narzędzi online. Na początku brakowało sprzętu, wiedzy, doświadczenia i wsparcia dla nauczycieli, uczniów i rodziców. Przed pandemią tylko 14,6% nauczycieli miało jakąkolwiek wiedzę (rzadziej praktykę) o zdalnym nauczaniu (Grodecka, 2020). Nauczyciele tej samej szkoły często korzystali z różnych narzędzi. Czasami awaria zmuszała do szybkiego szukania nowych aplikacji, np. już wraz z początkiem zamknięcia szkół zawiódł używany przez większość dziennik Librus, za pomocą którego miały docierać do uczniów potrzebne materiały. Z tego powodu nauczyciele zmuszeni zostali użyć innych narzędzi – Skype'a czy Zooma – które pierwotnie nie były przeznaczone do celów edukacyjnych. Uczniowie musieli używać do poszczególnych przedmiotów różnych narzędzi. W tej sytuacji rodzice jeszcze bardziej zaangażowali się w pomoc swoim dzieciom w organizacji nauki. Niewiele miast miało takie doświadczenia jak Rzeszów, gdzie w 2018 r. zrealizowano projekt „Innowacyjna edukacja”, w ramach którego wszyscy nauczyciele i uczniowie zyskali dostęp do cyfrowych narzędzi, zapewniających komunikację czy wspólną pracę nad dokumentami, a także do usługi e-wywiadówki (Ciupa, 2020). W wielu miejscach brakowało nie tylko znajomości dostępnych narzędzi, lecz także doświadczenia i kompetencji w ich wykorzystaniu. Dzięki ogromnemu wysiłkowi osób zaangażowanych w organizację edukacji po stronie miast, nauczycieli, ale również samych rodziców, udało się te braki nadrobić.

Innym problemem był brak sprzętu komputerowego. W 2019 r. 83% gospodarstw domowych posiadało przynajmniej jeden komputer w domu (GUS, 2019). Jednak w wielu domach jest więcej dzieci niż komputerów, a z tych korzystali też pracujący zdalnie rodzice. Z tej przyczyny niektórzy uczniowie nie mogli uczestniczyć w lekcjach online. Z pomocą przysły więc firmy, które użyczały sprzętu komputerowego, a także Ministerstwo Cyfryzacji, zapewniające szybką ścieżkę dofinansowania. Jednak według raportu „Lekcja: Enter”, aż 46% szkół narzekało na brak wsparcia ze strony ministerstwa i deklarowało, że pomógł im głównie samorząd (Raport..., 2020). Władze miasta zakupiły zatem nowe laptopy dla uczniów, nie zawsze z funduszy przyznawanych od kwietnia 2020 r. przez Ministerstwo Cyfryzacji, zrobiono tak np. w Szczecinie, Łodzi i Mińsku Mazowieckim.

Oprócz sprzętu i oprogramowania, do sprawnej nauki potrzebne jest łącze do Internetu o odpowiedniej przepustowości. Nie wszystkie gospodarstwa domowe takie posiadało, a nawet nie wszystkie szkoły je miały, dlatego że opóźniła się budowa Ogólnopolskiej Sieci Edukacyjnej (OSE-S), która w momencie zamknięcia szkół byłaby bardzo pomocna, ponieważ niektórzy nauczyciele prowadzili lekcje z budynków szkolnych. Po stronie miast pojawiło się zadanie zwiększania przepustowości i mocy miejskich sieci internetowych, z których korzystają gospodarstwa domowe. Mieszkańcy miast zaczęli bowiem nie tylko naukę, ale też pracę zdalną na znacznie większą skalę niż przed pandemią.

Kształcenie na odległość ma jednak pewne wady – także ze względu na aspekt społeczny – i warto o nich pamiętać. Dzieci pozbawione kontaktu z rówieśnikami mogą w przyszłości mieć problemy psychologiczne i trudności w komunikacji interpersonalnej. Kolejną trudnością stało się sprawdzanie indywidualnego postępu w nauce. Zdaniem wielu nauczycieli jest to problem praktycznie nierozwiązywalny. Nowe narzędzia pozwalają na różne manipulacje, nadużycia i oszustwa. W trakcie nauki w domu pomoc rodziców przekraczała czasami dozwolone formy. Świadczyć o tym może przeprowadzony w 2020 r. Międzynarodowy Konkurs „Kangur Matematyczny”, w którym aż 3152 polskich ośmiolatków rozwiązało test bezbłędnie. W ubiegłych latach, kiedy uczniowie pisali go w szkole, maksymalny wynik uzyskiwało zaledwie kilku uczniów. Z tego powodu otwarcie szkół po wakacjach nie wzbudziło aż tyle niepokoju, mimo obaw, czy dzieci potrafią zachować ostrożność w czasie pandemii.

3.2. PRACA URZĘDÓW MIEJSKICH

Z powodu COVID-19 miasta musiały w przyspieszonym tempie nadążać za nowymi potrzebami obywateli. W tak skrajnych warunkach związanych z nakazem

utrzymywania dystansu społecznego, należało w krótkim czasie zreorganizować życie mieszkańców miast, wykorzystując miejskie sieci łączności, umiejętności cyfrowe i istniejące już cyfrowe usługi publiczne. Przed urzędami miejskimi stanęły nowe zadania, m.in.: poprawa komunikacji wewnętrznej, zdalna praca urzędników oraz e-obługa mieszkańców i podmiotów gospodarczych. Wstrzymanie osobistej obsługi wymusiło elektroniczne realizowanie procedur administracyjnych. Wnioski, pisma, podania, uzupełnienia do wniosków oraz inną korespondencję można było wysłać tradycyjną pocztą lub składać elektronicznie poprzez ePUAP lub inne portale, jak Emp@tia, www.gov.pl czy PUE. We Włocławku, Lublinie czy Gdańsku można było też zostawiać korespondencję w urnach zlokalizowanych w budynkach urzędów. Wielu obywateli uświadomiło sobie, jakie możliwości daje np. profil zaufany. W 2019 r. obywatele założyli ponad 2,1 mln profili, a w 2020 r. przybyło ich ponad 4 mln (Profil zaufany..., 2020). Coraz częściej zaczęto korzystać z możliwości złożenia wniosku online o dowód osobisty czy wysyłania ogólnego pisma do urzędu. Przyjmowanie dokumentów elektronicznych załączanych w e-mailach stało się możliwe nawet w sprawach niewdrożonych na istniejących platformach. Akceptowano też wnioski otrzymane telefonicznie bądź za pośrednictwem oficjalnych kanałów w mediach społecznościowych (np. Gdański Urząd Pracy), co z kolei mogło budzić wątpliwości dotyczące bezpieczeństwa danych osobowych, bowiem portale społecznościowe są zarządzane przez prywatne podmioty (Papińska-Kacperek, Polańska, 2018). Mniej dyskusyjne było uruchomienie chatbota (odpowiadającego na najczęstsze pytania mieszkańców dotyczące działań związanych z pandemią) na portalu wroclaw.pl oraz Facebook Messengerze Urzędu Miejskiego. Mieszkańcy mogli dowiedzieć się m.in.: jak uzyskać pomoc psychologa, ochronić się przed wirusem, czy jak seniorzy mogą poradzić sobie z zakupami.

Z kolei w Otwocku postawiono CityBox Otwock – Bezpieczny Urząd, czyli mobilny, kontenerowy punkt obsługi interesantów za pomocą wideokonferencji. Dokumenty zdalnie wypełniane przez urzędników były drukowane w kontenerze, a klient jedynie składał podpis. Następnie trafiały do dezynfekcji w suszarce laboratoryjnej. Sam kontener był zaś dezynfekowany za pomocą lamp UV. Natomiast Urząd Miasta Gorzowa Wielkopolskiego połączył siły z firmą InPost i stworzył pierwszy w kraju urzędomat, gdzie odbieranie dokumentów nadanych przez urzędników do mieszkańców stało się możliwe w wybranych paczkomat InPost, zlokalizowanych obok budynków urzędu miasta.

Wideokonferencje, praca zdalna na prywatnym sprzęcie komputerowym czy wypełnianie i składanie wniosków poza urzędami (w zgodzie z procedurami

i ochroną danych, w tym RODO) stało się pandemiczną rzeczywistością. Pozostaje pytanie, czy skutecznie zapewniono bezpieczeństwo pracy zdalnej.

3.3. TURYSTYKA W MIASTACH

Lockdown spowodował zaprzestanie działalności wielu firm turystycznych w miastach. Zamknięto muzea, teatry, hotele i restauracje, czyli nie tylko miejsca pracy mieszkańców, ale też cele podróży turystów. Branża gastronomiczna postanowiła ratować się przez wydawanie bonów na zakup jedzenia w przyszłości oraz sprzedawanie żywności na wynos (Wołoszyn, 2020). Według danych GUS (2020a), aż 66% właścicieli firm z branży turystycznej i gastronomicznej w kwietniu 2020 r. stwierdziło, że negatywne skutki pandemii zagrażają stabilności ich firmy. W związku z tym wiele przedsiębiorstw otrzymało pomoc od władz centralnych (m.in. zwolnienia i odroczenia płatności podatków oraz składek ZUS, dopłaty do wynagrodzeń) oraz od władz lokalnych (obniżenie opłat czynszowych). Po odmrożeniu gospodarki wzrósł optymizm i we wrześniu już tylko 17% podmiotów z tej grupy widziało zagrożenie swojej działalności.

Problemy nie ominęły także instytucji związanych z kulturą i rozrywką. W I półroczu 2020 r. przychody instytucji kulturalnych były niższe nawet o 90% (GUS, 2020a) – głównie wśród podmiotów prowadzących działalność twórczą, a o 50% wśród muzeów, archiwów i bibliotek. Muzea i galerie sztuki na całym świecie zmagają się z pytaniami o przyszłość. Długotrwałe zamknięcie tych instytucji, odwoływanie wydarzeń towarzyszących wystawom czy zaprzestanie wynajmowania przestrzeni na eventy sprawiło, że muzea znalazły się w niecodziennej sytuacji. Od dawna tworzyły możliwość obejrzenia wybranych eksponatów za pośrednictwem aplikacji lub stron internetowych, jednak miało to przyciągać do odwiedzania tych miejsc na żywo. Niektóre miasta (np. Warszawa) odwołały w 2020 r. Noc Muzeów, a inne (np. Łódź) zabrały wszystkich internautów w wyjątkową e-podróż po najważniejszych obiektach kulturalnych i rozrywkowych.

Po stopniowym odmrożeniu instytucji kultury, latem 2020 r., ministerstwo nie wydało nakazu otwierania wszystkich placówek, ale zalecenie, by robić to we własnym tempie, dostosowując się do reżimu sanitarnego. Wprowadzono nowe procedury, jak np.: dezynfekcja wyświetlaczy dotykowych, ograniczenie liczby zwiedzających, przynoszenie własnych słuchawek do audioprzewodników. Muzea, nawet jeśli nie są zarządzane przez miasta, stanowią element przyciągający doń turystów i z tego powodu zarządowi miast powinno zależeć na otwieraniu się wszystkich placówek muzealnych. A według raportu UNESCO, po pandemii co szóste muzeum mogło zniknąć, a ponieważ połowa

ludzkości nie ma dostępu do narzędzi ICT, to nawet taka namiastka jak digitalizacja zbiorów i wirtualne spacerki po galeriach nie będą rozwiązaniem osiągalnym dla wszystkich (*Museums...*, 2020).

Największy spadek przychodów z działalności gospodarczej wykazały wojewódzkie, samorządowe instytucje kultury (według danych GUS 24,3% – zob. GUS, 2020b). By wykreować jakikolwiek ruch w obiektach turystycznych, powstała kampania „Bądź turystą w swoim mieście – zwiedzaj Kraków”. Wprawdzie była ona sprzeczna z definicją Światowej Organizacji Turystyki, ale zachęcała mieszkańców do poznawania miasta podczas nieobecności w nim turystów. Podobna akcja została uruchomiona w Dąbrowie Górniczej (*Bądź turystą...*, 2020). Od 18 czerwca do 30 września 2020 r. w Gdańsku trwał konkurs dla pierwszych 100 mieszkańców, którzy zdobędą 11 punktów – czyli odwiedzą co najmniej 11 obiektów turystycznych. Można było zdobyć cenne nagrody: smartwatche, vouchery do restauracji i zestawy gdańskich gadżetów (*#CZASNAGDAŃSK...*, 2020).

Zamknięcie teatrów, sal koncertowych i stadionów spowodowało również poszerzenie oferty online, a po ograniczeniu obostrzeń – zmianę formatów działania na bardziej kameralne lub hybrydowe (łącznie możliwość uczestnictwa online i fizycznego). Zdaniem niektórych można to było potraktować jako wyzwanie, które stanowi szansę na zmianę dotychczasowych praktyk i sposobów działania. Reakcją na trudne okoliczności były koncerty i spektakle filmowane i udostępniane na portalu YouTube lub płatnych platformach, np. Netflix czy Player. Tam też przeniosły się filmy, których premiery w kinach odbyły się na początku marca 2020 r. Mecze odwoływano lub odbywały się bez kibiców. Aktorzy i muzycy, grając bez publiczności, byli sfrustrowani brakiem kontaktu z odbiorcami. Podobne odczucia mieli sportowcy (przed kwarantanną tylko za karę grano na pustych stadionach). W celu podtrzymania kontaktu niektóre teatry na swoich fanpage'ach zapraszały np. na codzienne czytanie wierszy na dobranoc (Teatr Nowy w Zabrzu) lub czytanie powieści (aktorzy Teatru imienia S. Jaracza w Łodzi czytali *Ziemię obiecaną*).

Władze miast starały się pomóc także i w tej dziedzinie, np. w Łodzi zapoczątkowano szereg działań pod hasłem „Zdrowa kultura”, mających za zadanie wspieranie w czasie pandemii artystów, organizacji pozarządowych związanych z kulturą oraz instytucji kultury. Było to także wyrazem szacunku i podziękowania za dotychczasowe działania artystów w Internecie na rzecz łodzian. Urząd Miasta Łodzi zebrał też w jednym miejscu cyfrową ofertę lokalnych instytucji kulturalnych. Obok wirtualnych spacerów po zabytkowych częściach miasta oraz wystawach muzealnych, były też playlisty przygotowane przez łódzką filharmonię. Na stronie internetowej UMŁ udostępniono zajęcia artystyczne, sportowe i edukacyjne (Macias, 2020;

Odkrywaj..., 2020). Podobne działania podjęto w Poznaniu, gdzie zaproponowano pomoc organizacjom pozarządowym, tworząc zaktualizowaną listę dotacji, grantów i konkursów. W Szczecinie zaoferowano dodatkowe granty dla lokalnych artystów angażujących się w miejskie wydarzenia. „Mikrogranty dla szczecińskich artystów 2020” wsparły projekty 16 artystów (*Odcinek 6...*, 2020).

3.4. SMART CITY 3.0. INICJATYWY ODDOLNE

Dostęp do Internetu i aplikacje sieciowe, takie jak portale społecznościowe i *sharing economy* (ekonomia współdzielenia), stały się w pandemii istotnym narzędziem współpracy i samoorganizacji społecznej – czasem inicjowanej przez administrację lokalną, a niekiedy oddolnie przez mieszkańców miast (Drożdżał, Tarkowski, Janus, 2020). Pandemia oraz związany z nią lockdown był dla wielu osób szokiem. W związku z tym każdy na swój sposób próbował temu zaradzić. W tak trudnej sytuacji ludzie szukali pomocy w sieci w różnych sprawach codziennych. Redukowało to potrzeby wyjścia z domu, które potencjalnie mogły narażać zdrowie, np. osób starszych. Wiele osób szukało w Internecie także porad lekarskich (niestety nie zawsze skutecznych), czy też wskazówek, jak zredukować stres i panikę. W sieci można znaleźć potrzebne informacje lub kogoś, kto zna odpowiedzi na nurtujące nas pytania. Jest to parafraza zasady networkingu, która brzmi następująco: „Jeśli nie wiem (i nie wiem, gdzie szukać), to mogę znaleźć kogoś, kto wie”. Kierowanie się tą regułą daje możliwość uruchamiania różnych inicjatyw oddolnych.

Akcje, takie jak: zakupy dla seniorów i osób w kwarantannie lub szycie masek dla personelu medycznego, drukowanie przyłbic, zakupy respiratorów czy testów na COVID-19 dla pracowników medycznych, organizowane były zarówno przez urzędy, firmy, jak i oddolnie przez obywateli. Akcję „Zakupy dla seniorów” rozpoczęto w wielu miastach: w Krakowie, Koszalinie, Sopocie, Łodzi, Rybniku, Legnicy, Warszawie, Bydgoszczy, Poznaniu, Wrocławiu, Suwałkach i innych. Zaangażowali się w nią wolontariusze, którzy czasem tworzyli niezależne akcje w mediach społecznościowych, zbierali zamówienia i pieniądze, np. na portalach typu *sharing economy*, jak *zrzutka.pl* czy *polakpotrafi.pl*. Wrocławscy seniorzy mogli liczyć na pomoc sąsiadów, zainicjowaną m.in. przez rady osiedli Oporów i Księżę. Wolontariusze nie tylko robili zakupy (żywność, lekarstwa), pomagali też przy załatwianiu spraw urzędowych bądź przy wyprowadzaniu psów (*Pomoc sąsiadka...*, 2020; *Wsparcie dla...*, 2020). Celem akcji Wrocławskiego Centrum Rozwoju Społecznego było monitorowanie seniorów w wieku ponad 90 lat oraz kombatantów. Uruchomiono też „Telefon Seniora”,

dzięki któremu można było uzyskać informacje o leczeniach ministra zdrowia, NFZ i GIS. W Płocku zaś osoby starsze, borykające się z problemem samotności, wspierał miejski projekt „Halo Senior”, dający możliwość zadzwonienia do pracowników MOPS-u, by z nimi porozmawiać. Urząd Miejski w Wałbrzychu, współpracując z hufcem ZHP, MOPS-em oraz Radą Wspólnot Samorządowych, stworzył program pomocy zakupowej dla mieszkańców po 65. roku życia. Z kolei naprzeciw problemom bezdomnych wyszły władze m.in. Ostrowa Wielkopolskiego i Gliwic (Domagałski, 2020).

Dostarczenie nieodpłatnych, wielorazowych maseczek jak największej liczbie osób było celem projektu „Maseczki dla Polski” (*Maseczki...*, 2020). Do zbiórki środków na podobne cele często używane były portale *sharing economy*. Właśnie dzięki temu np. w Głównych maseczki rozdawano za darmo (Frelichowski, 2020). Kiedy medycy aktywni w mediach społecznościowych informowali, że w szpitalach brakuje sprzętu ochronnego, szyto lub kupowano maseczki dla szpitali (#ngosySZYJAMASKI3city w Gdańsku czy profil na Facebooku Maski Dla Szpitali). Z tego też powodu zainicjowano akcję drukowania przyłbic, np. w grupie na Facebooku Przyłbice dla Medyków – Łódzkie (*Akcja...*, 2020). Na początku maski, według projektów udostępnianych za darmo, drukowali posiadacze drukarek 3D. Były to zwykle małe firmy, których nie byłoby stać na kontynuowanie tego przedsięwzięcia, dlatego po pewnym czasie potrzebne okazywało się ich dofinansowanie, np. w akcji #DrukarzeDlaSzpitali. Analogicznie restauracje, które zaskoczono przymusowym zamknięciem, zaczęły gotować obiady dla medyków początkowo ze swoich surowców, np. w Łodzi – #nachodzaposilki. Jednak zapewne nie poradziłyby sobie one w dłuższej takiej akcji – straciły w pandemii przecież klientów i przychody. Z tego powodu powstały grupy zbierające fundusze na produkty, np. Obiad dla Medyka w Poznaniu. Akcja „Wzywamy Posiłki” miała ogólnopolski zasięg. Jej celem było skoordynowanie przekazywania posiłków pracownikom szpitali, którzy w tym trudnym czasie dawali z siebie wszystko na wielogodzinnych dyżurach. Akcja miała charakter inicjatywy obywatelskiej i nie stały za nią żadne instytucje.

Grupa Widzialna Ręka na portalu Facebook oferowała wsparcie dla potrzebujących pilnej pomocy podczas kwarantanny, np. przez zrobienie zakupów, wyjście z psem, darmowe konsultacje psychologiczne, porady prawne czy naukę gry na gitarze (Widzialna Ręka..., 2020). Prowadzono nawet zajęcia z jogi na Skypie, pokazywano przez kamery relacje ze spacerów, organizowano zajęcia dla dzieci, naukę języków i programowania. W marcu 2020 r. grupa liczyła ponad 90 tys. użytkowników. Założyciel grupy stwierdził: „Nie powinniśmy już być anonimowi, tylko pomagać

sobie twarzą w twarz”. Z tego względu – choć tylko zdalnie – dawało to jednak nadzieję na utrzymywanie tych relacji po zniesieniu ograniczeń kontaktów fizycznych i powiększenie kapitału społecznego. Grupa Widzialna Ręka pomagała też osobom poszukującym pracy, podobnie jak inne grupy np. Kryzysowy Rynek Zleceń, Śmieciówkowe Przestoje. Zaspokajało to potrzebę bliskości oraz poczucie bezpieczeństwa. Ludzie czuli się lepiej, pomagając innym, nauczyli się wzajemnie wspierać emocjonalnie, obdarzali zaufaniem czasem zupełnie obce osoby (Nowak, 2020).

Budujące były doniesienia o zmobilizowaniu oddolnej pomocy dla ludzi w trudnej sytuacji. Takie wsparcie było istotne również dla osób, które po zamknięciu granic pozostawały przez kilka miesięcy poza krajem, bez możliwości szybkiego powrotu. W tej trudnej sytuacji można było przetrwać dzięki takim właśnie grupom wzajemnej pomocy – wsparcia emocjonalnego i rozwiązywania praktycznych problemów. Ludzie uczyli się nawzajem i wypracowywali nowe metody radzenia sobie w położeniu, w którym się znaleźli.

4. WNIOSKI

Przeprowadzony przegląd pokazał, że w sytuacji, która zaskoczyła wszystkich, polskie miasta starały się poradzić sobie z przejściem na funkcjonowanie w trybie kryzysowym i używały w tym celu narzędzi ICT. Udało się to z różnym skutkiem, ale zdobyte w czasie zamrożenia gospodarki doświadczenia uzmysłowiły, że projekty sprzed pandemii okazały się w tej sytuacji bardzo użyteczne. Zabrakło być może doświadczenia w ich używaniu, ale bez nich niektóre działania byłyby niemożliwe. Wdrażanie i rozbudowa systemów dla *smart city* z założenia miały służyć poprawie jakości życia i zdrowia mieszkańców, jednocześnie zapewniając zrównoważony rozwój obszarów zurbanizowanych. Celem była nie tylko modernizacja obiektów i wdrażanie tzw. inteligentnych usług, ale też poprawa koordynacji i mobilności. Zatem zadaniem narzędzi ICT jest nie tylko tworzenie infrastruktury cyfrowej, która – jak się okazało podczas lockdownu – odgrywa istotną rolę w komunikacji interpersonalnej.

W miastach zostało podjętych wiele działań, które miały na celu przede wszystkim utrzymanie ciągłości działania lokalnej administracji i świadczonych przez nią usług oraz wsparcie mieszkańców w przetrwaniu tego ciężkiego okresu. Władze lokalne starały się ułatwić stosowanie nowych usług, np. przez sieci miejskie o odpowiedniej przepustowości, bowiem w pandemii mieszkańcy miast zaczęli częściej korzystać z dostępnych narzędzi komunikacji elektronicznej. Istotne było także przygotowanie zarówno mieszkańców, jak i instytucji do funkcjonowania po zakończeniu lockdownu.

Zaobserwowano zaangażowanie administracji lokalnej w działania wspomagające przedsiębiorców, służbę zdrowia, szkoły, wolontariuszy, ale też w informowanie mieszkańców o aktualnej sytuacji epidemiologicznej.

Trudno jest wyciągnąć radykalne wnioski po tak krótkim okresie obserwacji. Można jednak zauważyć konstruktywne reakcje i mobilizacje na różnych poziomach. Zwłaszcza w pierwszym okresie wyzwolona została fala działań solidarnościowych, bardzo często zainicjowanych oddolnie. W pandemii dostrzegliśmy zatem zalety inteligentnego miasta 3.0, które angażuje mieszkańców do współzrządzenia i traktuje technologie jako środek, a nie cel sam w sobie (Dominiak, 2020), czego dowodzą liczne akcje, jak np. pomoc sąsiedzka ludziom na kwarantannie, seniorom itp. Szczególnie w pierwszym okresie pandemii zaobserwowano również większy niż do tej pory wzrost kolektywnej wymiany informacji i sposobów działania. To mogłoby się przysłużyć w przyszłości w podobnych sytuacjach – jako inspiracja dla konstruktywnych, prospołecznych i empatycznych działań.

Należałoby się zastanowić, czy podjęte w pandemii formy aktywności na zawsze przyniosą pozytywne efekty. Konieczne są dogłębne badania długoterminowych skutków realizowanych przez miasta przedsięwzięć oraz wszechstronna analiza systemowa dotycząca wszelkich zmian dotychczasowego funkcjonowania społeczeństwa. Należy jednak również uwzględnić trudności w przewidywaniu przyszłości – po tak ekstremalnych doświadczeniach nie wiadomo, co nam los przyniesie (Drożdżał, Tarkowski, Janus, 2020). Jakie będą długofalowe skutki jeszcze dłuższych ograniczeń w przemieszczaniu się i kontaktach osobistych? Mało prawdopodobne wydaje się, że życie będzie oparte wyłącznie na kontaktach CMC (ang. *Computer-Mediated-Communication*). Niezależnie od motywów zachowania się ludzi – racjonalnych czy irracjonalnych – w efekcie zawsze wpływają one na kształtowanie się kultury społeczeństwa. Trzeba także koniecznie zwrócić uwagę na zagrożenia łączące się z cyfryzacją. Należałoby zadbać o jakość i bezpieczeństwo nowych usług, nie zapominając o potrzebie badań mających na celu zdiagnozowanie tego zjawiska, co pomogłoby w jego rozwoju i zarządzaniu. Wiele wątpliwości budzi zagrożenie inwigilacją i naruszeniem prywatności obywateli. Regulacje prawne często nie nadążają za implementacją coraz nowszych systemów *smart*.

Beck (2004) określa współczesne społeczeństwo jako „społeczeństwo ryzyka”, co związane jest ze wzrostem pojawienia się nieoczekiwanych niebezpieczeństw i kryzysów. Ten wywołany pandemią może trwać dłuższy czas. Zdobyte w czasie pierwszej fali doświadczenie pozwoli na określenie znaczenia inteligentnych rozwiązań dla funkcjonowania miast w przypadku, gdy stan zagrożenia COVID-19 będzie trwał dłużej, a także na zidentyfikowanie obszarów, w których inteligentne

narzędzia będą dalej rozwijane. Doświadczenia z tych miesięcy mogłyby posłużyć jako wskazówka do opracowania nowych aplikacji ICT i metod, oraz jako inspiracja dla przyszłych, bardziej prospołecznych inicjatyw oddolnych.

BIBLIOGRAFIA

- #CZASNAGDAŃSK – zostań turystą we własnym mieście z Kartą Mieszkańca i wygraj konkurs (2020). Pobrane z: <https://www.gdansk.pl/wiadomosci/czasnagdansk-zostan-turysta-we-wlasnym-miescie-z-karta-mieszkanca-i-wygraj-konkurs,a,173643> (22.08.2020).
- Akcja: Przyłbice dla Medyków – łódzkie! (2020). Pobrane z: <https://get3d.pl/2020/03/30/akcja-przylbice-dla-medykow-lodzkie> (23.09.2020).
- Badanie „Płatności bezgotówkowe oczami Polaków 2020” (2020). Pobrane z: <https://www.wib.org.pl/wp-content/uploads/2020/10/201021-platnosci-bezgotowkowe-oczami-polakow-2020-prezentacja.pdf> (20.11.2020).
- Bądź turystą w swoim mieście! #Odkrywaj aplikacje Dąbrowa Górnicza dla aktywnych! (2020). Pobrane z: <https://www.dabrowa-gornicza.pl/aktualnosci/badz-turysta-w-swoim-miescie-odkrywaj-aplikacje-dabrowa-gornicza-dla-aktywnych-2/> (12.08.2020).
- Beck, U. (2004). *Spółeczeństwo ryzyka*. Warszawa: Scholar.
- Ciupa, S. (2020). *Wyciągnąć wnioski z COVID-19*. Pobrane z: <http://smartcity-expert.eu/wyciagnac-wnioski-z-covid-19/> (12.08.2020).
- Cohen, B. (2015). *The 3 Generations of smart cities: Inside the development of the technology driven city*. Pobrane z: <https://www.fastcompany.com/3047795/the-3-generations-of-smart-cities> (7.08.2020).
- Disruption and uncertainty: The state of grocery retail – Europe* (2021). Pobrane z: <https://www.mckinsey.com/industries/retail/our-insights/disruption-and-uncertainty-the-state-of-european-grocery-retail-2021> (20.07.2020).
- Domagalski, J. (2020). *Miejskie innowacje w obliczu COVID-19, które zostaną z nami na dłużej*. Pobrane z: <https://pfr.pl/blog/miejskie-innowacje-w-obliczu-covid-19-ktore-zostana-z-nami-na-dluzej.html> (17.08.2020).
- Dominiak, B. (2020). *Polskie miasta w czasach pandemii COVID-19*. Pobrane z: <https://www.linkedin.com/pulse/polskie-miasta-w-czasach-pandemii-covid-19-bartosz-dominiak> (3.07.2020).
- Drożdżał, K., Tarkowski, A., Janus, A. (2020). *Cyfrowe stany przejściowe*. Pobrane z: <https://centrumcyfrowe.pl/wp-content/uploads/sites/16/2020/07/Cyfrowe-stany-przej%C5%9Bciowe.pdf> (5.09.2020).
- E-commerce w Polsce. Gemius dla e-Commerce Polska* (2020). Pobrane z: <https://eizba.pl/wp-content/uploads/2020/06/Raport-e-commerce-2020.pdf> (16.06.2020).
- Frelichowski, W. (2020). *Maseczkomaty w Głównych. To inicjatywa mieszkańców*. Pobrane z: <https://gp24.pl/maseczkomaty-w-glownych-to-inicjatywa-mieszkancow-zdjecia/ar/c1-14975892> (22.09.2020).
- „Google Street View” – coraz więcej kontrowersji (2010). Pobrane z: <https://www.dw.com/pl/google-street-view-coraz-wiecej-kontrowersji/a-5890516> (16.08.2020).
- Grodecka, M. (2020). *Problemy sprzętowe, stres i walka z rodzicami. Powstał pierwszy raport badający stan nauczania w pandemii*. Pobrane z: <https://spidersweb.pl/2020/05/edukacja-zdalna-pandemia.html> (8.08.2020).
- GUS (2019). *Spółeczeństwo informacyjne w Polsce w 2019 r.* Pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne-w-polsce-w-2019-roku,2,9.html> (20.07.2020).
- GUS (2020a). *Wpływ pandemii COVID-19 na podmioty działające w obszarze kultury w drugim kwartale 2020 r.* Pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/kultura/wpływ-pandemii-covid-19-na-podmioty-działające-w-obszarze-kultury-w-czwartym-kwartale-2020-r-,23,4.html> (20.09.2020).
- GUS (2020b). *Koniunktura w przetwórstwie przemysłowym, budownictwie, handlu i usługach 2000–2020 (sierpień 2020)*. Pobrane z: <https://stat.gov.pl> (20.09.2020).
- Hackathon dla Miast – PFR i GovTech Polska – Polski Fundusz Rozwoju* (2020). Pobrane z: <https://pfrdlamiast.pl/hackathon.html> (22.11.2020).
- Kowalczyk-Anioł, J., Papińska-Kacperek, J. (2015). Wykorzystanie mediów elektronicznych w turystyce kulturowej na przykładzie muzeów i miejskich aplikacji mobilnych. *Turystyka Kulturowa*, 5, 6–20.
- Kozakiewicz, K. (2020). *Pierwszy maseczkomat we Wrocławiu. Maseczki są w nim dostępne za darmo*. Pobrane z: <https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,25874335,pierwszy-maseczkomat-we-wroclawiu-mieszkanicy-moga-sie-zabezpieczyc.html> (9.09.2020).
- Łódź pomaga chronić się przed koronawirusem. 150 tys. maseczek dla mieszkańców (2020). Pobrane z: <https://dzienniklodzki.pl> (15.09.2020).
- Macias, S. (2020). *„Zdrowa kultura”. Wsparcie w czasie epidemii*. Pobrane z: <https://uml.lodz.pl/aktualnosci/artykul/zdrowa-kultura-wsparcie-w-czasie-epidemii-id34097/2020/4/20/> (24.09.2020).
- Maseczki dla Polski. Tyle jesteśmy warci ile dajemy innym* (2020). Pobrane z: https://www.facebook.com/maseczkidlapolski/?ref=page_internal (18.09.2020).
- Museums, museum professionals and COVID-19: ICOM and UNESCO* (2020). Pobrane z: <https://icom.museum/wp-content/uploads/2020/05/Report-Museums-and-COVID-19.pdf> (2.07.2020).
- Nam, T., Pardo, T. (2011). Conceptualizing smart city with dimensions of technology, people, and institution. W: *Proceedings of the 12th Annual International Digital Government Research Conference: Digital Government Innovation in Challenging Times* (s. 282–291). Nowy Jork: Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/2037556.2037602>
- Nowak, M.K. (2020). *Solidarność jak wirus. Rośnię w tempie wykładniczym. „Widzialna ręka” ma ponad 150 lokalnych grup*. Pobrane z: <https://oko.press/widzialna-reka-ma-juz-ponad-150-lokalnych-grup/> (24.09.2020).
- Odcinek 6. Program Mikrograntów* (2020). Pobrane z: <https://trafo.art/odcinek-6program-malych-grantow> (1.06.2020).
- Odkrywaj #Łódzkanapy* (2020). Pobrane z: <https://lodz.travel/turystyka/odkrywaj-lodzkanapy/> (24.09.2020).
- Papińska-Kacperek, J. (2013). *Usługi cyfrowe. Perspektywy wdrożenia i akceptacji cyfrowych usług administracji publicznej w Polsce*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/7525-942-1>
- Papińska-Kacperek, J. (2020). Idea smart tourism w strategiach rozwoju polskich miast. W: A. Rapacz (red.), *Spółeczno-ekonomiczne i przestrzenne aspekty rozwoju turystyki w regionie* (s. 85–92). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Papińska-Kacperek, J., Polańska, K. (2018). The presence of public institutions in social networks. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 53 (1), 227–237. <https://doi.org/10.15584/nsawg.2018.1.19>

- Pióro, G. (2020). *Pandemia przyspiesza powstawanie inteligentnych miast przyszłości*. Pobrane z: <http://www.komercja24.pl/pandemia-przyspiesza-powstawanie-inteligentnych-miast-przyszlosci/> (22.09.2020).
- Pomoc sąsiadka – Twój gest ma znaczenie* (2020). Pobrane z: <https://bppn.waw.pl/2020/09/21/pomoc-sasiedzka-twoj-gest-ma-znaczenie/> (20.07.2020).
- Profil zaufany w tym roku założyło już ponad 4 mln Polaków* (2020). Pobrane z: <https://samorząd.pap.pl/kategoria/aktualnosci/profil-zaufany-w-tym-roku-zalozyl-juz-ponad-4-mln-polakow> (8.12.2020).
- Raport „Dyrektorzy do zadań specjalnych – edukacja zdalna w czasach izolacji”* (2020). Pobrane z: <https://lekcjaenter.pl/strona/28/raport-%22dyrektorzy-do-zadan-specjalnych---edukacja-zdalna-w-czasach-izolacji%22> (3.09.2020).
- Schultz, A., Parikh, J. (2020). *Keeping our services stable and reliable during the COVID-19 outbreak*. Pobrane z: <https://about.fb.com/news/2020/03/keeping-our-apps-stable-during-covid-19/> (20.07.2020).
- Sobol, A. (2017). Inteligentne miasta versus zrównoważone miasta. *Studia Ekonomiczne*, 320, 75–86.
- Wassilew, A.Z. (2009). Technologie informacyjno-komunikacyjne a sieciowość we współczesnym społeczeństwie. *Gospodarka Narodowa. The Polish Journal of Economics*, 236 (11–12), 67–95. <https://doi.org/10.33119/GN/101241>
- Widzialna Ręka / Visible Hand. Grupa strony Widzialna Ręka (2020). Pobrane z: https://www.facebook.com/groups/304255033885298/?ref=pages_group_cta (4.09.2020).
- Wołoszyn, A., (2020). *Koronawirus. Dostawy już nie wystarczą. Restauracje oferują bony na przyszłość*. Pobrane z: <https://finanse.wp.pl/koronawirus-dostawy-juz-nie-wystarcza-restauracje-oferuja-bony-na-przyszlosc-6490924717090433a> (5.08.2020).
- Wsparcie dla seniorów w związku z koronawirusem* (2020). Pobrane z: <https://www.wroclaw.pl/wsparcie-dla-seniorow-koronawirus> (2.08.2020).
- Zuboff, S. (2019). *Wiek kapitalizmu inwigilacji*. Poznań: Zysk i S-ka.

Artykuł wpłynął:

20 września 2020

Zaakceptowany do druku:

15 listopada 2021

Jolanta Jakóbczyk-Gryszkiewicz

 <https://orcid.org/0000-0001-6250-6873>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Nauk Geograficznych

Instytut Geografii Miast, Turyzmu i Geoinformacji

jolanta.gryszkiewicz@geo.uni.lodz.pl

ŁÓDŹ CIĄGLE ZIEMIĄ OBIECANĄ?

Abstrakt: W pracy omówiono współczesne problemy Łodzi związane z przemianami społeczno-gospodarczymi po upadku komunizmu w 1989 r. oraz wskazano możliwości i kierunki dalszego rozwoju. Zaprezentowano ostatni etap rozwoju miasta, który rozpoczął się po 1989 r. Celem pracy była odpowiedź na pytanie, czy po transformacji ustrojowo-gospodarczej, która się wówczas zaczęła, Łódź można ponownie nazwać ziemią obiecaną, jak określano to dynamicznie rozwijające się w XIX i na początku XX w. miasto.

Rozwój miasta w ciągu ostatnich trzech dekad można podzielić na kilka etapów:

– lata 1989–1996 – cechujące się upadkiem przemysłu i bardzo wysokim bezrobociem;

– lata 1997–2004 – kiedy Łódź stała się ponownie stolicą województwa w dawnych granicach sprzed 1975 r.; ponadto powstała Łódzka Specjalna Strefa Ekonomiczna, uważana z biegiem czasu za najlepszą w kraju;

– po 2004 r. – okres, w którym Polska weszła do UE i pojawiły się nowe możliwości rozwoju miasta dzięki wykorzystaniu funduszy unijnych.

Współczesne problemy Łodzi to przede wszystkim spadek liczby ludności i starzenie się łodzian. Pandemia rodzi też aktualne trudności, wynikające ze spowolnienia gospodarczego i zmniejszonego popytu na lokale biurowe. Do atutów Łodzi należy zaliczyć: rosnącą rangę komunikacyjną, bliskość stolicy, duże zasoby wykwalifikowanej kadry pracowniczej, niskie zarobki przy jednocześnie niskich kosztach utrzymania, najlepszą w Polsce specjalną strefę ekonomiczną, zwiększającą się atrakcyjność turystyczną.

Słowa kluczowe: Łódź, ziemia obiecana, miasto kurczące się, modernizacja, rewitalizacja, specjalna strefa ekonomiczna, przemiany społeczno-gospodarcze.

ŁÓDŹ: STILL A PROMISED LAND?

Abstract: This article discusses contemporary problems of Łódź connected with the socio-economic changes following the fall of communism in 1989, and identifies opportunities and directions for its future development.

The analysis covers only the most recent period in the development of the city after 1989. The aim is to answer the question of whether Łódź, after the political and economic transformation, can still be regarded as a 'Promised Land', as it was known in the 19th and early 20th centuries – the time of its dynamic growth.

The last three decades in its development can be divided into three stages:

– 1989–1996: decline of industry and very high unemployment;

– 1997–2004: a time when Łódź voivodeship regained its former boundaries and from being the smallest in 1975–1999 to becoming one of the largest in Poland; the establishment of the Special Economic Zone, which over time is considered to be the best nationally;

– since 2004: Poland's accession to the EU and new growth opportunities for the city on the basis of EU funds.

The problems that Łódź is currently struggling with include, above all, the decrease in population size and its ageing. The present pandemic, too, gives rise to problems connected with an economic slowdown and a decreased demand for office space.

The strengths of the city include its growing role as a transport hub, proximity to the capital, a large supply of highly qualified labour, lower earnings and a lower cost of living, cheaper office space and land, having the best special economic zone in Poland, and a growing tourist attractiveness.

Keywords: Łódź, Promised Land, shrinking city, modernization, revitalization, special economic zone, socio-economic changes.

1. WPROWADZENIE

Nazywanie Łodzi ziemią obiecaną wiąże się ściśle z – niespotykanym na skalę światową w XIX w. – gwałtownym rozwojem gospodarczym i demograficznym miasta. Najintensywniejszy rozwój łódzkiego

przemysłu włókienniczego przypadł na lata 1870–1890. Odnotowano wówczas czterdziestokrotny wzrost produkcji. Niezwykła była również skala migracji do miasta. Liczba ludności Łodzi z 800 osób w 1820 r. wzrosła

do 314 tys. w 1900 r. Tak silnym magnesem były miejsca pracy w fabrykach włókienniczych. Porównanie miasta do biblijnej ziemi obiecanej wprowadził do polskiej literatury W. Reymont, wydając pod takim tytułem w 1899 r. swoją dwutomową powieść poświęconą Łodzi. Określenie „ziemia obiecana” jest od tego czasu kojarzone z tym XIX-wiecznym miastem. Później Łódź przyrównywano także do angielskiego Manchesteru (Liszewski, Yong, 1997), a w XXI w. również do bankrutującego amerykańskiego Detroit (Ogrodowczyk, Marcińczak, 2014).

W rozwoju Łodzi, lokowanej na prawie magdeburskim w 1423 r., można wyróżnić kilka wyraźnych okresów (Liszewski, 2009, 2015). Najdłuższy z nich – małomiasteczkowej Łodzi rolniczej – trwał 400 lat, do 1823 r. (Koter, 1979, 2009). Następne 200 lat to cztery kolejne etapy. Pierwszy trwał przez cały XIX w., aż do wybuchu I wojny światowej w 1914 r. Cechował się intensywnym, wręcz żywiołowym rozwojem przemysłu włókienniczego. Drugi z tych okresów charakteryzowała stagnacja gospodarcza międzywojnia i straty poniesione podczas obu wojen światowych. Później, w czasach gospodarki socjalistycznej (1945–1989), nastąpił ponowny rozwój Łodzi. Był on bardziej wszechstronny, choć nadal w mieście przeważał przemysł włókienniczy. Czwarty, najnowszy w dziejach miasta okres wyróżniał się upadkiem tradycyjnego przemysłu i odrodzeniem miasta dzięki przemianom funkcjonalnym, które po głębokiej początkowej stagnacji doprowadziły do dynamicznych transformacji struktury i kierunków rozwoju gospodarczego.

Celem niniejszego artykułu była odpowiedź na pytanie, czy po transformacji ustrojowo-gospodarczej lat 90. Łódź można ponownie nazywać ziemią obiecaną.

Ta metaforyczna nazwa miasta co innego znaczyła w XIX w., a co innego oznacza po prawie dwóch wiekach. Wówczas decyzja rządowa o lokalizacji w Łodzi przemysłu włókienniczego pociągnęła za sobą gwałtowny rozwój gospodarczy miasta, ściągając do niego tysiące uwłaszczonych chłopów poszukujących pracy. Prawie 200 lat później bodźcem rozwoju Łodzi stały się nowoczesny przemysł i wyspecjalizowane usługi oferujące pracę odpowiednio wykształconym fachowcom, co jednak nie przełożyło się na napływ ludności.

W artykule, na podstawie przeglądu literatury, zostały zrelacjonowane najnowsze przemiany w mieście. Dotyczy on tylko ostatniego okresu rozwoju Łodzi, który rozpoczął się po 1989 r. Ostatnie trzy dekady w rozwoju miasta wyraźnie dzielą się na kilka etapów:

- lata 1989–1996 – cechujące się upadkiem przemysłu, stałym spadkiem liczby ludności i bardzo wysokim bezrobociem;
- lata 1997–2004 – kiedy Łódź stała się ponownie stolicą województwa w dawnych granicach sprzed 1975 r.; ponadto powstała Łódzka Specjalna Strefa

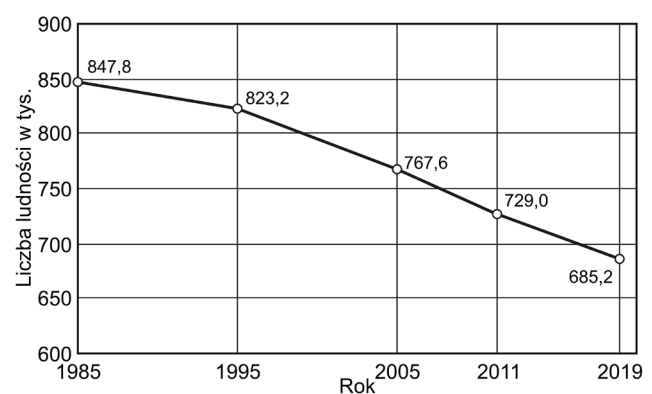
Ekonomiczna (ŁSSE), uważana z biegiem czasu za najlepszą w kraju;

- lata po 2004 r. – okres, w którym Polska weszła do UE i pojawiły się nowe możliwości rozwoju miasta dzięki wykorzystaniu funduszy unijnych.

2. ETAP I – LATA 1989–1996

Po 1989 r. prywatyzacja oraz odcięcie od tradycyjnych wschodnich rynków zbytu doprowadziły w Łodzi do upadku przemysłu i w konsekwencji załamania gospodarczego. W latach 1989–1997 zlikwidowano, zamknięto lub częściowo sprzedano większość zakładów przemysłowych, zwalniając z pracy prawie 100 tys. osób bez żadnego odszkodowania. Wśród osób w wieku produkcyjnym bezrobocie sięgało 19%. Młode, wykształcone pokolenie emigrowało z miasta, nie mogąc znaleźć w nim pracy (Liszewski, 2015). Zatrudnienie w przemyśle łódzkim gwałtownie malało (ze 171 tys. osób w 1990 r., przez 91 tys. w 1996 r., 50 tys. w 2007 r., do 41,2 tys. osób w 2017 r.). Wielkie włókiennicze zakłady po upadku przemysłu popadały stopniowo w ruinę, rozpadając się na oczach ich dawnych pracowników.

Łódź stopniowo stawała się kurczącym i starzejącym się miastem. Ta niekorzystna sytuacja demograficzna, zapoczątkowana w 1989 r., cały czas się pogłębia. Od 1988 r. liczba ludności szybko malała i w 2019 r. osiągnęła wartość 685 tys. mieszkańców. W porównaniu z 1988 r. w mieście ubyło ponad 160 tys. osób (rysunek 1, tabela 1 i 2). Kurcząca się Łódź w hierarchii sieci osadniczej Polski spadła zaś na trzecie, po Warszawie i Krakowie, miejsce. Ubytek ludności był największy spośród odnotowanych w innych, wielkich, polskich miastach (tabela 2).

Rysunek 1. Zmiany liczby ludności Łodzi w latach 1985–2019
Źródło: opracowanie własne

Spadek liczby ludności wiązał się przede wszystkim z dramatycznie niskim przyrostem naturalnym (tabela 1). Różnica między poziomem urodzeń a poziomem zgonów najniższą wartość rzędu $-7,6$ promila osiągnęła w 1999 r. (Dzieciuchowicz, 2009a, 2014).

Tabela 1. Charakterystyki demograficzne Łodzi w latach 1988–2018

Rok	Liczba ludności (tys. osób)	Kobiety (udział w proc.)	Wiek przedprodukcyjny (udział w proc.)	Wiek poprodukcyjny (udział w proc.)	Przyrost naturalny (na 1000 ludności)	Saldo migracji (liczba osób)
1988	854,3	54,1	22,5	16,5	-2,9	+1265
1995	816,7	54,3	20,2	18,5	-6,6	+146
2002	789,3	54,4	16,1	19,1	-6,2	-743
2011	728,9	54,5	14,1	26,0	-4,9	-1427
2018	685,3	54,8	14,7	27,3	-5,5	-1189

Źródło: Roczniki statystyczne GUS; Statystyka Łodzi (2018).

Tabela 2. Zmiany liczby ludności największych miast Polski w latach 1985–2019 w tys. osób

Rok	Warszawa	Kraków	Łódź	Wrocław	Poznań
1985	1659,4	740,1	847,8	637,2	575,1
1995	1635,1	745,0	823,2	641,9	581,1
2005	1697,5	756,6	767,6	635,9	567,8
2019	1777,9	771,0	685,2	640,6	538,3
Wzrost/tubytek	+118,5	+30,9	-162,6	+3,4	-36,8

Źródło: Roczniki statystyczne GUS.

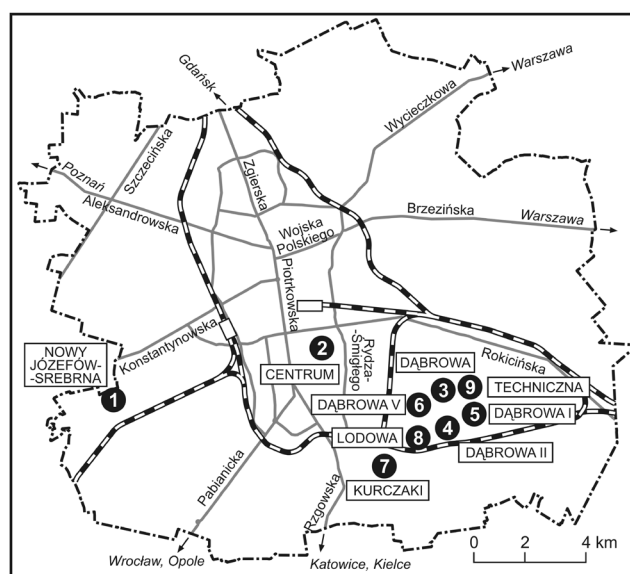
Łódź, w porównaniu z innymi dużymi miastami w Polsce, wyróżnia się znacznie gorszymi cechami demograficznymi: najniższy ujemny przyrost naturalny, spowodowany niskim poziomem urodzeń, przy jednocześnie bardzo wysokim poziomie zgonów; silna feminizacja; ujemne saldo migracji; szybkie starzenie się społeczeństwa oraz – wspomniana już – najszybciej malejąca liczba ludności (tabela 1 i 2) (Jakóbczyk-Gryszkiewicz, 2010). Bardzo wysoki poziom zgonów wynika m.in. ze słabej kondycji zdrowotnej łodzian. Krótszą przeciętną długość życia odnotowano zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn (Dzieciuchowicz, 2009b, 2014; Jakóbczyk-Gryszkiewicz, 2015b). Przyczynia się do tego degradacja środowiska. W polskich alarmach smogowych, zwłaszcza w sezonie jesienno-zimowym, Łódź jest najczęściej wymienianym miastem po miastach Górnego Śląska.

Począwszy od 1988 r., problemy demograficzne Łodzi cały czas się nasilają i nic nie wskazuje na to, aby ta sytuacja miała się poprawić (Jakóbczyk-Gryszkiewicz, 2015b). Ludność w wieku poprodukcyjnym prawie dwukrotnie przekracza liczbę osób w wieku przedprodukcyjnym (tabela 1), a tendencja ta od lat się pogłębia. Trudno więc spodziewać się wzrostu liczby urodzeń.

W porównaniu z ogromnym napływem ludności w XIX w. współczesna Łódź, szybko tracąc mieszkańców, stanowi przeciwieństwo ówczesnej ziemi obiecanej. Utratę tę powoduje przede wszystkim ujemny od lat przyrost naturalny, w mniejszym stopniu również ujemne saldo migracji. Wprawdzie inne polskie miasta także się kurczą, ale w Łodzi tempo tego procesu jest największe.

3. ETAP II – LATA 1997–2004

Od 1997 r. rozwojowi miasta sprzyja utworzenie Łódzkiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej. Jej podstrefy usytuowane w różnych częściach Łodzi (rysunek 2) przyciągają zagranicznych inwestorów tanimi, często w pełni uzbrojonymi gruntami oraz zwolnieniami z konieczności płacenia podatków przez pierwsze lata działalności (Marcinićzak, Jakóbczyk-Gryszkiewicz, 2006). Tworzenie specjalnych stref ekonomicznych jest jedną z najważniejszych strategii regeneracji kurczących się miast w Polsce (Stryjakiewicz, 2014).

Rysunek 2. Podstrefy ŁSSE w Łodzi
Źródło: Jakóbczyk-Gryszkiewicz (2021)

Łódzka Specjalna Strefa Ekonomiczna, utworzona w 1997 r., jest piątą pod względem wielkości obszaru i zatrudnienia w Polsce. Zajmuje powierzchnię 1302 ha w trzech województwach: łódzkim, mazowieckim i wielkopolskim. ŁSSE jest otwarta na małe i średnie przedsiębiorstwa, które stanowią 50% wszystkich firm. Jako jedyna strefa ekonomiczna w Polsce ma za zadanie m.in. rewitalizację zabytkowych terenów przemysłowych (Jakóbczyk-Gryszkiewicz, 2021).

Zlokalizowany w strefie łódzkiej klaster sprzętu gospodarstwa domowego przyciągnął już wielu inwestorów, np.: Indesit, Bosch, Siemens. Ulokowały się w niej także takie światowe marki, jak np.: Procter & Gamble, Gillette, Fujitsu, Infosys.

W samej Łodzi występuje dziewięć podstref, liczących w sumie 97 ha, w większości zlokalizowanych na starych terenach przemysłowych. Największy obszar, ulokowany na terenie dawnych pól uprawnych, kompleks Nowy Józefów–Srebrna liczy sobie przeszło 41 ha (rysunek 2). Najintensywniejszy rozwój łódzkiej strefy rozpoczął się w następnym omawianym w pracy etapie.

Rangę Łodzi w hierarchii sieci miast znacznie podniosła zmiana granic województwa łódzkiego. Województwo łódzkie po okresie 1975–1998, kiedy to było najmniejsze w kraju, stało się jednym z większych (rysunek 3).

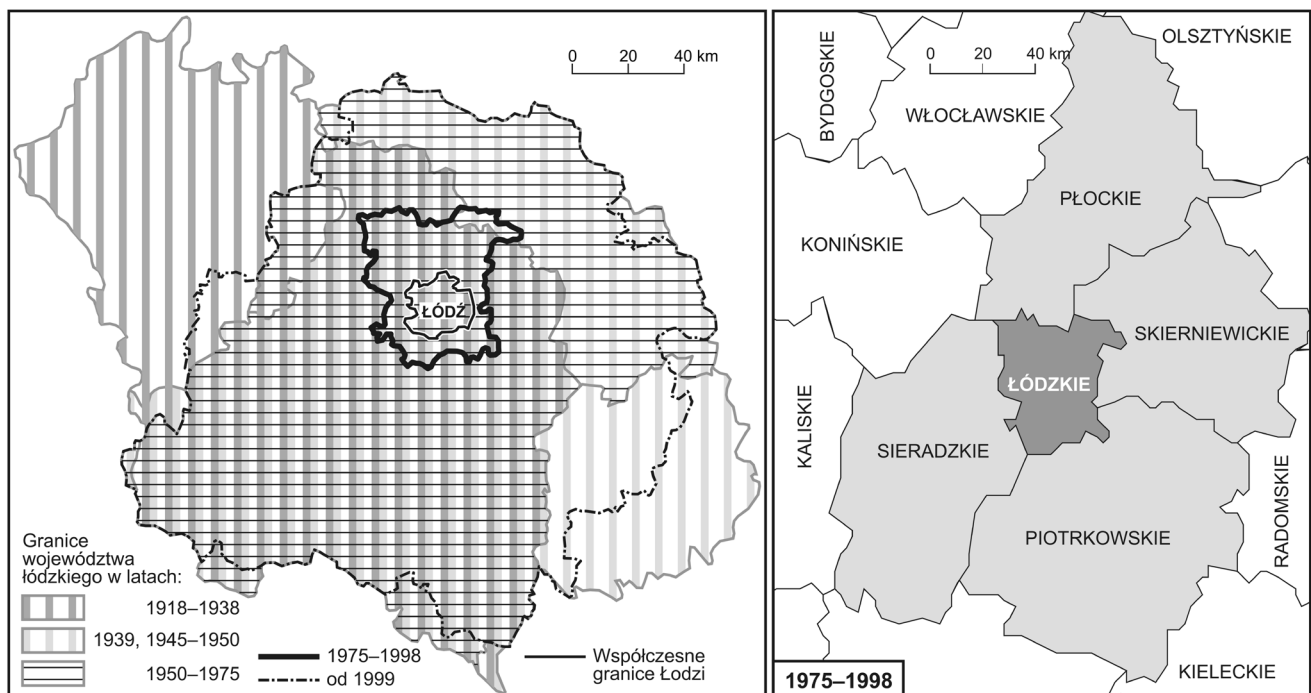
Łódź odzyskała w 1999 r. dawny obszar wpływów i stała się stolicą regionu adekwatną do swego zaludnienia i wyposażenia.

Mimo stałego ubytku ludności sytuacja Łodzi zaczęła się stopniowo poprawiać. Przyczyniło się do tego powstanie Łódzkiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej, która stworzyła nowe perspektywy rozwoju miasta.

4. ETAP III – PO 2004 R.

Po wejściu Polski do UE przed Łodzią otworzyły się nowe możliwości, wynikające m.in. z dostępu do funduszy unijnych. W latach 2007–2013, w ramach zasobów z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz Funduszu Spójności, zrealizowano w mieście 1418 projektów. Wartość projektów w latach 2014–2020 wynosiła 4,3 mld zł (Jakóbczyk-Gryszkiewicz, 2015a). Do 2020 r. zrealizowano projekty o wartości 7,5 mld zł. Prawie 4 mld zł z tej kwoty to unijne dofinansowanie. Najwięcej inwestycji dotyczyło transportu i komunikacji.

Najważniejszym problemem gospodarczym stało się obranie kierunku przemian mogących zahamować spadek rozwoju gospodarczego Łodzi. W 2005 r. władze miasta powierzyły opracowanie strategii rozwoju znanej firmie konsultingowej McKinsey & Company. Strategia, która kosztowała miasto milion euro, w znacznej części opłacona z funduszy UE, stawiała w dalszym ciągu na rozwój przemysłu w Łodzi, ale już nie włókienniczego, a na produkcję sprzętu AGD oraz budowę centrum zaplecza biznesowego i centrum logistyki. To miały być podstawowe filary rozwoju gospodarczego.

Rysunek 3. Granice województwa łódzkiego od momentu powstania w 1919 r.

Źródło: Jakóbczyk-Gryszkiewicz (2019), Sobczyński (2000)

Łódź była pierwszym miastem w Polsce, które skorzystało z pomocy firmy McKinsey & Company.

W III etapie cały czas bardzo dynamicznie rozwijała się ŁSSE. Wspierano w niej zarówno produkcję, jak i działalności z zakresu BPO, SSC, IT oraz B + R. BPO oznacza zlecenie wybranych procesów biznesowych firmom zewnętrznym. SSC są to wydzielone, wewnętrzne centra usługowe pracujące na rzecz jednej lub kilku połączonych ze sobą firm, czyli outsourcing, ale w ramach jednej organizacji. Takie centra należą do zakładów przemysłowych, instytucji finansowych, czy nawet instytucji publicznych. Z kolei IT reprezentuje technikę informatyczną, B + R zaś oznacza badanie i rozwój (Łódzka Specjalna Strefa Ekonomiczna, 2021).

Łódź jest jednym z najszybciej rozwijających się centrów usług BPO w kraju i Europie. Podobnie sektor technologii informatyczno-telekomunikacyjnych (IT) jest jednym z najbardziej perspektywicznych obszarów specjalizacji gospodarczej województwa łódzkiego. W samej Łodzi działa ok. 30 firm z tej branży. Łącznie jest w nich zatrudnionych ponad 4000 pracowników.

Sektor IT uznawany jest za kluczowy w polityce rozwoju Łodzi ze względu na zwiększającą się liczbę inwestycji produkcyjnych oraz dynamiczny rozwój gospodarki województwa, który generuje popyt na usługi z zakresu IT w regionie.

Branżami rozwoju gospodarczego Łodzi stopniowo stały się, obok produkcji AGD, sprzętu i oprogramowania informatycznego (IT), logistyka oraz profesjonalne usługi dla biznesu (BPO). Łódź przekształca się w znaczące centrum finansowe i staje się największym zapleczem rozliczeniowym (Jewtuchowicz, Suliborski, 2009a).

Od 2004 r. w Łodzi odnotowywany jest wzrost wartości produkcji sprzedanej przemysłu ze względu na wysoki popyt konsumpcyjny i inwestycyjny. Firmy z kapitałem zagranicznym stanowią przeszło 20% spółek handlowych i 3% podmiotów gospodarczych Łodzi. Gospodarka łódzka jest coraz bardziej konkurencyjna, a miasto zaliczane jest do najlepiej rozwijających się w Polsce. Nie bez znaczenia jest rozwinięta infrastruktura biznesowa – w sektorze usług dla biznesu w 41 firmach zatrudnionych jest ok. 10 tys. pracowników (Jewtuchowicz, Suliborski, 2009b; Suliborski, Wójcik, Kulawiak, 2011).

Rozwojowi wspomnianych branż sprzyja dostęp do wykwalifikowanych kadr, które są kształcone zarówno przez wyższe uczelnie, jak i techniczne szkoły średnie. W Łodzi działa ponad 20 wyższych uczelni, na których studiuje 100 tys. osób, z czego 6,5 tys. studiuje kierunki informatyczne. Na studiach podyplomowych na Uniwersytecie Łódzkim można zdobyć wiedzę z przedmiotu „Organizacja i zarządzanie centrum usług wspólnych BPO”.

W Łodzi funkcjonuje również jedyne w Polsce Technikum Automatyki i Robotyki, otwarte w 2019 r. Szkołę utworzono wspólnie z inwestorami – Miele, Delia Cosmetics i Ceramika Tubądzin. Uczniowie technikum zdobywają tam wiedzę pod okiem specjalistów – teoretyków i praktyków.

Rozwojowi gospodarstwu miasta służy szeroka oferta nowoczesnych i atrakcyjnych cenowo powierzchni biurowych, w tym również tych objętych statusem ŁSSE. Ponadto istotne są także niskie koszty pracy przy jednocześnie względnie niższych niż w innych miastach kosztach utrzymania. Pozwala to zarówno na zatrzymanie w mieście absolwentów wyższych uczelni, jak i zachęca innych do poszukiwania pracy w Łodzi.

Łódzka Specjalna Strefa Ekonomiczna w najnowszym światowym rankingu najlepszych stref ekonomicznych znalazła się na trzecim miejscu, a w Europie zwyciężyła. Uznana została też za najlepszą strefę w Europie i na świecie dla firm z sektora MŚP (małych i średnich przedsiębiorstw). Ranking przygotowywany jest co roku przez zespół *fDi Magazine* – periodyku z grupy Financial Times (Łódzka Specjalna Strefa Ekonomiczna, 2021).

W 2020 r. – pierwszym roku pandemii – Łódzka Specjalna Strefa Ekonomiczna przyciągnęła 38 inwestorów (o czterech więcej niż przed rokiem). Dzięki temu powstanie blisko 700 nowych miejsc pracy, a firmy zainwestują ponad 1,7 mld zł. Z kolei przez pierwsze trzy miesiące 2021 r. ŁSSE pozyskała najwięcej inwestorów w historii działalności spółki, czyli od 24 lat. W pierwszym kwartale 2021 r. dołączyło aż 15 nowych firm, które zamierzają zainwestować blisko 700 mln zł. Utrzymają i stworzą ponad tysiąc miejsc pracy. Wśród nich znalazło się 13 firm produkcyjnych i dwie świadczące usługi – nowoczesne centrum danych i logistyka dla sektora e-commerce (Łódzka Specjalna Strefa Ekonomiczna, 2021).

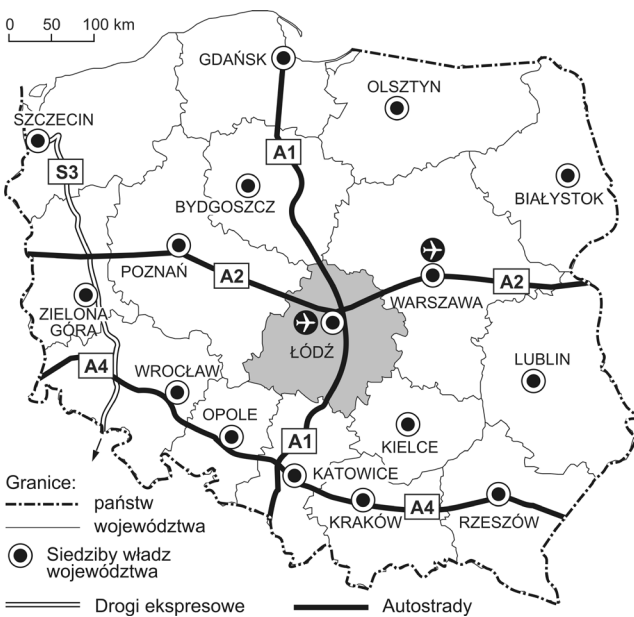
Na liście inwestorów ŁSSE na początku 2021 r. znalazły się 2 duże, 10 średnich i 3 małe firmy. Zdecydowanie dominują polscy inwestorzy z sektora MŚP, którzy stanowią blisko 66%. Strefa inspiruje i daje możliwości do tworzenia technologii jutra. Obecnie budowane jest 5G Lab w zabytkowej fabryce Ludwika Grohmana. Będzie to miejsce dedykowane start-upom – do pracy nad swoimi rozwiązaniami, testowania łączności i pokazywania wyników opinii publicznej, głównie innym inwestorom ŁSSE (Łódzka Specjalna Strefa Ekonomiczna, 2021).

Inwestorzy zagraniczni w Łodzi postawili na nowe gałęzie przemysłu – produkcja sprzętu gospodarstwa domowego, komputerów, golarek. Nowe światowe marki funkcjonujące w Łodzi, nie tylko w ramach ŁSSE, to: Gillette, Dell, Indesit Company, BSH, Infosys, Fujitsu, Ericpol, Ceri, Comarch, Accenture, Panattoni.

Największym zachodnim inwestorem jest amerykańska firma Dell produkująca komputery, która docelowo zatrudni przeszło 10 tys. osób.

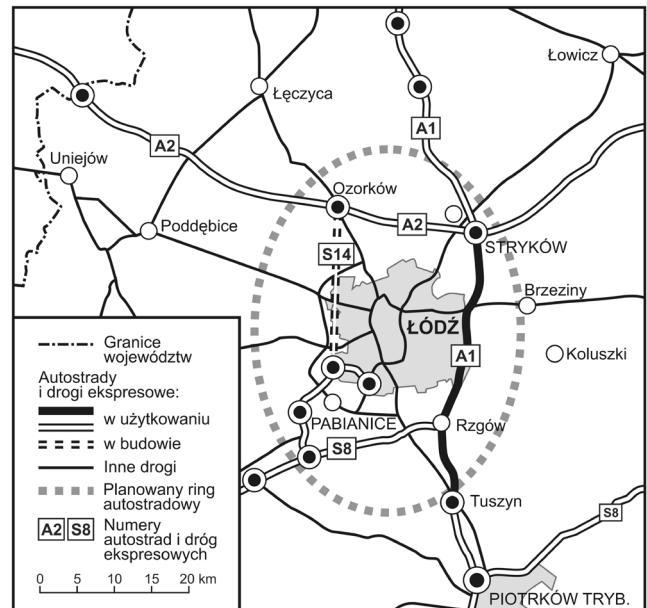
W mieście powstał naukowo-technologiczny Bionanopark, działający w obszarze zaawansowanych technologii, wyposażony w siedem innowacyjnych laboratoriów. Pracuje w nim 44 naukowców. Świadczy on usługi dla firm i klientów indywidualnych w zakresie wspierania rozwoju innowacyjnych technologii, prowadzenia badań laboratoryjnych: biologicznych, strukturalnych i modelowania procesów, oraz projektowania, rozwoju, produkcji i sprzedaży indywidualnych implantów do rekonstrukcji kości czaszki i twarzoczaszki wykonywanych na zamówienie. W 2021 r. do udziału w konkursie „Mam pomysł na start-up” zgłoszono 102 projekty. Wśród uczestników było blisko 30 zespołów spoza Łodzi oraz 5 zagranicznych – z Francji, Indii, Chin, Ukrainy i Wielkiej Brytanii. Najwięcej projektów dotyczy rozwiązań z obszaru IT (Bionanopark, 2021).

Zmienia się ranga komunikacyjna miasta, które wprawdzie od 1945 r. leży w centrum Polski, ale do niedawna omijały je ważne szlaki komunikacyjne. Od 2016 r. koło Łodzi znajduje się skrzyżowanie dwóch ważnych europejskich autostrad A1 i A2 (rysunek 4).

Rysunek 4. Położenie komunikacyjne Łodzi
Źródło: opracowanie własne

Droga szybkiego ruchu S8 oraz budowana intensywnie w 2021 r. S14 spowodują, że Łódź, jako pierwsze miasto w Polsce, powinna mieć do końca 2022 r. pełny ring autostradowy. Utworzą go: autostrada A2 od północy, A1 od wschodu, S8 od południa, S14 od zachodu (rysunek 5). Koszt wszystkich planowanych projektów transportowych w mieście w latach 2021–2027 to 4,1 mld zł.

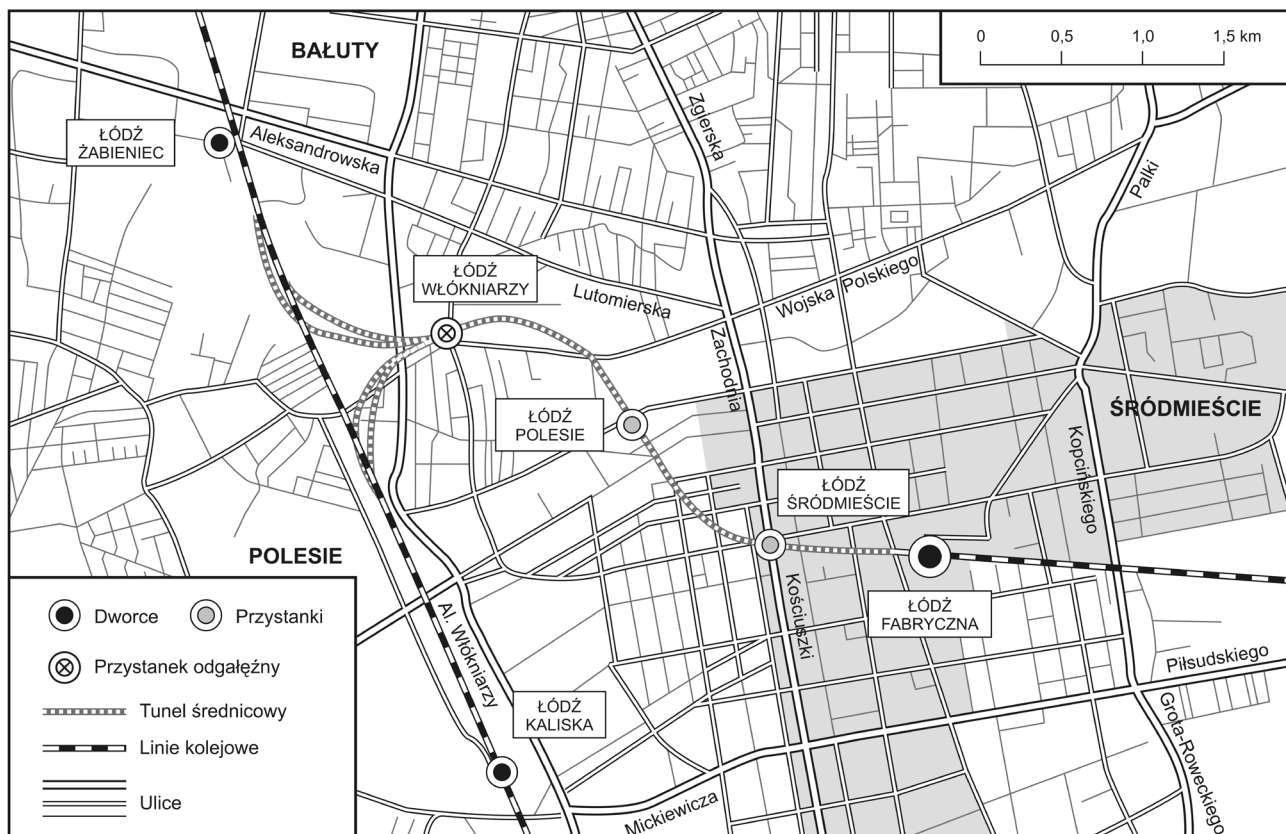
Rysunek 5. Planowany ring autostradowy wokół Łodzi
Źródło: opracowanie własne

Dogodne połączenia drogowe, w tym z pobliską stolicą, umożliwiają szerokie kontakty, zachęcają do lokalizacji inwestycji w Łodzi oraz odwiedzin miasta.

Gorzej jest z ważnymi połączeniami kolejowymi, które omijają Łódź. Jednak inwestycja władz miasta w budowę połączenia podziemnym tunelem średnicowym dwóch najważniejszych dworców kolejowych (Łódź Fabryczna i Łódź Kaliska) pozwoli w przyszłości na wzrost znaczenia węzła kolejowego (rysunek 6).

Łódź pozbawiona jest stosownego dla swej rangi lotniska. Łódzkie lotnisko, funkcjonujące już od okresu międzywojennego (wtedy poza granicami miasta), ma niewielkie znaczenie wobec konkurencyjnego warszawskiego. Tym bardziej że dzięki autostradzie A2 możliwe jest szybkie połączenie ze stolicą. W 2018 r. z lotniska skorzystało 217 tys. pasażerów, a w 2019 r. 242 tys. Plany na 2020 r. zakładały zwiększenie liczby pasażerów do ok. 300 tys., ale z powodu pandemii tak się nie stało. Obecnie władze Łodzi, które są właścicielami lotniska w 95%, chcą odsprzedać 49% swoich udziałów (Urząd Miasta Łodzi, 2021).

Dzięki dostępowi do funduszy unijnych władze samorządowe, oprócz wspomnianych inwestycji komunikacyjnych, uczestniczą w powstawaniu nowego centrum miasta (rysunek 7, zob. s. 80). Celem programu „Nowe Centrum Łodzi” (NCL) jest wykreowanie obszaru funkcjonalnego, powiązanego z historycznym centrum opartym na osi ulicy Piotrkowskiej (rysunek 7). Władze miasta nazywają tę inwestycję jednym z największych urbanistycznych wyzwań w historii Łodzi. NCL to przebudowa miasta na 100 ha w samym centrum, prowadzona przez miasto Łódź, spółki kolejowe i inwestorów prywatnych (Jakóbczyk-Gryszkiewicz, 2014).

Rysunek 6. Przebieg łódzkiego tunelu średnicowego łączącego Łódź Fabryczną z Łodzią Kaliską oraz planowane przystanki
Źródło: opracowanie własne

W NCL funkcjonuje już od 2016 r. jeden z najnowocześniejszych dworców kolejowych w Europie – Łódź Fabryczna (rysunek 6). Budowa podziemnego dworca pochłonęła 1,76 mld zł, w tym 1,2 mld zł dotacji z UE. Z Funduszu Spójności UE Łódź otrzymała także 251,9 mln zł na budowę węzła multimodalnego, składającego się z ośmiu przystanków autobusowych, nowej linii tramwajowej, dworca autobusowego oraz dworca kolejowego z czterema peronami i ośmioma torami kolejowymi.

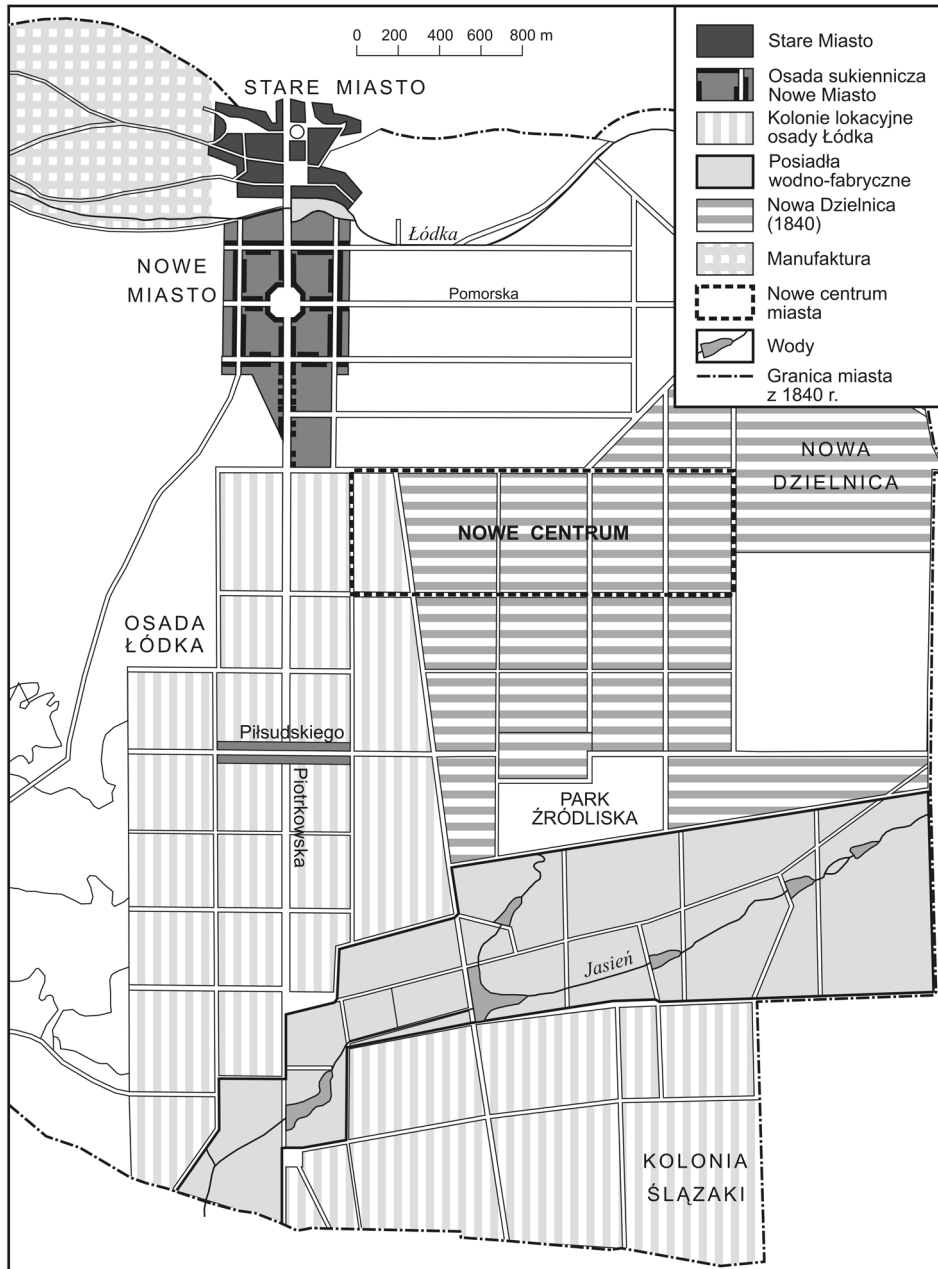
Zrewitalizowano także, częściowo z funduszy unijnych, budynki pierwszej łódzkiej elektrowni. Kompleks EC1 Wschód został otwarty w 2016 r., kompleks EC1 Zachód zaś w 2018 r. Pierwszy obiekt, czyli Centrum Kultury i Sztuki, pełni funkcje kulturalne i artystyczne, mieszcząc obecnie: teatr dźwięku, planetarium, galerie, sale seminaryjno-konferencyjne, miejsca dla projektów młodych artystów, a w przyszłości również Narodowe Centrum Kultury Filmowej i Centrum Komiksu i Narracji Interaktywnej. Łódzkie planetarium jest najnowocześniejszym w kraju i jednym z nowocześniejszych w Europie.

Kompleks EC1 Zachód to z kolei Centrum Nauki i Techniki, które oferuje łodzianom i turystom ścieżki edukacyjne – mikro- i makroświat, ekrany sferyczne pokazujące jak wyglądają z bliska powierzchnie gwiazd

i planet oraz sferyczne kino 3D. Jedną z większych atrakcji jest międzynarodowa stacja kosmiczna z symulatorem lotów kosmicznych oraz strefa pokazująca grawitację występującą na Księżycu.

Łódź, na forum krajowym i międzynarodowym, coraz częściej jest postrzegana jako atrakcyjne turystycznie miasto. Walory turystyczne szczególnie wzrosły po otwarciu w 2006 r. Manufaktury oraz kolejnych obiektów Nowego Centrum Łodzi. Zabytkowe budowle dawnej Łodzi przemysłowej dzięki rewitalizacji zmieniły swoje funkcje. Tak oto w XIX-wiecznych jurydykach przemysłowych łódzkich fabrykantów powstały np. nowoczesne mieszkania – Lofty u Scheiblera (w największej ówczesnej przędzalni bawełny Karola Scheiblera), czy centrum handlowo-kulturalno-rozrywkowe Manufaktura na terenie dawnego kompleksu przemysłowego Izraela Poznańskiego (rysunek 7). W obydwu przypadkach inwestorami były firmy zagraniczne.

Manufaktura wyrosła na symbol miasta, będąc przykładem przetworzenia dawnej, niszczonej jurydyki przemysłowej w nowoczesne centrum. Zabytkowe budynki fabryczne starannie odrestaurowano, zachowując ich bryłę i przebudowując częściowo wnętrza. Dzisiaj pełnią one różne funkcje – muzealną (filia Muzeum Sztuki Nowoczesnej i Muzeum Fabryka), hotelową, gastronomiczną, rozrywkową.

Rysunek 7. Położenie Nowego Centrum Łodzi oraz Manufaktury na tle jednostek morfogenetycznych Łodzi z połowy XIX w.
Źródło: Wolaniuk (2012)

Efekty rewitalizacji dobrze widać na przykładzie kamienic przy głównej ulicy miasta (Piotrkowskiej), na innych ulicach w Śródmieściu oraz na terenie osiedla domów rodzinnych w dawnej jurydyce przemysłowej Karola Scheiblera na Księżym Młynie. Wyremontowano tu wiele budynków i usytuowano na ich partach kilkanaście pracowni artystycznych. Najokazalszy łódzki pałac – Pałac Izraela Poznańskiego, również doznał gruntownego remontu. Na wymienionych obszarach władze miasta dokonują rewitalizacji, korzystając z funduszy unijnych.

Najnowszym zrewitalizowanym obszarem pofabrycznym dawnego Monopolu Wódczanego jest Monopolis. Ulokowano w nim Muzeum Wódki, galerię wystawienniczą, kluby, basen, siłownię oraz pasaż

gastronomiczny. W lipcu 2020 r. zaczęła tu działać Scena Monopolis. Deweloperem inwestycji była firma Virako. W 2020 r. Monopolis zdobył prestiżową nagrodę MIPIM Awards w kategorii „mixed-use development”, czyli „najlepsza funkcja mieszana” (Monopolis, 2021).

W 2017 r. Łódź weszła do Sieci Miast Kreatywnych UNESCO, otrzymując tytuł Miasta Filmu. Nie powiodła się niestety aplikacja władz Łodzi o lokalizację w mieście EXPO 2022. Miastu przyznano natomiast organizację Zielonego EXPO 2024. W związku z pandemią termin wystawy przesunięto na 2029 r.

W plebiscycie *National Geographic* Łódź znalazła się na liście 25 miejsc „Best of the World 2022” jako jedyne miasto w Polsce w kategorii „Zrównoważony rozwój”. Zdecydowały o tym: znaczący udział terenów zieleni,

zajmujących ponad 30% powierzchni miasta, liczne rewitalizacje terenów poprzemysłowych, nowa rola zabytkowych fabryk oraz dziedzictwo filmowe (*Łódź...*, 2021).

W przyszłości największą atrakcją przyrodniczą miasta stanie się Orientarium w łódzkim ZOO dla przeszło 50 gatunków zwierząt zajmujące 7,5 ha powierzchni. Jest to inwestycja rzędu 270 mln zł, finansowana w pełni z funduszy miasta. Szacuje się, że Orientarium odwiedzać będzie co roku ok. 2 mln turystów. W głównym zbiorniku wodnym pojawiają się m.in. rekiny i płaszczki, a oprócz fauny oceanicznej – także rafa koralowa. Otwarcie, planowane jesienią 2021 r., przesunięto na 2022 r. (Muratorplus, 2021).

Dzięki licznym przeobrażeniom, polegającym zarówno na rewitalizacji dawnych terenów przemysłowych, jak i na powstaniu nowych inwestycji, Łódź przestaje być postrzegana jako szare i nieciekawe miasto. Doceniają to gremia międzynarodowe, mieszkańcy oraz turyści.

5. PODSUMOWANIE

Współczesne problemy demograficzne Łodzi to spadek liczby ludności i starzenie się mieszkańców. Następuje najszybsza wśród dużych miast depopulacja, plasująca Łódź na czele kurczących się polskich miast. Decydują o tym ujemny od przeszło 30 lat przyrost naturalny i – w mniejszym stopniu – ujemne saldo migracji. Bardzo wysoki poziom zgonów wynika m.in. ze słabej kondycji zdrowotnej łodzian, co wpływa na krótszą przeciętną długość życia zarówno wśród kobiet, jak i wśród mężczyzn. Z kolei niski poziom urodzeń odzwierciedla niekorzystną strukturę wieku.

Słabą stroną Łodzi jest również system komunikacji kolejowej (obecnie) i lotniczej (także w przyszłości), nieadekwatny do rangi i położenia miasta w centrum kraju. Mało wydolna wobec dużej liczby samochodów jest komunikacja miejska. Tworzące się często korki uliczne są największe w Polsce.

Problemem staje się też rosnące zadłużenie miasta wynikające z dużych inwestycji dokonywanych przez władze samorządowe. Liczne inwestycje są pokrywane z funduszy UE jedynie w 30–70%, reszta niezbędnych kwot pozyskiwana jest z kredytów bankowych (Jakóbczyk-Gryszkiewicz, 2015a).

Począwszy od 2020 r., trudności rodzi także pandemia, której konsekwencją jest spowolnienie gospodarcze i zmniejszony popyt na liczne w Łodzi nowoczesne lokale biurowe.

Wskazanim słabym stronom można przeciwstawić metamorfozę, jaką w ostatnim 30-leciu przeszła Łódź – od miasta upadającego do nowoczesnego

i atrakcyjnego dla inwestorów, mieszkańców i turystów. Rozpoczęty w 1997 r. etap, w którym utworzono ŁSSE, Polska weszła do UE i realizowane są liczne inwestycje, można nazwać nowym otwarciem ziemi obiecanej. Trzeba tu jednak wyraźnie podkreślić, że to sformułowanie nie oznacza tego samego, co w XIX w. Wówczas o losach Łodzi zadecydował żywiołowy rozwój przemysłu włókienniczego, który był możliwy dzięki decyzjom rządowym w dobie rewolucji technicznej. Zrealizowany zaś został przez przedsiębiorczych fabrykantów korzystających z kredytów ofiarowanych przez skarb państwa i banki. Otwarcie granic celnych z Rosją stworzyło nieograniczone rynki zbytu dla wyrobów włókienniczych, natomiast budowa linii kolejowej zagwarantowała niezbędne połączenia komunikacyjne. Potrzeba dużej liczby rąk do pracy w łódzkich fabrykach spowodowała masową imigrację uwłaszczonych chłopów do łódzkich fabryk (Koter, 1979, 2009). Należy podkreślić, że wzrost liczby ludności był tylko jednym z procesów charakteryzujących omawiany okres.

W XXI w. nastąpiła gruntowna przemiana modelu rozwoju gospodarczego Łodzi po prawie dwuwiekowej dominacji przemysłu włókienniczego, zakończonej jego upadkiem. Do mocnych stron miasta, dzięki którym taka przemiana była możliwa, należy zaliczyć: utworzenie najlepiej ocenianej w Polsce specjalnej strefy ekonomicznej, przyciągającej zagranicznych inwestorów; rosnącą rangę komunikacyjną; bliskość stolicy; duże zasoby wykwalifikowanej kadry pracowniczej, kształconej przez liczne łódzkie uczelnie. Ponadto nie miały wpływu niższe koszty utrzymania, tańsze lokale i grunty w porównaniu z Warszawą i innymi dużymi miastami Polski oraz wyraźnie rosnąca atrakcyjność turystyczna. Po 2004 r. nastąpił najintensywniejszy w dziejach Łodzi rozwój usług związanych z funkcją akademicką, obsługą biznesu, logistyką i finansami, a także z dostępem do funduszy UE. Te wszystkie atuty nie powodują wzrostu liczby ludności, ale pozwalają na zatrzymanie wykształconej kadry i niewielki napływ fachowców. Współcześnie nie liczba rąk do pracy, a jakość (czyli umiejętności i kompetencje pracowników) decyduje o rozwoju gospodarczym. Charakterystyczny dla miast krajów rozwiniętych ubytek ludności jest wyraźną różnicą w porównaniu z XIX-wieczną Łodzią, ale zdaniem autorki nie dyskredytuje jej jako nowej ziemi obiecanej.

BIBLIOGRAFIA

- Bionanopark (2021). Pobrane z: <http://bionanopark.pl/> (4.07.2021).
 Dzieciuchowicz, J. (2009a). Ludność Łodzi od 1918 r. do lat 90. XX wieku. W: S. Liszewski (red.), *Łódź. Monografia miasta* (s. 265–296). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

- Dzieciuchowicz, J. (2009b). Przemiany ludnościowe Łodzi na przełomie XX i XXI wieku. W: S. Liszewski (red.), *Łódź. Monografia miasta* (s. 381–400). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Dzieciuchowicz, J. (2014). *Ludność Łodzi – rozwój i przemiany strukturalne*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz, J. (2010). Zmiany w rozmieszczeniu ludności i wybranych struktur demograficznych w Łodzi w latach 1988–2005. W: I. Jażdżewska (red.), *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*. T. 22: *Duże i średnie miasta Polski w okresie transformacji* (s. 211–228). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz, J. (2014). Nowe Centrum Łodzi – od idei do realizacji. W: A. Wolaniuk (red.), *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*. T. 27: *Centra i peryferie w okresie transformacji ustrojowej* (s. 165–176). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz, J. (2015a). Fundusze Unii Europejskiej jako czynnik rozwoju miasta. W: A. Wolaniuk (red.), *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*. T. 28: *Współczesne czynniki i bariery rozwoju miast* (s. 119–127). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz, J. (2015b). Łódź miasto malejące. Porównanie z największymi miastami Polski. W: M. Soja, A. Zborowski (red.), *Miasto w badaniach geografów* (s. 91–104). Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz, J. (2019). Powstanie i podziały województwa łódzkiego. *Acta Geographica Lodziensia*, 109, 49–57. <https://doi.org/10.26485/AGL/2019/109/3>
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz, J. (2021). Rola specjalnej strefy ekonomicznej w odrodzeniu i unowocześnieniu gospodarki Łodzi. W: E. Szafranek (red.), *W poszukiwaniu optymalnego modelu miasta* (s. 415–423). Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Jewtuchowicz, A., Suliborski, A. (2009a). Gospodarka Łodzi na przełomie XX i XXI wieku. W: S. Liszewski (red.), *Łódź. Monografia miasta* (s. 400–410). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Jewtuchowicz, A., Suliborski, A. (2009b). Struktura gospodarcza Łodzi w latach 1918–1989. W: S. Liszewski (red.), *Łódź. Monografia miasta* (s. 297–322). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Koter, M. (1979). Struktura morfogenetyczna wielkiego miasta na przykładzie Łodzi. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria 2: Nauki Matematyczno-Przyrodnicze. Acta Unniuersitatis Lodziensis. Folia Geographica*, 21, 25–52.
- Koter, M. (2009). Tkanka miejska Łodzi w latach 1918–1989. W: S. Liszewski (red.), *Łódź. Monografia miasta* (s. 218–264). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Liszewski, S. (2015). Dylematy wielkiego miasta w okresie post-socjalistycznym – przykład Łodzi. *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, 28, 9–23.
- Liszewski, S. (red.) (2009). *Łódź. Monografia miasta*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Liszewski, S., Yong, C. (1997). *A comparative study of Łódź and Manchester: Geographies of European cities in transformation*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Łódzka Specjalna Strefa Ekonomiczna (2021). Pobrane z: <http://sse.lodz.pl> (4.07.2021).
- Łódź znalazła się na liście 25 wyróżnionych miejsc „BEST OF THE WORLD 2022 National Geographic” (2021). Pobrane z: <https://www.national-geographic.pl/artukul/lodz-znalazla-sie-na-liste-25-wyrozniionych-destynacji-best-of-the-world-2022-national-geographic> (18.11.2021).
- Marcińczak, Sz., Jakóbczyk-Gryszkiewicz, J. (2006). Lokalizacja wewnątrzmięskich bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Łodzi. *Przegląd Geograficzny*, 78 (4), 515–536.
- Monopolis (2021). Pobrane z: <http://monopolis.pl> (4.07.2021).
- Muratorplus (2021). Pobrane z: <http://muratorplus.pl> (4.07.2021).
- Ogrodowczyk, A., Marcińczak, Sz. (2014). Łódź – od polskiego Manchesteru do polskiego Detroit? W: T. Strykiewicz (red.), *Kurczenie się miast w Europie Środkowo-Wschodniej* (s. 79–88). Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Sobczyński, M. (2000). Historia powstania i przemiany administracyjne województwa łódzkiego. W: M. Sobczyński, W. Michalski (red.), *Województwo łódzkie na tle przemian administracyjnych Polski. W osiemdziesiąt rocznicę utworzenia województwa* (s. 7–21). Łódź: Polskie Towarzystwo Geograficzne, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Biuro Rozwoju Regionalnego w Łodzi.
- Statystyka Łodzi* (2018). Łódź: Urząd Statystyczny.
- Strykiewicz, T. (red.) (2014). *Kurczenie się miast w Europie Środkowo-Wschodniej*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Suliborski, A., Wójcik, M., Kulawiak, A. (2011). Przemiany funkcjonalne Łodzi na przełomie wieków – uwarunkowania systemowe. W: S. Kaczmarek (red.), *Miasto. Księga jubileuszowa w 70. rocznicę urodzin prof. Stanisława Liszewskiego* (s. 227–243). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Urząd Miasta Łodzi (2021). Pobrane z: <https://uml.lodz.pl/> (4.07.2021).
- Wolaniuk, A. (2012). Centra miast. W: S. Liszewski (red.), *Geografia urbanistyczna* (s. 303–341). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Artykuł wpłynął:
19 listopada 2021
Zaakceptowano do druku:
30 grudnia 2021

Mohammadhossein Dehghan Pour Farashah

 <https://orcid.org/0000-0001-7947-4230>

University of Lodz

Faculty of Geographical Sciences

mohammadhossein.dehghan.pour.farashah@edu.uni.lodz.pl

Ehsan Aslani

 <https://orcid.org/0000-0001-9179-312X>

Islamic Azad University

Tehran Science and Research Branch

Department of Urban Development

ehsan_aslani88@yahoo.com

A TOURISM-ORIENTED CONSERVATION PLAN FOR A HISTORIC NEIGHBORHOOD BASED ON URBAN DESIGN QUALITIES: THE CASE OF YAZD IN IRAN

Abstract: After the inscription of the Historic City of Yazd on UNESCO's World Heritage List in 2017, the number of tourists visiting increased. The area is formed of several neighborhoods. This study aims to propose a conservation plan for the oldest, the Shah Abul-Ghasem Neighborhood, using the urban design qualities suggested by Golkar. The study based on a field survey in the neighborhood was carried out in such a way that items related to urban design qualities were photographed and categorized into environmental, functional and aesthetic-experimental components. Proposed measures and recommendations for the development of tourism in the area are presented based on the field survey results.

Keywords: conservation plan, urban design qualities, tourism development, neighborhood, historic city.

ZORIENTOWANY NA TURYSTYKĘ PLAN OCHRONY ZABYTKOWEJ CZĘŚCI MIASTA W OPARCIU O ELEMENTY ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO: PRZYPADEK MIASTA JAZD W IRANIE

Abstrakt: Po wpisaniu historycznej części miasta Jazd na listę światowego dziedzictwa UNESCO w 2017 r. liczba odwiedzających miasto turystów wzrosła. Omawiany w artykule obszar składa się z kilku dzielnic. Niniejsze badanie ma na celu przedstawienie propozycji planu ochrony najstarszej z nich, czyli dzielnicy Shah Abul-Ghasem, stworzonego na podstawie podziału elementów zagospodarowania przestrzennego zaproponowanego przez Golkara (2000). Analiza została przeprowadzona w oparciu o badania terenowe w rzeczonyj dzielnicy. Obiekty będące elementami zagospodarowania przestrzennego zostały sfotografowane, a następnie podzielone na kategorie jako środowiskowe, funkcjonalne oraz estetyczno-eksperymentalne. Na podstawie zebranych wyników zaproponowano rekomendacje dla rozwoju turystyki w badanym obszarze.

Słowa kluczowe: plan ochrony, elementy zagospodarowania przestrzennego, rozwój turystyki, dzielnica, historyczna część miasta.

1. INTRODUCTION

Iran (until 1935 known as Persia) is located in the Middle East region, distinguished by a large area (1,648,000 km²) and a wealth of natural and cultural heritage. Its history dates back to antiquity (3,000 years B.C.), and its impressive heritage is created by monuments from many eras (O'Gorman, McLellan, Baum, 2007). According to UNWTO, Iran is in the top ten countries in the world in terms of tourist attractiveness, although due to the geopolitical situation, this country has a small share in the global tourism market (Zolfaghari,

2007). Nowadays, the Iranian authorities, after an initial (1980s) negative approach to the development of tourism (Khaksari, Lee, Lee, 2014), see it as a sector that can provide employment for a increasing young population and can improve general living conditions. For this purpose, many tourism development plans and programs have been prepared (Foruzan, 2014; Sarkheyli, Rafieian, Taghvaae, 2016) and Iranian cities are undergoing changes related to the development of tourism and leisure functions (e.g. Hakimian, Afshar,

Kowalczyk-Anioł, 2019; Kowalczyk-Anioł, Afshar, 2018; Lak, Gheitasi, Timothy, 2020; Rezaei, 2017).

Yazd, along with Shiraz and Isfahan, is known as one of the three vertices of the golden triangle of tourism in Iran (Aslani, Shahriari, Zabihi, 2020). In addition, the Historic City of Yazd was the first Iranian city to be inscribed on the UNESCO World Heritage List (WHL) and as such can be considered a future international tourism destination, especially for cultural tourism.

After its inscription on the WHL, it became the center of inevitable attention and curiosity about the site and its outstanding value. Consequently, certain activities that are proposed for the site, and the number of tourists who will visit it, will increase. In most cases, such a site will suffer from the lack of required resources to manage tourism and take advantage of the long-term preservation of its unique value (UNESCO, 2008). Thus, the destination needs to be equipped with appropriate or updated tourism management plans which take into account the changes brought about by UNESCO recognition (Cravidão et al., 2018).

Some studies have already addressed tourism in the Historic City of Yazd following its inscription on the WHL. Dehghan Pour Farashah, Aslani and Khamzade (2018) presented a strategic plan for cultural tourism development in the Fahadan Neighborhood in Yazd. Nasrolahi, Roux, Ghasvarian Jahromi and Khalili (2019) examined the points of view of a local community living in the buffer zone of the Historic City after its designation while Rastegar, Zarezadeh and Gretzel (2021) investigated social justice issues arising.

The purpose of this research note is to 1) use the so-called urban design qualities suggested by Golkar (2000) for an analysis of the area, 2) present proposed measures for the area, and 3) indicate suggested recommendations to stimulate tourism development. The researchers carried out this study as a post-inscription evaluation to provide a 'road map' for the future. Although some plans have been prepared for the conservation of the historic fabric by responsible organizations in recent years, all of them looked at this area holistically. Therefore, most of them have not been implemented. It seems that planning on a neighborhood scale could be considered a flagship development applicable in short term.

2. LITERATURE REVIEW

2.1. CONSERVATION PLAN

Urban conservation deals with parts of the built environment that are of architectural or historic importance including buildings (individually or in groups), localities (streets, blocks, environments or precincts), spe-

cial gardens or landscapes, and other features (MMBW, 1981). Urban conservation in historical cities tries to meet the requirements of the era of their development. Accordingly, urban renewal policies are applied to preserve the urban fabric and the city's inherited structure, as well as the flow of modern urban necessities in harmony with the architectural types of buildings and surroundings (Hmood, 2019). This objective could be achieved through a process of understanding, documenting and managing change to historic buildings and sites known as a conservation plan (Abid, 2016).

2.2. URBAN DESIGN QUALITIES

Urban design qualities are formed in the context of urban space and reciprocally affect the formation of urban space. Urban design qualities could be defined as "characteristics or attributes of the nature of a place" (Seddighi, 2019, p. 147). Golkar (2000) suggested three main components for analyzing urban design qualities (Figure 1).

Figure 1. Urban design qualities
Source: authors based on Golkar (2000)

According to Golkar (2000), each component contains the following indicators:

1. Environmental component: microclimate quality of urban spaces (climatic comfort) including sunshine, shading, wind, humidity etc.; quality of sounds, smell and aroma from the environment; quality of sustainable urban design; efficiency of natural resources consumption (energy, land etc.); equilibrium of ecosystems; reduction of pollution (air, land, and water).
2. Functional component: quality of behavioral settings (compatibility of activity, time and space); quality of

adaptation of urban form to land-uses, pedestrian and vehicular network, information network, etc.; quality of environmental safety for activities; quality of environmental security for activities.

3. Aesthetic-experimental component: quality of physical-spatial environment (objective environment) including spatial ossification, physical organization, permutation, mass-space, Nolli map, materials etc.; quality of perceptual-sensorial environment (perceptual environment) including quality of the objective landscape, structural analysis of urban facades etc.; quality of perceptual-mental environment (cognitive environment) including quality of the mental landscape (spatial and temporal), evaluative mental landscape, attached meanings, vitality etc.

2.3. TOURISM DEVELOPMENT

According to McCutcheon (2010, p. 171), the term "development" is synonymous with "growth expansion, enlargement, elaboration, evolution, advancement, maturation, progress, filling out, flowering, blossoming, enrichment, broadening, fleshing out, amplification." In the field of tourism, development means that a place advances its facilities and infrastructure for attracting tourists, catering to their needs (Lominé, Edmunds, 2007). Tourism development is a long-term process and requires planning, building and managing attractions, transportation, services and facilities that serve tourists (Khan, 2005).

2.4. NEIGHBORHOOD

Engstrom, Ofiesh, Rain, Jewell and Weeks (2013, p. 37) defined a neighborhood as "a geographic unit of limited size, with relative homogeneity in housing and population, as well as some level of social interaction and symbolic significance to residents."

Old Iranian cities are made up of a large number of neighborhoods and each one has a special identity in terms of anthropology. These neighborhoods which are micro-urban areas usually grew organically and gradually. Often, they do not have a specific form and geometry and the boundaries between them are not exactly definable (Shamseh Consultant Engineers, 2006). Each neighborhood has a central zone that provides for people's daily needs within walking distance. In these centers, there is usually a bazaar, public bath, ab anbar¹, mosque, lard², hussainia³ and small workshops. Commercial activities are often found either alongside connecting pathways or at intersections, therefore, in many cases, this zone is not located in the physical and geometrical center of the neighborhood, and accessibility is not the same (Afshari Sistani, 1999).

3. CASE STUDY

3.1. THE HISTORIC CITY OF YAZD AS A UNESCO WHL SITE

Yazd province (Figure 2, see p. 86) is one of 31 in Iran, located in the central region of the country between latitudes 29° 48' to 33° 30' N and longitudes 52° 45' to 56° 30' E. The province is bounded on the east by the Lut Desert and the north by the Great Salt Desert. The weather in the area is hot and dry in summer, and cold and dry in winter. Yazd, the capital of Yazd province, covers about 99.5 km² and its altitude is about 1200 meters above sea level (Naghshan Consultant Engineers, 2008). According to the latest report of the Statistical Centre of Iran (2016), its population is 656,474.

Archaeological excavations have found some evidence of prehistoric civilization in the Yazd region (Ja'fari, 1964) and the name of Yazd probably derives from the name of the Sassanid king Yazdegerd I. In the pre-Islamic era, the region was a Zoroastrianism settlement but after the Arab conquest of Persia, Islam gradually became the dominant religion (UNESCO, 2017b).

The Yazd region, in the first half of the last B.C. millennium, played a major role in the political fate of the Median tribal unions. During the Achaemenid period, until several centuries before the invasion of Alexander the Great, Yazd was a civilized region with a special strategic and communicative position (Kateb Yazdi, 1979). After the 10th century A.D. (4th century A.H.⁴), Yazd became an important trading center due to its vicinity to major trade routes (Silk Road and Spice Route) (UNESCO, 2017b). Marco Polo the famous Venetian merchant who visited Yazd in 1272 describes the city in his book "The travels of Marco Polo" in the following way:

...It is a good and noble city, and has a great amount of trade. They weave there quantities of a certain silk tissue known as Yasdi, which merchants carry into many quarters to dispose of... When you leave this city to travel further, you ride for seven days over great plains, finding harbour to receive you at three places only. There are many fine woods producing dates upon the way, such as one can easily ride through; and in them there is great sport to be had in hunting and hawking, there being partridges and quails and abundance of other game, so that the merchants who pass that way have plenty of diversion. There are also wild asses, handsome creatures... (Polo, 1993, p. 88).

During historic periods, the location of the city has changed. The current location of Yazd city centre which is known as the Historic City of Yazd city was established after the 10th century A.D. (UNESCO, 2017b). According to experts and historical sources, the Fahadan Neighborhood is the oldest district of the Historic City of Yazd (Kateb Yazdi, 1979).

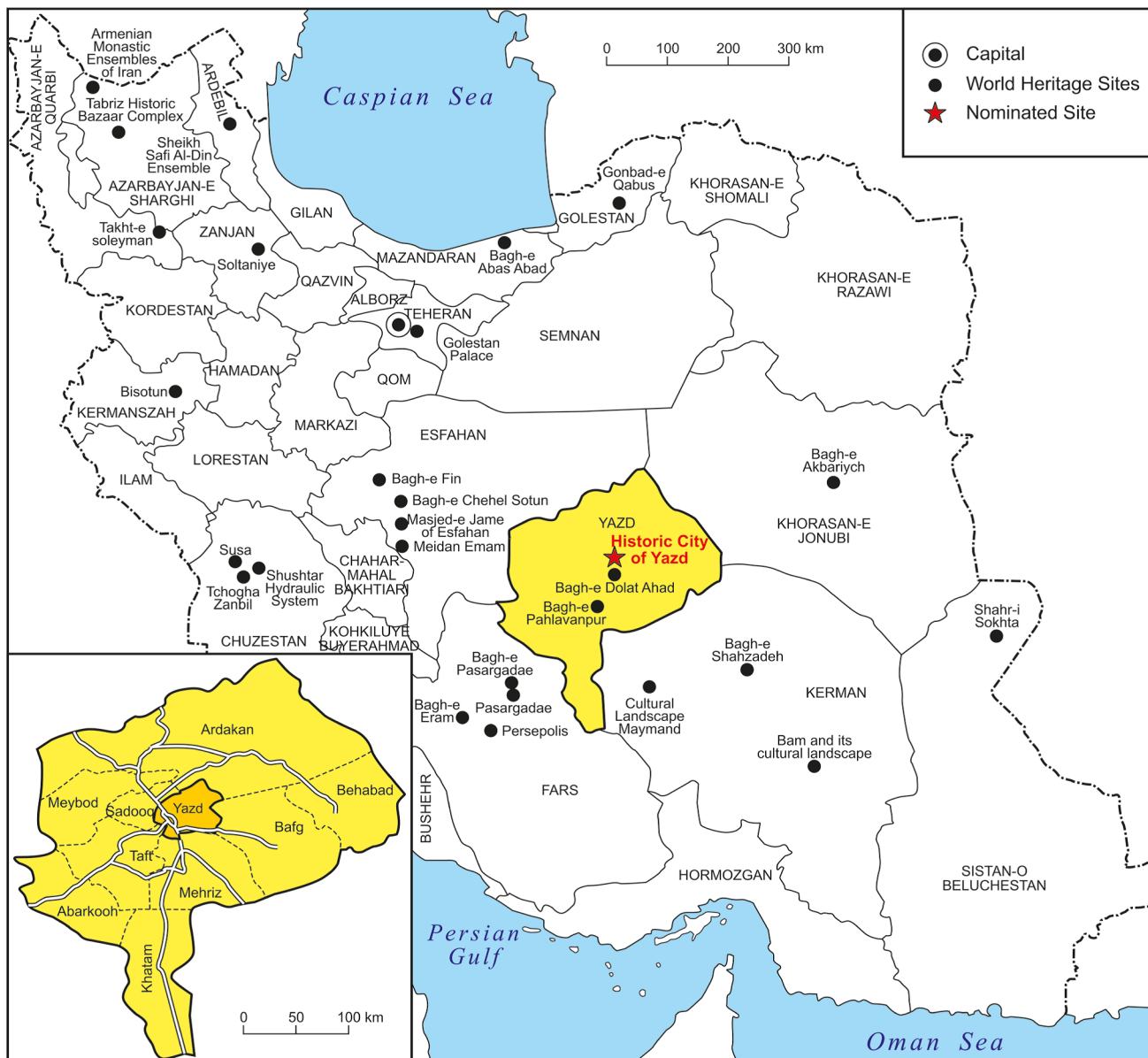

Figure 2. Location of Yazd province
Source: UNESCO (2017b)

In July 2017, the Historic City of Yazd (Figure 3), with an area of 195 hectares, was inscribed as Iran's first city on the World Heritage List at the 41st session of the UNESCO World Heritage Committee in Kraków, Poland. The Historic City of Yazd qualified for criteria nos 3 and 5 of the six main criteria for inscribing a site on the WHL. Descriptions of the criteria are as follows:

Criterion (III): ...Yazd is associated with the continuity of traditions that cover social organization. These include Waqf (endowment) benefiting public buildings... as well as developed intangible and multi-cultural, commercial and handicrafts traditions... It reflects diverse cultures related to various religions in the city including Islam, Judaism and Zoroastrianism, which are still living peacefully together as can be seen in their traditional crafts and festivities.

Criterion (V): Yazd is an outstanding example of a traditional human settlement which is representative of the interaction between man and nature in a desert environment that results from the optimal use and clever management of the limited resources that are available in such an arid setting (UNESCO, 2017a).

This area is a set of neighborhoods with unique characteristics which attract many domestic and foreign tourists each year. Shah Abul-Ghasem (Figure 4) is one of these neighborhoods and its name is derived from Shahab al-Din Qasim Taraz who built a mosque and a school in the eighth century A.H. (Afshari Sistani, 1975). Due to the existence of specific historic buildings, including the Tashakori Mosque (the architectural style is important), the Jenog Abanbar (the oldest Abanbar which has an inscription dating back to 878 A.H.), and

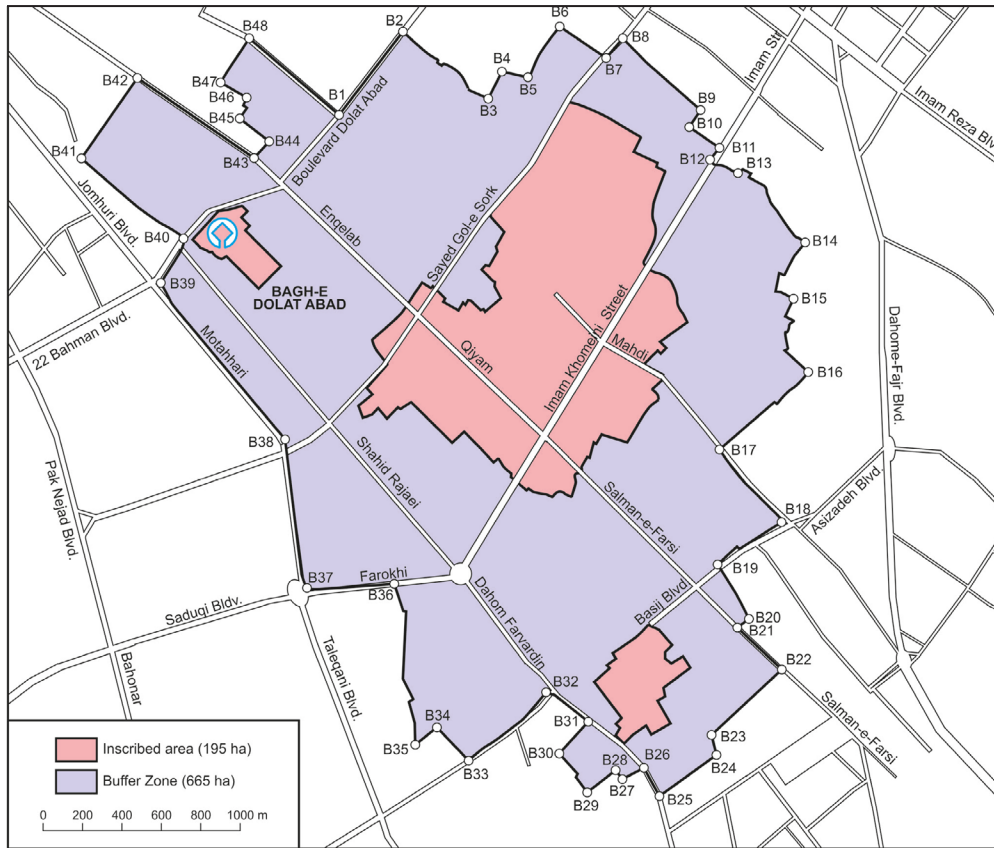

Figure 3. Area of the Historic City of Yazd
Source: UNESCO (2017b)

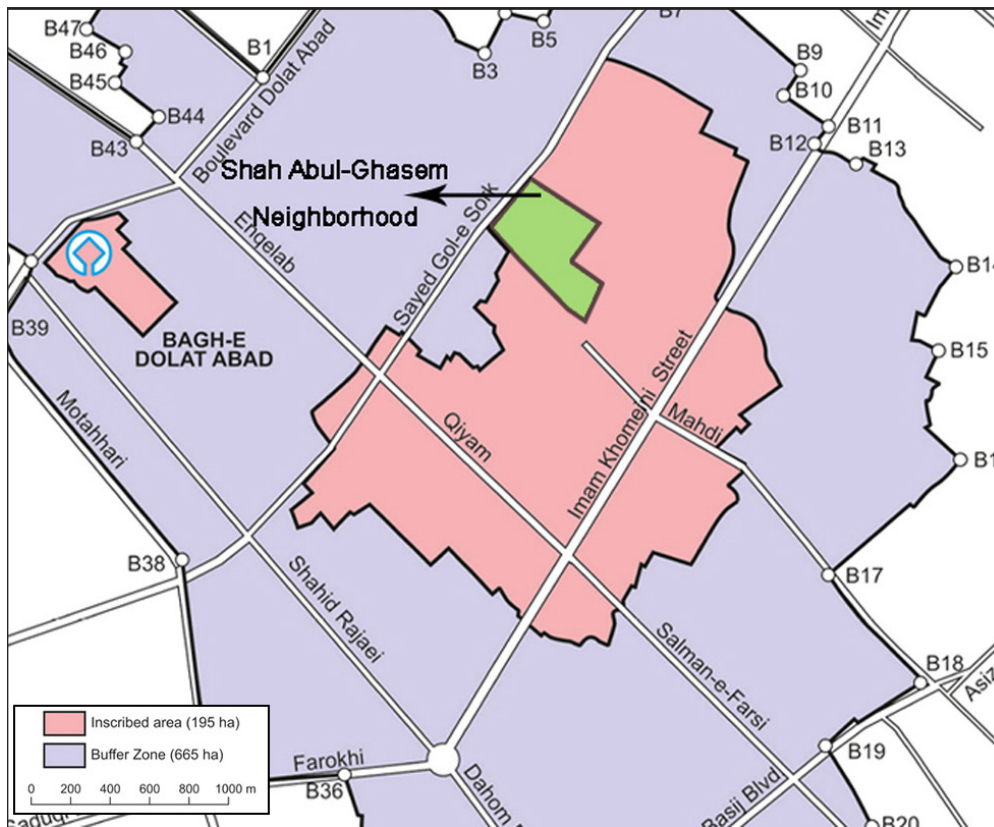

Figure 4. Location of the Shah Abul-Ghasem Neighborhood in the Historic City of Yazd
Source: own research

the Kamaliyeh School (one of the buildings constructed in the Ilkhanate era), this neighborhood has heritage importance (Khademzade, 2009). On the other hand, the Zarch Qanat route (which has been on the UNESCO World Heritage List since 2016), passes through the Shah Abul-Ghasem Neighborhood and has potential in this neighborhood for attracting tourists (UNESCO, 2017b).

were provided in the form of a neighborhood conservation plan including proposed uses, pathways, etc. marked on a map; intervention types; and 3D scenes of historic buildings and pathways after restoration. Besides the conservation plan for the immediate neighborhood area, related recommendations were presented as well.

4. RESEARCH METHODOLOGY

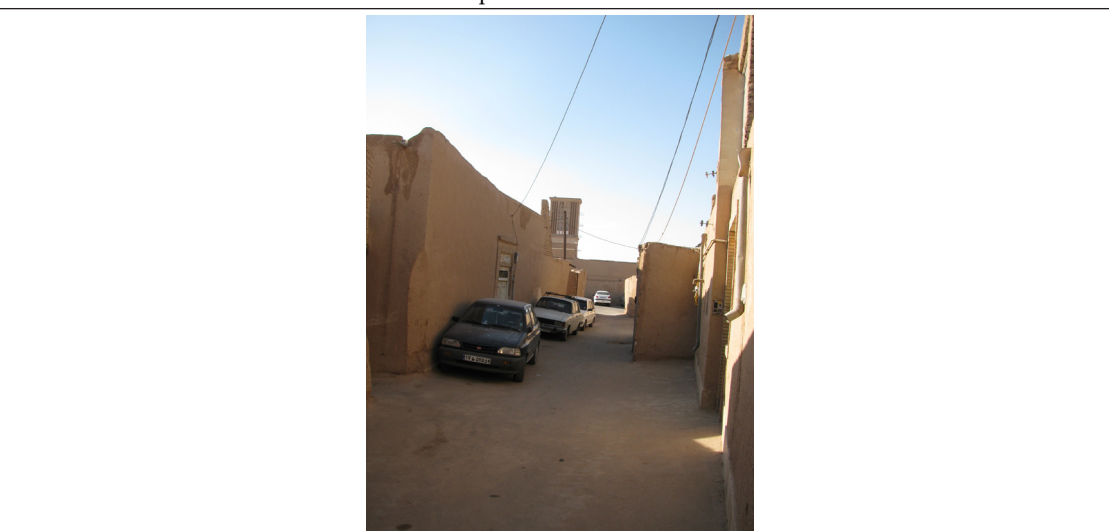
The research follows a qualitative approach in which data were collected using a field survey in the neighborhood through observation. Accordingly, the researchers photographed items related to urban design qualities and categorized them into components: environmental, functional and aesthetic-experimental. In addition, a land-use plan of the neighborhood was prepared by the researchers. Then, proposed measures

5. FINDINGS

5.1. ANALYSIS OF THE URBAN DESIGN QUALITIES OF A PART OF YAZD (SHAH ABUL-GHASEM NEIGHBORHOOD)

As mentioned earlier, in order to present a conservation plan for this area with a tourism development approach, an analysis was initially conducted based on the above components (Table 1).

Table 1. Analysis based on urban design qualities

Urban design quality	Item
Environmental component	1. Accumulation of rubbish and construction waste
	
	2. Noise and air pollution due to vehicular traffic
	

Urban design quality	Item
	<p data-bbox="422 282 1345 315">3. Decreased climatic comfort and loss of microclimates due to widening of some pathways</p>
Functional component	<p data-bbox="719 703 1050 736">1. Abandoned textile workshops</p>
	
	<p data-bbox="667 1124 1102 1158">2. Numerous abandoned commercial units</p>
	
	<p data-bbox="416 1534 1353 1568">3. Rehabilitated and adaptively reused historic buildings as boutique hotels and an ecolodge</p>
	

Table 1 (cont.)

Urban design quality	Item
	<p data-bbox="539 331 1225 365">4. Disruption of access following the construction of irregular streets</p>
	<p data-bbox="738 757 1026 790">5. Lack of organized parking</p>
	<p data-bbox="627 1176 1137 1209">6. Numerous vacant land lots and residential units</p>
	<p data-bbox="675 1603 1090 1637">7. Interference to pedestrian flows by cars</p>

Urban design quality	Item
	<p data-bbox="715 280 1050 309">8. Lack of proper street furniture</p>
	<p data-bbox="687 636 1077 665">9. The obvious presence of 'foreigners'</p>
	<p data-bbox="572 992 1192 1021">10. New constructions contrary to World Heritage guidelines</p>
	<p data-bbox="651 1494 1114 1523">11. Heritage buildings with tourism potential</p>

Table 1 (cont.)

Urban design quality	Item
	<p data-bbox="671 324 1094 356">12. Low quality of restorations in the past</p> <div data-bbox="534 365 1230 808"> </div> <p data-bbox="517 819 1251 851">13. Vulnerability of urban fabric to natural factors such as rain and snow</p> <div data-bbox="464 860 1302 1229"> </div>
<p data-bbox="153 1238 300 1328">Experimental-aesthetic component</p>	<p data-bbox="411 1238 1358 1270">1. A part of the old city fortification as an element in strengthening the urban landscape fabric</p> <div data-bbox="608 1279 1160 1632"> </div> <p data-bbox="724 1644 1038 1675">2. Lack of rich visual corridors</p> <div data-bbox="325 1684 1442 2049"> </div>

Urban design quality	Item
	<p data-bbox="539 286 1232 315">3. Erosion and deterioration of surfaces and facades facing pathways</p>
	<p data-bbox="660 696 1114 725">4. Lack of physical integrity of urban facades</p>
	<p data-bbox="501 1099 1273 1128">5. Lack of enclosure of public spaces on a human-scale following destruction</p>
	<p data-bbox="619 1525 1152 1554">6. Poorly-lit main roads, pathways and urban spaces</p>

Table 1 (cont.)

Urban design quality	Item
	7. Disturbance of urban facades
	
	8. Indigenous architectural patterns and materials within the historic fabric
	

Source: own research.

According to Table 1, the functional component has 13 issues, the experimental-aesthetic – 8, and the environmental – 3. Thus, it can be inferred that most issues in this area concern people’s behavior; land-use adaption; pedestrian-vehicle interaction; and safety and security for activities. On the other hand, despite the physical-spatial richness of the environment, sensorial and mental perception is low. Furthermore, climatic discomfort and various kinds of pollution are visible in the urban spaces caused by a lack of management and planning as well as actions inconsistent with the area’s historic background that have happened within the urban space in recent decades.

6. PROPOSED MEASURES AND RECOMMENDATIONS

6.1. PROPOSED MEASURES WITHIN THE AREA

Based on the analysis, proposed measures including a conservation plan and intervention types within the Shah Abul-Ghasem Neighborhood and its immediate

area are introduced in this section. The conservation plan for the neighborhood is presented in Figure 5.

The proposed intervention types within the area are provided in Table 2 (the numbers in Table 2 refer to Figure 5).

Renovation was proposed in cases where the existing structures needed to be upgraded to improve their performance by either altering the scope of the structure, providing additional facilities or improving existing ones (Anwar, Ahmed, 2017). Rehabilitation was proposed to make possible compatible uses for properties through repair, alterations and additions while preserving those portions or features which convey historical, cultural or architectural value. Reconstruction was proposed to depict accurately the form, features and character of non-surviving properties using this method to replicate their appearance at a specific period of time and in their historic location (Weeks, Grimmer, 1995).

3D scenes, illustrated in Figures 6 and 7 (see p. 96), of proposed designs for historic buildings and pathways after restoration.

The conservation plan for the immediate neighborhood is presented in Figure 8 (see p. 97).

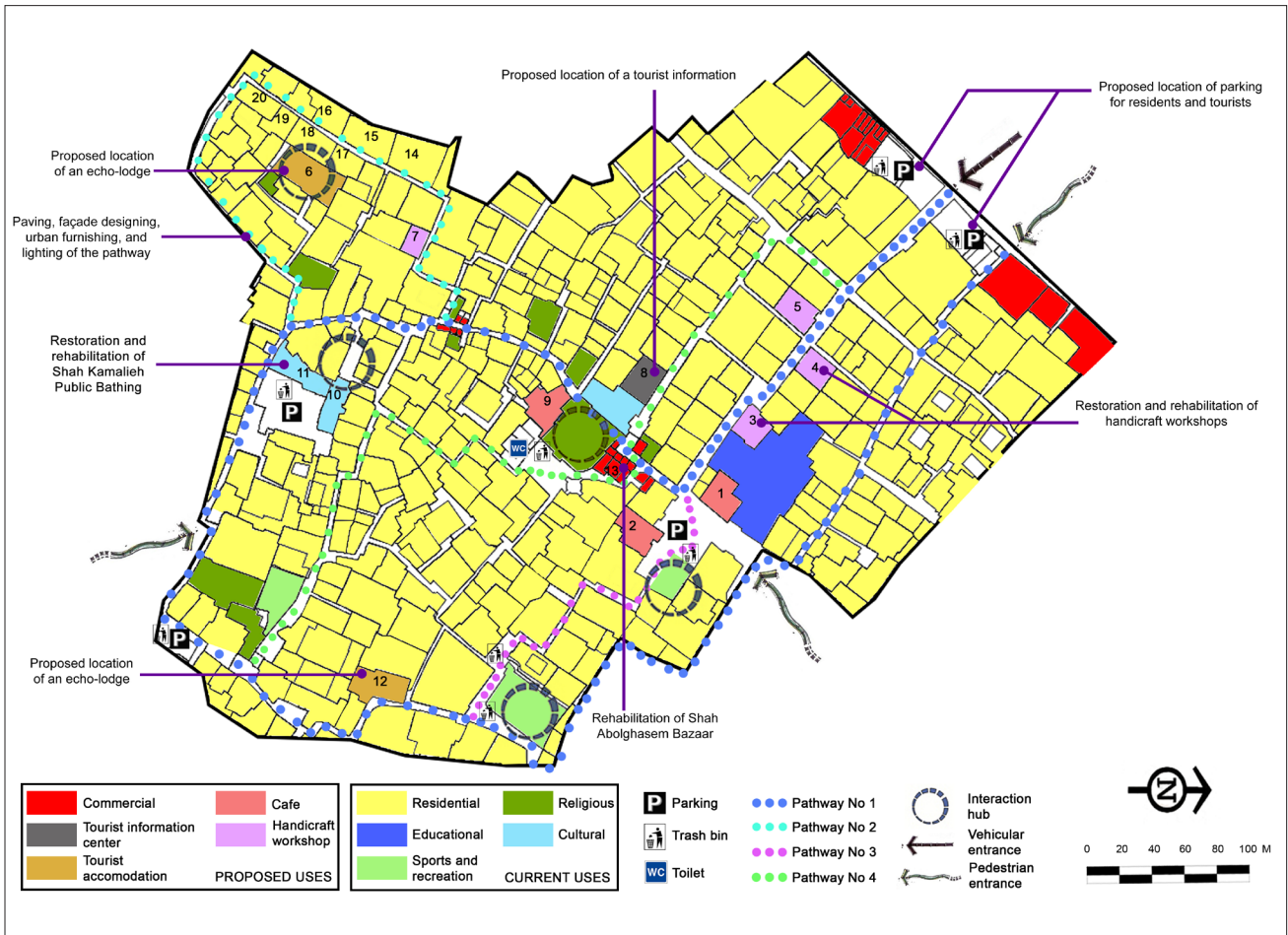

Figure 5. The conservation plan for the Shah Abul-Ghasem Neighborhood
Source: own research

Table 2. The proposed intervention types

No	Name	Intervention type	Type of ownership
1	Samei House	rehabilitation	private
2	Samei House	rehabilitation	private
3	Mirzai House and Workshop	renovation	private
4	Textile Workshop	rehabilitation	private
5	Textile Workshop	renovation	private
6	Shekari House	renovation	private
7	Textile Workshop	renovation	private
8	Ehramian House	renovation	private
9	Ehramian House	rehabilitation	private
10	Shah Kamalieh School	rehabilitation	public
11	Shah Kamalieh Public Bathing	renovation	public
12	Hazirei House	renovation	private
13	Shah Abul-Ghasem Bazaar	rehabilitation	public-private
14	Private house	renovation	private
15	Rezaei House	renovation	private
16	Vacant land	reconstruction	private
17	Kazemi House	reconstruction	private
18	Vacant land	reconstruction	private
19	Riahi House	renovation	private
20	Vacant land	reconstruction	private

Source: own research.

Figure 6. 3D scenes of historic buildings after restoration
Source: own research

Here are shown the surroundings of the studied area and the proposed tourism footpath, as well as vehicular and pedestrian entrances to the core zone of the WHS.

6.2. RECOMMENDATIONS FOR THE TOURISM DEVELOPMENT OF THE AREA

In terms of tourism potential in the studied area, including one of the main neighborhoods of the Historic City of Yazd, the following recommendations could be suggested covering the issues analysed that are not addressed by the proposed measures. They should be taken into consideration by the Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization of Yazd province (CHHTO) and Yazd Municipality for tourism promotion at the local level.

- preventing cars from entering the neighborhood center – non-residents are required to park their vehicles in a specified parking space;
- promoting ‘walkability’ and creating vehicle restrictions – using signs and maps to guide pedestrian flows, as well as erecting bollards on the entrance to pathways;

Figure 7. 3D scenes of pathways after restoration
Source: own research

- creating and developing green spaces in the neighborhood – designing parks and providing planted areas on vacant land;
- documenting the textile industry as the traditional occupation – producing documentary films and brochures in cooperation with local experts;
- designing street furniture according to its context – this should be in harmony with the climatic and historical setting in terms of color, form and material;
- monitoring restorations by residents – property owners are required to implement these with the least interference to the architectural style of buildings such as materials and layout;
- assess the pathology of buildings and prepare a preventive conservation plan – the Yazd World Heritage office is required to make periodic supervisions and present annual reports concerning the condition of the historical buildings;
- transferring of ‘foreigners’ out of the neighborhood – Yazd Municipality is required to consider alternative places for their accommodation out of the core zone;
- creating enclosures in urban spaces based on historical maps – owners are required to enclose their vacant land with adobe walls as soon as possible;
- designing pathways based on the location of land mark elements – old fortifications and monuments to promote ‘readability’.

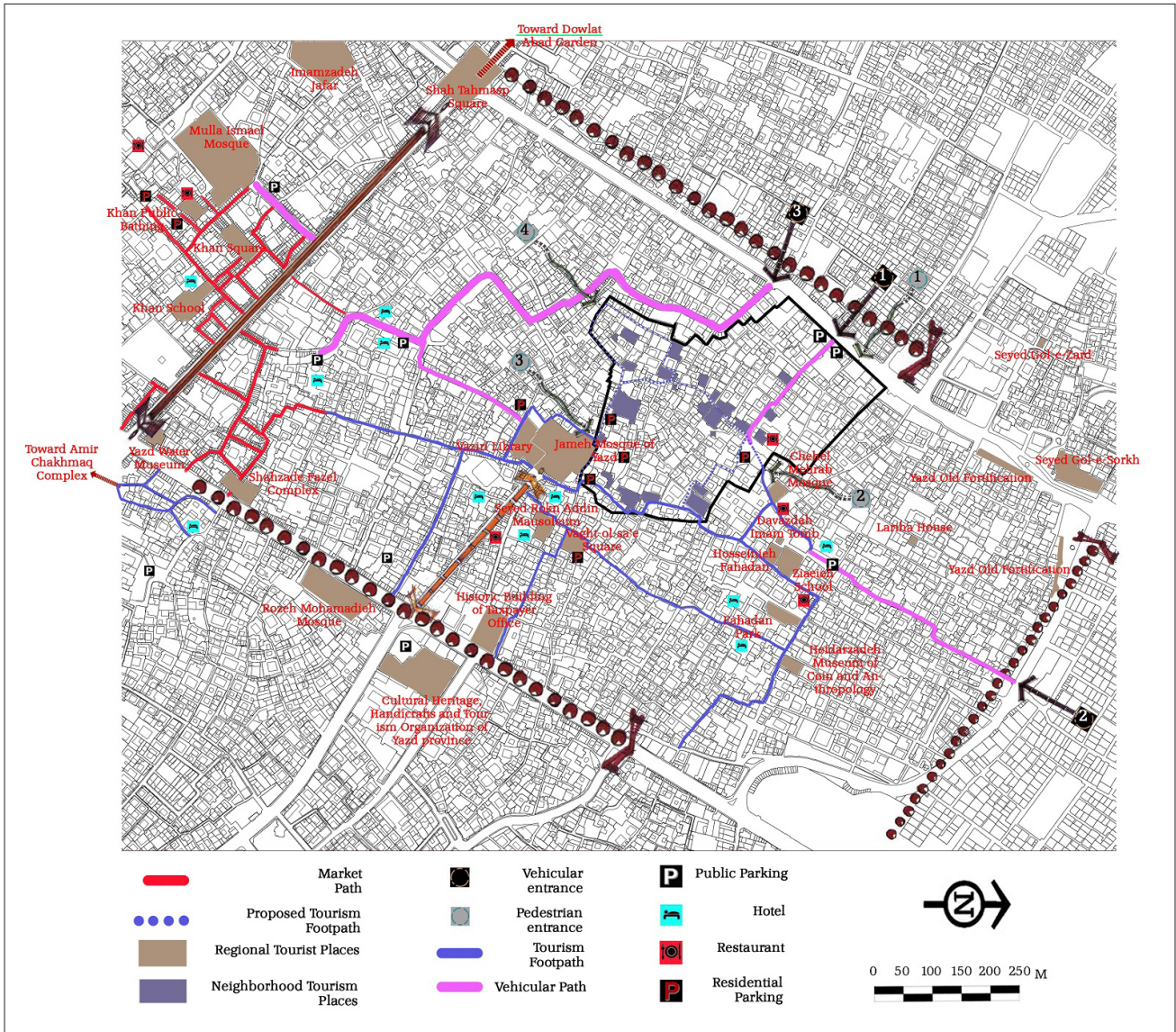

Figure 8. The conservation plan for the immediate area of the Shah Abul-Ghasem Neighborhood
Source: own research

7. SUMMARY

The purpose of this article is to present a conservation plan for the Shah Abul-Ghasem Neighborhood and its immediate area in the Historic City of Yazd. In this regard, field research was carried out based on the components suggested by Golkar (2000) to analyze the urban design qualities of the studied area. The findings revealed that the main issues are functional, experimental-aesthetic and environmental.

The article has made it possible to illustrate a variety of challenges (planning and design) that face the historical urban fabric (an organically developed neighborhood in the Iranian city of Yazd) in connection with its entry on the UNESCO WHL, as well as its expected tourism development. It refers only to a part of these challenges and a small area so in subsequent studies it would

be worth following the trajectory of tourismification throughout the entire Historic City. In particular, would it be different from Western models, as suggested by Scott and Jafari (2010), and to what extent will it be conducive to the sustainable development of the city?

ENDNOTES

¹ *Drinking water reservoir* – a container in which drinking water is stored and utilized (UNESCO, 2017b).

² *Resting caravan area* – a square-like space that was formerly a place for unloading goods such as coal, fruits, vegetables and firewood brought from the countryside for urban consumption (UNESCO, 2017b).

³ *Memorial place* – its main function is to hold religious ceremonies (UNESCO, 2017b).

⁴ *After Hijra* – the abbreviation for Islamic Hijri calendar dates.

REFERENCES

- Abid, S. (2016). *An examination of heritage protection and conservation practices in the pilgrimage city of Najaf*. Sheffield: University of Sheffield. Retrieved from: <https://etheses.whiterose.ac.uk/17278/1/Sadiq.Abid.pdf> (5.08.2018).
- Afshari Sistani, I. (1975). *Memorials of Yazd*. Tehran: The National Heritage Association.
- Afshari Sistani, I. (1999). *Recognition of Yazd province*. Tehran: Hirmand Publications.
- Anwar, N., Ahmed, F.N. (2017). *Structural cross-sections*. Cambridge, MA: Elsevier.
- Aslani, E., Shahriari, S.K., Zabihi, H. (2020). Prioritization of tourism attractions of Yazd city based on development feasibility analysis. *Gardeshgari-e-shahri*, 7 (2), 19–35. <https://doi.org/10.22059/jut.2020.285790.688>
- Cravidão, F., Nossa, P., Santos, N., Vidal, M., Crous, N., Aulet, S., Dallari, F. (2018). Tourism at world heritage sites opportunities and challenges. In: S.D. Ascaniis, M. Gravari-Barbas, L. Cantoni (eds), *Tourism management at UNESCO World Heritage Sites* (pp. 23–30). Lugano: Università della Svizzera italiana.
- Dehghan Pour Farashah, M.H., Aslani, E., Khademzade, M. (2018). Strategic planning of cultural tourism development in Historic City of Yazd (case study: Fahadan neighbourhood). *Almatourism: Journal of Tourism, Culture and Territorial Development*, 9 (18), 23–44. <https://doi.org/10.6092/issn.2036-5195/8285>
- Engstrom, R., Ofiesh, C., Rain, D., Jewell, H., Weeks, J. (2013). Defining neighborhood boundaries for urban health research in developing countries: A case study of Accra, Ghana. In: J.R. Weeks, A.G. Hill, J. Stoler (eds), *Spatial Inequalities: Health, Poverty, and Place in Accra, Ghana*. Vol. 9 (pp. 27–38). Dordrecht–Heidelberg–New York–London: Springer. <https://doi.org/10.1080/17445647.2013.765366>
- Foruzan, I. (2014). *The role of religious tourism in the development and growth of urban metropolis (In the case of Mashhad, Iran)*. Famagusta: Eastern Mediterranean University (EMU).
- Golkar, K. (2000). Components of urban design quality. *Journal of Soffeh*, 23 (11), 38–65.
- Hakimian, S., Afshar, A., Kowalczyk-Anioł, J. (2019). Returning life to the center of Tehran: The Oudlajan foodscape. *Turyzm/ Tourism*, 29 (2), 31–41. <https://doi.org/10.18778/0867-5856.29.2.04>
- Hmood, K.F. (2019). Introductory chapter: Heritage conservation – rehabilitation of architectural and urban heritage. In: K.F. Hmood (ed.), *Urban and architectural heritage conservation within sustainability* (pp. 1–12). London: IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.86670>
- Ja'fari, J.I.M. (1964). *The history of Yazd*. Tehran: Firm of Translations and Book Publishing.
- Kateb Yazdi, A.I.H. (1979). *The new history of the Yazd*. Tehran: Amir Kabir Publication.
- Khademzade, M.H. (2009). *Historical communities of Yazd*. Tehran: Sobhan Noor Publications.
- Khaksari, A., Lee, T.J., Lee, C.K. (2014). Religious perceptions and hegemony on tourism development: The case of the Islamic Republic of Iran. *International Journal of Tourism Research*, 16 (1), 97–103. <https://doi.org/10.1002/jtr.1917>
- Khan, M.A. (2005). *Principles of tourism development*. New Delhi: Anmol Publications.
- Kowalczyk-Anioł, J., Afshar, A. (2018). Tourism gentrification as a tool for the city development. The example of Mashhad in Iran. *Turystyka Kulturowa*, 2, 7–25.
- Lak, A., Gheitasi, M., Timothy, D.J. (2020). Urban regeneration through heritage tourism: Cultural policies and strategic management. *Journal of Tourism & Cultural Change*, 18 (4), 386–403. <https://doi.org/10.1080/14766825.2019.1668002>
- Lominé, L., Edmunds, J. (2007). *Key concepts in tourism*. New York: Palgrave Macmillan.
- McCutcheon, M. (2010). *Roget's super thesaurus*. Ohio: Writer's Digest.
- MMBW (1981). *Melbourne strategy implementation report*. Retrieved from: https://www.planning.vic.gov.au/_data/assets/pdf_file/0019/100819/Metropolitan-Strategy-Implementation-chapter15.pdf (5.08.2018).
- Naghshan Consultant Engineers (2008). *Feasibility study of inscription of old fabric of Yazd on the list of World Heritage*. Yazd: Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization of Yazd province.
- Nasrolahi, A., Roux, J.-M., Ghasvarian Jahromi, L., Khalili, M. (2019). Assessment of local people opinion after World Heritage Site designation, case study: Historic City of Yazd, Iran. *Heritage*, 2 (2), 1739–1747. <https://doi.org/10.3390/heritage2020106>
- O'Gorman, K., McLellan, L.R., Baum, T. (2007). Tourism in Iran: Central control and indigeneity. In: R. Butler, T. Hinch (eds), *Tourism and indigenous peoples* (pp. 269–282). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780080553962-31>
- Polo, M. (1993). *The travels of Marco Polo: The complete Yule-Cordier edition*. New York: Dover Publications.
- Rastegar, R., Zarezadeh, Z., Gretzel, U. (2021). World heritage and social justice: Insights from the inscription of Yazd, Iran. *Journal of Sustainable Tourism*, 29 (2–3), 521–540. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1782925>
- Rezaei, N. (2017). Resident perceptions toward tourism impacts in historic center of Yazd, Iran. *Tourism Geographies*, 19 (5), 734–755. <https://doi.org/10.1080/14616688.2017.1331261>
- Sarkheyli, E., Rafieian, M., Taghvaei, A.A. (2016). Qualitative sustainability assessment of the large-scale redevelopment plan in Samen district of Mashhad. *International Journal of Architecture and Urban Development*, 6 (2), 49–58.
- Scott, N., Jafari, J. (2010). *Tourism in the Muslim world*. Bingley: Emerald. [https://doi.org/10.1108/S2042-1443\(2010\)2](https://doi.org/10.1108/S2042-1443(2010)2)
- Seddighi, M.J. (2019). *An urban design method for rehabilitating historic cities in Iran: The case of Shiraz historic fabric*. Oxford: Oxford Brookes University.
- Shamseh Consultant Engineers (2006). *Registration of Historic City of Yazd in National Monuments List*. Yazd: Yazd World Heritage Office.
- Statistical Centre of Iran. (2016). *Selected results of the 2016 National Population and Housing Census*. Retrieved from: https://www.amar.org.ir/Portals/1/census/2016/Iran_Census_2016_Selected_Results.pdf (5.08.2018).
- UNESCO (2008). *World Heritage information kit*. Retrieved from: <https://whc.unesco.org/document/102072> (5.08.2018).
- UNESCO (2017a). *Historic City of Yazd*. Retrieved from: <http://whc.unesco.org/en/list/1544/documents/> (5.07.2017).
- UNESCO (2017b). *Historic City of Yazd*. Retrieved from: <https://whc.unesco.org/en/list/1544> (5.08.2018).
- Weeks, K.D., Grimmer, A.E. (1995). *The secretary of the interior's standards for the treatment of historic properties: With guidelines for preserving, rehabilitating, restoring & reconstructing historic buildings*. Vol. 2. Washington, D.C.: U.S. Department of the Interior.
- Zolfaghari, H. (2007). *Potentials and limitations in Iran for developing tourism sector*. Paper presented at the "GEOMED International Symposium on Geography", Antalya, Turkey.

Artykuł wpłynął:
5 października 2021
Zaakceptowano do druku:
19 listopada 2021

Justyna Mokras-Grabowska

 <https://orcid.org/0000-0003-0994-5484>

University of Lodz

Faculty of Geographical Sciences

Institute of Urban Geography, Tourism Studies and Geoinformation

justyna.grabowska@geo.uni.lodz.pl

CONTEMPORARY TRENDS IN URBAN ALLOTMENT GARDENING: THE EXAMPLE OF FAMILY PLOTS IN WARSAW¹

Abstract: The study aims to gain an insight into current trends in the use of four selected allotment gardens (*rodzinne ogrody działkowe* – RODs) in Warsaw (Poland): ROD ‘Pratulińska’, ROD ‘Obrońców Pokoju’, ROD ‘Kolejarz’ and ROD ‘Zelmoł’. The main method used in the research was a survey of plot holders (structured interviews, n = 210). The findings suggest that holders are mainly older, retired people, but the number of younger plot holders has been increasing in recent years. Most live on huge estates in close proximity to the allotment gardens. The main motivations for having a plot are relaxation, gardening as a hobby and connection with the natural environment. Food production itself was not mentioned as a prior motivation. The meaning of having a plot corresponds with motivations. Some plot holders emphasize having their own, private place (a kind of second home, refuge, respite from city life). Most of the respondents have positive opinions regarding opening allotment gardens to local communities, although they are not very eager to participate in integrational events and activities organized by the Polish Association of Allotment Gardens (PZD) or others. The findings are in line with global trends presented in research exploring allotment garden recreational space in Poland and abroad.

Keywords: family allotment gardens (ROD), Polish Association of Allotment Gardens (PZD), urban recreational space, urban allotment gardening, Warsaw.

WSPÓŁCZESNE TRENDY W MIEJSKIM OGRODNICTWIE DZIAŁKOWYM NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH RODZINNYCH OGRODÓW DZIAŁKOWYCH (ROD) W WARSZAWIE

Abstrakt: Artykuł ma na celu charakterystykę aktualnych tendencji w użytkowaniu czterech wybranych ogrodów działkowych w Warszawie: ROD „Pratulińska”, ROD „Obrońców Pokoju”, ROD „Kolejarz” i ROD „Zelmoł”. Podstawową metodą badawczą był sondaż ankietowy przeprowadzony wśród działkowiczów (wywiad strukturyzowany, n = 210). Rezultaty analizy pokazują, że są nimi głównie osoby starsze, w tym emeryci, jednakże w ostatnich latach liczba młodszych użytkowników działek stopniowo wzrasta. Większość działkowców mieszka na osiedlach zlokalizowanych w bezpośrednim sąsiedztwie ogrodów. Główne motywacje posiadania działki to: wypoczynek, hobby ogrodnicze oraz kontakt z przyrodą. Popularna do niedawna produkcja własnych produktów rolnych nie została wymieniona jako istotna motywacja. Rola, jaką odgrywa użytkowanie działki, koresponduje z motywacjami. Niektórzy działkowicze podkreślają, że oznacza to posiadanie własnego miejsca (rodzaj drugiego domu, schronienia, wytchnienia od miejskiego życia). Większość respondentów pozytywnie ocenia proces otwierania ogrodów działkowych dla społeczności lokalnych, choć niezbyt chętnie uczestniczy w wydarzeniach integracyjnych organizowanych przez Polski Związek Działkowców (PZD) lub inne instytucje. Uzyskane wyniki są zgodne ze światowymi trendami, prezentowanymi w badaniach nad przestrzenią rekreacyjną ogrodów działkowych w Polsce i za granicą.

Słowa kluczowe: rodzinne ogrody działkowe (ROD), Polski Związek Działkowców (PZD), miejska przestrzeń rekreacyjna, miejskie ogrodnictwo działkowe, Warszawa.

1. INTRODUCTION AND THEORETICAL FRAMEWORK

The significance of family allotment gardens, which have been rooted in the European urban landscape for over 200 years, has been increasing (Bartłomiejski, Kowalewski, 2019; Mokras-Grabowska, 2020). Due to their long history, allotments are of interest to re-

searchers in many disciplines, including the spatial, economic and environmental (Acton, 2011; Cameron et al., 2012; Moskalonek, Połom, Puzdrakiewicz, 2020). Across Europe, diverse types of gardens exist, from those that focus on food production to being a place for gardening and recreation for local communities (Martens, Nordh,

Gonzales, 2018). Research studies mostly emphasize their positive features: an important element of city recreational space, promoting outdoor activities, as well as their economic, social and ecological significance. Moreover, noise reduction, biodiversity, food supply (nutritional self-sufficiency), intergenerational integration, and promoting family values are among their many other positive functions. It should be emphasized that in the contemporary world of urban sprawl and, consequently, shrinking areas of greenery, allotment gardens are not only green lungs for a city, but also a place where the whole community can relax, learn, integrate and spend free time. Allotment gardens situated in big cities are also extremely important for the sustainable development of urbanized areas, promoting a healthy lifestyle, high biodiversity and accessibility to for all age and social groups. Moreover, the change in their function from mainly agricultural-productive to recreational, opens them up for many innovative initiatives (Mokras-Grabowska, 2020). Their influence on improvements to physical and mental health is also emphasized. Summarizing, allotment gardens are multifunctional urban green recreational spaces. Some researchers claim however that their social, ecological and cultural functions are overvalued and idealized. There are problems connected with soil pollution, informal housing, controversial aesthetics, and what is more, a lack of accessibility to local communities (Bartłomiejski, Kowalewski, 2019).

Allotment gardens are understood as areas consisting of plots with a general area serving the common use of holders equipped with gardening infrastructure (Burgin, 2018; Dresher, Holmer, Iaquinta, 2006; Eidimtiene, Auzeliene, Daubaras, 2016; Fritsche, Klamt, Rosol, Schulz, 2011; Moskalonek, Połom, Puzdrakiewicz, 2020). They can be differentiated from other urban green areas such as parks, green corridors, urban forests, vertical greening and private gardens (Cameron et al., 2012). Currently, a lot of innovative leisure initiatives can be observed aiming at the animation of local communities (for families and neighborhood), thus, it is postulated that allotment complexes should be a part of green recreational systems, used not only by particular plot holders (Mokras-Grabowska, 2019).

The idea of allotment gardens was conceived in the 19th century during times of rapid industrialization in European countries, providing opportunities for city dwellers to produce food themselves due to socio-economic difficulties with food supply (Mokras-Grabowska, 2020; Szkup, Pytel, 2016; Vejre et al., 2016). Although they are present in many western European countries, they are perceived as characteristic of post-socialist cities. In Poland allotment gardening appeared in the second half of 19th century, arriving from Germany and developing most rapidly in Silesia (Śląsk), Wielkopolska and Pomerania (Pomorze) regions, but

also in the capital city of Warsaw (Wolaniuk, 1991). After World War II, the allotment gardening idea fitted perfectly into the aims of socialist ideology and became an essential feature for Polish middle-class households continuing a working-class tradition. It had a significant social function by enabling city inhabitants to have a place to relax at a low cost. In 1946, the decree nationalizing ownership of land allowed new allotment gardens to be easily created. Hence, during political surveillance under the communist regime allotment gardening flourished. In May 1949, the first law concerning workers' allotment gardens was passed; the next was in May 1981, when the Polish Association of Allotment Gardens (PZD) was created. In 2005 the name 'Family Allotment Gardens' replaced worker's gardens (*Ustawa*, 2005) but after the socio-economic changes connected with the fall of communism (1989) the number of gardens in Poland had declined (Dymek, Wilkaniec, Bednorz, Szczepańska, 2021; Szkup, Pytel, 2016). Neglected and abandoned gardens spoiled the landscape and views.

At present they are administrated by the Polish Association of Allotment Gardens (PZD), encompassing 4,601 gardens with 905,900 individual plots covering a total of over 40,186 hectares and are used by 10% of Polish society (Dymek, Wilkaniec, Bednorz, Szczepańska, 2021). According to the Allotment Gardens Act of 13 December 2013 they are a public utility (*Ustawa*, 2013). Their appearance is changing, vegetable patches and fruit trees are being replaced with new types of planting used for recreational purposes², ornamentality and large lawns in place of crops (Bartłomiejski, Kowalewski, 2019; Mokras-Grabowska, 2020). Ecological gardening in line with healthy and alternative lifestyle trends are developing as well.

Ninety percent of allotment gardens in Poland are located in urban areas (Klepacki, Kujawska, 2018). Unfortunately, their favorable location in Polish cities makes them attractive areas for development, vulnerable to functional transformation, and becoming a focus of interest for public and private investors (real estate agents, developers), and with public authorities who want to allocate the land for profitable sale or investment (Dymek, Wilkaniec, Bednorz, Szczepańska, 2021). Saving them depends on regulating their legal status. Classifying such gardens as allotment greenery in urban planning documents, may mean protecting them in future from other public or non-public purposes. Social activities aiming at the integration of holders and local communities can emphasize their significance and save them from possible closure.

In Warsaw there are 190 allotment gardens, mainly situated in favorable locations close to the city center (*Programy PZD*, 2019). Many do not have regulated legal status, and only 60% are classified as allotment greenery on spatial development plans or under the

conditions and direction for spatial development while the most attractively located become a focus of interest for public and private investors. However, their removal is not widespread and local authorities have to take into account the claims of their holders (including compensation and a replacement for a plot) (Bartłomiejski, Kowalewski, 2019).

The study explores recreational space and trends in the contemporary use of four selected allotment gardens in Warsaw: ROD 'Pratulińska', ROD 'Obrońców Pokoju', ROD 'Kolejarz' and ROD 'Zelmoť' situated in various parts of the city.

The aims of the article are:

- to examine current trends in the use of the recreational space of selected allotment gardens in Warsaw;
- to show the importance of allotment gardens among recreational urban green areas for city inhabitants (plot holders);
- to examine changes in recent years connected with opening the gardens to local communities, developing new recreational infrastructure and new social initiatives.

The analysis is supported by examples of similar research from world literature and compared with global trends.

2. MATERIALS AND METHODS

As mentioned above, the study explores the use of recreational space of four selected allotment gardens in Warsaw:

- ROD 'Pratulińska' – situated in Targówek District in Warsaw. It consists of 240 plots and was originally larger. Usually closed to local communities and open only for special events. Social initiatives organized on ROD 'Zasiejówka' include a community garden situated on the allotment, given free of charge by the allotment management, and used for ecological education, and the 'Kóło Gospodyń Wiejskich' initiative for women plot holders (workshops, lectures on urban gardening, meetings with experts).
- ROD 'Obrońców Pokoju' – situated in Mokotów District in Warsaw. This is the oldest allotment garden in Warsaw founded in 1902 and consisting of 280 plots. Due to its location in the city center, plots are purchased by many new, young city dwellers. The garden is on the register of monuments and is open for local communities all year round from 6.00 am to 10.00 pm. Additional features include a monitoring system and recreational infrastructure for social meetings. It cooperates with nearby housing estate management and local communities.
- ROD 'Kolejarz' – situated in Praga District in Warsaw, a part of the larger ROD 'Waszyngtona'. The garden

is open for local communities all year round from 6.00 am to 10.00 pm.

- ROD 'Zelmoť' – situated in Ochota District in Warsaw, it consists of 165 plots. Usually closed to local communities. Plot holders are very active and engaged in organized events (e.g. culinary workshops, meetings for older plot holders, yoga practices, exchange of crops).

These allotment gardens were selected due to participation in the 'Naprzód Działki!' program connected with opening gardens for local communities through the organization of integrational, intergenerational events. The program was initiated by the city council in Warsaw (City Greenery Administration) in cooperation with the non-governmental organization 'Rozkwit'³. Its aim is to support allotment gardens in Warsaw and to increase their accessibility to local communities through organizing social events (meetings with experts, outdoor integrational and educational meetings etc.). The activities launched in the program have raised the importance of allotment gardens within the whole greenery system of Warsaw. The selection of allotments was based on earlier consultations with 'Rozkwit' members and the most interesting were those engaged in the program.

The method used in the article was a survey (structured interview), conducted among plot holders from selected allotments, involving a total of 210 participants (n = 210). Moreover, desk research was used based on a review of domestic and foreign literature and an analysis of Polish Association of Allotment Gardens (PZD) documents.

The research was conducted in August 2021 by trained moderators. The selection of the respondents (plot holders) was based on their availability (after prior appointment with help of allotment management). The interviews were conducted personally by the moderators and a significant number of responses were obtained. The questionnaires consisted of 13 questions and concerned: the period they have been plot holders, main motivations, frequency of visits, activities undertaken, recreational infrastructure possessed, the meaning of the plot in their lives, participation in events organized for the allotment garden community and the opinion of holders about opening the gardens to wider communities and visitors. Eight of the questions were closed and five open-ended.

3. FINDINGS

The socio-demographical data of the respondents is in line with general trends (Poniży et al., 2021; Szkup, 2013). Looking at the gender division of interviewed plot holders, a slight majority of women is noticeable

(55.7%). Plot holders between 61–70 (31%) and 71–80 (18.1%) dominated, thus, it is not surprising that there was also a high proportion of retired people (51.4%). However, it must be noticed that younger plot holders constituted quite a big cohort – 30.4% of interviewed were aged 27–50, mainly from ROD 'Pratulińska' who have been using the allotment mostly since 2000. As far as education is concerned, those completing just secondary education are most common (49.5%), but it must be highlighted that those with higher education were also very common (34.3%, evenly distributed across all gardens). The material situation of plot holders was rather good with their incomes usually covering their needs (only 4.3% of respondents admitted that their material situation was poor). Furthermore, the vast majority of respondents live in close proximity to the allotment gardens investigated, usually less than 15 minutes away on huge estates (blocks of flats – 98.1%). The vast majority of respondents have been using the allotment since 2000 (60.9%) and it should be underlined that 6.2% have been leased since 2020 which can be related to the outbreak of the COVID-19 pandemic, as people were looking for a kind of refuge and a piece of 'own' land to escape from everyday problems and to relax.

Motivations for having a plot conform to general European trends where the most usually mentioned are well-being, relaxation, outdoor recreation, food production, connection to nature and social interaction (Acton, 2011; Martens, Nordh, Gonzales, 2018; Nordh, Wiklund, Koppang, 2016; Poniży et al., 2021; Szkup, 2013). In the research, the main reasons for acquiring a plot were (Table 1): relaxation (33.3%), gardening as a hobby (16.2%), connection to the natural environment (13.8%) and

family inheritance (12.4%). Amongst other important motives were a place for rest with children (9%), proximity to place of residence (5.2%), willingness to have one's 'own' place (4.8%) and retirement (3.3%).

Some respondents also mentioned economic, health and social reasons, as well as respite from city life and the COVID-19 pandemic outbreak. It should be underlined that food production itself was not mentioned, and it may be understood that the productive role of allotment gardens is less important for Warsaw holders, although 89.5% of respondents cultivated crops as a hobby in their gardens. Similar conclusions were made by Moskalonek, Połom and Puzdrakiewicz (2020) with only 4.7% of respondents replying that the dominant role of allotments should be cultivation (without recreation). However, other research shows that motivation connected with growing one's own vegetables is one of the most important reasons for acquiring a plot and is often related to experiences from childhood and traditions in the family (Nordh, Wiklund, Koppang, 2016). Bartłomiejski and Kowalewski (2019) claim that transformations of allotments from cultivation ('vegetable patches') into recreational sites increases the demand for ornamental plants and reduces rare varieties. However, it should be emphasized, that in some countries the production of food on allotment gardens is still important (e.g. Portugal, Estonia, the UK) (Poniży et al., 2021). As Acton (2011) underlines, allotments are usually used for growing fruit and vegetables for personal consumption. Moreover, so-called 'eco-conscious city dwellers' have appeared, treating the plot as a sustainable place for an alternative way of living, including collecting seed, producing non-genetically modified food and composting waste.

Concluding, the study suggests that the function of allotment gardens in big cities in Poland is evolving from typically for cultivation to a mixed one combining recreational aspects with growing plants for food.

Analysis of the frequency of visits to plots revealed that their holders visited them mainly in the period from April to October (from spring to early autumn) which is also in line with general trends (Nordh, Wiklund, Koppang, 2016). The respondents admitted that they often spend their holidays visiting the gardens instead of leaving the city (important economic motivation). The trend is also supported by other research, according to Moskalonek, Połom and Puzdrakiewicz (2020) 14.7% of plot holders of ROD 'Oaza' in Tri-City in Poland admitted to living in their garden houses during the summer. Nordh, Wiklund and Koppang (2016) notice in their research that almost all interviewees lived in the gardens during the summer season. Some holders visited their plots also in the low season (late autumn – winter), for instance 13.8% in December and 13.3% in February, usually connected with necessary winter gardening work and checking the plot.

Table 1. Main motivations of interviewed plots holders (multiple choice)

Motivations	Percentages (against all answers)
Close proximity to place of residence	5.2
COVID-19 pandemic outbreak	1.0
Retirement	3.3
Gardening as a hobby	16.2
Relaxation	33.3
Friends' persuasion	1.9
Respite from city life	1.4
Family inheritance	12.4
Connections to natural environment	13.8
Cheap leisure	1.0
Willingness to have one's 'own place'	4.8
Social integration	0.5
Place for rest with children	9.0

Source: author.

As far as days of the week are concerned, it can be seen that weekend visits are the most common. On weekdays respondents occasionally pay a visit, usually after working hours, depending on weather conditions. 46.6% visited their plots every day in the high season due to living nearby.

Respondents usually spent their free time in allotment gardens with family and close relatives (72.9%), partners (58.6%) or friends (51.9%). Only 9% spent time there alone. Holders were asked about the most common activities they undertake during their stays on the plot. The question was open-ended, and amongst the activities gardening (84.8%) and relaxation (45.2%) were the most common (Table 2). Barbecues with relatives and friends (6.7%) and playing with children (5.7%) were also common. 68.1% of holders have recreational infrastructure on their plots including hammocks, swings, deck chairs, grills, small swimming pools and trampolines.

Table 2. Activities undertaken by interviewed plot holders (multiple choice)

Activities	Percentages (against all answers)
Reading books	0.5
Barbecues with relatives and friends	6.7
Gardening	84.8
Professional work	0.5
Playing with children	5.7
Relaxation	45.2
Meetings with friends	1.4

Source: author.

Looking at the meaning of leading a plot holders' life, correspondence with motivations was found. The holders mainly admitted to the importance of being a holder because of wide recreational opportunities: rest, relaxation, a place for holidays (53.8%) (Table 3). Other answers were of less importance: place attachment ('allotment as a place for a living') (6.2%), connections with nature (4.8%), stress reduction, escapism (4.8%), but also happiness, respite from city life and gardening as a passion or hobby (3.3% each).

Some of the holders admitted to an economic purpose (cheap place for rest and holidays) or psychological connected with having a kind of refuge, 'second home' (each 2.9%). Respondents emphasized having one's 'own' place/land ('second home', 'oasis in the city', 'garden as private space'), comfort, freedom, calm but also sentimental and integrational meaning. Similar findings are found in Bailey and Kingsley (2020), Nordh, Wiklund and Koppang (2016) and Martens, Nordh and Gonzalez (2018).

Having a plot entails a great deal of social interaction, both between holders and within families (Nordh,

Table 3. The meaning of leading a plot holders' life (multiple choice)

Meanings	Percentage (against all answers)
Rest, relaxation, 'own' place for vacation	53.8
Second home	2.9
Plot as a 'place for living'	6.2
Integrational meaning	1.0
Connections with nature	4.8
Contact for children with nature	1.0
Stress reduction, escapism	4.8
Respite from city life	3.3
Gardening as a hobby, passion	3.3
Happiness	3.3
Sentimental meaning	1.9
Calm	1.4
Freedom	0.5
Comfort	0.5
Rest with children	1.9
Economic meaning (vacations)	2.9
Satisfaction	0.5
Having one's 'own' place/land	0.5

Source: author.

Wiklund, Koppang, 2016). According to the research, the vast majority of respondents feel community ties with other plot holders from the allotment garden (78.6%), but they do not usually take part in events organized on the allotment gardens (69.5%). They spend time on their own plot and do not feel the necessity of participating in such events. Amongst the events taken part in, 'plot holder days' (40.6%) and 'various meetings' (20.3%) were of greatest importance. The other events mentioned were 'Harvest Festival' (7.8%), various festivals, picnics and fairs (6.3%), workshops (4.7%) and 'End of season' (4.7%).

Allotment gardens in Poland are usually inaccessible to non-users but there is a trend to opening them to local communities. Today, allotment gardens all over the world host events which are intended to reach out to local communities and involve them with urban gardening activities (Acton, 2011). The opinion of respondents about opening allotments to city inhabitants revealed that 41.1% are interested, but 14.3% claimed that the gardens should be open but only according to certain rules. It has been recommended that they should be accessible in a limited way regarding opening hours, safety rules, monitoring etc. Thus, opening gardens requires making new investments like additional lights public toilets, benches and security. Ten percent of holders admitted that opening allotments to local communities is often connected with damage, break-ins and burglaries.

In 2015–2019 the Polish Association of Allotment Gardens (PZD) implemented several development programs⁴, and as a result, the social significance of allotment gardens and their role in urban greenery has been recognized (Mokras-Grabowska, 2020). An important objective of the programs is to open allotments to local communities which would enable them to participate in the life of the gardens. Opening gardens for city inhabitants is expected to rise as it is believed that they should not be closed units, inaccessible to the inhabitants and 'detached' from urban recreational areas (Duś, 2011). The programs respond to the recreational and social needs of the local communities having pro-social and educational functions as well. In turn, allotments will enjoy increasing public support and popularity, which means that their role in urban greenery will be appreciated. The activities proposed in the programs are intended to merge the gardens with the city and local communities through encouraging social interaction (*Programy PZD*, 2019).

There are also various examples of bottom-up, pro-social initiatives aiming at the social integration of holders with local communities. One example is the '*Naprzód Działki!*' program, first organized in 2019. Surprisingly, research has shown that only 7.1% of respondents had heard about the program. From those participating, 26% had problems specifying what activities were organized within it. Twenty percent of respondents admitted to participating in picnics and meetings, 13.3% in food and harvest tasting, 13.3% in building composters, and meetings with holders (also with holders from community gardens from France and Germany⁵). The data showed poor information connected with program activities, which was underlined by 6.7% of allotment holders. It should be underlined that the first program was initiated in 2019 and the research was conducted in 2021, due to sanitary restrictions connected with the COVID-19 pandemic. Hence, problems identifying particular activities may be connected with this.

4. CONCLUDING REMARKS AND RECOMMENDATIONS FOR FUTURE RESEARCH

The study shows that allotment gardens are important multifunctional urban green spaces in Warsaw. Urban green spaces provide numerous ecosystem services for inhabitants giving people opportunities to experience nature in the city. Although the functions of allotment gardens have been changing as a result of general socio-economic transformations, they still allow people to be close to nature, establishing and maintaining social relationships and relaxing, and growing their

own crops (mainly fruit and vegetables), although nutritional self-sufficiency is no longer the main function. They are areas of high social significance used for leisure, and recreational purposes have definitely begun to dominate. Plot holders are still mainly older, retired people, but younger users occur as well, and in the cases analyzed they constitute quite a significant proportion. Surprisingly, holders with higher education are found as well. Moreover, in accordance with global trends, the vast majority of holders live in proximity to allotment gardens, a meaningful advantage as living in apartments they lack direct contact with the natural environment. Visits to plots in the summer season and spending holidays and weekends there is a dominant tendency, as well for their economic importance. Furthermore, the example presented shows that acquisition of a plot has usually taken place in the last two decades, along with a trend in the last two years due to the COVID-19 pandemic outbreak. The main motivations of respondents are in line with global trends and include relaxation, gardening as a hobby and connection with the natural environment. It is interesting that food production itself was not mentioned by the holders, although the vast majority of them cultivate edible plants (mainly as a hobby and for additional food). The transformation of function from vegetable to recreational or mixed, combining recreational aspects with obtaining crops, is found instead. Motivations seem to be in line with activities undertaken, as well as their meaning in a plot holders' life. Wide recreational opportunities (rest, relaxation, one's own place for holidays with access to the outdoors) are especially appreciated, but also having a kind of private space, refuge, second home and treating a garden as a respite from city life (the feeling of ownership and freedom). Having a place for children is also one of the motivations. Integrational aspects seem to be important for respondents, but although they feel connections with other holders, they are not much interested in participating in organized social events, including participating with local communities. Holders prefer spending time on their own, and although they are willing to open the gardens to local communities, they are also afraid of it due to the risk of burglaries and property damage.

Summarizing, allotment gardens constitute an important place for the inhabitants of Warsaw to spend free time. The benefits from their existence in urban green areas are both tangible and intangible, and include space for recreation and social interaction. They offer a space for solitude as well. Although their functions have recently been changing, it is postulated that allotment gardens should be preserved as productive and 'living' spaces for leisure and social integration which can strengthen their role, preserved from closure and saved for future generations.

ENDNOTES

¹ The article received external funding from National Science Center (NCN) in Poland from MINIATURA 3 program. The title of the project: *Innovative activities in recreational space of Family Allotment Gardens (FAGs) in Poland and their meaning in urban green areas according to sustainable development concept. 'Naprzód działki' program evaluation*. Project no. 2019/03/X/HS4/01129.

² According to research conducted by Polish Association of Allotment Gardens (PZD) 21.2% of the allotment gardens included in the study were purely recreational plots, without fruit and vegetables (*Kim są polscy działkowcy?*, 2011).

³ The organization is a bottom-up initiative functioning since 2017, whose aim is to cooperate for sustainable development goals in urban greenery areas, especially allotment gardens.

⁴ Including 'FAGs Infrastructure Modernization Programme', 'FAGs Development Open Program', 'Modern Development and Use of Allotments to Match the Needs of Contemporary Families', 'Polish Association of Allotment Gardens Open Educational Programme', 'Safe Allotment Gardens Open Programme'.

⁵ Meetings were organized within international program 'On y va' aiming at exchange of experiences of city gardeners. Representatives from Himmelbeet community garden from Berlin and Saluterre community garden from Bordeaux visited FAGs in Warsaw (i.a. FAG 'Pratulińska', FAG 'Obrońców Pokoju').

REFERENCES

- Acton, L. (2011). Allotment gardens: A reflection of history, heritage, community and self. *Papers from the Institute of Archaeology*, 21, 46–58. <https://doi.org/10.5334/pia.379>
- Bailey, A., Kingsley, J. (2020). Connections in the garden: Opportunities for wellbeing. *Local Environment. The International Journal of Justice and Sustainability*, 25 (11–12), 907–920. <https://doi.org/10.1080/13549839.2020.1845637>
- Bartłomiejski, R., Kowalewski, M. (2019). Polish urban allotment gardens as 'slow city' enclaves. *Sustainability*, 11 (11), 3228. <https://doi.org/10.3390/su11113228>
- Burgin, S. (2018). Sustainability as a motive for leisure-time gardening: A view from the 'veggie path'. *International Journal of Environmental Studies*, 75 (6), 1000–1010. <https://doi.org/10.1080/00207233.2018.1464277>
- Cameron, R.W.F., Blanuša, T., Taylor, J.E., Salisbury, A., Halsstead, A.J., Henricot, B., Thompson, K. (2012). The domestic garden – its contribution to urban green infrastructure. *Urban Forestry & Urban Greening*, 11 (2), 129–137. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2012.01.002>
- Drescher, A.W., Holmer, R.J., Jaquinta, D.I. (2006). Urban home gardens and allotment gardens for sustainable livelihoods: Management strategies and institutional environments. In: B.M. Kumar, P.K.R. Nair (eds), *Tropical homegardens: A time-tested example of sustainable agroforestry* (pp. 317–338). Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-4948-4_18
- Duś, E. (2011). Miejsce i rola ogrodów działkowych w przestrzeni miejskiej. *Geographia. Studia et Dissertationes*, 33, 79–100.
- Dymek, D., Wilkaniec, A., Bednorz, L., Szczepańska, M. (2021). Significance of allotment gardens in urban space systems and their classification for spatial planning purposes: A case study of Poznań, Poland. *Sustainability*, 13 (19), 11044. <https://doi.org/10.3390/su131911044>
- Eidimtiene, V.V., Auzeliene, I., Daubaras, L. (2016). Urban gardening: Elements, social, cultural and recreational aspects. *MAZOWSZE Studia Regionalne*, 18, 35–47. Retrieved from: https://mazowszestudiaregionalne.pl/images/pdf/18/msr_18_auzeline_i_inni.pdf
- Fritsche, M., Klamt, M., Rosol, M., Schulz, M. (2011). Social dimensions of urban restructuring: Urban gardening, residents' participation, gardening exhibitions. In: W. Endlicher (ed.), *Perspectives in urban ecology: Studies of ecosystems and interactions between humans and nature in the metropolis of Berlin* (pp. 261–295). Berlin: Springer-Verlag Berlin Heidelberg. http://doi.org/10.1007/978-3-642-17731-6_9
- Kim są polscy działkowcy? Badanie wykonane przez Krajową Radę PZD przy współudziale okręgowych zarządów PZD i zarządów ROD (2011). Warszawa: KR PZD.
- Klepacki, P., Kujawska, M. (2018). Urban allotment gardens in Poland: Implications for botanical and landscape diversity. *Journal of Ethnobiology*, 38 (1), 123–137. <https://doi.org/10.2993/0278-0771-38.1.123>
- Martens, N.E., Nordh, H., Gonzalez, M.T. (2018). Visiting the allotment garden – a complete experience. *Journal of Housing for the Elderly*, 32 (2), 121–134. <https://doi.org/10.1080/02763893.2018.1431580>
- Mokras-Grabowska, J. (2019). Recreational space – forms, transformations and innovative trends in development. *Geography and Tourism*, 7 (1), 7–16. <https://doi.org/10.36122/GAT20190701>
- Mokras-Grabowska, J. (2020). Allotment gardening in Poland – new practices and changes in recreational space. *Miscellanea Geographica – Regional Studies on Development*, 24 (4), 245–252. <https://doi.org/10.2478/mgrsd-2020-0039>
- Moskalonek, Ż., Połom, M., Puzdrakiewicz, K. (2020). Changes in the function of allotment gardens in an attractive location based on the example of Tri-City in Poland. *Land*, 9 (11), 464. <https://doi.org/10.3390/land9110464>
- Nordh, H., Wiklund, T.K., Koppang, K.E. (2016). Norwegian allotment gardens – a study of motives and benefits. *Landscape Research*, 41 (8), 853–868. <https://doi.org/10.1080/01426397.2015.1125457>
- Poniży, L., Latkowska, M.J., Breuste, J., Hursthouse, A., Joimel, S., Kulvik, M., Leitao, T.E., Mizgajski, A., Voigt, A., Kacprzak, E., Maćkiewicz, B., Szczepańska, M. (2021). The rich diversity of urban allotment gardens in Europe: Contemporary trends in the context of historical, socio-economic and legal conditions. *Sustainability*, 13 (19), 11076. <https://doi.org/10.3390/su131911076>
- Programy PZD (2019). Warszawa: PZD.
- Szakup, R. (2013). *Użytkowanie rodzinnych ogrodów działkowych (ROD) przez społeczność wielkomięjską. Przykład Łodzi*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Szakup, R., Pytel, S. (2016). Rodzinne ogrody działkowe (ROD) w przestrzeni dużego miasta. Przykład Łodzi. *Prace Komisji Krajoznawstwa Kulturowego / Dissertations of Cultural Landscape Commission*, 32, 109–124.
- Ustawa z dnia 8 lipca 2005 r. o rodzinnych ogrodach działkowych. Dz.U. 2005, nr 169, poz. 1419.
- Ustawa z dnia 13 grudnia 2013 r. o rodzinnych ogrodach działkowych. Dz.U. 2014, poz. 40.
- Vejre, H., Eiter, S., Hernández-Jiménez, V., Lohrberg, F., Loupa-Ramos, I., Recasens, X., Pickard, D., Scazzosi, L., Simon-Rojo, M. (2016). Can agriculture be urban? In: F. Lohrberg, L. Lička, L. Scazzosi, A. Timpe (eds), *Urban agriculture Europe* (pp. 18–25). Berlin: Jovis Verlag.
- Wolaniuk, A. (1991). Ogrody działkowe Łodzi jako teren wypoczynku mieszkańców miasta. *Turyzm*, 1, 31–53.

Artykuł wpłynął:
20 października 2021
Zaakceptowany do druku:
30 listopada 2021

Izabela Gardjan

Uniwersytet Wrocławski
izabela.gardjan@gmail.com

Robert Szmytkie

 <https://orcid.org/0000-0001-6415-9342>

Uniwersytet Wrocławski
Wydział Nauk o Ziemi i Kształtowania Środowiska
Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego
robert.szmytkie@uwr.edu.pl

PRZEMIANY ZESPOŁU OSADNICZEGO BEŁCHATÓW-ROGOWIEC POD WPŁYWEM EKSPLOATACJI ZŁOŻ WĘGLA BRUNATNEGO

Abstrakt: Głównym celem niniejszej pracy jest identyfikacja zmian sieci osadniczej w rejonie Bełchatowa, obejmująca zarówno zmiany, którym podlegało samo miasto, jak i przemiany w lokalnym układzie osadniczym. Przełomowym momentem w historii miasta i jego okolic było odkrycie dużych pokładów węgla brunatnego w sąsiedztwie wsi Piaski w gminie Kleszczów na przełomie lat 60. i 70. XX w., co przyczyniło się do ukształtowania zespołu osadniczego Bełchatów-Rogowiec. W toku prowadzonych badań zidentyfikowano cztery główne kierunki przekształceń sieci osadniczej: zmiany osadnicze związane z budową odkrywki i zwałowiska, rozwój miasta Bełchatów jako głównego ośrodka usługowo-mieszkaniowego, rozwój gminy wiejskiej Kleszczów jako głównego ośrodka pracy oraz procesy suburbanizacji w otoczeniu obszaru rdzeniowego. Analiza przekształceń społeczno-ekonomicznych w rejonie Bełchatowa umożliwiła określenie schematu rozwoju zespołu osadniczego.

Słowa kluczowe: zespół osadniczy, sieć osadnicza, rozwój społeczno-gospodarczy, Zagłębie Bełchatowskie.

THE TRANSFORMATION OF THE BEŁCHATÓW-ROGOWIEC 'SETTLEMENT COMPLEX' UNDER THE INFLUENCE OF LIGNITE MINING

Abstract: The main objective of this paper is to identify changes in the settlement network in the Bełchatów area, covering both changes to Bełchatów itself and transformations to the local settlement system. A turning point in its history and that of its surroundings was the discovery of large lignite deposits in the vicinity of the village of Piaski in the municipality of Kleszczów at the turn of the 1970s and this contributed to the formation of the settlement complex of Bełchatów-Rogowiec. In the course of the research four main settlement network transformations were identified: settlement changes related to the construction of the open-cast pit and waste areas, the development of Bełchatów as a main service and residential center, the development of the rural commune of Kleszczów as a main labour supply center, and 'suburbanisation' in the vicinity of the core area. The analysis of socio-economic transformations in Bełchatów has enabled the pattern of development of the settlement complex to be defined.

Keywords: settlement complex, settlement network, socio-economic development, Bełchatów Basin.

1. WPROWADZENIE

Jednym z czynników inicjujących intensywne przemiany społeczno-gospodarcze jest rozpoczęcie eksploatacji złóż surowców naturalnych. W aspekcie funkcjonalnym przyczynia się to do przebudowy bazy ekonomicznej obszaru poprzez rozwój funkcji przemysłowej oraz do zmian w systemie powiązań funkcjonalnych na jego terenie, a w aspekcie osadniczym – do wytworzenia się zespołu osadniczego, dla którego funkcją egzogeniczną staje się wydobywanie i przetwórstwo tego surowca. Jednym z obszarów, gdzie w okresie powojennym doszło

do szczególnie intensywnych przekształceń społeczno-ekonomicznych, jest Zagłębie Bełchatowskie, związane z wydobywaniem węgla brunatnego. Obecnie znajduje się tam największa kopalnia odkrywkowa węgla brunatnego w Polsce oraz największa na świecie elektrownia opalana węglem brunatnym.

Głównym celem artykułu jest identyfikacja zmian sieci osadniczej w rejonie Bełchatowa, obejmująca zarówno zmiany, którym podlegało samo miasto, jak i przemiany w lokalnym układzie osadniczym.

Ze względu na intensywne procesy uprzemysłowienia, jakie zaszły w rejonie Bełchatowa w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat, istotnym zmianom uległa zwłaszcza sieć osadnicza. Nie można jednak patrzeć na ten przypadek jak na wyjątek w skali kraju, gdyż na większości terenów nowo uprzemysławianych zachodzą zmiany w układzie sieci osadniczej, będące następstwem przemian ludnościowych, gospodarczych i przestrzennych (Zagożdżon, 1974; Maik, 1985; Sagan, 1995). Szczegółowe zbadanie rozwoju sieci osadniczej w rejonie Bełchatowa będzie podstawą do skonstruowania schematu rozwoju sieci osadniczej w rejonie uprzemysłowionym pod wpływem eksploatacji złóż. Dodatkowo w toku prowadzonych badań przeanalizowane zostały zmiany ludnościowe i funkcjonalne, jakim podlegały jednostki osadnicze na badanym obszarze, a także rozwój bazy ekonomicznej i powiązania funkcjonalne, kształtujące zespół osadniczy. Przekształcenia sieci osadniczej wywołały też szereg zmian związanych z zagospodarowaniem przestrzeni, co również będzie poruszone w niniejszej pracy.

Zakres czasowy badań obejmuje okres tworzenia się zagłębia węglowo-energetycznego w Bełchatowie-Rogowcu, przypadający na drugą połowę XX w. i początek XXI w., począwszy od odkrycia pokładów węgla brunatnego w okolicach wsi Piaski w latach 60. XX w. Zakres przestrzenny pracy został wyznaczony na podstawie analizy współczesnych powiązań funkcjonalno-przestrzennych (zob. podrozdział 5. *Delimitacja i struktura zespołu osadniczego Bełchatów-Rogowiec*), jakie występują między jednostkami tworzącymi analizowany zespół osadniczy.

2. ZARYS TEORII

Propagatorem koncepcji zespołu osadniczego na gruncie polskiej geografii osadnictwa był A. Zagożdżon. Pojęcie zespołu osadniczego było stosowane już wcześniej przez planistów i architektów (Wójcik, 2012). Dziewoński (1962) używał tego terminu jako synonimu zespołu miejskiego.

Adaptacja pojęcia zespołu osadniczego na grunt badań geograficznych miała związek z obserwowanymi w latach 60. i 70. XX w. przemianami osadnictwa wiejskiego i ośrodków lokalnych, kiedy niektóre z obszarów wiejskich przeobrażały się pod wpływem inwestycji przemysłowych, związanych głównie z industrializacją na bazie eksploatacji i przetwarzania surowców naturalnych. W przypadku przeobrażeń wsi położonych w strefach podmiejskich dużych miast wypracowano jednak pojęcia i koncepcje badań (np. pojęcie regionu miejskiego i koncepcję urbanizacji), natomiast w przypadku obszarów wiejskich położonych w większej odległości od głównych ośrodków

miejsko-przemysłowych brakowało adekwatnych pojęć i metod opisu zmienności sieci osadniczej. Impuls teoretyczny w rozwoju polskich badań nad tworzeniem się zespołów osadniczych pochodził z pracy Mittelhäusser (1961) dotyczącej typologii funkcjonalnej osiedli wiejskich (Wójcik, 2012).

Zagadnienia związane z pojęciem zespołu osadniczego szeroko opisywał i rozwijał w swoich pracach naukowych Zagożdżon (1964, 1966, 1974, 1975). Według Zagożdżona (1964) uformowany zespół osadniczy, bez względu na rodzaj funkcji nadrzędnej czy wielkość zespołu, to grupa osiedli wzajemnie ze sobą powiązanych funkcjonalnie lub przestrzennie, przy czym istnienie poszczególnego osiedla jest nieodzowne do prawidłowego funkcjonowania całości. Zdaniem Zagożdżona (1974) zespół osadniczy jest specyficznym typem sieci osadniczej, który powstaje na skutek wprowadzenia w tradycyjne rolniczo-usługowe układy osadnicze nowych, wyspecjalizowanych funkcji. Wykształcone zespoły osadnicze cechuje (Zagożdżon, 1964):

- występowanie funkcji nadrzędnej, czyli zespołotwórczej, odpowiedzialnej za uformowanie się i zawiązanie zespołu,
- istnienie powiązań między osiedlami, będących wynikiem sumy potrzeb mieszkańców osiedli zespołu, zaspokajanych w obrębie tego zespołu,
- wyspecjalizowanie poszczególnych osiedli zespołu pod względem pełnionych funkcji, np. osiedla o funkcji przemysłowej, usługowej i mieszkaniowej.

Zagożdżon (1974) zwrócił również uwagę na przemiany sieci osadniczej związane z procesem uprzemysławiania regionów, m.in. na obszarze Legnicko-Głogowskiego Okręgu Miedziowego, w toku którego wytworzyła się specjalizacja osiedli co do funkcji oraz odpowiednie relacje między nimi. Stwierdził, że powiązania pomiędzy osiedlami mogą opierać się na rozdzieleniu miejsc pracy i miejsc zamieszkania, a w efekcie doprowadzić do stworzenia zespołu osadniczego złożonego z położonych w pobliżu siebie osiedli. Co ważne, Zagożdżon (1966) zaznaczył, iż zespoły osadnicze nie występują jedynie w obrębie złożonych ośrodków miejskich, ale wręcz przeciwnie – mogą być jedną z form urbanizacji wsi oraz integracji osiedli, niezależnie od ich rangi administracyjnej. Jednym z głównych czynników powstawania zespołów osadniczych jest proces industrializacji.

Jako kluczowy aspekt przy identyfikacji zespołów osadniczych Zagożdżon (1966) wyróżnił istnienie powiązań funkcjonalnych pomiędzy osiedlami wchodzącymi w skład zespołu. Wskazał, iż związek pomiędzy osiedlami w zespole może być dwojaki. Z jednej strony wynika on z funkcji nadrzędnej, a z drugiej – jest efektem zaspokajania potrzeb mieszkańców osiedli tworzących zespół. W przypadku osiedli samowystarczalnych kontakty ludności pomiędzy osiedlami są ograniczone. Gdy osiedle dysponuje tylko niektórymi instytucjami

lub niską rangą funkcji, wówczas pojawia się niepełne zaspokojenie potrzeb, np. w zakresie usług. Dochodzi zatem do powiązań zarówno z osiedlami o odmiennych funkcjach, jak i z osiedlami o wyższej randze podobnych funkcji. Można wyróżnić dwa typy zespołów osadniczych: przemysłowo-mieszkaniowe i rolnicze z centrum usługowym. Współcześnie relacje między osiedlami wynikają z kontaktów ludności i dotyczą głównie pracy oraz usług. Na obszarach rolniczych wypływają one z potrzeby z korzystania z usług zaspokajanych w ośrodkach lokalnych. Ponadto w grupach osiedli mieszkaniowych spotyka się relacje usługowe z powodu braku odpowiednich instytucji w miejscu zamieszkania ludności. Dla obszarów uprzemysłowionych typowe jest występowanie relacji produkcyjnych, wynikających z rozdzielenia miejsc pracy i miejsc zamieszkania (por. Zagożdżon, 1966).

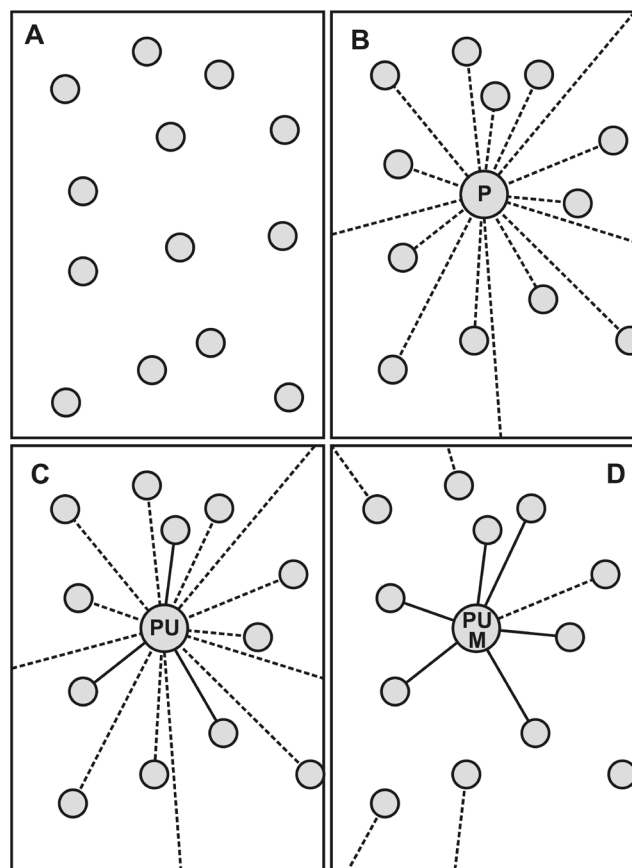
W procesie rozwoju zespołu osadniczego w oparciu o funkcję przemysłową wyróżnia się cztery zasadnicze etapy (rysunek 1) (Zagożdżon, 1974):

- faza poprzedzająca inwestycje – tradycyjna sieć bazująca na systemie ośrodków usługowych i osiedli w przewadze rolniczych,
- wstępny etap przemian – powstanie nowych funkcji egzogenicznych, formowanie nowego układu funkcjonalnego o charakterze lokalnym,
- dalszy rozwój zespołu – wydłużanie stref dojazdów i rozwój ośrodka centralnego,
- wytworzenie się układu policentrycznego, różnorodność i wielość relacji, konsolidacja zespołu (skracanie dojazdów i stabilizacja strefy).

Zespoły osadnicze tworzące się w oparciu o nowo powstające zakłady przemysłowe wypierają zazwyczaj ukształtowane tam funkcje rolnicze na rzecz nowych – produkcyjnych, mieszkaniowych i usługowych. Przemiany natury funkcjonalnej nie zawsze pociągają za sobą budowę nowych jednostek osadniczych, częściej mają związek z rozwojem i przemianami już istniejących osiedli. Jednak intensywne przemiany zachodzą wówczas w strukturze zawodowej mieszkańców. Zmianom ulegają również cechy demograficzne lokalnej społeczności (Zagożdżon, 1966). Tym samym zespół osadniczy formujący się na bazie funkcji przemysłowej, na terenie, gdzie sieć osiedli była wcześniej wykształcona, może charakteryzować się następującymi cechami:

- występowaniem jednego, głównego centrum zatrudnienia, które skupia większość pracujących w zawodach pozarolniczych,
- rozwojem funkcji usługowych dla zespołu, w nowo powstałym ośrodku przemysłowym,
- istnieniem szeregu osiedli mieszkaniowych, powiązanych funkcjonalnie z centrum.

Zespoły o charakterze przemysłowym cechuje zazwyczaj pojawienie się zakładów przemysłowych przed powstaniem innych funkcji, które początkowo mogą być w niedomiarze. Z tego powodu na osiedlach

Rysunek 1. Etapy rozwoju zespołu osadniczego na podstawie funkcji przemysłowej
 Objasnienia: A – stadium początkowe przed inwestycją, B – etap rozpoczęcia inwestycji, C – rozwój funkcji nadrzędnej, D – ukształtowany zespół osadniczy
 Źródło: opracowanie własne na podstawie pracy Zagożdżona (1974)

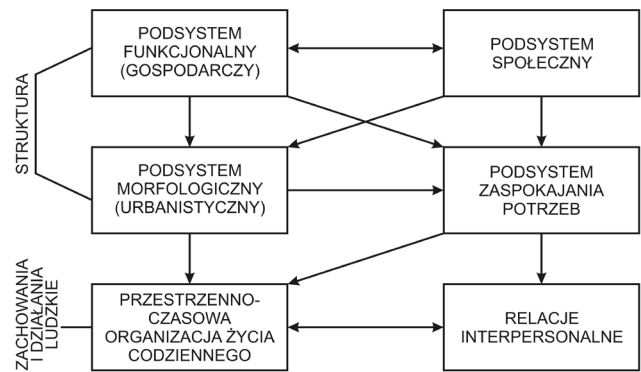
przemysłowych może zaistnieć z jednej strony sytuacja nadwyżek miejsc pracy, a z drugiej – niedobór pracowników w działalności usługowych. Pojawiają się wówczas powiązania między osiedlami w wyniku dojazdów do pracy z okolicznych osiedli mieszkaniowych oraz przez wzmożone migracje do zespołu osadniczego z zewnątrz, wynikające z podaży miejsc pracy na stanowiskach specjalistycznych (Zagożdżon, 1966). Powstanie zespołu osadniczego jest wynikiem trwałych powiązań między osiedlami, które mają funkcje wyspecjalizowane i jednocześnie żadne z nich nie dąży do uzupełnienia niedoboru pewnych funkcji, co jest związane z pojawianiem się funkcji zespołotwórczej, która wpływa na funkcje poszczególnych osiedli (Zagożdżon, 1964). Według Zagożdżona (1966) rozwój jednofunkcyjnego osiedla w obrębie zespołu może prowadzić do:

- rozwoju jednocześnie wielu funkcji i zaniku funkcji dotychczasowej,
- jednofunkcyjnego rozwoju, czyli specjalizacji w zakresie konkretnej, dominującej na osiedlu funkcji, która może być związana z dotychczasowym profilem osiedla bądź też rozwojem nowej funkcji.

Wielkość, kształt oraz układ przestrzenny zespołu osadniczego w dużej mierze zależy od istniejącej sieci osiedli i sieci połączeń komunikacyjnych, na bazie których mogą zachodzić procesy kształtujące rozwój i funkcjonalne powiązania w obrębie zespołu. W zależności od rozmieszczenia przestrzennego osiedli mogą wykształcić się układy o charakterze liniowym, centrycznym lub mieszanym (Zagożdżon, 1966).

Delimitacja zespołu osadniczego, czyli wydzielenie osiedli z sieci osadniczej tworzących zespół osadniczy, nie jest zadaniem prostym. Przyjmuje się, że podstawą wydzielenia zespołów osadniczych jest kryterium funkcjonalne, polegające na określaniu typów osiedli według struktury zatrudnienia i funkcji na większym obszarze oraz jednoczesnym zidentyfikowaniu zależności funkcjonalnych między osiedlami, gdzie miarą ich siły wiążącej jest ilość kontaktów ludności. Mówiąc o powiązaniach wynikających z rozdzielania miejsc pracy i miejsc zamieszkania, za siłę powiązań przyjmuje się liczbę dojeżdżających do pracy, natomiast w przypadku powiązań usługowych bierze się pod uwagę ilość i częstość korzystania z usług danej kategorii. Zespoły osadnicze jako pewne całości o wspólnej nadrzędnej funkcji i powiązaniach między osiedlami wymagają ustalenia stopnia powiązania poszczególnych osiedli z funkcją nadrzędną oraz ustalenia, jaka siła i rodzaj więzi łączy wzajemnie między sobą osiedla (Zagożdżon, 1966).

Jak stwierdza Wójcik (2012), nowy etap rozwoju teorii sieci osadniczej był związany z koncepcją lokalnego systemu osadniczego sformułowaną przez Maika (1976, 1993). Istota zmiany koncepcyjnej polegała na zastąpieniu podejścia analityczno-sumacyjnego ujęciami zbudowanymi na gruncie analizy systemowej (Wójcik, 2012). Nadrzędnym celem interpretacji systemowej jest określenie funkcji osiedli w systemie, struktury tego systemu oraz jego funkcjonowania. Zasadniczym celem postępowania badawczego była identyfikacja funkcji lokalnych będących elementem domknięcia zespołu osadniczego jako lokalnego systemu osadniczego (Maik, 1976). Zdaniem Maika (1993, s. 22) „funkcje lokalne, związane z cyklem życia codziennego, mają charakter endogeniczny i określają domknięcie tych systemów, natomiast funkcje regionalne i ponadregionalne, będące przejawem zewnętrznych oddziaływań i czynników rozwoju, stanowią składnik egzogeniczny systemów lokalnych” (por. rysunek 2). Lokalny podsystem osadniczy Maik (1976) definiuje jako zbiór jednostek osadniczych powiązanych funkcjonalnie w zakresie życia codziennego mieszkańców. Czynnikiem tworzącym relacje między elementami w danym typie systemu osadniczego, w tym przypadku lokalnego systemu osadniczego, są funkcje endogeniczne, które są odpowiedzialne za wytwarzanie zespołów osadniczych, przy czym nie są one jedynym czynnikiem rozwojowym.

Rysunek 2. Główne elementy lokalnego systemu osadniczego według Maika
Źródło: opracowanie własne na podstawie pracy Maika (1993)

Specyficznym typem zespołu osadniczego jest interurbacja. Termin ten zaproponował w 1959 r. szwedzki geograf N. Björnsjö dla określenia zespołu miast bliźniaczych „niemogących bez siebie istnieć” (Beaujeu-Garnier, Chabot, 1971). Według Krzysztofika (2009) pod pojęciem interurbacji rozumieć należy zespół dwóch miast:

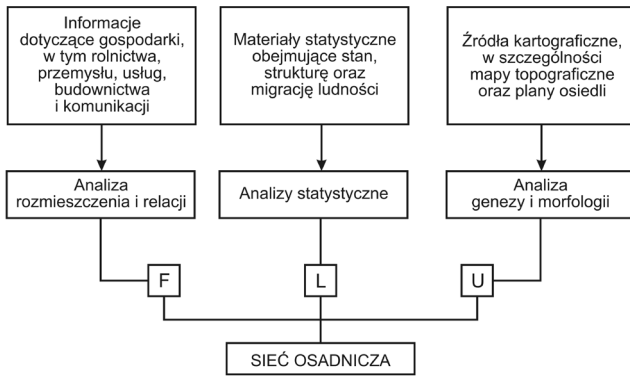
- położonych blisko siebie,
- o podobnych proporcjach potencjału demograficznego,
- o odmiennych i wzajemnie uzupełniających się funkcjach (jedno z miast jest ośrodkiem o charakterze centralnym, drugie – ośrodkiem o charakterze wyspecjalizowanym), przy czym układ ten dopełnia się pod względem lokalnej i regionalnej bazy ekonomicznej.

3. METODY BADAŃ I ŹRÓDŁA DANYCH

Niniejszy artykuł ma charakter analityczno-opisowy, a przyjęta metodologia badań jest podporządkowana schematowi badania sieci osadniczej Zagożdżona (1974), który obejmuje dwa zasadnicze etapy – gromadzenia danych, a następnie ich analizy. Tym samym przyjęty został schemat działania, który w końcowym etapie ma doprowadzić do oceny zmian sieci osadniczej w wyniku syntetycznej analizy funkcji jednostek osadniczych, zmian ludnościowych oraz przestrzennych (rysunek 3).

Jako podstawowe źródła danych wykorzystane zostały:

- dane statystyczne z Banku Danych Lokalnych GUS,
- materiały kartograficzne (w tym archiwalne) pozyskane z: Archiwum Map Wojskowego Instytutu Geograficznego 1919–1939, Działu Mierniczego Kopalni Węgla Brunatnego Bełchatów oraz Zbiorów Kartograficznych Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego,

Rysunek 3. Schemat badania sieci osadniczej według Zagożdżona (1974)

Objaśnienia: F – funkcje, L – ludność, U – układ morfologiczny
Źródło: opracowanie własne

– materiały źródłowe obejmujące tematykę związaną z rozwojem regionu bełchatowskiego, w tym opracowania monograficzne oraz publikacje wydawane przez Kopalnię Węgla Brunatnego Bełchatów i Elektrownię Bełchatów z okazji jubileuszów funkcjonowania.

4. POWSTANIE I ROZWÓJ ZAGŁĘBIA BEŁCHATOWSKIEGO

Do XVIII w. Bełchatów był niewielką miejscowością w pobliżu średniowiecznego miasta Grocholice (obecnie dzielnicy Bełchatowa). Rozwinięła się w połowie XVIII w. po otrzymaniu praw miejskich (1743 r.), a od początku

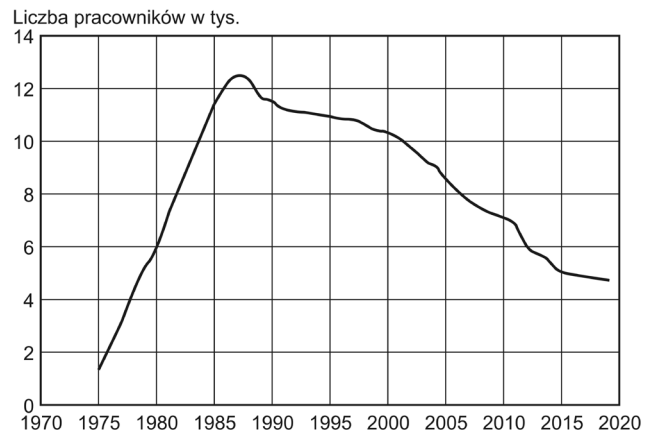

Rysunek 4. Fragment niemieckiej mapy topograficznej z 1940 r. obejmującej okolice Bełchatowa
Źródło: *Belchatow. Topographische Karte 1 : 25 000* (1940)

XIX w. został ośrodkiem przemysłu tkackiego. Liczba ludności miasta nie przekraczała jednak kilku tysięcy osób (z czego znaczną część stanowiła ludność żydowska), a zabudowa ograniczała się do niewielkiego obszaru (rysunek 4, zob. s. 111). W 1956 r. Bełchatów stał się ośrodkiem powiatowym. Powiat bełchatowski został wydzielony z obszaru powiatu piotrkowskiego. Pierwotnie powiat zajmował powierzchnię 700 km² i liczył 45 tys. mieszkańców, dla których głównym źródłem utrzymania było rolnictwo (Brzeziński, Gramsz, 2008).

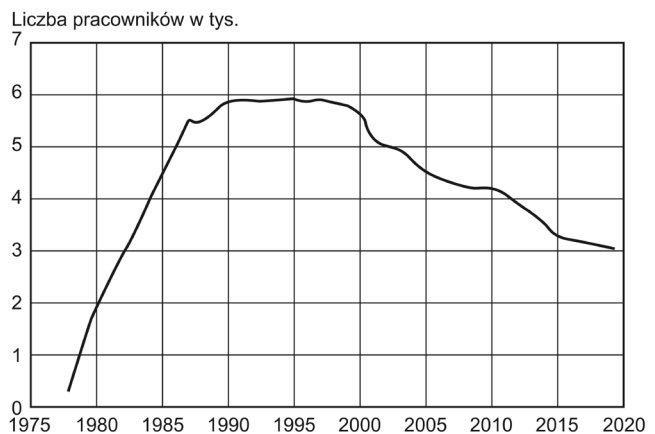
Nowy etap w historii miasta i jego okolic rozpoczął się na przełomie lat 60. i 70. XX w. za sprawą odkrycia dużych pokładów węgla brunatnego w sąsiedztwie wsi Piaski w gminie Kleszczów. Z inicjatywy ówczesnego Ministerstwa Górnictwa i Energetyki podjęte zostały decyzje o budowie odkrywkowej kopalni węgla brunatnego oraz sąsiadującej z nią elektrowni. Prace projektowe i przygotowawcze do budowy Bełchatowskiego Okręgu Górnictwo-Energetycznego okazały się jednak niezwykle burzliwe i napotykały wiele trudności natury finansowej, technicznej i społecznej. Ostatecznie w 1975 r. rozpoczęto budowę Zespołu Górnictwo-Energetycznego „Bełchatów”, w skład którego wchodziły Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów oraz Elektrownia Bełchatów. Jednocześnie dla miasta oraz pobliskich wsi był to okres intensywnych przemian ludnościowych, przestrzennych oraz gospodarczych, wywołanych koniecznością dostosowania lokalnych struktur do zapotrzebowania na siłę roboczą w nowo powstającym okręgu przemysłowym. Głównym przejawem zmian był rozwój ludnościowy Bełchatowa, który w latach 70. XX w. doświadczył trzykrotnego zwiększenia się liczby mieszkańców, co pociągnęło za sobą konieczność dostosowania budownictwa mieszkaniowego, placówek handlowych i usługowych, instytucji publicznych oraz miejsc rekreacji i wypoczynku do potrzeb pracowników zagłębia energetycznego. Kolejne 20 lat w historii miasta było okresem ciągłego przyrostu liczby ludności, a także rozwoju przestrzennego i gospodarczego (Rogut, 2005).

W latach 1975–1980 prace budowlane w rejonie przyszłej odkrywki przebiegały równoległe do przemian w najbliższym ośrodku miejskim, czyli Bełchatowie, który z czasem stał się głównym zapleczem mieszkaniowym i usługowym dla pracowników powstających inwestycji przemysłowych w Rogowcu (Rogut, 2005). Efektem pomyślnego zakończenia prac budowlanych było wydobycie w listopadzie 1980 r. pierwszych ton węgla brunatnego z Pola Bełchatów. Z kolei, z powodu opóźnień w budowie, pierwszy blok energetyczny Elektrowni Bełchatów ruszył dopiero w grudniu 1981 r. W 1988 r. Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów osiągnęła zaprojektowaną zdolność wydobywczą na poziomie 38,5 mln ton rocznie, a równocześnie Elektrownia Bełchatów wytworzyła projektowaną moc 4320 MW.

Rysunek 5. Zatrudnienie w Kopalni Węgla Brunatnego Bełchatów w latach 1975–2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych z Kopalni Węgla Brunatnego Bełchatów

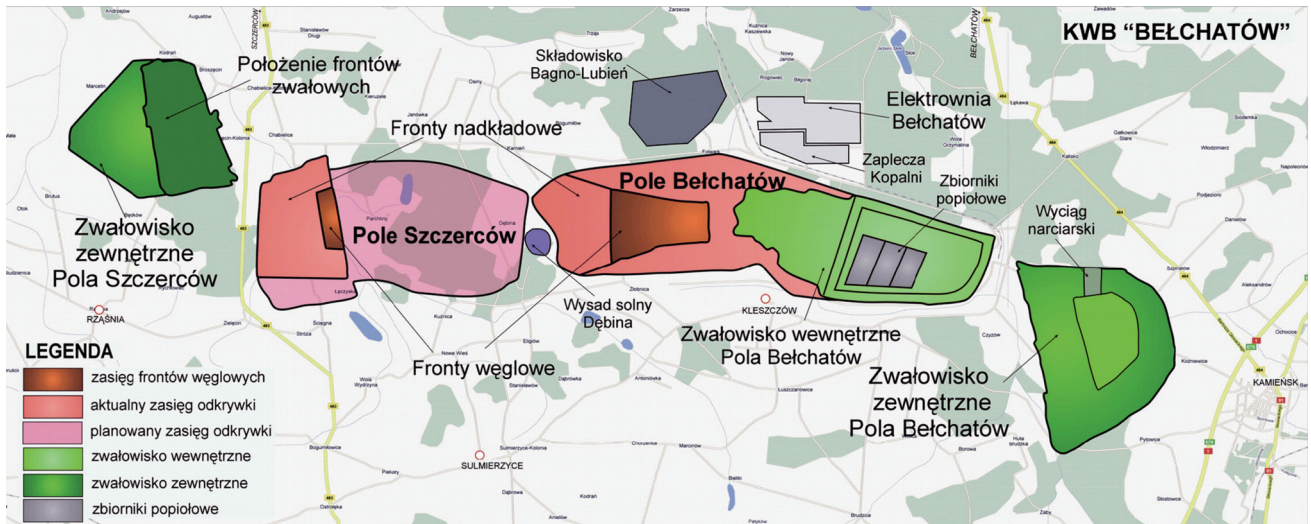

Rysunek 6. Zatrudnienie w Elektrowni Bełchatów w latach 1978–2019

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych z Elektrowni Bełchatów

Tym samym w rejonie Bełchatowa powstało największe zagłębie węgla brunatnego i energetyki w Polsce, zatrudniające u schyłku lat 80. XX w. łącznie ponad 18 tys. pracowników (rysunek 5 i 6).

Do 1999 r. Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów i Elektrownia Bełchatów działały w warunkach przedsiębiorstw państwowych, następnie zostały przekształcone w spółki akcyjne Skarbu Państwa. W 2004 r. utworzono spółkę BOT Górnictwo i Energetyka, w ramach której zaczęły funkcjonować Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów S.A. oraz Elektrownia Bełchatów S.A., a także Kopalnia Węgla Brunatnego Turów S.A., Elektrownia Turów S.A. i Elektrownia Opole S.A. Od 2010 r. Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów oraz Elektrownia Bełchatów działają jako samodzielne oddziały PGE Górnictwo i Energetyka Konwencjonalna S.A., będące częścią Polskiej Grupy Energetycznej (Bentyn, 2010).

Rysunek 7. Zagospodarowanie Kopalni Węgla Brunatnego Bełchatów (stan na 2015 r.)
 Źródło: Kasztelewicz, Sypniewski (2010, s. 295)

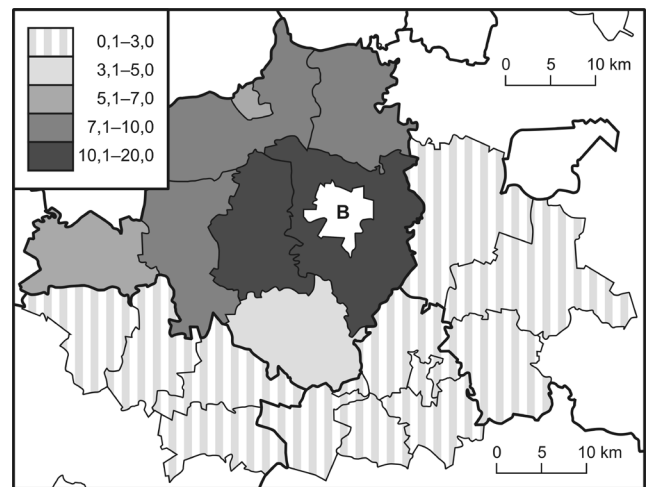
Istotnym etapem w działalności Kopalni Węgla Brunatnego Bełchatów było rozpoczęcie eksploatacji w Polu Szczerców, z którego w 2009 r. wydobyto pierwsze tony węgla. Ważnym wydarzeniem w historii funkcjonowania bełchatowskiej elektrowni było włączenie do użytku w 2011 r. nowego bloku energetycznego o mocy 858 MW, który wykorzystuje najnowocześniejsze technologie produkcyjne i jest zarazem największym blokiem energetycznym opalonym węglem brunatnym w Polsce. Przełożyło się to na wzrost łącznej zainstalowanej mocy w elektrowni, która w 2011 r. wynosiła 5298 MW. Współcześnie w Kopalni Węgla Brunatnego Bełchatów prowadzona jest eksploatacja dwóch pól: Bełchatów i Szczerców (rysunek 7), z których łączne wydobycie energetycznego surowca w 2017 r. wyniosło ponad 42,5 mln ton. To z kolei przekłada się na ogromny udział Elektrowni Bełchatów w produkcji energii elektrycznej w kraju (32,3 TWh), co w 2017 r. stanowiło ponad 21% spośród wszystkich jej wytwórców w kraju (*Elektrownia Bełchatów, 2021*).

5. DELIMITACJA I STRUKTURA ZESPOŁU OSADNICZEGO BEŁCHATÓW-ROGOWIEC

Jak już wspomniano, immanentnymi cechami zespołu osadniczego są: występowanie funkcji nadrzędnej, specjalizacja jednostek osadniczych w zakresie pełnionych funkcji oraz istnienie powiązań między nimi (por. Zagożdżon, 1966). W przypadku zespołu Bełchatów-Rogowiec funkcją zespołotwórczą jest wydobywanie i przetworstwo węgla brunatnego. Istniejące powiązania funkcjonalne posłużyły z kolei do delimitacji

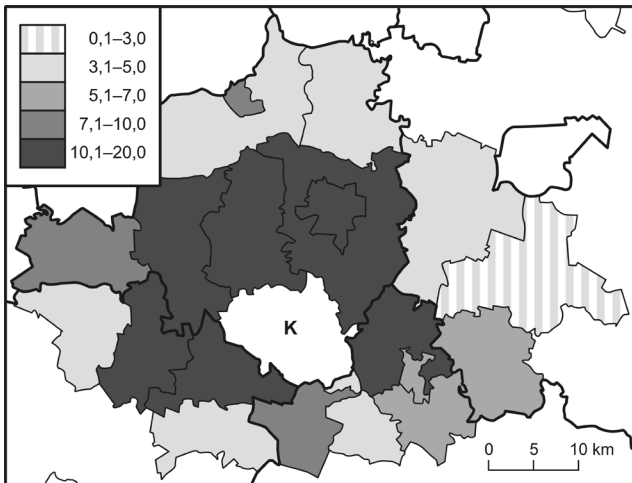
zespołu osadniczego. Jako kluczowe uznano dojazdy do pracy do ośrodków rdzeniowych całego układu, czyli miasta Bełchatów i gminy Kleszczów, gdzie zlokalizowane są kopalnia i elektrownia. Miasto Bełchatów wykazuje silne lub bardzo silne powiązania funkcjonalne z gminami położonymi w północnej części powiatu bełchatowskiego (rysunek 8), zaś zasięg oddziaływania gminy wiejskiej Kleszczów jest zdecydowanie większy (rysunek 9, zob. s. 114). Na tej podstawie wyznaczono zasięg zespołu osadniczego oraz jego strukturę (rysunek 10, zob. s. 114), wyróżniając cztery zasadnicze strefy:

- obszar rdzeniowy, obejmujący miasto Bełchatów i gminę wiejską Kleszczów;
- strefę silnie powiązaną z obszarem rdzeniowym, obejmującą gminy wiejskie Bełchatów i Kluki;

Rysunek 8. Dojazdy do pracy w Bełchatowie w 2016 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

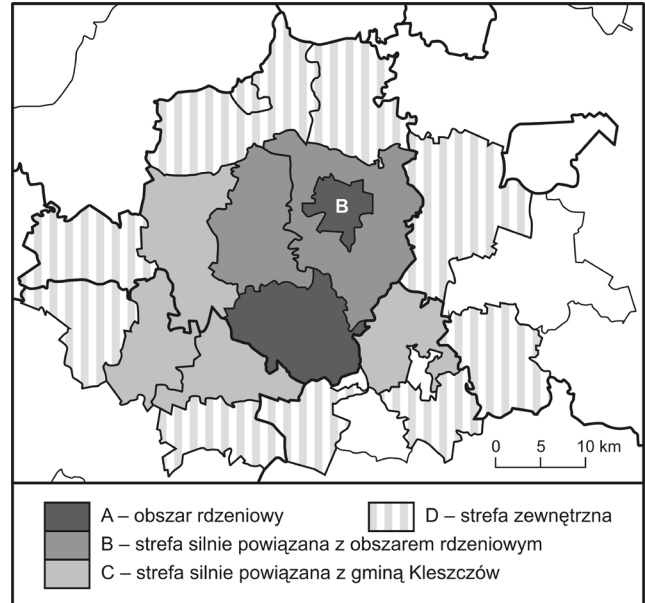

Rysunek 9. Dojazdy do pracy w gminie Kleszczów w 2016 r.
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

- strefę silnie powiązaną jedynie z gminą Kleszczów, obejmującą takie gminy wiejskie, jak: Szczerców, Rząśnia i Sulmierzyce oraz wiejską część gminy Kamieński;
- strefę zewnętrzną, obejmującą następujące gminy: Drużbice, Rusiec, Zelów, Kielczygłów, Strzelce Wielkie, Gorzkowice, Wola Krzysztoporska, Gomunice i Lgota Wielka oraz miasto Kamieński.

W tak określonych granicach zespół osadniczy Bełchatów-Rogowiec według danych z 2020 r. zajmował powierzchnię 1796,6 km² i liczył 166,7 tys. mieszkańców (gęstość zaludnienia w zespole wyniosła 93 osoby na km²). W skład zespołu osadniczego wchodziły trzy miasta – Bełchatów, Kamieński i Zelów – które w 2020 r. w sumie liczyły 66,6 tys. mieszkańców, co stanowiło 40% ogólnej liczby ludności. Obszar rdzeniowy zespołu osadniczego w 2020 r. liczył z kolei 62,8 tys. mieszkańców (37,7%) (tabela 1).

Głównymi ośrodkami pracy w obrębie zespołu miejskiego są jednostki tworzące rdzeń, czyli gmina Kleszczów (14,1 tys. osób) oraz miasto Bełchatów (4,4 tys.), co według danych z 2016 r. stanowiło 79% ogólnej liczby osób dojeżdżających do pracy w gminach zespołu osadniczego. Co istotne, większość dojazdów do pracy

Rysunek 10. Struktura zespołu osadniczego Bełchatów-Rogowiec

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

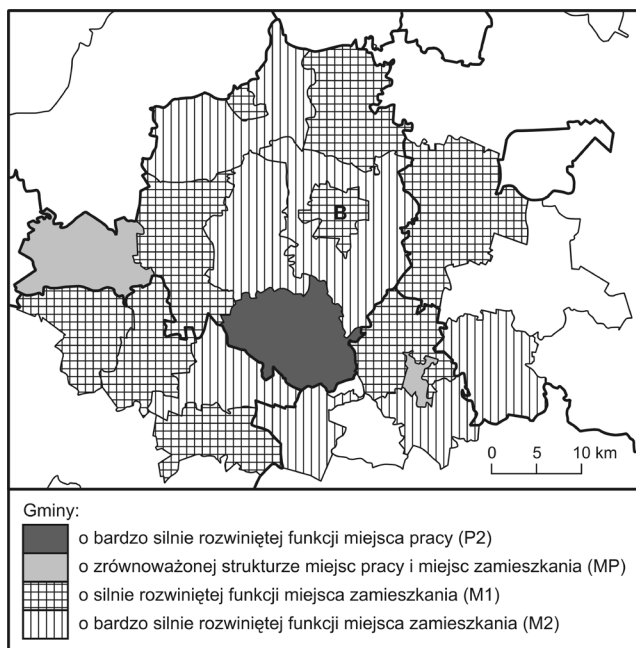
odbywa się wewnątrz zespołu miejskiego. W 2016 r. dojeżdżający do pracy z gmin zespołu miejskiego stanowili: 80,5% ogółu dojeżdżających do gminy Kleszczów i 66% do miasta Bełchatów. Największe strumienie tworzyły przepływy: z miasta Bełchatów do gminy Kleszczów (6015 osób), z gminy Bełchatów do gminy Kleszczów (1009 osób) i do miasta Bełchatów (933 osoby). Lokalnymi ośrodkami pracy dla wiejskiego zaplecza są również pozostałe dwa miasta wchodzące w skład zespołu osadniczego (Kamieński i Zelów).

Poszczególne jednostki wchodzące w skład zespołu osadniczego Bełchatów-Rogowiec znacząco różnią się w zakresie struktury dojazdów do pracy (rysunek 11). Jedyną gminą o bardzo silnie rozwiniętej funkcji miejskiej jest gmina Kleszczów. Dwie jednostki (gmina Rusiec i miasto Kamieński) mają zrównoważoną strukturę miejsc pracy i miejsc zamieszkania, natomiast pozostałe gminy (w tym również miasto Bełchatów) cechują się silną lub bardzo silną funkcją miejsca pracy.

Tabela 1. Podstawowe dane dotyczące zespołu osadniczego Bełchatów-Rogowiec (2020 r.)

Strefa	Powierzchnia (km ²)	Liczba ludności (tys.)	Gęstość zaludnienia (os./km ²)
Obszar rdzeniowy	159,4	62,8	394
Strefa silnie powiązana z obszarem rdzeniowym	298,9	16,3	54
Strefa silnie powiązana z gminą Kleszczów	382,3	20,7	54
Strefa zewnętrzna	956,0	66,9	70
Zespół osadniczy ogółem	1796,6	166,7	93

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS.

Rysunek 11. Struktura dojazdów do pracy w zespole osadniczym Bełchatów-Rogów

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

Co ciekawe, w całym zespole osadniczym liczba wyjeżdżających do pracy jest nieznacznie wyższa od liczby dojeżdżających do pracy (proporcja ta wynosi 26,3 tys. do 23,4 tys. osób).

Przewiduje się, iż wydobywanie węgla brunatnego w Polu Bełchatów będzie trwało do 2026 r., natomiast w odkrywce Szczerców do ok. 2040 r. Po wyeksploatowaniu złóż węgla w miejscu kopalni zaplanowane jest stworzenie zbiorników wodnych o funkcji rekreacyjnej, natomiast funkcjonowanie Elektrowni Bełchatów ma być oparte na spalaniu węgla brunatnego dostarczanego ze złoża Złoczew 3.

6. KIERUNKI PRZEKSZTAŁCENÍ SIECI OSADNICZEJ

Analiza dostępnych danych statystycznych i materiałów kartograficznych umożliwiła zidentyfikowanie czterech głównych kierunków przekształceń sieci osadniczej, występujących na terenie zespołu osadniczego Bełchatów-Rogów, takich jak:

- zmiany osadnicze związane z budową odkrywki i zwałowiska,
- rozwój miasta Bełchatów jako głównego ośrodka usługowo-mieszkaniowego,
- rozwój gminy wiejskiej Kleszczów jako głównego ośrodka pracy,
- procesy suburbanizacji w otoczeniu obszaru rdzeniowego.

6.1. ZMIANY OSADNICZE ZWIĄZANE Z BUDOWĄ ODKRYWKI I ZWAŁOWISKA

Budowa inwestycji przemysłowych w rejonie Bełchatowa wymagała diametralnych przekształceń zastanej rzeczywistości społeczno-gospodarczej i tym samym wywołała szereg przemian przestrzennych, szczególnie w miejscu właściwej działalności górniczej i energetycznej. Takie przedsięwzięcie wymagało bowiem dostosowania terenów zalegania złoża węgla brunatnego do jego eksploatacji, co w praktyce wiązało się z przejściem prywatnych ziem na cele inwestycyjne. Dostosowanie terenów miało w przeważającej części charakter tworzenia całej infrastruktury technicznej od podstaw, gdyż obszar dzisiejszego kompleksu energetycznego na przełomie lat 60. i 70. XX w. należał do najsłabiej rozwiniętych rejonów województwa pod względem rolniczym i przemysłowym (Hochman, Kołodziejczyk, Kula, Musielak, Ożóg, 2000).

Jednym z aspektów budowy odkrywki i równocześnie powstawania zwałowiska była konieczność przesiedlenia mieszkającej tam ludności, czego efektem było rozpoczęcie w 1973 r. etapu wywłaszczeniowego. Wyznaczone tereny dla kombinatu, które dotychczas pełniły funkcje rolnicze i leśne, zajmowały powierzchnię ok. 90–100 km². W rezultacie odgórnych decyzji władz państwowych miejscowa ludność była zmuszona do sprzedaży swoich gospodarstw, a z sieci osadniczej miało zostać wyeliminowanych ok. 50 miejscowości (rysunek 12, zob. s. 116). Proces wysiedlania ludności z terenów projektowanej odkrywki postępował stopniowo w miarę zaawansowania prac na terenie kopalni aż do początku XXI w. Jako że ostatecznie przyjęto projekt jednofrontowej eksploatacji złoża, przebiegającej z kierunku wschodniego na zachód, początkowo wysiedlono ludność ze wschodniej części projektowanego terenu górniczego, przeznaczonej na zwałowisko zewnętrzne, czyli na nadkład ziemi z odkrywki Bełchatów. Ostatecznie nie wszystkie wsie znajdujące się na terenie obszaru górniczego zostały zupełnie zlikwidowane, jednak większość ludności zamieszkującej ten teren została zmuszona do przesiedlenia się z powodu braku dostępu do terenów rolniczych, a także istotnych zmian w środowisku wywołanych powstaniem leja depresyjnego na skutek odwadniania złóż węglowych. Do 1998 r., w związku z budową oraz prowadzoną eksploatacją, Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów zapewniła lokale mieszkalne dla 443 rodzin, od których wykupiono gospodarstwa. Lokale zastępcze mieściły się głównie w Bełchatowie i Kleszczowie, z czego większość rodzin otrzymała lokatorskie prawo do lokalu, a 61 mieszkań zostało sprzedanych na własność. Na przełomie XX i XXI w., wraz z postępującym procesem wydobywania węgla w kierunku zachodnim oraz

Rysunek 12. Fragment mapy terenu górniczego „Bełchatów-Szczerców”, z uwzględnieniem obszaru górniczego położonego na terenie istniejących wówczas wsi, stan z połowy lat 70. XX w.
Źródło: mapy archiwalne Kopalni Węgla Brunatnego Bełchatów

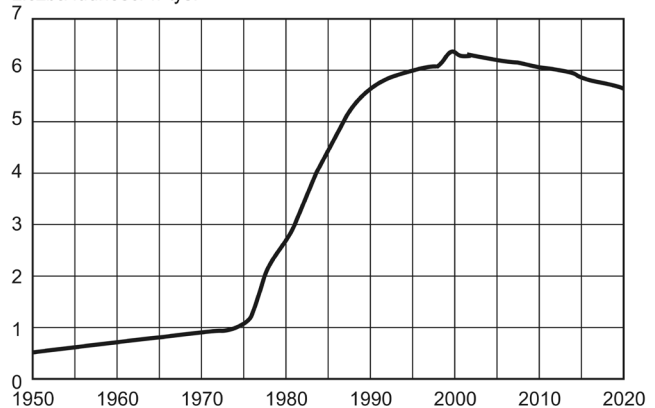
przygotowywaniem terenów w celu eksploatacji Pola Szczerców, przewidywano, iż dalsze działania wysiedleńcze obejmą ok. 140 rodzin (Rogut, 2005).

6.2. ROZWÓJ MIASTA BEŁCHATÓW JAKO GŁÓWNEGO OŚRODKA USŁUGOWO-MIESZKANIOWEGO

Decyzja o budowie Bełchatowskiego Zagłębia Górniczo-Energetycznego zainicjowała istotne procesy demograficzne w mieście i całym regionie. Na początku lat 70. XX w. Bełchatów liczył ok. 10 tys. mieszkańców. Miasto, które cechowało się wysokim współczynnikiem feminizacji (110 kobiet na 100 mężczyzn), gdzie dominującym sektorem zatrudnienia był przemysł lekki, w najmniejszym stopniu nie było gotowe na zaspokojenie popytu na pracę podczas budowy i późniejszego funkcjonowania zagłębia. Wymusiło to konieczność zatrudnienia pracowników budowlanych z całego regionu, którym zapewniono noclegi w Bełchatowie, w specjalnie wybudowanych na te potrzeby hotelach pracowniczych. Ponadto podjęte inwestycje wywołały konieczność imigracji wykwalifikowanych kadr górników, głównie z rejonu Konina i Turossowa. Te procesy stały się przyczyną podwojenia liczby mieszkańców miasta w przeciągu zaledwie kilku lat budowy bełchatowskiego zagłębia (rysunek 13). Lata 80. XX w. były dla miasta okresem najintensywniejszych przemian ludnościowych spowodowanych nieustannie wzrastającym zapotrzebowaniem na siłę roboczą w pobliskiej kopalni i elektrowni. Przejawem tego były migracje do miasta coraz większej liczby pracowników przemysłowych z różnych regionów kraju, którzy osiedlali się tu wraz z całymi rodzinami, co spowodowało ok. trzydziestotysięczny przyrost liczby mieszkańców Bełcha-

towa w latach 1978–1988 (Rogut, 2005). W 2002 r. Bełchatów osiągnął maksimum liczby ludności (63,2 tys. osób). Od tego momentu liczba ludności w mieście systematycznie się zmniejsza (w 2020 r. miasto liczyło 56,4 tys. mieszkańców), do czego przyczynia się ujemne saldo migracji.

Liczba ludności w tys.

Rysunek 13. Zmiany liczby ludności w mieście Bełchatów w latach 1950–2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

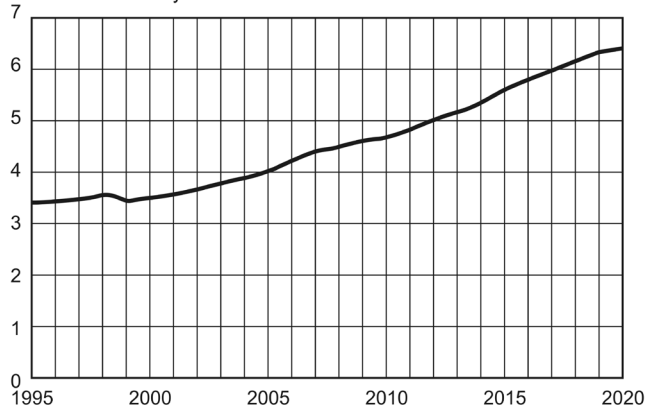
Intensywne zmiany ludnościowe w Bełchatowie, zachodzące głównie w drugiej połowie lat 70. i w latach 80. XX w., wymagały dostosowania lokalnej infrastruktury społecznej oraz technicznej do potrzeb coraz większej liczby ludności. Większość inwestycji była ukierunkowana na zapewnienie godnych warunków życia przybyłym do miasta pracownikom zagłębia oraz ich rodzinom, dlatego znaczna część środków finansowych potrzebnych na realizację wszelkich inwestycji w mieście pochodziła z budżetu kopalni i elektrowni. Możliwości finansowe miasta były jednak wówczas mocno ograniczone, a rozwijające się przedsiębiorstwa

zagłębia były odgórnie obligowane do rozszerzania swojej działalności pozaprodukcyjnej. W początkowym okresie działania koncentrowały się w szczególności na tworzeniu w mieście nowego budownictwa mieszkaniowego, ukształtowaniu miejscowej bazy oświatowej, w tym oddziałów o profilu górniczym i energetycznym, rozbudowie infrastruktury społecznej, a także zorganizowaniu sprawnego systemu dojazdów do pracy w zagłębiu górniczo-energetycznym w Rogowcu (Rogut, 2005). W XXI w. w mieście zaczęto podejmować kolejne inwestycje ukierunkowane na polepszenie warunków życia mieszkańców oraz zwiększenie estetyki miejskiej. Renowacji poddano wiele budynków mieszkalnych. Zadbano również o nową infrastrukturę publiczną w postaci parków, skwerów i placów zabaw. W 2006 r. powstała nowa hala widowiskowo-sportowa „Energia”, a w 2011 r. oddano do użytku zrewitalizowane centrum miasta – plac Narutowicza, dzięki czemu Bełchatów zyskał nową przestrzeń publiczną wypełnioną zielenią, z placem zabaw, deptakiem i fontannami. W 2014 r. w centrum miasta otworzone zostało interaktywne muzeum „PGE Giganty Mocy”, ukazujące proces wydobywania węgla brunatnego i przetwarzania go na energię elektryczną.

6.3. ROZWÓJ GMINY WIEJSKIEJ KLESZCZÓW JAKO GŁÓWNEGO OŚRODKA PRACY

Usytuowanie kopalni i elektrowni na obszarze gminy Kleszczów przyczyniło się również do istotnych zmian na jej terenie. W okresie budowy oraz początkowej fazie funkcjonowania zagłębia procesy ludnościowe w obrębie gminy Kleszczów były związane z przesiedleniami miejscowej ludności rolniczej do Bełchatowa. Wymuszona emigracja ludności z terenów gminy wiązała się ponadto ze zmianami w przestrzeni, gdyż kilkadziesiąt wsi zlokalizowanych na tym obszarze zostało usuniętych z mapy. Pogłębiające się ujemne saldo migracji na terenie gminy świadczyło wówczas o istotnych, a zarazem gwałtownych przemianach gospodarczych tego terenu. Pod koniec lat 90. XX w. procesy ludnościowe oraz przestrzenne w obrębie gminy Kleszczów zaczęły zmieniać kierunek, czego przyczyną można się doszukiwać w bardziej efektywnym wykorzystaniu potencjału ekonomicznego przez jej władarzy. Zmniejszająca się jeszcze do schyłku XX w. liczba ludności w gminie, od 2000 r. zaczęła systematycznie wzrastać (rysunek 14) wskutek wysokiego dodatniego salda migracji, które w latach 1997–2020 wyniosło średnio 23,3 osoby na 1000 mieszkańców, a także za sprawą utrzymującego się od 2004 r. wysokiego dodatniego przyrostu naturalnego. Na przełomie XX i XXI w. liczba mieszkańców gminy oscylowała w okolicach 3,5 tys., co sprawiało, iż była to najmniej

Liczba ludności w tys.

Rysunek 14. Zmiany liczby ludności w gminie Kleszczów w latach 1995–2020

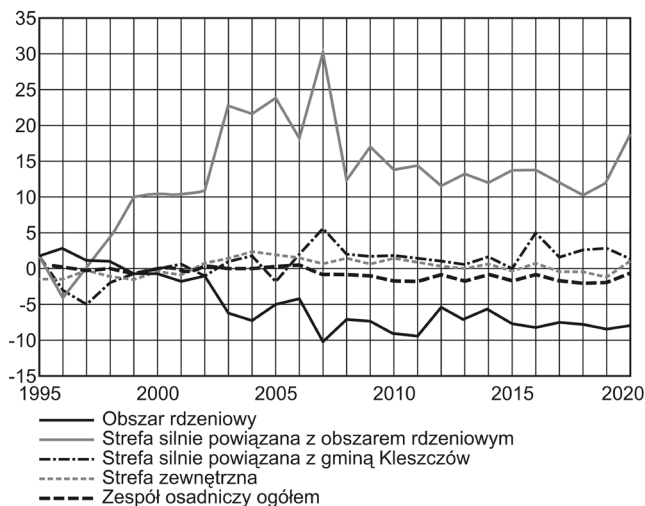
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS

zaludniona gmina wiejska w powiecie bełchatowskim. W latach 2000–2020 liczba mieszkańców gminy wzrosła o ok. 3 tys. osób i na koniec 2020 r. gmina Kleszczów liczyła 6,4 tys. mieszkańców.

Przyczyną zwiększającej się liczby ludności w gminie Kleszczów należy szukać w bardzo korzystnej sytuacji ekonomicznej. Zlokalizowane na terenie gminy duże przedsiębiorstwa przemysłu górniczo-energetycznego są bowiem zobligowane do uiszczania ogromnych kwot z tytułu podatku od nieruchomości na rzecz gminy Kleszczów, co generuje łącznie ok. 75% rocznych dochodów lokalnego samorządu. Dzięki temu gmina od kilkunastu lat znajduje się w czołówce najbogatszych gmin w Polsce. Duże możliwości finansowe gminy przekładają się na jej procesy rozwojowe w zakresie różnorodnych sfer życia mieszkańców. Inwestycje na terenie gminy widoczne są w wielu dziedzinach, począwszy od gospodarki mieszkaniowej, rozbudowy infrastruktury społecznej i technicznej, po rozwiązania dotyczące ochrony środowiska oraz te służące rekreacji i uprawianiu sportów. Pomimo że gmina Kleszczów jest gminą wiejską, nie dominuje tutaj rolniczy kierunek rozwoju. Stosunkowo słabe gleby, rozdrobnienie agrarne i utrudnienia wynikające ze zmian środowiskowych związanych z funkcjonowaniem w pobliżu kopalni i elektrowni stwarzają słabe warunki do rozwoju rolnictwa. Dominujące w krajobrazie przedsiębiorstwa przemysłowe, czyli kopalnia i elektrownia, sprawiają, iż gospodarka gminy oparta jest obecnie głównie na przemyśle. Samorząd gminy, próbując zachęcić nowych inwestorów w celu zapewnienia dywersyfikacji rozwoju gospodarczego, uruchomił na terenie gminy cztery Kleszczowskie Strefy Przemysłowe o uregulowanym statusie prawnym, ze stosownym uzbrojeniem technicznym, zajmujące powierzchnię 350 ha (Długookresowa..., 2016).

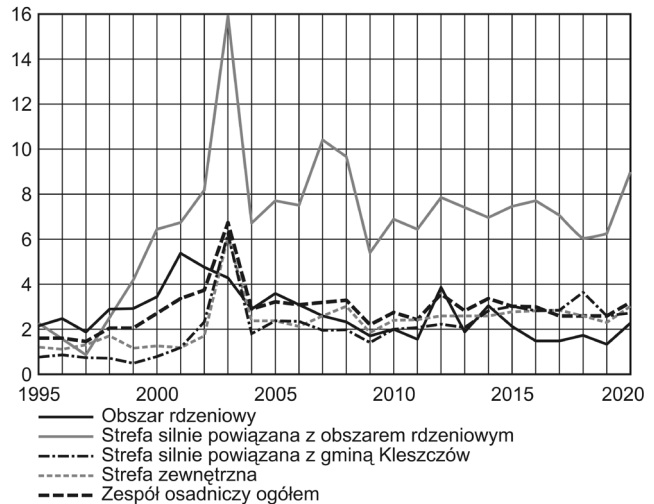
6.4. PROCESY SUBURBANIZACJI W OTOCZENIU OBSZARU RDZENIOWEGO

Funkcjonowanie zagłębia węglowo-energetycznego w Rogowcu sprawiło, iż znaczna część ludności mieszkającej w Bełchatowie osiągnęła pewien stabilny poziom, jeśli chodzi o warunki społeczno-ekonomiczne. Z jednej strony przyniosło to z pewnością korzyści gospodarcze dla miasta, z drugiej jednak – stało ono w obliczu rozpoczęcia migracji mieszkańców poza jego obszar, na tereny o większych walorach krajozabrazowych. Po 2000 r. prężnie funkcjonujące miasto zaczęło doświadczać ubytku liczby ludności, co nie było bynajmniej efektem pogorszenia się warunków życia w mieście, wręcz przeciwnie – wiązało się ze zwiększonymi aspiracjami jego mieszkańców. Dobra sytuacja materialna sprawiła, że zaczęli oni preferować budownictwo jednorodzinne w spokojnej, zielonej okolicy. Ludność z miasta osiedlała się głównie na terenie gmin Kleszczów, Bełchatów, Kluki i Szczerców (rysunek 15). W gminach tych liczba ludności w latach 2000–2020 wzrosła odpowiednio o 83%, 40%, 19% i 10%.

Rysunek 15. Saldo migracji w zespole osadniczym Bełchatów-Rogowiec w latach 1995–2020
Źródło: opracowanie własne
na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS

Nasilające się migracje ludności poza granice miasta do podmiejskich gmin (Bełchatów, Kluki, Szczerców i Kleszczów) przyczyniły się także do intensywnego rozwoju budownictwa mieszkaniowego na ich terenie. W latach 2000–2020 tylko w tych czterech gminach oddano do użytku w sumie 3,9 tys. mieszkań. Średnioroczna intensywność ruchu budowlanego we wspomnianych gminach wyniosła odpowiednio: 8,9; 8,6; 5,8 i 4,2 mieszkania na 1000 mieszkańców (rysunek 16). Najmniejszą intensywność ruchu budowlanego wykazują zaś peryferyjnie położone gminy w południowo-zachodniej części zespołu osadniczego.

Rysunek 16. Ruch budowlany (mieszkania oddane do użytkowania na 1000 mieszkańców) w zespole osadniczym Bełchatów-Rogowiec w latach 1995–2020
Źródło: opracowanie własne
na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS

Po przeanalizowaniu danych dotyczących zmian liczby ludności, poziomu salda migracji i wielkości ruchu budowlanego w gminach zespołu osadniczego, należy zauważyć wykształcenie się strefy podmiejskiej wokół Bełchatowa, do której należą miejscowości położone najbliżej miasta, w których zauważa się dodatnie saldo migracji i intensyfikację jednorodzinne budownictwa mieszkaniowego.

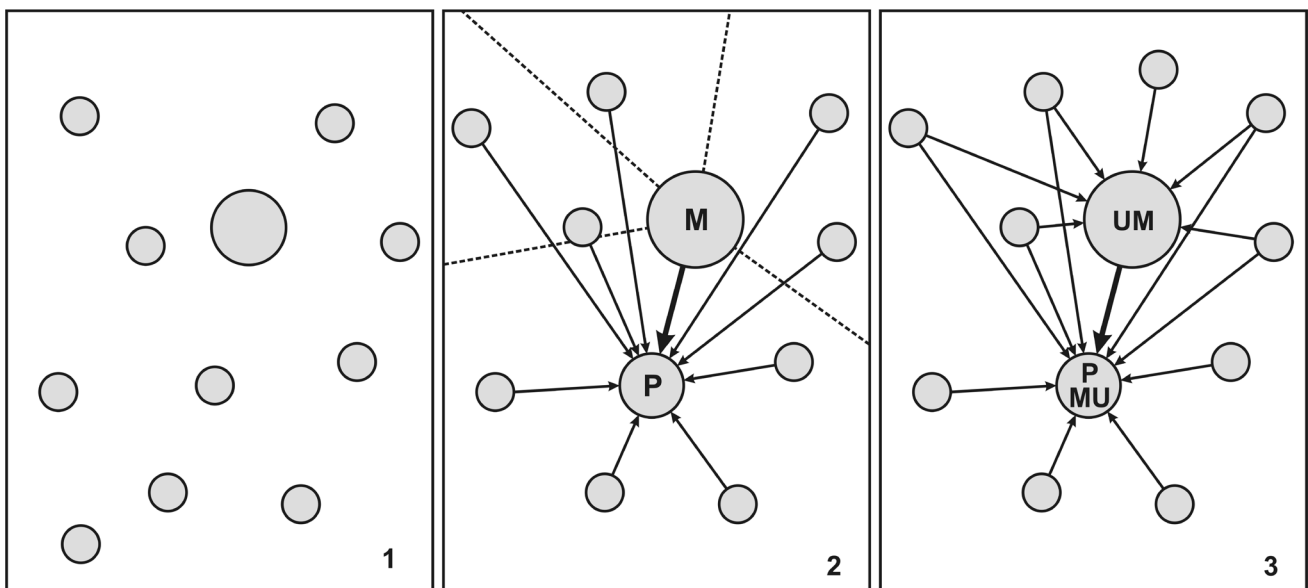
7. SCHEMAT PRZEMIAN SIECI OSADNICZEJ W ZESPOLE MIEJSKIM

Powyższe ujęcie analityczne zmian osadniczych w rejonie Bełchatowa nasuwa kilka konkretnych wniosków. Na przestrzeni ponad 40 lat funkcjonowania zagłębia węglowo-energetycznego samo miasto, a także powiązane z nim funkcjonalnie obszary zmieniły się znacząco pod względem ludnościowym, gospodarczym czy przestrzennym. Powstanie zakładów przemysłowych uwarunkowało wytworzenie się specyficznej struktury ludności i zatrudnienia, co przyczyniło się do istotnych zmian funkcjonalnych. Bełchatów ukształtował się jako dominujący ośrodek mieszkaniowo-usługowy z licznymi osiedlami bloków wielorodzinnych przeznaczonych dla pracowników przemysłowych i ich rodzin, natomiast Rogowiec (gmina Kleszczów) jako ośrodek przemysłowy, będący miejscem pracy dla dużej liczby ludności zatrudnionej w górnictwie i energetyce. Rozdzielność poszczególnych funkcji w ośrodkach, a zarazem konieczność uzupełniania się spowodowały wytworzenie się powiązań funkcjonalnych, które

w omawianym przypadku stanowiły intensywne dojazdy do pracy do ośrodka przemysłowego. Konieczność przystosowania lokalnej gospodarki do coraz większej liczby ludności oraz ich potrzeb wywołała rozwój sfery handlowo-usługowej w mieście. Z czasem rozwój blokowisk w przestrzeni miasta został zahamowany, natomiast pojawił się nowy kierunek rozwoju mieszkalnictwa, czyli budownictwo jednorodzinne, które zaczęło wypełniać wolne przestrzenie w granicach miasta. Ponadto z początkiem XXI w. nastąpił rozwój ludnościowy i przestrzenny miejscowości położonych w pobliżu miasta, w związku z przenoszeniem się ludności z centrum do strefy podmiejskiej. Gmina Kleszczów, obok swojej głównej funkcji przemysłowej, zatrudnia dużą liczbę ludności dojeżdżającej z zewnątrz. Po wyhamowaniu ekspansywnej działalności górniczej w obrębie gminy Kleszczów osiągnęła ona stabilną i jednocześnie bardzo korzystną sytuację ekonomiczną, która pozwoliła na różnorodne inwestycje mające na celu zachęcenie do osiedlenia się na jej terenie. W efekcie od początku XXI w. liczba ludności w gminie wzrasta. Pozytywnym procesom ludnościowym w gminie towarzyszy nieustanny rozwój wszelkiej infrastruktury i zachęt inwestycyjnych, wdrażanych w celu dywersyfikacji lokalnej gospodarki i pobudzania rynku pracy.

Na podstawie wyżej wymienionych wniosków uważa się specyficzne etapy zmian sieci osadniczej, w których występowały charakterystyczne dla nich procesy. Przeprowadzona analiza zmian sieci osadniczej w rejonie Bełchatowa pozwala wyszczególnić etapy rozwoju sieci osadniczej, które można przedstawić schematycznie, zwracając przy tym uwagę na najważniejsze przemiany im towarzyszące (rysunek 17).

Pierwszy, początkowy etap rozwoju sieci zespołu osadniczego Bełchatów-Rogowiec przed zainicjowaniem inwestycji przemysłowych charakteryzował się podobną wielkością jednostek osadniczych, z wyjątkiem ośrodka powiatowego, czyli Bełchatowa, który pełnił centralne funkcje dla lokalnego układu. Pozostałe miejscowości w przeważającym stopniu były typowo rolniczymi wsiami. Drugi etap rozwoju sieci osadniczej nastąpił wraz z podjęciem decyzji o budowie zagłębia górniczo-energetycznego na terenie gminy Kleszczów, co wiązało się ze wzmożonymi migracjami pracowniczymi z zewnątrz do głównego zaplecza mieszkaniowego, jakim stał się Bełchatów. Budujące się zagłębie w gminie Kleszczów z czasem doprowadziło do wykształcenia się specjalizacji tego ośrodka w zakresie funkcji przemysłowej. Tym samym pojawienie się nadrzędnej funkcji w postaci rozwoju przemysłu wydobywczego-energetycznego, a następnie specjalizacja osiedli co do pełnionych funkcji wymusiły wykształcenie się powiązań funkcjonalnych, które warunkują istnienie wyspecjalizowanych ośrodków. Najsilniejsze powiązania funkcjonalne, wyrażone w tym przypadku dojazdami do pracy w przedsiębiorstwach przemysłowych, występują pomiędzy miastem Bełchatów a Rogowcem w gminie Kleszczów. Ponadto, w związku z dużym zapotrzebowaniem na pracowników przemysłowych, do pracy w Rogowcu zaczęli dojeżdżać mieszkańcy okolicznych miejscowości leżących w strefie oddziaływania ośrodka przemysłowego. Trzeci etap rozwoju zespołu osadniczego obejmuje rozszerzenie funkcji rdzenia zespołu osadniczego. Centralny ośrodek mieszkaniowy, czyli Bełchatów, ze względu na intensywny rozwój ludnościowy, przekształcił się

Rysunek 17. Schemat rozwoju zespołu osadniczego Bełchatów-Rogowiec
 Objasnienia: M – funkcja mieszkaniowa, P – funkcja przemysłowa, UM – funkcja usługowo-mieszkaniowa,
 MU – funkcja mieszkaniowo-usługowa
 Źródło: opracowanie własne

w dominujący ośrodek handlowo-usługowy z równie ważną funkcją mieszkaniową, stając się w ten sposób kolejnym miejscem zatrudnienia dla dużej liczby mieszkańców. W dalszym etapie rozwoju nastąpił wzrost liczby ludności w miejscowościach podmiejskich, które wykazują intensywne powiązania funkcjonalne z rdzeniem, czyli zarówno z ośrodkiem przemysłowym, jak i usługowo-mieszkaniowym, tworząc tym samym specyficzny obszar funkcjonalny. W tym etapie zauważa się również rozwój funkcji mieszkaniowej oraz w nieco mniejszym stopniu funkcji usługowej obok dotychczas przemysłowej gminy Kleszczów.

Wyszczególnione etapy oraz towarzyszące im przemiany sieci osadniczej w kolejnych okresach funkcjonowania zagłębia górniczo-energetycznego wystąpiły na omawianym obszarze badań w ciągu niespełna pół wieku jego istnienia. Nie są to z pewnością wszystkie etapy rozwoju, jakim będzie podlegał zespół osadniczy Bełchatów-Rogowiec, ze względu na spodziewany w przyszłości zanik funkcji zespołotwórczej, czyli działalności przemysłowej z powodu wyeksploatowania złóż węgla brunatnego. Na dzień dzisiejszy nie do końca wiadomo, jaka przyszłość czeka Elektrownię Bełchatów w momencie wyczerpania się pobliskich pokładów węgla brunatnego. Obecnie zakłada się, że elektrownia ma funkcjonować dzięki spalaniu węgla pochodzącego z oddalonego o ok. 60 km, nieeksploatowanego jeszcze złoża Złoczew, z którego będzie on transportowany specjalną linią kolejową (Ciepela, 2018). Według aktualnych planów dotyczących odkrywki węgla po zaprzestaniu eksploatacji na jej terenie ma być ona zalana wodą, dzięki czemu stanie się największym sztucznym zbiornikiem w Polsce, co byłoby ciekawym przykładem rekultywacji terenów pogórnich. Przed gminą Kleszczów stoi zatem wyzwanie przekształcenia się w atrakcyjny turystycznie kurort, który będzie przyciągał ludność z zewnątrz swoimi unikatowymi atutami. Są to jednak dość odległe plany, przewidywane do realizacji w połowie XXI w. (mf, 2016). Nic nie stoi jednak na przeszkodzie, by z wyprzedzeniem zaplanować dalszy rozwój zespołu osadniczego Bełchatów-Rogowiec, który ze swoim obecnym dużym potencjałem ludnościowym, społecznym i gospodarczym wymaga rozsądnego planu przekształceń w celu uniknięcia niepożądanych skutków, chociażby w postaci głębokiego bezrobocia strukturalnego.

8. PODSUMOWANIE

Odkrycie pokładów węgla brunatnego w latach 60. XX w. we wsi Piaski, położonej ok. 15 km na południe od miasta Bełchatów, pociągnęło za sobą decyzję o budowie odkrywkowej kopalni i działającej tuż obok elektrowni napędzanej węglem. Było to przełomowe wydarzenie

w historii miasta, a także okolicznych wsi, bowiem zapoczątkowało nowy kierunek rozwoju tego obszaru. Lata 70. XX w. stały się dla regionu okresem intensywnych przemian, które miały za zadanie dostosować lokalny układ sieci osadniczej do funkcjonowania pobliskiego zagłębia. Budowa inwestycji przemysłowych wymusiła przesiedlenia ludności rolniczej zamieszkującej tereny przeznaczone na odkrywkę węgla. Miejscowa ludność została zmuszona do opuszczenia dotychczasowych domów na rzecz mieszkania w wielorodzinnych blokach na terenie miasta, co wiązało się z koniecznością zmiany trybu życia oraz miejsca zatrudnienia. Równocześnie duże zapotrzebowanie na pracowników przemysłowych w nowo powstających zakładach wywołało konieczność migracji wykwalifikowanej kadry pracowniczej, której zapewniano lokum w Bełchatowie. Wraz ze zwiększającym się poziomem zatrudnienia w przedsiębiorstwach przemysłowych liczba ludności przybywająca do miasta zaczęła rosnąć. Do Bełchatowa zaczęły migrować całe rodziny, co wymagało podjęcia odpowiednich działań przystosowawczych w celu zaspokojenia najważniejszych potrzeb w zakresie mieszkalnictwa, edukacji, opieki zdrowotnej oraz sportu i rekreacji. W latach 80. XX w. nastąpił rozwój wszelkich dziedzin życia mieszkańców, w czym partycypowały Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów oraz Elektrownia Bełchatów. Przełom lat 70. i 80. XX w. to zatem okres wzmożonych migracji, rozwoju społeczno-gospodarczego i przestrzennego miasta. Stało się ono centralnym ośrodkiem zespołu osadniczego o funkcji mieszkaniowo-usługowej, a zarazem miejscem noclegowym dla pobliskiego ośrodka przemysłowego zlokalizowanego na terenie gminy Kleszczów.

Kolejny etap przemian sieci osadniczej nastąpił na początku XXI w., kiedy liczba ludności w granicach miasta zaczęła spadać z powodu ujemnego salda migracji. Można jednak stwierdzić, iż ludność ta nie emigrowała na duże odległości, bowiem w gminach sąsiadujących z miastem, szczególnie w gminach wiejskich Bełchatów i Kleszczów, zaczęto odnotowywać dodatnie wartości salda migracji. Tym samym należy zauważyć, iż wokół Bełchatowa zaczął postępować proces suburbanizacji, którego przejawem jest wyludnianie się miasta na rzecz strefy podmiejskiej.

Z początkiem XXI w. istotne zmiany zaszły również w kierunkach rozwoju gminy Kleszczów, w której po okresie wysiedlania ludności w związku z przejmowaniem terenów pod inwestycje przemysłowe nastąpiło odwrócenie dotychczasowych tendencji. Wykorzystanie możliwości eksploatacji węgla brunatnego w Polu Bełchatów zatrzymało likwidację kolejnych miejscowości w gminie Kleszczów. Ponadto liczba ludności w gminie zaczęła systematycznie wzrastać. Procesy ludnościowe zachodzące w gminie Kleszczów od początku XXI w. są wynikiem nadzwyczaj pozytywnej

sytuacji ekonomicznej tej gminy, która posiada najwyższe dochody budżetu w kraju. Dzięki korzystnej sytuacji finansowej gmina inwestuje w rozwój infrastruktury technicznej oraz społecznej, zapewniając dobre warunki życia swoim mieszkańcom. Dodatkowo władze gminy zachęcają inwestorów do lokowania nowych przedsiębiorstw na jej terenie, dzięki czemu następuje tam rozwój rynku pracy.

BIBLIOGRAFIA

- Beaujeu-Garnier, J., Chabot, G. (1971). *Zarys geografii miast*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Belchatow. *Topographische Karte 1 : 25 000* (1940). Pobrane z: http://maps.mapywig.org/m/WIG_maps/series/025K_german/4329_D_Belchatow_1940_BWNG_UL.jpg (15.09.2021).
- Bentyn, J. (red.) (2010). *35 lat na rynku. Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów*. Kraków: wydane na zlecenie PGE Górnictwo i Energetyka Konwencjonalna S.A., Oddział Kopalni Węgla Brunatnego Bełchatów.
- Brzeziński, K., Gramsz, A. (red.) (2008). *Bełchatów. 120 impresji o rozwoju miasta*. Łódź: Wydawnictwo Grako.
- Ciepiela, D. (2018). *Bliżej budowy odkrywki Złoczew w kopalni Bełchatów*. Pobrane z: <https://www.wnp.pl/gornictwo/blizej-budowy-odkrywki-zloczew-w-kopalni-belchatow,320433.html> (25.05.2021).
- Długookresowa Strategia Rozwoju Gminy Kleszczów na lata 2016–2030+ (2016). Pobrane z: <http://www.bip.kleszczow.pl/res/serwisy/pliki/14245410?version=1.0> (20.04.2018).
- Dziewoński, K. (1962). Zagadnienia typologii morfologicznej miast w Polsce. *Czasopismo Geograficzne*, 33 (4), 441–457.
- Elektrownia Bełchatów (2021). Pobrane z: <https://pgegiek.pl/Nasze-oddzialy/Elektrownie/Elektrownia-Belchatow> (10.01.2021).
- Hochman, A., Kołodziejczyk, K., Kula, W., Musielak, W., Ożóg, J. (2000). *Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów, 1975–2000. Od przedsiębiorstwa państwowego do spółki akcyjnej*. Bełchatów: tekst na zlecenie Kopalni Węgla Brunatnego Bełchatów S.A.
- Kasztelewicz, Z., Sypniowski, S. (2010). Rekultywacja w polskim górnictwie odkrywkowym węgla brunatnego. *Górnictwo i Geoinżynieria*, 34 (4), 289–304.
- Krzysztofik, R. (2009). Interurbacje na terenie Polski w ujęciu geograficzno-historycznym. *Geographia. Studia et Dissertationes*, 31, 105–125.
- Maik, W. (1976). *Analiza funkcjonalna sieci osadniczej podregionu kalisko-ostrowskiego*. Seria Geografia, 11. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Maik, W. (1985). Społeczno-gospodarcze skutki industrializacji w regionie konińskim. W: S. Zajchowska, A. Jasiok, Z. Kamiński, W. Maik (red.), *Człowiek i środowisko w świetle nauk przyrodniczych i nauk społecznych na przykładzie Wielkopolski* (s. 19–50). Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Maik, W. (1993). Koncepcja lokalnych systemów osadniczych. Założenia i perspektywy badawcze. W: W. Maik (red.), *Problematyka lokalnych systemów osadniczych* (s. 19–28). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- mf (2016). *Powstaje najgłębsze jezioro w Polsce. A bogaty Kleszczów będzie kurortem*. Pobrane z: <http://lodz.wyborcza.pl/lodz/1,35136,19995457,belchatow-buduje-jezioro-najgłębsze-w-polsce.html> (10.01.2021).
- Mittelhäusser, K. (1961). Typy funkcjonalne osiedli wiejskich na podstawie statystyki. *Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*, 2: *Nowe kierunki badań osadnictwa wiejskiego*, 131–149.
- Rogut, D. (red.) (2005). *Bełchatów. Szkice z dziejów miasta*. Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie.
- Sagan, I. (1995). *Procesy uprzemysłowienia w powojennej Polsce*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe.
- Wójcik, M. (2012). Zespół i lokalny system osadniczy – geneza i ewolucja koncepcji w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, 12, 3–18.
- Zagożdżon, A. (1964). Problematyka zespołów osadniczych. *Czasopismo Geograficzne*, 35 (1), 387–398.
- Zagożdżon, A. (1966). Zespoły osadnicze o funkcjach nierolniczych jako forma urbanizacji wsi. W: K. Hryniewicka (red.), *Problemy ewolucji układów osadniczych na tle procesów urbanizacyjnych w Polsce* (s. 103–127). Warszawa: PWN.
- Zagożdżon, A. (1974). Rozwój sieci osadniczej w Legnicko-Głogowskim Okręgu Miedziowym. W: S. Golachowski, A. Zagożdżon (red.), *Dolnośląski Okręg Miedziowy 1960–1970. Początki przemian społeczno-ekonomicznych* (s. 201–237). Wrocław–Warszawa: Komitet Badań Rejonów Uprzemysławianych.
- Zagożdżon, A. (1975). Układy osadnicze w rejonach uprzemysławianych. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Geograficzne. Seria B*, 237, 73–84.

Artykuł wpłynął:

20 września 2021

Zaakceptowano do druku:

15 listopada 2021

Waldemar Cudny

 <https://orcid.org/0000-0002-3259-6086>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Nauk Geograficznych
waldemar.cudny@geo.uni.lodz.pl

Kornel Piechota

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Wydział Nauk Ścisłych i Geograficznych
piechota.kornel94@gmail.com

WPŁYW TARGÓW GAMEON 2019 NA PRODUKT MIEJSKI I PROMOCJĘ KIELC

Abstrakt: Celem artykułu jest prezentacja targów gier komputerowych GameON zorganizowanych w Kielcach w 2019 r. Problem badawczy stanowiła ocena oddziaływania imprezy na rozwój produktu miejskiego Kielc oraz na promocję miasta. Opracowanie oparto na wynikach badań ankietowych wykonanych w grupie respondentów będących widzami imprezy. Zastosowano dobór dostępnościowy, dlatego rezultaty analizy nie mają charakteru reprezentatywnego. Za podbudowę teoretyczną posłużyła koncepcja event marketingu miast. Przeprowadzone badania wykazały, że zdaniem respondentów targi GameON 2019 to interesujące wydarzenie wzbogacające produkt miejski Kielc (głównie produkt turystyczny), wpływające pozytywnie na promocję miasta, a w konsekwencji na jego markę. Wykorzystana w artykule koncepcja obrazująca proces event marketingu miast znalazła swoje potwierdzenie w wybranym do badań studium przypadku.

Słowa kluczowe: Targi GameON, event, impreza, event marketing miast, promocja, branding miast.

THE IMPACT OF GAMEON 2019 ON THE PRODUCT AND PROMOTION OF KIELCE

Abstract: This article is devoted to the *GameOn* computer game fair organized in Kielce in 2019. The research issue was to determine the impact of the event on the development of Kielce as a 'product' and its promotion. The work is based on the results of a survey conducted with event attendees. An intercept survey based on the availability of respondents was used as the main research method, therefore the results cannot be representative. The idea of 'place event' marketing was used as the theoretical foundation for the analysis. The study confirmed that the *GameOn* 2019 fair was, according to the respondents, an interesting event enriching the Kielce 'product' (mainly in tourist terms). The research also demonstrated the positive impact of the fair on the promotion of the city, and consequently on the Kielce 'brand'. The idea of 'place event' marketing was confirmed through the case study selected for the research.

Keywords: *GameOn* fairs, event, place event marketing in cities, promotion, city branding.

1. WPROWADZENIE

W XX i XXI w. nastąpiła dynamiczna ekspansja miast, która w wielu przypadkach wynikała z rozwoju sektora usług turystycznych (Czerwiński, 2015). Wzrost tej gałęzi gospodarki widoczny był np. w intensyfikacji ruchu turystycznego, odnotowanej zarówno w skali regionalnej, jak i światowej, a także w zwiększającej się liczbie i różnorodności przedsiębiorstw turystycznych (Pawlicz, 2011). W miastach pojawiły się nowe atrakcje turystyczne oraz nowe rodzaje i formy turystyki, opierające się na niecodziennych przeżyciach oferowanych w ramach tzw. ekonomii doświadczeń (Stasiak, 2013).

Do nowych rodzajów i form turystyki o rosnącej popularności, bazujących na ekonomii doświadczeń, bez wątpienia należy turystyka eventowa, biznesowa czy sportowa (por. Cudny, 2016; Mika, 2012; Swarbrooke, Horner, 2001). W ramach wymienionych rodzajów turystyki główną atrakcją przyciągającą gości do miasta są różnego typu eventy, czyli zorganizowane imprezy o charakterze kulturalno-rozrywkowym, biznesowym i sportowym.

Trzeba podkreślić, że organizacja takich wydarzeń znacząco oddziałuje na miasta: duży ruch turystyczny

związany z uczestnictwem w imprezach, rozbudowa lokalnej i regionalnej infrastruktury oraz promocja – to wszystko kształtuje markę miejską (Garcia, 2004). Różnorodne skutki ekonomiczne, społeczno-kulturowe i środowiskowe (Prayag, Savalli, 2020) można określić mianem spuścizny lub dziedzictwa (ang. *legacy*) eventów.

Z jednej strony eventy stanowią istotną atrakcję, nieodzowny element tworzący wiele miejskich produktów turystycznych, z drugiej natomiast oddziaływanie imprez nie ogranicza się jedynie do sektora turystycznego – są one częścią oferty rozszerzającej tzw. produkt miejski przeznaczony dla mieszkańców i umożliwiają tej grupie ciekawe spędzanie wolnego czasu. Interesujące i dobrze zorganizowane wydarzenia przyczyniają się do poprawy postrzegania miejsc, w których się odbywają, oraz do upowszechniania wiedzy o tychże miejscach. Odgrywają ważną rolę w marketingu miast, a ich znaczenie dla rozwoju produktu miejskiego, promocji i kształtowania marki prezentuje koncepcja event marketingu miast (ang. *place event marketing in cities*) (Cudny, 2020).

W niniejszym opracowaniu analizie poddano event, jakim były targi GameON, które odbyły się w Kielcach w 2019 r. (dalej: GameON 2019). Wydarzenie obejmowało prezentację gier, sprzętu komputerowego, zawody e-sportu i konkursy, np. cosplay. Artykuł oparto na wynikach badań ankietowych, w których uczestniczyli widzowie imprezy. Głównym problemem badawczym jest ocena wpływu GameON 2019 na rozwój produktu miejskiego Kielc i promocję miasta, a w konsekwencji na jego markę.

Produkt miejski jest traktowany jako kompleksowa oferta miasta skierowana do różnych odbiorców – mieszkańców, turystów, przedsiębiorców (Szromnik, 2012). Sporządzona analiza miała za zadanie zweryfikować, czy targi GameON 2019 były na tyle interesującym wydarzeniem, że można je potraktować jako element wzbogacający produkt miejski Kielc, oraz określić, czy targi gier są produktem, z którego korzystają nie tylko mieszkańcy, ale także turyści.

Promocja jest działaniem mającym zarówno upowszechniać wiedzę na temat miasta i jego produktu, jak i kreować pozytywny wizerunek miasta wśród różnych grup odbiorców (Florek, 2014). Celem badania było uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy targi GameON 2019 promowały Kielce i przyczyniły się do poprawy marki miasta. Jako podbudowę teoretyczną wykorzystano koncepcję event marketingu miast zaczerpniętą z publikacji Cudnego (2020).

Opracowanie zostało podzielone na siedem części, z których pierwszą jest wprowadzenie. Druga to przegląd literatury i założenia teoretyczne. W trzeciej zaprezentowano Targi Kielce i badaną imprezę – GameON 2019. W kolejnej scharakteryzowano metodę badawczą, czyli sondaż diagnostyczny, oraz zastosowaną tech-

nikę ankiety. W piątej części opisano strukturę respondentów, a dalej przedstawiono wyniki badań ankietowych. Artykuł kończy podsumowanie, w którym umieszczono dyskusję i wnioski.

2. PRZEGLĄD LITERATURY ORAZ ZAŁOŻENIA TEORETYCZNE

2.1. EVENTY – DEFINICJA I RODZAJE

Jedną z podstawowych dla przeprowadzonej analizy kwestii teoretycznych jest zagadnienie eventów. Termin „event” został zdefiniowany w wielu publikacjach naukowych (np. Getz, 2008; Goldblatt, 1990; Ratkowska, 2010; Ritchie, 1984; Tara-Lunga, 2012). Bardzo często cytowane objaśnienie pochodzi z pracy Getza i Page’a (2016a). Autorzy ci podzielili eventy na nieplanowane i planowane. Pierwsza z wymienionych kategorii obejmuje spontaniczne spotkania grup ludzi, eventy planowane natomiast to wydarzenia

z definicji mające swój początek i koniec, posiadające wcześniej przygotowany i opublikowany program. Eventy planowane są najczęściej związane z określonymi miejscami, w których się odbywają. Miejscami takimi mogą być obiekty, otwarte przestrzenie albo wiele różnych lokalizacji, w których imprezy odbywają się jednocześnie lub jedna po drugiej (Getz, Page, 2016a, s. 46).

Jak twierdzi Ratkowska (2010), określenie „event” może być utożsamione z imprezą, czyli zorganizowanym wydarzeniem o różnych celach, w tym rozrywkowych albo charytatywnych. Może mieć charakter widowiskowy, koncertowy, sportowy, a także spotkania towarzyskiego. W artykule wyrazy „event” i „impreza” traktowane są jako synonimy o znaczeniu zbieżnym z przytoczonymi definicjami.

Zdaniem Getza (2008) w grupie eventów planowanych, w zależności od ich skali oraz rangi, można wyróżnić kilka podstawowych typów. Należą do nich megaeventy (ang. *mega-events*) – organizowane okazjonalnie (jednorazowo) w danej lokalizacji, posiadające wysoką rangę i generujące intensywny ruch turystyczny. Kolejny rodzaj to eventy cykliczne, wyróżniające się (ang. *hallmark events*) – o dużym znaczeniu oraz związanym z nimi intensywnym ruchem turystycznym. Trzeci typ stanowią eventy regionalne (ang. *regional events*) – organizowane jednorazowo lub okresowo, generujące średni ruch turystyczny, a czwarty obejmuje eventy lokalne (ang. *local events*) – o niskiej randze i niewielkim ruchu turystycznym.

Następny podział imprez za kryterium przyjmuje tematykę. W tym przypadku możemy mówić o eventach kulturalnych (m.in. festiwale, wydarzenia religijne), politycznych i państwowych (np. wizyty polityków, wiece

polityczne), związanych ze sztuką i rozrywką (np. koncerty, wręczenia nagród artystycznych), biznesowych i handlowych (m.in. spotkania biznesowe, konwencje, targi), edukacyjnych i naukowych (np. konferencje naukowe, seminaria), sportowych (zawody sportowe amatorskie i profesjonalne), rekreacyjnych (imprezy sportowe organizowane dla zabawy i wypoczynku) oraz o prywatnych imprezach (np. śluby) (Getz, 2008).

Istotne jest przyporządkowanie GameON 2019 do odpowiedniego typu eventów wyróżnionych w pracy Getza (2008). Wydaje się, że ze względu na zasięg geograficzny targi te powinny być zaliczone do eventów regionalnych. Jak wynika bowiem z przeprowadzonych badań ankietowych, ok. 78% respondentów pochodziło z województwa świętokrzyskiego. Natomiast biorąc pod uwagę tematykę, trudno zakwalifikować GameON 2019 do jednego rodzaju eventów. To bez wątpienia impreza związana z rozrywką i kulturą, widzowie poza granicami w różnorodny gry komputerowe mogli uczestniczyć w pokazach (np. cosplay) i koncertach, ale obecni tam byli również przedstawiciele branży gamingowej, komputerowej oraz dziennikarze, dla których był to wyjazd służbowy na imprezę biznesową. W trakcie analizowanego wydarzenia odbywały się także zawody e-sportowe o randze międzynarodowej, zasadne jest więc zakwalifikowanie omawianych targów do grupy eventów o tematyce sportowej.

Trzeba zaznaczyć, że prezentowana impreza generuje ruch turystyczny, głównie regionalny, choć wśród uczestników badania ankietowego nie zabrakło osób spoza woj. świętokrzyskiego. Wobec powyższego kwestia rodzaju lub formy turystyki powiązanej z GameON 2019 wymaga wyjaśnienia. Z pewnością wyjazd na targi stanowi przykład podróży podejmowanej w ramach turystyki eventowej. Jak twierdzą Getz i Page (2016b), turystyka ta związana jest z podróżami mającymi na celu udział w różnorodnych imprezach. Zdaniem von Rohrscheidta (2008) turystyka eventowa postrzegana jest jako forma turystyki kulturowej, której głównym celem podróży jest uczestnictwo w specjalnie inscenizowanych imprezach kulturalnych, o ograniczonym czasie trwania, kształtujących ruch turystyczny.

GameON 2019 to targi gier komputerowych. Byli na nich obecni przedstawiciele branży gamingowej (reprezentanci studiów produkujących gry i ich dystrybutorzy), sprzedawcy sprzętu komputerowego oraz dziennikarze czasopism i portali zajmujących się grami i sprzętem dla graczy. Dla tych osób udział w targach związany jest z pracą zawodową. Dlatego też GameON 2019 należy uznać za atrakcję turystyczną generującą ruch z zakresu turystyki biznesowej.

Swarbrooke i Horner (2001) określają turystykę biznesową jako wyjazdy osób podróżujących z przyczyn związanych z pracą. W podręczniku *Turystyka* pod red. Kurka (2012) przez pojęcie turystyki biznesowej rozumie się „ogół podróży wykonywanych w celach

zawodowych, w trakcie których osoby wyjeżdżające korzystają z podstawowych usług turystycznych, a w czasie wolnym zaspokajają potrzeby wypoczynku, poznania, rozrywki itp., korzystając z infrastruktury turystyczno-rekreacyjnej” (Mika, 2012, s. 300–301). Do tego rodzaju turystyki zalicza się wiele form, w tym indywidualne podróże służbowe, turystykę targową, korporacyjną, kongresową, motywacyjną (Mika, 2012).

Podczas GameON 2019 odbywały się rozgrywki prowadzone w ramach międzynarodowego turnieju sportu elektronicznego w grze Counter-Strike. Brało w nich udział osiem drużyn – trzy z uczestnikami pochodzącymi z zagranicy i pięć składających się z polskich graczy. Sport elektroniczny (z ang. *electronic sports*), zw. też e-sportem, definiowany jest jako „forma rywalizacji, w której przedmiotem działań zawodników są gry komputerowe. Zawody e-sportowe często przyjmują formę zorganizowanej wieloosobowej gry komputerowej, gdzie zawodowi gracze prowadzą rozgrywkę indywidualnie lub w drużynach, zebrani fizycznie (tzw. LAN party) lub przez Internet” (Sport elektroniczny, 2021).

Udział w imprezach sportowych zarówno w charakterze startującego, jak i widza jest częścią turystyki sportowej, stanowiącej jeszcze nie w pełni rozpoznane zjawisko. Ten rodzaj turystyki może przyjmować formę aktywną i pasywną. Aktywna wymaga odpowiedniej kondycji fizycznej, dobrego stanu zdrowia, przygotowania i umiejętności posługiwania się sprzętem. W przypadku bierny turystyki sportowej wymienione predyspozycje mogą dotyczyć zainteresowań sportem wynikających z chęci uczestnictwa w wyjazdach z nim związanych (Mokras-Grabowska, 2016).

2.2. ODDZIAŁYWANIA EVENTÓW

Każdy event wywiera znaczący wpływ na miasto, region, a niekiedy nawet na państwo, na terenie którego jest organizowany. Oddziaływania te można podzielić na różne rodzaje. Pierwszy z nich to osobiste, związane z przeżyciami oraz odczuciami uczestników wydarzenia. Drugi typ obejmuje szeroko rozumiane skutki społeczne, kulturowe i polityczne organizacji imprez – m.in. tworzenie miejsc pracy przy ich organizacji, rozwój kontaktów międzyludzkich, umiejętności i kapitału społecznego, kreowanie określonych postaw czy promocję ideologii. Istotne są wpływy ekonomiczne, jak generowanie dochodów z turystyki eventowej, rozwój przedsiębiorczości, budowa infrastruktury przeznaczonej do obsługi imprez oraz koszty poniesione na ich organizację. Niezwykle ważne są również oddziaływania dotyczące promocji wydarzeń, miast i regionów, w których się odbywają, a także związane z kształtowaniem ich marki, realizowane m.in. poprzez przekazy medialne, tzw. reklamę szeptaną (opisywanie

wrażeń przez uczestników eventów), promocję z udziałem celebrytów (np. artystów, znanych sportowców) biorących udział w imprezach. Trzeba podkreślić, że oddziaływania wynikające z organizacji eventów mogą mieć charakter materialny i niematerialny, pozytywny i negatywny (Getz, Page, 2016a).

2.3. EVENTY A PROMOCJA TERYTORIALNA I BRANDING

Zgodnie z definicją encyklopedyczną promocja to:

marketingowe przedsięwzięcie przedsiębiorstwa lub instytucji z rynkiem, które ma na celu zwiększenie popytu na dobra i usługi, które są przez nie świadczone. Działania promocyjne wpływają na decyzje klientów i potencjalnych nabywców poprzez dostarczanie informacji, argumentacji, obietnic oraz skłanianie do kupna lub skorzystania z promowanych produktów i usług. Wytwarzając przy tym pozytywną opinię o przedsiębiorstwie lub instytucji (Borowczyk, Mikoś, 2021).

Promocja jest stosowana nie tylko przez przedsiębiorstwa, ale także przez kraje, regiony i miasta. Zdaniem Cudnego współczesne miasta konkurują ze sobą w celu przyciągnięcia zasobów, dzięki którym mogłyby się rozwijać. Należy do nich zaliczyć wykwalifikowanych imigrantów, turystów i inwestorów. Promocja terytorialna w przypadku miast może odbywać się z wykorzystaniem podobnych narzędzi jak promocja przedsiębiorstw. Są to następujące środki promocji miejskiej:

- reklama, np. atrakcji turystycznych, terenów inwestycyjnych w miastach;
- public relations, np. organizacja konferencji prasowych, oddziaływanie na odbiorców poprzez liderów opinii publicznej, dziennikarzy, celebrytów;
- promocja sprzedaży, m.in. różnorodne dodatki (bonusy) oferowane ze strony miasta, np. bonus dla inwestora budującego hotel w postaci infrastruktury drogowej sfinansowanej ze środków miejskich;
- sprzedaż osobista i marketing bezpośredni, np. bezpośrednie kontakty między urzędnikami a inwestorami, którzy pragną rozpocząć działalność w konkretnym mieście (Cudny, 2019).

Celem promocji w przypadku miasta jest nie tylko informowanie o całokształcie dóbr i usług oferowanych na jego terenie, czyli o tzw. produkcie miejskim, ale też stworzenie pozytywnego wizerunku miejsca (Florek, 2014). Ma wykreować cenną miejską markę. Gdy produkt oferują firmy komercyjne, to marka (ang. *brand*) rozumiana jest jako nazwa, slogan, znak rozpoznawczy, symbol lub jego projekt albo jako kombinacja powyższych elementów odnosząca się do konkretnego produktu lub firmy (Kotler, Armstrong, 2010). Dzięki marce możliwa jest identyfikacja produktów pochodzących od poszczególnych przedsiębiorców. Marka

określa też wartości, którym hołdują wytwórcy, cechy produktu, jego jakość i powiązane z nim emocje.

Jak wskazuje Florek (2014), pojęcie marki odnosi się również do terytoriów, takich jak kraje czy miasta. Możemy wówczas mówić o marce miejsca (ang. *place brand*), a procedura jej tworzenia określana jest mianem branding miejsca (ang. *place branding*). Według Anholta (2004) proces ten w szerokim ujęciu polega na stosowaniu marketingowych narzędzi i strategii w celu wspierania społeczno-ekonomicznego oraz politycznego rozwoju miejsc. Kavaratzis i Ashworth (2008) uważają *place branding* za działalność tworzącą markę miejsca i kształtującą jego percepcję w celu kreowania dynamicznego rozwoju społeczno-gospodarczego. Anholt (2008, 2010) podkreśla, że przedsięwzięcia z zakresu branding miejsca powinny uwzględniać akcje promocyjne, ale poza tym muszą obejmować aktywności związane z uatrakcyjnieniem oferty danego miasta, która z kolei jest swego rodzaju produktem miejskim, a składają się na nią wszystkie zalety miasta, cały jego potencjał w dziedzinie społecznej i gospodarczej, w tym w zakresie turystyki, rozrywki i kultury (Cudny, 2019).

Zdaniem Ashwortha (2009) główne instrumenty stosowane w procesie tworzenia marki miejsca obejmują wykorzystywanie wizerunku znanych osób z nim związanych (np. artystów, sportowców, polityków), promowanie ciekawych obiektów (tzw. flagowych) zlokalizowanych na danym terenie, a także organizację eventów przyciągających turystów oraz uwagę mediów.

2.4. WPŁYW EVENTÓW NA PRODUKT MIEJSKI, PROMOCJĘ I MARKĘ MIASTA – EVENT MARKETING MIAST

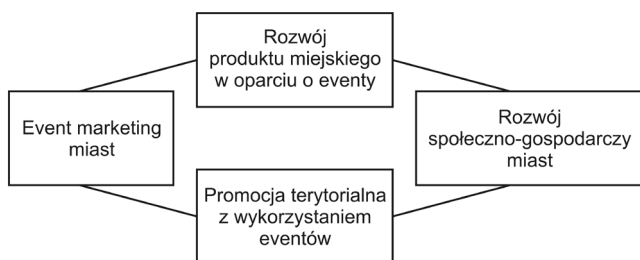
Event marketing miast (ang. *place event marketing in cities*) to podejście wywodzące się z marketingu, promocji i branding terytorialnego oraz z podejścia produktowego do oferty obszarów miejskich. Marketing dąży do maksymalizacji sprzedaży przy optymalnym zaspokojeniu potrzeb klientów i tworzeniu z nimi dochodowych relacji (Kotler, Armstrong, 2010). W przypadku gdy marketing dotyczy obszaru miast, mówimy o marketingu miejskim lub marketingu miast (Cudny, 2020; Florek, 2014). Marketing miejski polega na sprzedaży i wymianie dóbr obecnych w przestrzeni miejskiej w zamian za kapitał oraz na poszukiwaniu inwestorów, turystów i mieszkańców, którzy chcieliby skorzystać z miejskiego produktu. Można więc określić ten proces jako strategię dotyczącą mieszkańców, odwiedzających i przedsiębiorstw, mającą na celu przyciągnięcie ich do miasta dzięki kombinacji działań promocyjnych oraz atrakcji i wartości oferowanych przez środowisko miejskie (Cudny, 2020).

Pojęcie event marketingu miast jest podstawowe dla niniejszej pracy – to zestawienie opisanego już

marketingu miast i zjawiska event marketingu. Termin „event marketing” może być rozumiany różnorodnie. Z jednej strony często definiowany jest jako promocja i efektywna sprzedaż komercyjnych towarów z wykorzystaniem imprez (np. targów). W tym przypadku eventy różnego rodzaju mają na celu kreowanie pozytywnej marki produktów, informowanie, tworzenie na nie zapotrzebowania, a nawet ich fizyczną sprzedaż w trakcie imprezy (Jaworowicz, Jaworowicz, 2016). Z drugiej strony rozumiany jest jako procedura sprawnej organizacji oraz sprzedaży eventów i wówczas stosuje się różnorodne działania marketingowe, aby dobrze opracować plan wydarzenia, odpowiednio je wypromować oraz zachęcić do udziału jak największą liczbę widzów, w tym turystów (Hoyle, 2002).

W przypadku event marketingu miast mamy do czynienia z podejściem obejmującym dwa kluczowe elementy (rysunek 1). Pierwszym z nich jest tworzenie interesujących imprez, które wzbogacają produkt miejski o atrakcyjną ofertę kulturalno-rozrywkową, sportową itp. Drugim jest prowadzenie działań promocyjnych miast z wykorzystaniem eventów w celu stworzenia pozytywnie postrzeganej marki miasta i rozpowszechnienia wiedzy o produkcie miejskim. Wydarzenia są relacjonowane w mediach tradycyjnych i elektronicznych, a dzięki temu promowane są miejsca, w których się odbywają (miasta, regiony, kraje). Wiele imprez angażuje znanych artystów, co przyciąga jeszcze większą uwagę mediów. Ich zorganizowanie wymaga stosowania różnorodnych działań promocyjnych, takich jak reklama, konferencje prasowe, tworzenie dedykowanych stron internetowych i profili w mediach społecznościowych. Istotny jest również tzw. marketing szeptany, polegający na promocji miast organizatorów poprzez opinie przekazywane przez uczestników (w tym turystów).

Obie wymienione grupy działań powinny doprowadzić do realizacji celów społeczno-ekonomicznych związanych z rozwojem danego miasta (rysunek 1), do których zaliczyć można m.in. wzrost gospodarczy, zwiększenie ruchu turystycznego, stworzenie pozytywnej marki miejsca, promocję wśród przedsiębiorców i turystów, kreowanie atrakcyjnej oferty spędzania wolnego czasu dla mieszkańców itp. (Cudny, 2020).

Rysunek 1. Elementy składowe event marketingu miast
Źródło: opracowanie własne na podstawie Cudny (2020)

Podsumowując, event marketing miast można określić jako wszystkie rodzaje działalności prowadzących do wzbogacenia oferty danego miasta, czyli tzw. produktu miejskiego, poprzez rozwój różnorodnego portfolio miejskich imprez (eventów). Działalność ta obejmuje także promocję miast z wykorzystaniem eventów i umożliwia komunikację marketingową z konsumentami produktu miejskiego oraz kreowanie marki miejskiej (Cudny, 2020, s. 16–17).

3. CHARAKTERYSTYKA TARGÓW KIELCE I BADANEJ IMPREZY

3.1. TARGI KIELCE

Kielce to miasto na prawach powiatu, stolica woj. świętokrzyskiego, w 2019 r. liczące 194 852 mieszkańców (Urząd Statystyczny w Kielcach, 2020). Obiekty Targów Kielce zlokalizowane są w północno-zachodniej części miasta, przy ul. Zakładowej 1. Zgodnie z informacjami podawanymi przez zarząd łączna powierzchnia wystawiennicza obiektów targowych wynosi 90 tys. m², w tym 36 tys. m² zajmuje siedem dużych hal ekspozycyjnych. Targi Kielce to spółka stanowiąca własność miasta Kielce. Stałe zatrudnienie w spółce przekracza 140 osób, obecnie należy do niej jedna trzecia udziału w polskim rynku targowym (Targi Kielce, 2021).

Pierwsze obiekty spółki powstały w 1992 r., a w 2013 przeszły kompleksową modernizację i rozbudowę. W 2019 r. na terenie Targów Kielce odbyło się 30 różnorodnych eventów (m.in. targów, konferencji), zanotowano ogólną liczbę 259 003 odwiedzających oraz 6770 wystawców (CENTREX Central East European Exhibition Statistics, 2019). Wśród cieszących się największą popularnością kieleckich imprez targowych można wymienić: Międzynarodowe Targi Techniki Rolniczej AGROTECH, Międzynarodowy Salon Przemysłu Obronnego MSPO, Targi Przetwórstwa Tworzyw Sztucznych PLASTPOL, Ogólnopolskie Targi Materiałów Budownictwa Mieszkaniowego i Wyposażenia Wnętrz DOM.

3.2. GAMEON 2019 – PREZENTACJA IMPREZY

Targi GameON są cykliczną imprezą, organizowaną corocznie, skierowaną do osób zainteresowanych grami komputerowymi. Ze względu na tematykę badanego wydarzenia istotne jest krótkie omówienie terminu „gaming”. Odnosi się on do grania w gry elektroniczne za pośrednictwem konsol, komputerów, telefonów komórkowych lub innego rodzaju medium (Gaming, 2021). Nazwa funkcjonuje zarówno w środowisku graczy, jak i producentów gier, stanowi zbiorcze określenie dla tworzenia gier oraz grania jako formy rozrywki.

Do sfery gamingu należy zaliczyć także wytwarzanie i handel produktami związanymi z grami komputerowymi, takimi jak gadżety (ubrania z motywami z gier, figurki, plakaty, książki) i sprzęt komputerowy dla graczy (konsole, komputery wraz z oprzyrządowaniem). Gaming obejmuje również szeroko pojęty styl życia graczy, w tym uczestnictwo w targach gamingowych i innego typu eventach oraz udział w grach online (Saulski, 2013).

Targi GameON istnieją od 2015 r. Organizatorami imprezy są firmy Everon Branża oraz Legends-Factory, specjalizujące się w organizacji i obsłudze eventów, a w szczególności turniejów i imprez gamingowych. Podczas wydarzenia poza pracownikami obsługi zatrudniani są wolontariusze – według danych organizatora to średnio około 30 osób. W edycji 2019 brało udział 3955 widzów i 23 wystawców (tabela 1).

Tabela 1. Liczba widzów i wystawców biorących udział w targach GameON w latach 2015–2019

Rok	Liczba widzów	Liczba wystawców
2019	3955	23
2018	4574	14
2017	3834	16
2016	3618	8
2015	2330	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CENTREX Central East European Exhibition Statistics (2019).

Targi, w trakcie których przeprowadzono badania ankietowe, odbyły się w czasie weekendu, 22–23 czerwca 2019 r. Odwiedzający mieli do dyspozycji wiele atrakcji, takich jak pokazy i turnieje gier, możliwość odwiedzenia stanowisk firm produkujących gry oraz udział w grach i zabawach dla młodzieży. Obszar zajmowany przez GameON został podzielony na kilka stref. Jedną z nich była strefa retro, gdzie do gry udostępniono konsole i komputery z XX w., jak Sega, Nintendo czy Atari, można było również zobaczyć najpopularniejsze w tamtym czasie gry (np. Super Mario Bros, Soul Calibur, Contra). W kolejnej strefie, wolnego grania, udostępniono gry współczesne. Dodatkowo w sobotę odbył się konkurs cosplay przeznaczony dla osób samodzielnie tworzących stroje oraz przebierających się za wybrane postaci z gier.

Jednym z najważniejszych wydarzeń GameON 2019 był czwarty etap rozgrywek międzynarodowych w Counter-Strike: Global Offensive, który miał miejsce podczas drugiego dnia imprezy. Pozostałe etapy przeprowadzono w Olsztynie, Warszawie, Swarzędzu, a finał w Poznaniu. Dodatkową atrakcją były koncerty gwiazd hip-hopu. Ponadto w sobotę wieczorem scena główna targów zamieniła się w strefę kibica gali walk Fame MMA, która w tym samym czasie odbywała się w Hali Sportowej w Częstochowie.

4. METODA BADAWCZA

W badaniach wykonanych na potrzeby artykułu posłużono się metodą sondażu diagnostycznego oraz techniką ankiety. Sondaż diagnostyczny to metoda, „której podstawową funkcją jest gromadzenie informacji o interesujących badacza problemach w wyniku relacji słownych osób badanych, nazywanych respondentami” (Łobocki, 2003, s. 243). Techniki badawcze stosowane w sondażu diagnostycznym obejmują wywiad kwestionariuszowy i ankietę (Apanowicz, 2002). Ankieta „jest techniką gromadzenia informacji polegającą na wypełnianiu, najczęściej samodzielnie przez badanego, specjalnych kwestionariuszy na ogół o wysokim stopniu standaryzacji w obecności lub części bez obecności ankietera” (Pilch, Bauman, 1995, s. 86). Narzędziem badawczym był standaryzowany kwestionariusz ankiety, rozdawany osobom uczestniczącym w targach GameON 2019.

Dobór respondentów miał charakter dostępnościowy, albo inaczej mówiąc – okolicznościowy. Polegał on na wytypowaniu osób, które w trakcie imprezy przebywały w obiektach Targów Kielce, a co za tym idzie – były dostępne do badania. Tego rodzaju zdefiniowanie grupy nie jest reprezentatywne, jest wykorzystywane, gdy nie ma możliwości przeprowadzenia innego doboru próby (Babbie, 2004). Badania ankietowe zrealizowano podczas dwóch dni imprezy, tj. 22 oraz 23 czerwca 2019 r. Łącznie otrzymano 262 ankiety, z których po odrzuceniu błędnie wypełnionych do dalszej analizy pozostało 248 (n = 248).

Kwestionariusz składał się z metryczki respondenta oraz pytań o cel przyjazdu do Kielc, przeżycia związane z udziałem w badanych targach, źródła informacji o imprezie, ocenę jej poszczególnych elementów. Kolejne zagadnienia dotyczyły chęci ponownego przyjazdu na targi w następnym roku, ich znaczenia dla atrakcyjności turystycznej Kielc oraz promocji miasta. Tak skonstruowana ankieta pozwoliła określić, kim byli respondenci, czy głównym celem ich przyjazdu do miasta było uczestniczenie w GameON 2019. Formularz umożliwił też zbadanie opinii na temat imprezy oraz jej oddziaływania na atrakcyjność turystyczną i promocję stolicy woj. świętokrzyskiego. Uzyskane wyniki pozwoliły na zastosowanie koncepcji event marketingu miast do określenia wpływu organizacji targów gier w 2019 r. na rozwój produktu miejskiego oraz na promocję i markę Kielc.

5. STRUKTURA RESPONDENTÓW

W grupie respondentów poddanych badaniu w trakcie GameON 2019 (n = 248) przeważali mężczyźni – 185 osób (74,6%), grupa kobiet liczyła 63 osoby (25,4%). Pod

względem struktury wieku największa liczba ankietowanych znalazła się w grupie poniżej 18. roku życia – 115 osób (46,4%), drugą pod względem liczebności grupę, w wieku 18–25 lat, stanowiły 94 osoby (37,9%) (tabela 2). Taka struktura wynika najprawdopodobniej z tematyki imprezy. Branża gamingowa, której poświęcone było analizowane wydarzenie, przeznaczona jest głównie dla młodych odbiorców.

Tabela 2. Struktura wieku respondentów biorących udział w badaniu ankietowym podczas targów GameON 2019

Grupa wiekowa	Liczba respondentów	%
Poniżej 18 lat	115	46,4
18–25	94	37,9
26–35	20	8,1
36–45	14	5,6
46–65	4	1,6
66 lat i więcej	1	0,4
Suma	248	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych, n = 248.

Pod względem struktury wykształcenia przeważali respondenci z wykształceniem średnim – 74 osoby (29,9%) oraz gimnazjalnym – 65 osób (26,2%) i podstawowym – 53 osoby (21,4%). Otrzymany rozkład wynika ze struktury wieku – dominowali ludzie młodzi, w większości uczący się. Wykształcenie wyższe zadeklarowało 33 ankietowanych (13,3%), zawodowe – 15 (6,0%), a policealne – 8 (3,2%).

Wśród respondentów było 246 osób mieszkających w Polsce oraz dwie osoby z zagranicy. Ankietowani pochodzili głównie z województwa świętokrzyskiego (78,2%), a także z województw sąsiednich, tj. małopolskiego i mazowieckiego (po 4,0%) oraz łódzkiego (2,0%) (tabela 3).

Większość badanych zadeklarowała przyjazd na targi ze znajomymi – 170 osób (68,6%). Przybycie z rodziną wskazały 43 osoby (17,3%), 30 (12,1%) przyjechało bez osób towarzyszących, a 5 (2,0%) ze współpracownikami. Przeciętnie (średnia arytmetyczna) respondenci odwiedzili targi z czterema osobami towarzyszącymi. Jeśli chodzi o noclegi, to najwięcej osób, tj. 195 (79%), zadeklarowało, że ich przyjazd nie wiązał się z nocowaniem. Najprawdopodobniej wynika to z faktu dominacji respondentów pochodzących z woj. świętokrzyskiego oraz przyległych województw, takich jak mazowieckie czy małopolskie. Ze względu na bliskość zamieszkania widzowie ci mogli dojechać na targi, uczestniczyć w nich i wrócić do domu w ciągu jednego dnia.

Ankietowani spoza Kielc, którzy przybyli na imprezę specjalnie, stanowili grupę 108 osób (43,5%), 22 osoby

Tabela 3. Struktura zamieszkania respondentów biorących udział w badaniu ankietowym podczas targów GameON 2019

Województwo	Liczba respondentów	%
Świętokrzyskie	194	78,2
Małopolskie	10	4,0
Mazowieckie	10	4,0
Łódzkie	5	2,0
Śląskie	5	2,0
Lubuskie	4	1,7
Podkarpackie	4	1,7
Dolnośląskie	3	1,2
Kujawsko-pomorskie	3	1,2
Lubelskie	3	1,2
Podlaskie	2	0,8
Opolskie	1	0,4
Warmińsko-mazurskie	1	0,4
Wielkopolskie	1	0,4
Zagranica	2	0,8
Suma	248	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych, n = 248.

(8,9%) pochodziły spoza miasta, a targi odwiedziły przy okazji przyjazdu w innym celu. Z kolei 118 respondentów (47,6%) było mieszkańcami Kielc i uczestniczyło w ewencie w czasie wolnym.

6. WYNIKI BADAŃ

W dalszej części ankiety znalazły się pytania merytoryczne związane z GameON 2019, zestawione w trzech grupach problemowych. Pierwsza dotyczyła źródeł informacji o targach, oceny zadowolenia respondentów z oferty oraz chęci przyjazdu na imprezę w przyszłości. Druga związana była z opinią na temat znaczenia GameON 2019 dla atrakcyjności turystycznej Kielc oraz tego, czy impreza jest dla mieszkańców interesującą propozycją spędzania wolnego czasu. Pytania miały na celu sprawdzenie, czy badane targi wzbogacają produkt miejski Kielc przeznaczony dla turystów i mieszkańców. Trzecia grupa obejmowała zagadnienia związane z ewaluacją promocji imprezy oraz oceną jej wpływu na promocję miasta.

Pierwsze z pytań związanych z GameON 2019 dotyczyło źródeł informacji o badanym wydarzeniu, można było wybrać więcej niż jeden wariant odpowiedzi. Jako źródło wiadomości najczęściej wskazywane były media społecznościowe, przede wszystkim profil imprezy na portalu Facebook – tę odpowiedź wytypowano

159 razy (56,8%), a stronę internetową targów zaznaczono 26 razy (9,3%). Dość często ankietowani wybierali inne źródła wiedzy (30,4%), wśród których znalazły się m.in. informacje uzyskane od znajomych, rodziny lub kolegów z pracy (tabela 4).

Tabela 4. Struktura odpowiedzi dotyczących źródeł informacji o imprezie GameON

Wariant odpowiedzi	Liczba udzielonych odpowiedzi	%
Media społecznościowe	159	56,8
Strona internetowa	26	9,3
Gazeta	4	1,4
Radio	6	2,1
Inne źródło informacji	85	30,4
Suma	280	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych, n = 248.

W drugim pytaniu poproszono respondentów o ewaluację różnych elementów targów GameON 2019 w skali od 1 (najgorsza ocena) do 5 (najlepsza ocena). Najwyżej oceniono bezpieczeństwo, które uzyskało średnią na poziomie 4,2 punktu, oraz lokalizację targów – 4,1 punktu. Najsłabszą ocenę dano informacji prezentowanej widzom w czasie imprezy – 3,8 punktu (tabela 5).

W trzecim pytaniu poproszono ankietowanych o dodatkową ocenę targów GameON w formie jednego zdania. W trakcie analizy odpowiedzi zostały podzielone na trzy grupy, tj. pozytywne, negatywne i neutralne. W większości przypadków respondenci określili event pozytywnie, odpowiedzi tego rodzaju podały 202 osoby (81,5%). Przeważały stwierdzenia, że „impreza jest udana, fajna” oraz „z roku na rok się poprawia”. Neutralną opinię wyraziło 6 osób (2,4%), a negatywną wpisało 15 ankietowanych (6,0%). W tym ostatnim przypadku respondenci wskazywali, że targi są „słabe” oraz że „brakuje gier realizowanych przez mniej znanych wydawców”. Na pytanie dotyczące oceny wydarzenia jednym zdaniem nie udzieliło odpowiedzi 25 osób (10,1%).

Następne pytanie brzmiało: „Czy przyjechałaby/ przyjechałby Pani/Pan na kolejną imprezę tego typu do Kielc?”. Ogólnie – im wyższy był stopień zadowolenia widzów z udziału, tym większa chęć przyjazdu na podobny event w przyszłości. Większość, bo aż 136 respondentów (54,9%), odpowiedziała „tak”. Drugą pod względem częstotliwości odpowiedzią było „raczej

Tabela 6. Struktura odpowiedzi dotyczących chęci przyjazdu na kolejną edycję targów GameON

Wariant odpowiedzi	Liczba respondentów	%
Tak	136	54,9
Raczej tak	65	26,2
Raczej nie	11	4,4
Nie	3	1,2
Nie wiem	33	13,3
Suma	248	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych, n = 248.

tak” – ten wariant wskazano 65 razy (26,2%). Jedynie 14 osób (5,6%) zadeklarowało brak chęci przyjazdu na następne targi gier (tabela 6).

Na pytanie, czy udział w targach GameON był dla respondentów niecodziennym przeżyciem, odpowiedzi twierdzące udzieliły aż 202 osoby (81,5%), 31 badanych (12,5%) nie miało zdania, a dla 15 (6,0%) nie miał nadzwyczajnego charakteru. Odpowiedzi pozytywne motywowano głównie wyjątkowością i dużą atrakcyjnością targów. Odpowiedzi negatywne z kolei respondenci wyjaśniali tym, że często biorą udział w podobnych eventach i dlatego uczestniczenie w GameON 2019 nie było dla nich niczym szczególnym.

Kolejne zagadnienie, o które zapytano respondentów, dotyczyło wpływu targów GameON na atrakcyjność turystyczną Kielc. Mianem atrakcyjności turystycznej można określić zestaw elementów obejmujący walory (inaczej atrakcje turystyczne) i zagospodarowanie turystyczne oraz dostępność komunikacyjną (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk, 2010). Dla niniejszej analizy istotne jest podkreślenie, że w literaturze przedmiotu istnieje wiele publikacji traktujących eventy jako ważne atrakcje turystyczne kreujące turystykę eventową (np. Cudny, 2016; Getz, 2008; Quinn, 2006). Tym samym imprezy należy uznać za element składowy zdefiniowanej wcześniej atrakcyjności turystycznej.

Pierwsze pytanie z tego zakresu brzmiało: „Czy GameON można zaliczyć do bardzo ważnych atrakcji przyciągających do miasta turystów?”. Większość respondentów, bo aż 147 osób (59,3%), uznało targi gamingowe za ważną atrakcję turystyczną Kielc, udzielając odpowiedzi „raczej się zgadzam” oraz „zdecydowanie się zgadzam”. Przeciwną opinię miało 39 ankietowanych (15,7%), a 62 osoby (25,0%) nie miały w tej kwestii zdania (tabela 7).

Tabela 5. Struktura odpowiedzi dotyczących oceny różnych aspektów targów GameON

Oceniany element	Organizacja	Lokalizacja	Informacja	Bezpieczeństwo
Średnia ocena	3,9	4,1	3,8	4,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych, n = 248.

Tabela 7. Struktura odpowiedzi dotyczących postrzegania targów GameON jako ważnej atrakcji turystycznej Kielc

Wariant odpowiedzi	Liczba respondentów	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	12	4,8
Raczej się nie zgadzam	27	10,9
Nie mam zdania	62	25,0
Raczej się zgadzam	81	32,7
Zdecydowanie się zgadzam	66	26,6
Suma	248	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych, n = 248.

Drugie pytanie miało charakter sprawdzający – chodziło o ocenę atrakcyjności najważniejszych walorów turystycznych Kielc. Ewaluacja miała być dokonana w 6-punktowej skali, a przyznanie większej liczby punktów równało się lepszej ocenie. Targi GameON były jedną z atrakcji turystycznych miasta, którą respondenci mieli ocenić. Z ogólnej liczby punktów przyznanych poszczególnym miejscom i wydarzeniom wyciągnięto średnie arytmetyczne. Najwięcej (5,2 punktu) otrzymały targi GameON oraz Rezerwat Przyrody Kadzielnia, zlokalizowany w granicach administracyjnych miasta (4,6 punktu) (tabela 8). Tak wysoka punktacja dla targów gier komputerowych ponownie potwierdza, że zdaniem respondentów są one jedną z głównych atrakcji turystycznych stolicy woj. świętokrzyskiego.

Tabela 8. Struktura odpowiedzi dotyczących oceny punktowej atrakcji turystycznych Kielc

Atrakcja	Średnia ocena punktowa
Targi GameON	5,2
Rezerwat Kadzielnia	4,6
Rynek w Kielcach razem z ulicą Sienkiewicza	4,5
Geopark Kielce	4,2
Muzeum Zabawek i Zabawy	4,0
Muzeum Historii Kielc	3,8
Pałac Biskupów Krakowskich	3,7
Klasztor Palotynów	3,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych, n = 248.

W następnej części ankiety zapytano, czy targi GameON wpływają na wzrost liczby turystów w Kielcach. Wśród odpowiedzi dominowały pozytywne, tj. „zdecydowanie się zgadzam” i „raczej się zgadzam”, udzielone łącznie przez 147 respondentów (59,3%). Tylko 47 osób (18,9%) uznało, że impreza nie ma znaczenia

dla liczby turystów w mieście – odpowiedzi „raczej się nie zgadzam” oraz „zdecydowanie się nie zgadzam”, a 54 osoby (21,8%) nie miały zdania na ten temat (tabela 9). Otrzymana struktura odpowiedzi potwierdza wyniki uzyskane w poprzednich dwóch pytaniach. Respondenci w zdecydowanej większości zidentyfikowali targi jako ważny walor turystyczny Kielc, przyczyniający się do wzrostu liczby turystów odwiedzających miasto.

Tabela 9. Struktura odpowiedzi dotyczących wpływu targów GameON na wzrost liczby turystów odwiedzających Kielce

Wariant odpowiedzi	Liczba respondentów	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	16	6,4
Raczej się nie zgadzam	31	12,5
Nie mam zdania	54	21,8
Raczej się zgadzam	74	29,8
Zdecydowanie się zgadzam	73	29,5
Suma	248	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych, n = 248.

W dalszej kolejności zapytano ankietowanych, czy targi GameON stanowią dla mieszkańców ciekawą ofertę spędzania wolnego czasu. Opisane wcześniej zagadnienia dotyczyły miejskiego produktu oferowanego turystom. W przypadku tego pytania chodziło o sprawdzenie, czy edycja 2019 badanego wydarzenia również jest interesującym produktem, z którego korzystają mieszkańcy. Większość, tj. 177 osób (71,3%), odpowiedziała, że „zdecydowanie się zgadza” oraz „raczej się zgadza” z takim stwierdzeniem. Dużo mniejsza grupa udzieliła odpowiedzi negatywnej – łącznie 40 osób (16,2%) zaznaczyło „zdecydowanie się nie zgadzam” i „raczej się nie zgadzam” (tabela 10).

Następne dwa pytania odnosiły się do oceny działań promocyjnych związanych z badanym eventem.

Tabela 10. Struktura odpowiedzi dotyczących tego, czy targi GameON stanowią interesującą ofertę spędzania czasu dla mieszkańców

Wariant odpowiedzi	Liczba respondentów	%
Zdecydowanie się nie zgadzam	26	10,5
Raczej się nie zgadzam	14	5,7
Nie mam zdania	31	12,5
Raczej się zgadzam	79	31,8
Zdecydowanie się zgadzam	98	39,5
Suma	248	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych, n = 248.

Pierwsze brzmiało: „Czy GameON jest dobrze promowaną imprezą?”. Zdecydowana większość odpowiedzi miała charakter pozytywny. Aż 182 osoby (73,4%) zgodziły się ze stwierdzeniem, że wydarzenie było dobrze rozreklamowane. Zaledwie 23 osoby (9,3%) uznały GameON za źle promowaną imprezę (tabela 11).

Tabela 11. Struktura odpowiedzi dotyczących oceny jakości promocji targów GameON

Wariant odpowiedzi	Liczba respondentów	%
Tak	182	73,4
Nie	23	9,3
Nie mam zdania	43	17,3
Suma	248	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych, n = 248.

Ostatnie pytanie brzmiało: „W jakim stopniu targi GameON wpływają na promocję miasta Kielce?”. Wśród odpowiedzi dominowały dwie: „w dużym stopniu”, której udzieliły 103 osoby (41,5%), oraz „w średnim stopniu”, której udzieliło 98 osób (39,5%). Opinie „w małym stopniu” i „nie mam zdania” nie przekraczają łącznie 20% ogółu (tabela 12). Można więc dojść do wniosku, że zdaniem ankietowanych targi w sposób odczuwalny oddziałują na promocję miasta. Odpowiedzi pozytywne respondenci tłumaczyli faktem, że impreza przyciąga dużą liczbę widzów z regionu i kraju. Wśród uzasadnień odpowiedzi negatywnych często wskazywano, że GameON reprezentują wąską sferę zainteresowań i dlatego nie mają szerszego oddziaływania promocyjnego.

Tabela 12. Struktura odpowiedzi na pytanie: „W jakim stopniu targi GameON wpływają na promocję miasta Kielce?”

Wariant odpowiedzi	Liczba respondentów	%
W dużym stopniu	103	41,5
W średnim stopniu	98	39,5
W małym stopniu	23	9,3
Nie mam zdania	24	9,7
Suma	248	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych, n = 248.

7. PODSUMOWANIE

Analiza przeprowadzona na potrzeby niniejszego artykułu wykazała, że targi GameON 2019 miały istotny wpływ na produkt miejski i na promocję, a co za tym idzie – na markę Kielc. Jak wskazano we wstępie, każdy z eventów w określony sposób oddziałuje na miasto, w którym jest organizowany (Getz, Page, 2016a),

a te ważniejsze skutki dotyczą rozwoju tzw. produktu miejskiego, czyli tworzenia kulturalno-rozrywkowej oferty przeznaczonej dla turystów i mieszkańców oraz działań promocyjnych z wykorzystaniem imprez (Cudny, 2020).

Zaprezentowane wyniki badań mają znaczenie praktyczne, potwierdzają bowiem tezę, że imprezy masowe stanowią dużą atrakcję rozwijającą produkt miejski skierowany do mieszkańców oraz turystów. Targi GameON 2019 okazały się ważnym elementem promocji miasta, przyczyniającym się do poprawy jego marki. Sporządzona analiza udowodniła niebagatelną rolę eventów jako instrumentu oddziaływania marketingowego na przestrzeń miejskie.

Badane wydarzenie wpisuje się także w cele strategii rozwoju, opracowanej przez urząd miasta, która obowiązywała w Kielcach w czasie wykonywania badań ankietowych. Zadaniem zatwierdzonym w tym dokumencie był m.in. rozwój turystyki i działalności kulturalnej oraz promocja miasta. Jego realizacja poprzez przedsięwzięcia obejmujące organizację imprez kulturalno-rozrywkowych i targowych oraz umożliwienie korzystania z nich mieszkańcom i turystom miała skutkować wzrostem jakości życia i rozwojem społeczno-gospodarczym Kielc (Strategia rozwoju miasta Kielce na lata 2007–2020. Aktualizacja, 2015).

Przedstawioną w niniejszym opracowaniu analizę oparto na technice ankiety, którą przeprowadzono w grupie widzów badanej imprezy. Przyjęta metodyka jest często stosowana m.in. do oceny wpływu eventów na rozwój turystyki i wizerunek miejscowości (Esu, Arrey, 2009; Gomez-Casero, Alba, López-Guzman, Gálvez, 2020; Kaplanidou, 2009; Kim, Park, Kim, 2016). Należy jednak zaznaczyć, że tego typu badania mają niereprezentatywny charakter i ich wyniki nie mogą być w pełni przełożone na opinie ogółu mieszkańców czy turystów odwiedzających Kielce. Dlatego, aby właściwie zweryfikować znaczenie targów GameON w rozwoju produktu miejskiego i promocji Kielc, konieczne są dalsze prace badawcze, które powinny być wykonane również wśród turystów oraz mieszkańców niebiorących udziału w imprezie.

Wyniki badań ankietowych pokazują, że targi GameON w 2019 r. odwiedzane były zarówno przez osoby spoza Kielc (52,4%), jak i przez mieszkańców miasta (47,6%), 78,2% respondentów pochodziło z woj. świętokrzyskiego, 21,0% z innych regionów kraju, a 0,8% z zagranicy. Na tej podstawie można stwierdzić, że omawiane wydarzenie generuje zauważalny ruch turystyczny i może być traktowane jako atrakcja przyczyniająca się do rozwoju turystyki eventowej w Kielcach oraz kształtująca miejski produkt turystyczny.

Wiedzę na temat targów respondenci czerpali najczęściej z mediów społecznościowych. Impreza została oceniona bardzo pozytywnie. Najlepiej wypadło bezpieczeństwo oraz lokalizacja, a najsłabiej informacja

udzielana odwiedzającym targi. Większość uczestników badania ankietowego wyraziła chęć przyjazdu na kolejną edycję, co potwierdza zadowolenie respondentów z udziału w ewencie.

Podkreślić trzeba, że respondenci kilkakrotnie uznali GameON 2019 za ważny walor turystyczny miasta. W ewaluacji punktowej przyznali badanej imprezie najwyższą ocenę – 5,2 punktu. Ponadto ankietowani pozytywnie ocenili jej wpływ na wzrost ruchu turystycznego w Kielcach. Można więc stwierdzić, że targi gamingowe podnoszą atrakcyjność turystyczną stolicy woj. świętokrzyskiego oraz kreują turystykę opartą o produkt, jakim jest impreza targowa.

Zaprezentowana w artykule analiza wskazuje też na to, że targi stanowią produkt miejski będący dla mieszkańców atrakcyjną ofertą spędzania wolnego czasu. Rezultaty badań wpisują się w pierwszy element składowy koncepcji event marketingu miast (rysunek 1). Przedstawione wydarzenie jest ważną częścią produktu miejskiego Kielc – podnosi atrakcyjność turystyczną miasta i jest interesującą propozycją dla jego mieszkańców.

Drugim elementem koncepcji event marketingu miejskiego jest promocja miast, w których organizowane są imprezy, oraz kreowanie marki miast (rysunek 1). Oddziaływanie imprez na promocję terytorialną oraz markę miejsca znajduje swoje potwierdzenie w literaturze (np. Ashworth, 2009; Cudny, 2016, 2021; Xiao, Jin, 2020). Zostało poświadczane także wynikami badań ankietowych, przeprowadzonych podczas GameON 2019. Respondenci bardzo pozytywnie ocenili poziom promocji samych targów, uznając, że organizowany w Kielcach event wpływa pozytywnie na promocję miasta, a co za tym idzie – wzmacnia jego markę.

Na podstawie rezultatów badań zaprezentowanych w artykule można uznać, że sformułowany we wstępie cel badawczy został osiągnięty. Pozytywnie należy ocenić oddziaływanie targów GameON 2019 na rozwój produktu miejskiego Kielc oraz promocję miasta, a w konsekwencji na jego markę. Odnosząc się do przedstawionej w drugim punkcie artykułu koncepcji obrazującej proces event marketingu miast (rysunek 1), zaczerpniętej z publikacji Cudnego (2020), można stwierdzić, że znalazła ona swoje potwierdzenie w wybranych do badań studium przypadku GameON 2019. Targi bez wątplenia stanowiły interesujący event wzbogacający produkt miasta (głównie turystyczny) oraz umożliwiający jego promocję i kreowanie marki. Dzięki temu wydarzeniu możliwa była realizacja szeroko rozumianych celów społeczno-gospodarczych Kielc, do których należą m.in. wspieranie rozwoju gospodarczego i wzrostu liczby miejsc pracy, jak również promocja miasta poprzez tworzenie oferty kulturalno-rozrywkowej, biznesowej i sportowej, przeznaczonej dla turystów oraz mieszkańców.

BIBLIOGRAFIA

- Anholt, S. (2004). Editor's foreword to the first issue. *Place Branding and Public Diplomacy*, 1 (1), 4–11. <https://doi.org/10.1057/palgrave.pb.5990001>
- Anholt, S. (2008). Place branding: Is it marketing or isn't it? *Place Branding and Public Diplomacy*, 4 (1), 1–6. <https://doi.org/10.1057/palgrave.pb.6000088>
- Anholt, S. (2010). *Places: Identity, image and reputation*. London: Palgrave Macmillan.
- Apanowicz, J. (2002). *Metodologia ogólna*. Gdynia: Wydawnictwo Bernardinum.
- Ashworth, G. (2009). The instruments of place branding: How is it done? *European Spatial Research and Policy*, 16 (1), 9–22. <https://doi.org/10.2478/v10105-009-0001-9>
- Babbie, E. (2004). *Badania społeczne w praktyce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Borowczyk, K., Mikoś, J. (2021). Promocja. W: *Encyklopedia Zarządzania*. Pobrane z: <https://mfiles.pl/pl/index.php/Promocja> (1.10.2021).
- CENTREX Central East European Exhibition Statistics (2019). Pobrane z: <https://www.centrexstat.org/index.php/statistics-audit/centrex-statistics> (1.10.2021).
- Cudny, W. (2016). *Festivalisation of urban spaces: Factors, processes and effects*. Cham: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-31997-1>
- Cudny, W. (2019). *City branding and promotion: The strategic approach*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351041942>
- Cudny, W. (2020). The concept of place event marketing: Setting the agenda. W: W. Cudny (red.), *Urban events, place branding and promotion: Place event marketing* (s. 1–24). London: Routledge.
- Cudny, W. (red.) (2021). *Place event marketing in the Asia Pacific region: Branding and promotion in cities*. London: Routledge.
- Czerwiński, J. (2015). *Podstawy turystyki*. Warszawa: CeDeWu.
- Esu, B.B., Arrey, V.M.-E. (2009). Branding cultural festival as a destination attraction: A case study of Calabar Carnival Festival. *International Business Research*, 2 (3), 182–192. <https://doi.org/10.5539/ibr.v2n3p182>
- Florek, M. (2014). *Kapitał marki miasta zorientowany na konsumenta źródła i pomiar*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- Gaming (2021). W: *Techopedia*. Pobrane z: <https://www.techopedia.com/definition/1913/gaming> (1.10.2021).
- García, B. (2004). Urban regeneration, arts programming and major events: Glasgow 1990, Sydney 2000 and Barcelona 2004. *International Journal of Cultural Policy*, 10 (1), 103–118. <https://doi.org/10.1080/1028663042000212355>
- Getz, D. (2008). Event tourism: Definition, evolution, and research. *Tourism Management*, 29 (3), 403–428. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2007.07.017>
- Getz, D., Page, S.J. (2016a). *Event studies: Theory, research and policy for planned events*. London: Routledge.
- Getz, D., Page, S.J. (2016b). Progress and prospects for event tourism research. *Tourism Management*, 52, 593–631. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2015.03.007>
- Goldblatt, J. (1990). *Special events: The art and science of celebration*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Gomez-Casero, G., Alba, C.A.J., López-Guzman, T., Gálvez, J.C.P. (2020). Theatre festival as a tourist attraction: A case study of Almagro International Classical Theatre Festival, Spain. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 14 (4), 599–617. <https://doi.org/10.1108/IJCTHR-04-2019-0061>
- Hoyle, L.H. (2002). *Event marketing: How to successfully promote events festivals conventions and expositions*. New York: John Wiley & Sons.

- Jaworowicz, M., Jaworowicz, P. (2016). *Event marketing w zintegrowanej komunikacji marketingowej*. Warszawa: Difin.
- Kaczmarek, J., Stasiak, A., Włodarczyk, B. (2010). *Produkt turystyczny. Pomysł – organizacja – zarządzanie*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Kaplanidou, K. (2009). Relationships among behavioral intentions, cognitive event and destination images among different geographic regions of Olympic Games spectators. *Journal of Sport & Tourism*, 14 (4), 249–272. <https://doi.org/10.1080/14775080903453815>
- Kavaratzis, M., Ashworth, G. (2008). Place marketing: How did we get here and how are we going? *Journal of Place Management and Development*, 1 (2), 150–165. <https://doi.org/10.1108/17538330810889989>
- Kim, S.-K., Park, J.-A., Kim, W. (2016). The mediating effect of destination image on the relationship between spectator satisfaction and behavioral intentions at an international sporting event. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 21 (3), 273–292. <https://doi.org/10.1080/10941665.2015.1048262>
- Kotler, P.T., Armstrong, G. (2010). *Principles of marketing*. Upper Saddle River: Pearson.
- Kurek, W. (red.) (2012). *Turystyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lobocki, M. (2003). *Metody i techniki badań pedagogicznych*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Mika, M. (2012). Formy turystyki biznesowej. W: W. Kurek (red.), *Turystyka* (s. 300–312). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mokras-Grabowska, J. (2016). Turystyka sportowa – dyskusja terminologiczna. *Turyzm/Tourism*, 26 (1), 13–19. <https://doi.org/10.18778/0867-5856.26.1.02>
- Pawlicz, A. (2011). Turystyka międzynarodowa. W: A. Panasiuk (red.), *Ekonomika turystyki i rekreacji* (s. 344–370). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pilch, T., Bauman, T. (1995). *Zasady badań pedagogicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Żak.
- Prayag, G., Savalli, M. (2020). Residents' perceptions of event impacts and support for the 2012 Formula One Grand Prix in Monaco. W: D. Gursoy, R. Nunkoo, M. Yolal (red.), *Festival and event tourism impacts* (s. 139–153). London: Routledge.
- Quinn, B. (2006). Problematising 'festival tourism': Arts festivals and sustainable development in Ireland. *Journal of Sustainable Tourism*, 14 (3), 288–306. <https://doi.org/10.1080/09669580608669060>
- Ratkowska, P. (2010). O festiwalu w kontekście turystyki kulturowej, czyli turystyka eventową raz jeszcze. *Turystyka Kulturowa*, 6, 26–46.
- Ritchie, J.R.B. (1984). Assessing the impact of hallmark events: Conceptual and research issues. *Journal of Travel Research*, 23 (1), 2–11. <https://doi.org/10.1177%2F004728758402300101>
- von Rohrscheidt, M.A. (2008). *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*. Gniezno: GWSHM Milenium.
- Saulski, A. (2013). Gaming – niepoważnie poważny interes. W: *W Gospodarce*. Pobrane z: <https://wgospodarce.pl/opinie/2797-gaming-niepowaznie-powazny-interes> (4.10.2021).
- Sport elektroniczny (2021). W: *Wikipedia*. Pobrane z: https://pl.wikipedia.org/wiki/Sport_elektroniczny (1.10.2021).
- Stasiak, A. (2013). Produkt turystyczny w gospodarce doświadczonych. *Turyzm/Tourism*, 23 (1), 29–38.
- Strategia rozwoju miasta Kielce na lata 2007–2020. Aktualizacja (2015). Pobrane z: <http://www.um.kielce.pl/gfx/kielce2/userfiles/files/pliki/strategia-rozwoju-miasta-kielce-aktualizacja-15092016.pdf> (1.10.2021).
- Swarbrooke, J., Horner, S. (2001). *Business travel and tourism*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Szromnik, A. (2012). *Marketing terytorialny, miasto: Miasto i region na rynku*. Warszawa: Oficyna Wolters Kluwer Polska.
- Tara-Lunga, M.-O. (2012). Major special events: An interpretative literature review. *Management & Marketing*, 7 (4), 759–776.
- Targi Kielce (2021). Pobrane z: <https://www.targikielce.pl/o-firmie> (1.10.2021).
- Urząd Statystyczny w Kielcach (2020). *Statystyczne Vademecum Samorządowca 2020. Miasto Kielce*. Pobrane z: https://kielce.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_swietokrzyskie/portrety_miast/miasto_kielce.pdf (1.10.2021)
- Xiao, J., Jin, L. (2020). The role of an urban festival: Case study of the Pingyao International Film Festival. W: X. Gu, M.K. Lim, J. O'Connor (red.), *Re-imagining creative cities in twenty-first century Asia* (s. 161–174). Cham: Palgrave Macmillan.

Artykuł wpłynął:
5 października 2021
Zaakceptowano do druku:
19 listopada 2021

Ewa Szafrńska

 <https://orcid.org/0000-0002-6779-3100>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Nauk Geograficznych

Instytut Geografii Miast, Turystyki i Geoinformacji

ewa.szafranska@geo.uni.lodz.pl

Agnieszka Michalska-Żyła

 <https://orcid.org/0000-0003-2326-3842>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny

Instytut Socjologii

agnieszka.michalska-zyla@uni.lodz.pl

A QUALITATIVE APPROACH TO THE MIGRATION ATTRACTIVENESS OF A CITY: ŁÓDŹ IN THE OPINIONS OF NEW RESIDENTS

Abstract: From all previous research on migration patterns, it is clear that some places are more attractive to migrants than others. The relatively low migration attractiveness of Łódź, which exacerbates the city's unfavourable demographic situation, has inspired questions concerning those people who decide to settle there and the main reasons for their decisions. The subject matter falls within the broader perspective of research on the migratory attractiveness of cities, but was approached in a qualitative manner. The empirical basis for the paper is a study conducted in 2016, the main aim of which was to determine the factors that attract people to Łódź, those that push them away from their previous places of residence, and to trace how new residents of the city evaluate it in terms of living conditions. The research was conducted using unstructured interviews with 32 respondents. The main reasons for settling in Łódź cover the most important institutional areas such as the labour market, education, health care and public services including culture and leisure; personal or family reasons, mainly the finding of a life partner in Łódź, or the desire to live close to relatives; and taking up higher education and staying in the city after graduation.

Keywords: migration attractiveness, reasons for migration, Łódź, living conditions, qualitative research.

PODEJŚCIE JAKOŚCIOWE W BADANIACH ATRAKCYJNOŚCI MIGRACYJNEJ MIASTA: ŁÓDŹ W OPINIACH NOWYCH MIESZKAŃCÓW

Abstrakt: Z wszystkich wcześniejszych badań nad wzorcami migracji jasno wynika, że niektóre miejsca są bardziej atrakcyjne dla migrantów niż inne. Relatywnie niska atrakcyjność migracyjna Łodzi, która pogłębia niekorzystną sytuację demograficzną miasta, stała się inspiracją do sformułowania pytań, kim są osoby, które decydują się związać swoje losy z miastem, oraz jakie są główne powody ich osiedleńczych decyzji. Podjęta problematyka mieści się w szerszej perspektywie badań nad atrakcyjnością migracyjną miast, lecz ujęta została w sposób jakościowy. Empiryczną podstawą artykułu są badania przeprowadzone w 2016 r., których głównym celem było ustalenie czynników przyciągających do Łodzi oraz wypychających z poprzednich miejsc zamieszkania, a także prześledzenie jak nowi łodzianie oceniają miasto w kontekście obecnych warunków życia w nim. Badania przeprowadzono w technice wywiadu swobodnego wśród 32 respondentów. Do głównych powodów osiedlenia się w mieście należą: po pierwsze funkcjonowanie najważniejszych kompleksów instytucjonalnych, takich jak rynek pracy, edukacja, opieka zdrowotna oraz usługi dla ludności, w tym usługi kulturalne i czasu wolnego; po drugie względy osobiste i rodzinne, w tym głównie znalezienie partnera życiowego w Łodzi lub chęć zamieszkania blisko krewnych; a po trzecie podjęcie studiów oraz znalezienie tu pierwszej pracy.

Słowa kluczowe: atrakcyjność migracyjna, przyczyny migracji, Łódź, warunki życia, badania jakościowe.

1. INTRODUCTION

It is now widely acknowledged that human mobility is an integral part of the process of human development. For communities, regions, cities and countries, human movements bring knowledge, skills and labour to the

locations where it is needed to enhance economic development and social wellbeing. For individuals, families and households, mobility provides a mechanism to pursue aspirations and respond to opportunities

(Bell, Muhidin, 2009). Mobility, in its diverse forms, thus represents “a means to ends across space” (Hooimeijer, van der Knaap, 1994).

From all previous research on migration patterns, it is clear that some places are more attractive to migrants than others. What is debatable, however, are the attributes of a place that make it relatively attractive or unattractive to migrants. Identifying such attributes is useful for both explaining and predicting future migration trends (Fotheringham, Champion, Wymer, Coombes, 2000). This is particularly important for places that have been affected by a long-term substantial outflow that has led to population loss. Furthermore, it is well known that migration is a process influencing demographics by affecting not only the size of a population but also its structure (Józefowicz, 2020). In this context the problem is the selective impact of migration from areas that have lost primarily younger, more skilled and more enterprising people, and on cities that have been affected by the outflow of better-off inhabitants to surrounding areas (Fotheringham, Champion, Wymer, Coombes, 2000). Therefore, the investigation of migration attractiveness should not only be of interest for academics, but also for practitioners (including local authorities) who can influence the attraction of new residents.

An important issue in empirical study is the ambiguous understanding of migratory attractiveness and the way in which it is measured. As Śleszyński (2020) pointed out two main ways of understanding this notion can be found. The first, most common, means migration attractiveness in its popular meaning, i.e. the existence of such features and circumstances in a given area that encourage people to settle. At the same time, migration attractiveness is identified empirically or simply as migration inflow or migration balance (Kwiatk-Sołtys, 2006; Rogers, Sweeney, 1998; Smętkowski, 2011; Šimpach, Dotlačilová, 2013). The second, narrower, understanding is more formalised and refers to the migration efficiency indicator in demography, i.e. the ratio of the migration balance to migration turnover (Jagielski, 1974). It is a commonly used indicator (Kałuża-Kopias, 2010, 2014; Kupiszewski, 2002; Łabędzki, 2009; Potrykowska, Śleszyński, 1999; Rosner, 2007) because of its simplicity and easy interpretation, but has the disadvantage of not taking distance into account (Śleszyński, 2020)¹.

This study focuses on the reasons for choosing Łódź as a place to live, treating them as an important aspect of the city's migration attractiveness. The issues addressed here fall within the broader perspective of research on the migratory attractiveness of cities discussed above. However, it should be noted that the study and its results are qualitative in nature, hence the most commonly used definition of migratory attractiveness, understood quantitatively, was not applicable here.

The main aim of the research was to find out what factors attract people to Łódź, and at the same time push them away from their previous places of residence. The analysis was complemented by tracing how the new residents of Łódź assess the city in the context of their current living conditions. As a result, the aim was to identify the main assets of the city that can determine its attractiveness for both new and existing residents as well as elements that may constitute barriers to migration. The research assumes, according to one of the classic theories of the causes of migration, the so-called push-pull theory of Lee (1966) and a later model of migration behaviour by Hugo (1982), that a migration decision is made on the basis of a comparison of the characteristics of the place of origin and the destination, and a set of factors that can either favour or discourage a given area (Lee, 1966); and that migration is the result of a decision that is positive when the expected benefits of mobility exceed its costs (Hugo, 1982).

2. ŁÓDŹ: THE CONTEXT OF ITS MIGRATION ATTRACTIVENESS

From the beginning of the 19th century, one of the main factors attracting people to cities was the development of industry opening up new employment conditions and causing massive job-related spatial mobility (Limmer, Schneider, 2008). In the case of Łódź, it was such a development that caused the city to become a migration phenomenon and, achieving record population growth in a short period of time, the second largest city in Poland. The city's rapid demographic and economic development began in 1820, when a decision was made by the authorities of the Kingdom of Poland to locate a handicraft settlement here and promote it to the rank of 'factory town'. At that time, in less than a hundred years (until the outbreak of World War I), the city grew from an agricultural settlement of less than 800 inhabitants to a metropolis of almost half a million, thus showing record demographic growth on a European scale (Liszewski, 2001).

The population growth, which began in the first half of the 19th century, reached its peak in the 1980s when the city's population was 850,000 (Szukalski, 2012). The situation changed dramatically at the end of the 20th century when changes in the economic situation triggered by the transformation processes caused a significant decline in population. Today, Łódź is a city with one of the highest depopulation rates among all large Polish cities. Over the last 30 years, the city has lost over 150,000 inhabitants, losing (in 2007) its status as the second largest city in Poland to Kraków. As a consequence of this loss, just as its population growth was phenomenal in the 19th and 20th centuries, its decline

was equally spectacular at the turn of the 21st century. Compared to the maximum population recorded in 1984 (848,000), that recorded in 2020 (672,000) was more than 20% lower.

The main reason for these negative population changes was a natural loss expressed in the unfavourable ratio of births to deaths. Compared to other large cities, it has the lowest birth rate and the mortality rate under 50 is twice as high. Unfavourable depopulation trends for the city are complemented by migration processes, although in comparison to long-term problems with a natural decrease, their impact on population decline is minor. The biggest problem is not the migration outflow but the very low inflow, as much as 50–60% lower than that recorded in other large Polish cities (Kałuża-Kopias, 2014). In the case of the migration of Łódź inhabitants, emigration within the voivodeship, connected with moving to areas adjacent to the city as a consequence of 'suburbanisation', prevails (Kałuża-Kopias, 2010). In the case of extra-regional migration, however, that to other cities predominates. At the beginning of the 21st century especially, Warsaw was the main destination. In recent years, the migration balance between these cities has fluctuated around a migration loss of 230 per year for Łódź (Szukalski, 2012).

The migration attractiveness of Łódź in the last three decades has not been helped by its situation in the labour market, which according to many classical migration models (cf. Górny, Kaczmarczyk, 2003) is one of the main factors attracting people to cities. The Łódź labour market, despite the improvement recorded in recent years (at the end of December 2019, the unemployment rate was 4.7%), has been in much worse shape than in other large Polish cities since the beginning of the political transformation. For comparison, in 2002 the unemployment rate in Łódź was 18.8%, while in Warsaw it was 6.2%, in Kraków 8.4%, in Poznań 6.9% and in Wrocław 12.3% (GUS, 2002). A decade later (in 2012), despite a significant improvement (12%), it was still at least twice as high as that recorded in Poland's other large cities (GUS, 2012).

This situation undoubtedly contributes to the distance between Łódź and other metropolitan centres in the country. This has been confirmed by research conducted by Price Waterhouse Cooper in 2011 and in 2015 (PWC, 2011; PWC, 2015). Both studies have shown that in terms of the level of the seven capitals examined², Łódź had one of the lowest positions among the twelve cities, and its characteristics are similar to those of much smaller cities, such as Bydgoszcz, Szczecin and Białystok, rather than cities with over 500,000 inhabitants, such as Warsaw, Kraków, Poznań or Wrocław. In particular, the image of Łódź, still associated with declining industry, neglect and developmental problems as well as the quality of life and housing, was rated particularly low (see also Czapiński, Panek, 2015; Michalska-Żyła, 2014).

It is noted that the quality of life of a given community is largely determined by accessibility, as well as the quality, of certain institutions. This, in turn, is important for the sense of attachment to a local community (Brehm, Eisenhauer, Krannich, 2004) and the desire to maintain one's role as a member of it, thus dampening migratory tendencies. The number and quality of institutions and local amenities is an important factor influencing the assessment of a place of residence as a convenient, attractive place to live, and it is also an indicator of the development of a community (Besser, Recker, Parker, 2009; Clark, 2004; Florida, 2002).

As Kryńska (2015) points out, a population decline of 20–30% or more in a large city leads to serious social, economic and spatial consequences. This is because it contributes to the loss of human capital, and if it concerns those referred to in the literature as the creative class (Florida, 2002; Landry, Bianchini, 1995), i.e. young, highly qualified and well-educated inhabitants, it significantly reduces its potential and attractiveness. This phenomenon, known as a 'brain drain' in international migration³, consequently limits the potential and pace of a city's development, which in turn affects both the degree to which residents' needs are met and their opportunities to realise their aspirations (Kryńska, 2015).

In the context of the negative demographic processes described and the socio-economic situation of the city, it is interesting to ask what induces people to live in a city which is subject to a process of shrinkage that sometimes testifies to the inhibition of urbanisation or even to a transition into a phase of de-urbanisation (Kryńska, 2015). This normal situation, according to some, of cities at a certain stage of their development (see Couch et al., 2012) may be a consequence of the collapse of the existing economic base (Hasse, 2013, after Kryńska, 2015) and leads to an urban crisis (Majer, 1997).

It is worth noting, however, that despite the small and still negative migration balance, new inhabitants are recorded every year in Łódź. This raises the question: who are the people who decide to live in this city and, what seems much more interesting, what are the main reasons for their settlement decisions. This article is an attempt to answer these questions.

3. RESEARCH METHODS AND SOURCE MATERIALS

The empirical basis for this article is the qualitative research conducted on behalf of the local authority of Łódź⁴ in 2016. Its aim was to find out who the new inhabitants of Łódź are and what reasons have determined their permanent settlement. The intention of this research was above all to obtain knowledge that

would enable a more effective promotion of the city (externally and internally) and consequently attract new residents while preventing the outflow of current ones.

Respondents were selected in two stages. The first stage was the analysis of unpublished data from population registrations in Łódź in the two years preceding the study (2014 and 2015), on the basis of which specific categories of migrants were distinguished taking into account their age and origin. The data showed that 5540 people registered in Łódź in 2014 and 2015, 2738 and 2822 respectively. A closer analysis of the age structure and origin of this group showed that, as in previous years, it was dominated by those aged 26–35 (almost 60%). Approximately 25% came from the Łódź Metropolitan Area (ŁMA), 35% from more distant districts of Łódź Voivodeship, and 40% from outside the voivodeship. Among the latter, the largest number of new residents came from neighbouring voivodeships, Mazowieckie and Wielkopolskie, the nearby Świętokrzyskie voivodeship, which for many years has been a migration base, and the Kujawsko-Pomorskie voivodeship.

Respondents were then selected from each of the identified age and origin groups so that the internal proportions of the sample reflected the actual pattern of migrants. The study involved adult residents of Łódź belonging to four age groups distinguished on the basis of functional-economic criteria (19–25, 26–35, 36–60 and 61+), representing three categories of areas of origin: Łódź Metropolitan Area (ŁMA), Łódzkie Voivodeship (outside ŁMA) and outside the voivodeship.

The research was conducted based on an unstructured interview technique with a standardised list of the information sought, on the basis of which the author's interview scenario was constructed. A total of 32 interviews were conducted.

4. REASONS FOR MIGRATION TO ŁÓDŹ

The first element of the analysis was to determine the main reasons for settling in Łódź that emerged from the respondents' statements. In the literature on the subject, the basic reasons for migration most often included economic, family, educational, housing, sentimental, political and forced reasons (Łabędzki, 2009). Apart from the last two, which generally occur in the case of external migration, the others occurred in the statements of the respondents.

One of the main reasons for moving to Łódź was, of course, the arguments related to getting a job in the city. The choice of Łódź as a place of residence was therefore dictated by finding a job, but this was not always planned. "It's a coincidence that I live in Łódź. It

was my first job offer right after graduation (in Kraków – author's note). I made the decision that I would take the job and so I stayed. And then my boyfriend found a job here" (F, 27, village in Świętokrzyskie Voivodeship). However, Łódź has also sometimes been chosen as a place to work and live intentionally. Encouraged by the recommendations of other people who found a job in Łódź, the respondents decided to try it as well. Most were from areas where the labour market situation is difficult. "A lot of friends were moving to Łódź and finding work here, and I came to work too. Because there is no work in my town" (M, 40, small town in ŁMA). The deliberate choice of Łódź as a place to work and live was mainly made by those who perceived the Łódź labour market as relatively better functioning and offering the opportunity of finding a job in their occupation. As one respondent highlights: "In my place, where I lived, it was practically impossible to find a job in my line of work" (M, 33, village in Warmińsko-Mazurskie Voivodeship). Success on the Łódź labour market was therefore one of the most important motives for deciding to come to the city, even for those from nearby towns. This situation is perfectly illustrated by the following statement: "I found a job here and at first I commuted but then I decided it was a waste of time and started to rent a flat in Łódź, and then I bought one" (F, 27, small town in ŁMA).

From the respondents' opinions, therefore, emerges a picture of a city that creates professional opportunities for newcomers. It is worth noting that people finding a job here came mainly from the countryside or small towns, which may indicate that the Łódź labour market was perceived as attractive in comparison with the one operating in rural areas which did not provide opportunities to find a job in a diverse range of fields, especially in a specific profession. It was not, however, attractive to residents of other large urban centres, which seems obvious in the light of objective data on markets in other large Polish cities.

The second main reason for settling in Łódź was family, among which living with one's wife/husband after getting married was predominant. As one respondent reports "the reason for moving was my wife, i.e. my love for my wife. We met in the mountains and that's how it started, I came here and now we have a daughter" (M, 31, medium-sized town in Małopolskie Voivodeship). The same reason for moving is indicated by another respondent: "The main reason was getting married. My husband lived here and I decided to live here too. We met by chance where we studied" (not in Łódź – author's note) (F, 37, medium-sized town in Łódzkie Voivodeship). Family reasons, however, are not limited to those related to marrying someone from Łódź and moving. The oldest group included grandparents who had moved to the city or returned

after a period of not living there, to help their adult children look after their grandchildren. "I moved back to Łódź because my granddaughter went to school and it was necessary for me to be close by and to be able to take the child to and from school, as her parents work" (F, 65, city in ŁMA). It also happens that older people choose to live close to their children, usually after the loss of their spouses. "I was left alone, my wife died, and I have a daughter here and I watch over her and she over me..., we live close to each other" (M, 79, medium-sized town in Łódzkie Voivodeship). Family reasons centred on the desire to live close to family members, most often children and grandchildren, and a willingness to help them or benefit from their support, seem to be very important motives for migration to the city. Many researchers (cf Pawłowska, 1996) emphasise this desire to live among 'one's own' as an important factor in the choice of place of residence.

The third important reason for choosing Łódź as a place to live is related to higher education in the city. Łódź is one of the most important academic centres in the country, annually attracting tens of thousands of students who come from different, sometimes distant areas of Poland, although mostly from the Łódź region (see Liszewski, Szafrńska, Wolaniuk, 2012). One of the reasons emphasised by respondents for choosing Łódź as a place to study was the recommendation of other people who had studied here. This justification is found in the statement of one of the respondents: "I moved to Łódź because my sister had previously studied here and rented a flat. I used to come to visit her... she showed me the city and I also came here to study" (F, 25, medium-sized city in Kujawsko-Pomorskie Voivodeship). In another case, the choice of Łódź was dictated by the choice of university subject: "I came here to study because this was the major I wanted to take, and at the same time I found here what I didn't have (in my previous place of residence – author's note), so I stayed" (F, 25, small-sized town in Lubelskie Voivodeship). Higher education as a city asset in the opinions of students from Łódź's universities has already been shown in previous work (Boryczka, Sulikowski, 2008). Entertainment and cultural opportunities were also highly rated in these surveys and this also seems to be a big incentive for young students to decide to stay in the city, at least for the duration of their study. The central location of Łódź in the country's settlement network is also an important factor in the choice of study destination. It is worth emphasising that graduates of Łódź's universities often decide to stay in the city, although research shows that most of them plan to leave (Boryczka, Sulikowski, 2008; Liszewski, Szafrńska, Wolaniuk, 2008). Another advantage of Łódź is the lower cost of living than in other large academic centres, which seems to compensate for the

more modest salaries offered on the local labour market. In the opinion of one respondent: "It is an inexpensive city to live in. And although you don't earn much, you can live a little cheaper than elsewhere" (M, 47, city outside Łódzkie Voivodeship).

Significant factors influencing migration to Łódź also include some push factors encompassing various types of deficiencies and inconveniences in previous places of residence which made the respondents decide to leave them. Among the most frequently mentioned were:

- lack of work (work in general or financially rewarding employment and/or a job with specific qualifications);
- lack of educational opportunities (education in general or in a specific field and/or level);
- poor transport connections with Łódź and the resulting inconvenience of commuting to the city (in the case of people already working in Łódź or caring for family members);
- lack of leisure facilities (lack of night life, "my town would die in the evening");
- lack of cultural and entertainment offerings, "boredom, nothing happening, no place to go out";
- insufficient social and service infrastructure at the place of residence;
- the desire to 'get away' from the countryside or a small town, due to a lack of anonymity or life prospects.

A closer analysis of these factors pushing people out from their previous places of residence means it can be concluded that Łódź is perceived as a city possessing certain resources that determine its attractiveness to migrants. This seems to be primarily due to the fact that, as the capital of the region, it concentrates many metropolitan functions that make it attractive as a settlement, especially for people from smaller centres. The development of these and especially of urban amenities will undoubtedly be an incentive for potential migrants. A modern city is supposed to be a friendly place for residents and users who are drawn in by the wide range of attractions available. It is an 'entertainment machine', attracting residents and tourists with numerous amenities that become one of the most important factors in improving the quality of life and quality of living environment with a wide availability and variety of services and cultural institutions (Clark, 2004).

5. ASSESSMENT OF LIVING CONDITIONS IN ŁÓDŹ IN THE OPINION OF NEW INHABITANTS

The attractiveness of a city for migrants is undoubtedly derived from the living conditions and quality of life and residence of the population. One way of measuring the

quality is to assess specific areas of the city's functioning. The accessibility and efficiency of institutions such as health care, educational institutions, the labour market, public services and cultural institutions largely determine the quality of life.

When assessing living conditions in Łódź, the respondents focused their attention on the availability and functioning of basic institutions such as health care and education. The former was indicated most often by older people. As one respondent highlighted: "Living conditions are very good... Good access to specialist doctors" (F, 69, from outside the voivodeship). The friendliness of the city's offer to senior citizens was also mentioned: "It's a good life. The city is starting to care about seniors, it's doing various campaigns and we have a bit more facilities" (F, 65, ŁMA). In contrast, young people had a positive perception of the availability of other public services, the labour market, housing conditions and the functioning of public transport. One statement highlighted: "I would rate well the culture and housing conditions and the job I have" (F, 23, Łódzkie Voivodeship). In another, the perception of living conditions in the city was complemented by a positive evaluation of services and public transport, which both influence the recommendation for young people to live in the city: "I live a very comfortable life. I have access to shops, I can get to the city centre quickly by car or tram... Work is also close, I can get to Manufaktura... and to the botanic garden and everywhere. I could recommend this city to young people to move to" (F, 25, Łódzkie Voivodeship). The city's cultural life and leisure opportunities were also positively evaluated: "...And the culture is at a good level, and there is somewhere to go" (F, 25, from outside voivodeship). In the assessment of living conditions, there were also positive, but at the same time very general statements, expressing satisfaction with living in Łódź and perceiving good prospects for the future. One of the respondents emphasises: "I have a good life, I am satisfied, the city is developing and there are great opportunities for people here" (M, 46, from outside the voivodeship). Contrary to the negative image of Łódź among the public and in media discourse, supported by research results (Michalska-Żyła, 2009; Tobiasz-Lis, 2013), the respondents emphasised the general attractiveness of the city: "I have a nice life in Łódź. I like this city very much" (F, 27, from outside the voivodeship).

Negative evaluations of urban living conditions, on the other hand, focused on the shortcomings of the big-city environment, such as the need to travel long distances, the lack of social integration in the place of residence and weak neighbourhood ties. The issue of distance to travel, although compensated to some extent by convenient transport, was indicated by one

respondent: "The worst are these distances in the city... Communication is good, but these distances are scary" (F, 37, from outside the voivodeship). Another respondent stressed that she feels these inconveniences especially during the winter period. On the other hand, there were positive references to the city's urban bike system, which is seen as an important amenity for residents: "In winter it is hard, but in summer I live well, e.g. now it is possible to use the city bike and the parks" (F, 25, from outside the voivodeship). It is worth recalling at this point the data which show that this form of public transport is very popular in Łódź, as in 2017 over 1.3 million rentals were recorded and 27,000 new users took advantage of it. The inhabitants of Łódź and tourists can use 148 rental stations and 1490 bicycles, which strengthens its position as the second largest and second most popular bicycle system in Poland (Łódzki Rower Publiczny, 2018).

A source of negative perceptions of city life is the relationships that exist between inhabitants. One respondent expressed his feelings about the relations like this: "I live well, but I am not used to the fact that there is no contact with neighbours... Here, everyone is closed behind their own doors... I would like to stop with my neighbour and talk, but there is none of that here" (M, 79, Łódzkie Voivodeship). It seems that such a picture of the urban social environment confirms ideas about the atrophy of bonds and social atomisation which is manifested by a lack of possible bonds at the microscale of the neighbourhood (Bujwicka, 2011).

Negative opinions were also held regarding the structure and spatial development of the city and its aesthetics. Attention was drawn to socio-spatial differentiation and the degradation of the central areas. One respondent described Łódź as follows: "A city of contrasts, well-kept and green districts, where people feel good, and in the centre – tenement houses falling apart, dives, drunks sleeping on benches" (M, 33, from outside the voivodeship). Another respondent expressed his critical attitude towards the investments made in the city and the general prospects for its development, although, as he himself emphasised, he finds life in Łódź good: "Generally life is good, although I think this city is heading for destruction... everywhere rebuilding and changing what it is. And these investments are not for the people at all, just to make a buck" (M, 33, from outside the voivodeship).

In summary, positive evaluations of living conditions in the city referred to health care institutions, education, public transport and services, including above all culture and opportunities for leisure. On the other hand, the size of the city and the need to travel long distances, neighbourhood relations, and the aesthetics of the city and prospects for its development were assessed negatively.

6. CONCLUSIONS

An analysis of the structure of migrants coming to Łódź and settling here permanently has shown that they are mainly young people belonging to the 26–35 age category, i.e. those whose position in the life cycle makes them particularly predestined to take a decision to settle permanently. What makes them choose Łódź? The main reasons for settling in the city mentioned by those in these and older groups (36–60 years) can be divided into two main categories. The first is related to the functioning of basic institutions such as the labour market, education, health care and the quality of services for the population, as well as opportunities to meet cultural and leisure needs. An accessible and well-functioning social infrastructure and a relatively well-assessed labour market, complemented by urban amenities and attractions, are the main factors perceived as a value of Łódź and strengthen its attractiveness as a migration destination. The second, no less important category for choosing Łódź are personal and family reasons, among which having found a life partner from Łódź was dominant. Research has shown that living conditions in the city do not seem to disappoint respondents, as they are generally satisfied with their life there and evaluate it positively. Some, however, point to the visible socio-spatial diversity of the city and the neglect of some parts which translates into an unfavourable image. Attention was also drawn to the city's poor development prospects, although opposing opinions forecasting a good future for Łódź were equally frequent. It can therefore be concluded attitudes on this last point are rather ambivalent.

Representatives from another category of new Łódź citizens aged between 19 and 25, i.e. those starting their independent lives, chose Łódź mainly to study at one of its universities or to find their first job there. This proves the obvious and repeatedly verified thesis that the best guarantee of retaining young graduates is the opportunity for them to find a satisfying job. Justifications for choosing Łódź were therefore mainly related to the quality of the local universities, the quality and availability of sought-after fields of study and the opportunity to take up a job matching one's competences. In addition, this age group pointed to the city's rich cultural life, and well-developed entertainment and leisure opportunities as important factors in its attractiveness.

In the oldest migrant group, comprising those aged 61 and over, the main reasons for settling in the city, or for returning there after years of living elsewhere, were focused on family. The desire to live close to children and/or grandchildren and an associated willingness to help them and benefit from their support in old age were the primary motives for the elderly moving to

Łódź. In their opinion, one important advantage of the city was, above all, an accessible and well-functioning health care and the improving offer of city attractions and amenities dedicated to this part of the urban population. This is all the more important as this group will constitute a very significant category of the city's population in the near future due to its rapid ageing.

ENDNOTES

¹ In an attempt to address the lack of consideration of distance in existing measurement methods, Śleszyński (2020) has presented his own proposal for a new indicator of migratory attractiveness based on the matrix data from registered leavings and arrivals between administrative units.

² The survey covered the following types of "capital" determining a city's development potential: institutions, people, investments, quality of life, image, infrastructure and finance.

³ This concept, first used at the beginning of the 1960s, has nowadays, in the age of globalisation, increasingly given way to the terms "brain exchange" or "brain circulation" (Tarasiewicz, 2013).

⁴ The research was carried out on behalf of the Municipal Strategy Department. Due to the fact, that one of the authors of the present paper participated in creating the interview scenario and processing the results of the study, the Department consented to its publication for academic purposes.

REFERENCES

- Bell, M., Muhidin, S. (2009). Cross-national comparison of internal migration. *Human Development Research Paper*, 30. Retrieved from: <http://hdr.undp.org/en/content/cross-national-comparisons-internal-migration> (10.11.2020).
- Besser, T.L., Recker, N., Parker, M. (2009). The impact of new employers from the outside, the growth of local capitalism, and new amenities on the social and economic welfare of small towns. *Economic Development Quarterly*, 23 (4), 306–316. <https://doi.org/10.1177/0891242409340899>
- Boryczka, E., Sulikowski, T. (2008). Wizerunek miasta w oczach studentów łódzkich uczelni publicznych – podstawy teoretyczne. In: Z. Przygodzki, M.E. Sokołowicz (eds), *Nowoczesne miasto. Badania, instrumenty, analizy* (pp. 231–236). Łódź: Wydawnictwo Biblioteka.
- Brehm, J., Eisenhauer, B., Krannich, R. (2004). Dimensions of community attachment and their relationship to well-being in the Amenity-Rich Rural West. *Rural Sociology*, 69 (3), 405–429.
- Bujwicka, A. (2011). Typy wielkomiejskiego sąsiedztwa. Wyobrażone a praktykowane stosunki sąsiedzkie mieszkańców Łodzi. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Sociologica*, 36, 101–119.
- Clark, T.N. (2004). *The city as an entertainment machine*. Oxford: Elsevier.
- Couch, C., Cocks, M., Bernt, M., Grossmann, K., Haase, A., Rink, D. (2012). Shrinking Cities in Europe. *Town & Country Planning*, 81 (6), 264–270.
- Czapiński, J., Panek, T. (red.) (2015). *Diagnoza Społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego.

- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class*. New York: Basic Books.
- Fotheringham, A.S., Champion, T., Wymer, C., Coombes, M. (2000). Measuring destination attractiveness: A migration example. *International Journal of Population Geography*, 6 (6), 391–421. [https://doi.org/10.1002/1099-1220\(200011/12\)6:6%3C391::AID-IJPG200%3E3.0.CO;2-5](https://doi.org/10.1002/1099-1220(200011/12)6:6%3C391::AID-IJPG200%3E3.0.CO;2-5)
- Górny, A., Kaczmarczyk, P. (2003). *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji teoretycznych*. Warszawa: Instytut Studiów Społecznych UW.
- GUS (2002). *Bezrobotni oraz stopa bezrobocia wg województw, podregionów i powiatów – stan na grudzień*. Retrieved from: <https://stat.gov.pl> (22.09.2021).
- GUS (2012). *Bezrobotni oraz stopa bezrobocia wg województw, podregionów i powiatów – stan na grudzień*. Retrieved from: <https://stat.gov.pl> (22.09.2021).
- Hooimeijer, P., van der Knaap, B. (1994). From flows of people to networks of behaviour. In: P. Hooimeijer, G.A. van der Knaap, J. van Weesep and R.I. Woods (eds), *Population dynamics in Europe, current issues in population geography* (pp. 177–185). Utrecht: Royal Netherlands Geographical Society and Department of Geography, University of Utrecht.
- Hugo, G.J. (1982). Circular migration in Indonesia. *Population and Development Review*, 8 (1), 59–83. <https://doi.org/10.2307/1972690>
- Jagielski, A. (1974). *Geografia ludności*. Warszawa: PWN.
- Józefowicz, K. (2020). Atrakcyjność migracyjna miast i obszarów wiejskich województwa wielkopolskiego. *Space – Society – Economy*, 31, 213–227. <https://doi.org/10.18778/1733-3180.31.11>
- Kałuża-Kopias, D. (2010). Migracje wewnętrzne w Łodzi na tle wybranych, największych miast w Polsce. *Acta Universitatis Lodzianae. Folia Sociologica*, 35, 199–217.
- Kałuża-Kopias, D. (2014). Atrakcyjność migracyjna wielkich miast – stan obecny i perspektywy. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, 27 (4), 41–54.
- Kryńska, E. (2015). Znikanie miast. Studium przypadku Łodzi. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 223, 174–185.
- Kupiszewski, M. (2002). *Modelowanie dynamiki przemian ludności w warunkach wzrostu znaczenia migracji międzynarodowych*. Warszawa: Polska Akademia Nauk, IGiPZ PAN.
- Kwiatkiewicz-Sołtys, A. (2006). Migration attractiveness of small towns in the Małopolska Province. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 5, 155–160.
- Landry, Ch., Bianchini, F. (1995). *The creative city*. London: Demos.
- Lee, E.S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3 (1), 47–57. <https://doi.org/10.2307/3002931>
- Limmer, R., Schneider, N.F. (2008). Studying Job-Related Spatial Mobility in Europe. In: N. Schneider, G. Meil (eds), *Mobile living across Europe. Relevance and diversity of job-related spatial mobility in six European countries* (pp. 13–45). Opladen: Barbara Budrich Publishers. <https://doi.org/10.2307/j.ctvddzvz7.4>
- Liszewski, S. (2001). Ewolucja funkcjonalna Łodzi. In: S. Liszewski (ed.), *Zarys monografii województwa łódzkiego* (pp. 29–46). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Liszewski, S., Szafrąńska E., Wolaniuk A. (2008). *Szkolnictwo wyższe Łodzi i jego rola w rozwoju funkcji metropolitalnej miasta*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Łabędzki, H. (2009). Migracje ludności na obszarach przygranicznych południowo-zachodniej Polski, *Biblioteka regionalisty*, 9, 7–15.
- Łódzki Rower Publiczny (2018). Retrieved from: <https://lodzkirowerpubliczny.pl/aktualnosci/> (4.01.2018).
- Majer, A. (1997). *Duże miasta Ameryki. „Kryzys” i polityka odnowy*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Michalska-Zyła, A. (2009). Wizerunek miasta przemysłowego. Przykład Łodzi. In: M. Dymnicka, A. Majer (eds), *Współczesne miasta. Szkice socjologiczne* (128–146). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Michalska-Zyła, A. (2014). The quality of life and social capital in post-industrial peripheral cities. *Przegląd Socjologiczny*, 63 (1), 109–136.
- Pawłowska, K. (1996). Idea swojskości w urbanistyce i architekturze miejskiej. *Seria: Architektura, Monografia*, 203. Kraków: Politechnika Krakowska.
- Potrykowska, A., Śleszyński, P. (1999). *Migracje wewnętrzne w Warszawie i województwie warszawskim*. Warszawa: IGiPZ PAN.
- PWC (2011). *Raporty na temat wielkich miast Polski*. Retrieved from: <https://www.pwc.pl> (10.09.2020).
- PWC (2015). *Raporty na temat wielkich miast Polski*. Retrieved from: <https://www.pwc.pl> (10.09.2020).
- Rogers, A., Sweeney, S. (1998). Measuring the spatial focus of migration patterns. *The Professional Geographer*, 50 (2), 232–242. <https://doi.org/10.1111/0033-0124.00117>
- Rosner, A. (2007). *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*. Warszawa: IRWiR PAN.
- Smętkowski, M. (2011). Polityka spójności a konkurencyjność dużych polskich miast. *Studia Regionalne i Lokalne*, wydanie specjalne, 31–56.
- Szukalski, P. (2012). *Sytuacja demograficzna Łodzi*. Łódź: Wydawnictwo Biblioteka.
- Śleszyński, P. (2020). Koncepcja nowego wskaźnika atrakcyjności migracyjnej i jego zastosowania. *Czasopismo Geograficzne*, 91 (1–2), 37–58.
- Šimpach, O., Dotlačilová, P. (2013). Analysis of migration attractiveness of the regions in the Czech Republic during 2007–2011. In: *Proceedings of the International Scientific Conference: Region in the Development of Society 2013* (pp. 322–335). Brno: Mendel University in Brno.
- Tarasiewicz, P. (2013). Migracje a drenaż mózgow. In: *Człowiek w kulturze. Pismo poświęcone filozofii i kulturze. Emigracja i cywilizacje*, 23, 145–160.
- Tobiasz-Lis, P. (2013). *Zmiany wyobrażeń mieszkańców Łodzi o przestrzeni miasta*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/7525-898-1>

Artykuł wpłynął:

3 września 2021

Zaakceptowano do druku:

20 grudnia 2021

Aleksandra Mroczek-Żulicka

 <https://orcid.org/0000-0002-0065-4659>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Nauk Geograficznych

Instytut Geografii Miast, Turystyki i Geoinformacji

aleksandra.mroczek@geo.uni.lodz.pl

FORMY I ROZMIESZCZENIE WYDARZEŃ Z ZAKRESU PLENEROWEJ REKREACJI TWÓRCZEJ W ŁODZI¹

Abstrakt: Celem artykułu jest charakterystyka zjawiska plenerowej rekreacji twórczej oraz jej rozmieszczenia w przestrzeni rekreacyjnej Łodzi. Pojęcie rekreacji twórczej zostało na nowo zdefiniowane przez połączenie założeń geografii turystyki i geografii rekreacji z psychopedagogicznymi teoriami dotyczącymi twórczości. Wykorzystując definicję operacyjną badanego zjawiska, przeprowadzono kwerendę zawężoną do analizy wydarzeń z zakresu rekreacji twórczej w plenerze Łodzi w 2019 r. Na jej podstawie dokonano analizy przestrzennej rozmieszczenia zjawiska, dzięki której dowiedziono, że badane wydarzenia najczęściej miały charakter aktywności kulturalno-rozrywkowej, odbywały się w porze letniej, zwykle były cykliczne, bezpłatne i organizowane na terenach zieleni i terenach postindustrialnych, znajdujących się przeważnie w centrum miasta. Wskazano także inne istotne czynniki lokalizacji tego typu wydarzeń. Charakterystyka zjawiska rekreacji twórczej i jej rozmieszczenia w plenerze wpisuje się w badania nad jakością organizacji miejskiej przestrzeni rekreacyjnej, która wpływa na wyższy standard życia mieszkańców. Przykład Łodzi, miasta wpisanego do Sieci Miast Kreatywnych UNESCO, pozwala na podjęcie dyskusji na temat znaczenia organizacji miejskiej przestrzeni rekreacyjnej dla rozwoju współczesnych miast.

Słowa kluczowe: rekreacja twórcza, miejska przestrzeń rekreacyjna, plenerowa rekreacja, Łódź.

FORMS AND DISTRIBUTION OF EVENTS FOR OUTDOOR CREATIVE RECREATION IN ŁÓDŹ

Abstract: The aim of the article is to describe the phenomenon and distribution of outdoor creative recreation in the recreational space of Łódź. The concept of creative recreation has been redefined, combining the geography of tourism and recreational geography with psycho-pedagogical theories about creativity. Using the operational definition an investigation was conducted, narrowed down to an analysis of events of outdoor creative recreation in Łódź in 2019. On its basis, its spatial distribution was analyzed. Thanks to the analysis, it was shown most commonly the nature of events was related to cultural and entertainment activities, taking place during the summer season, and were often cyclical and free of charge. Moreover, as part of the distribution analysis, it was indicated that the analyzed events were organized predominantly in green and post-industrial areas and the city center dominated. Other important locational factors of these events were also indicated. Its characteristics and the distribution of outdoor creative recreation are in line with research on the quality of urban recreational space which will translate into a better quality of life for residents. The example of Łódź, a city entered into the UNESCO Creative Cities Network, allows for a discussion on the importance of the organization of urban recreational space for the development of modern cities.

Keywords: creative recreation, urban recreational space, outdoor recreation, Łódź.

1. WPROWADZENIE

Zakres znaczeniowy pojęcia rekreacji jest zdecydowanie szerszy niż popularne w literaturze określenie „sport dla wszystkich” (Wolańska, 1997). Współcześnie społeczeństwo poszukuje twórczych form aktywności podejmowanych w czasie wolnym. W literaturze przedmiotu termin „rekreacja twórcza” opisywany jest jako jedna z form rekreacji, skupiająca się wokół działalności artystycznej, obecnie nabierająca nowego znaczenia (Mroczek-Żulicka, 2018). Postulując poszerzenie

i pogłębienie rozumienia rekreacji twórczej, w artykule zaproponowano autorską definicję operacyjną pojęcia, wykorzystując w tym celu zarówno założenia geografii turystyki i geografii rekreacji, jak i psychopedagogiczne teorie wyjaśniające zjawisko twórczości. Rekreacja twórcza rozumiana jest zatem jako aktywność podejmowana w czasie wolnym, która jest jednocześnie:

– nowatorska – wykraczająca poza rutynowe propozycje, wyróżniająca się oryginalnością pod względem

organizacji, tematyki, lokalizacji na tle innych form aktywności w podobnym miejscu i czasie;

- wartościowa – spełniająca minimum jedno z kryteriów: użyteczna społecznie, rozwijająca etycznie, estetycznie, poznawczo, duchowo lub kulturalnie.

W polskiej i zagranicznej literaturze odnaleźć można badania dotyczące aktywności twórczej w różnych kontekstach (Creek, 2008; Oh, Caldwell, Oh, 2001). Co więcej, rekreacja twórcza w przestrzeni miejskiej staje się coraz bardziej rozpoznawanym zjawiskiem, stąd istotnym aspektem przeprowadzonej analizy było jego odniesienie do przestrzeni miejskiej, której odpowiednie warunki wspierają inicjowanie takiej działalności (Wall, 2012). Teren miasta staje się miejscem prowadzenia warsztatów, w których uczestnicy próbują swoich sił w kreacji przestrzeni i doświadczają przekraczania granic tradycyjnego myślenia o formie przestrzennej (Bujacz, 2011) lub angażowani są do działań w zakresie tworzenia „własnej” przestrzeni miejskiej (np. fr. *faites-vous une place* – ‘zróbcie sobie miejsce’) (Wantuch-Matla, 2016). Podobne inicjatywy stały się inspiracją do dyskusji na temat kreatywnych przestrzeni, które zachęcają swoich użytkowników do różnorodnych działań w ich obrębie, np. o charakterze edukacyjnym i rekreacyjnym (Wantuch-Matla, 2016). Przestrzenie kreatywne wpływają na specyfikę krajobrazu antropogenicznego, tworząc niepowtarzalną atmosferę miejsca (*genius loci*) (Stryjakiewicz, 2010), która ułatwia spotkanie (Törnqvist, 2004). Törnqvist (2004) wskazywał, że należy przywrócić się miastu bardziej szczegółowo pod kątem odnalezienia czynników lokalizacji twórczych działań. Jak przekonuje Richards (2014), powstają nowe klastry wypoczynkowe, turystyczne i kulturotwórcze w centrach dużych miast, które często wydają się bardziej związane z konsumpcją czasu wolnego i turystyki niż z kreatywną produkcją. Dlatego w niniejszym artykule skupiono się na analizie wydarzeń z zakresu rekreacji twórczej, które organizowane są przez różnorodne podmioty na otwartej przestrzeni rekreacyjnej Łodzi.

Autorka nieprzypadkowo na miejsce badań wybrała Łódź, opisywaną jako miasto twórczych poszukiwań, w którym kreowana jest specyficzna przestrzeń turystyczno-artystyczna. Wyrazem tego są działania z zakresu sztuki nowoczesnej, przemysłu kreatywnego i szeroko pojętej kultury offowej na terenie miasta (Mokras-Grabowska, 2014). Szczególnie wyróżnić można przykłady wykorzystania powierzchni post-industrialnych jako nowych miejsc rekreacyjnych, m.in. kompleks EC1, Zakłady Przemysłów Twórczych Wi-Ma (Mokras-Grabowska, 2018; Mroczek-Żulicka, 2015, 2018). Miejska przestrzeń rekreacyjna nierzadko obejmuje tereny zrewitalizowane, często wykorzystujące obszary poprzemysłowe, w których zaszły lub zachodzą przemiany funkcjonalno-przestrzenne (Kaczmarek, 2001). W tym kontekście warto zwrócić uwagę na przyjęcie w 2016 r. przez Radę Miejską w Łodzi Gminnego

Programu Rewitalizacji (Rewitalizacja, 2018), dzięki któremu możliwe jest prowadzenie kompleksowych działań rewitalizacyjnych na wyznaczonym obszarze przy współdziałaniu lokalnej społeczności. Program ten obejmuje również ważne sfery organizacji przestrzeni rekreacyjnej w Łodzi. Ponadto w 2017 r. Łódź została przyłączona do Sieci Miast Kreatywnych UCCN (ang. *UNESCO Creative City Network*) pod hasłem: „Łódź Miasto Filmu UNESCO” (*Łódź Miastem Filmu UNESCO!*, 2017). W tym samym roku Łódź była gospodarzem Kongresu Miast Kreatywnych (*Łódź na Kongresie Miast Kreatywnych*, 2017). W ramach przystąpienia do sieci miasto realizuje różnorodne projekty, wydarzenia, festiwale i konkursy dotyczące filmu, jak Łódź Film Commission, Łódzka Aleja Gwiazd, podkreślając w ten sposób dziedzictwo filmowe oraz inicjując współpracę między zainteresowanymi podmiotami (Łódź Miasto Filmu UNESCO, 2021). Łódzki potencjał twórczy był analizowany zarówno w ujęciu sektorowym (tzw. sektory kreatywne w odniesieniu do koncepcji klasy kreatywnej), jak i pod kątem klimatu dla twórczości (ASM – Centrum Badań i Analiz Rynku Sp. z o.o., 2014; Florida, 2009; Mroczek-Żulicka, 2015; Pożycka, 2012; Szczech, 2014; Wojnar, 2016). Według wyników badań Floridy (2009) Łódź znalazła się w grupie czołowych polskich miast kojarzonych jako kreatywne. O atrakcyjności badanych miejsc decydowały: twórcza atmosfera, dobre warunki do wprowadzania innowacyjnych produktów i usług oraz dobrze funkcjonujące społeczności lokalne. Z kolei Wojnar (2016) zdecydowanie niżej oceniła potencjał kreatywny Łodzi. W swoich badaniach zaproponowała, aby wskaźnik klasy twórczej mierzyć liczbą pracowników zatrudnionych w zawodach kreatywnych w stosunku do liczby mieszkańców w wieku produkcyjnym. Na podstawie tak przeprowadzonych badań stwierdzono, że Łódź nie plasowała się w czołówce polskich miast. Tylko co piąty pracownik w wieku produkcyjnym był zakwalifikowany do grupy osób wykonujących zawody kreatywne, co świadczyło o niskim potencjale twórczym w stosunku do wielkości i funkcji aglomeracji łódzkiej. Sprzeczność tych wyników, przy jednoczesnym promowaniu się Łodzi jako miasta przemysłów kreatywnych, wydaje się interesującym studium przypadku. Opisane zmiany w wykorzystywaniu koncepcji miast kreatywnych w promocji miasta były dodatkowym czynnikiem, który wpłynął na wybór Łodzi jako przestrzeni do podjęcia badań nad wybraną problematyką.

Celem artykułu jest identyfikacja wydarzeń plenerowej rekreacji twórczej w przestrzeni rekreacyjnej Łodzi, ich form oraz rozmieszczenia. W związku z tym postawiono następujące pytania badawcze:

1. Jakie formy przybierają wydarzenia z zakresu plenerowej rekreacji twórczej w Łodzi?
2. Gdzie organizowane są wydarzenia z zakresu plenerowej rekreacji twórczej w Łodzi?

Przedstawione wyniki badań mogą być punktem wyjścia do porównania możliwości rozwoju plenerowej organizacji rekreacji twórczej w miejskiej przestrzeni rekreacyjnej innych miast, również promujących się jako kreatywne². Tym samym uzyskane wyniki badań mogą wzbogacić istniejący dorobek badawczy w zakresie czynników rozwojowych miast.

2. PROBLEMATYKA BADAWCZA W LITERATURZE PRZEDMIOTU

Pojęcie rekreacji najczęściej jest utożsamiane (błędnie) jedynie z aktywnością fizyczną. W polskiej literaturze przedmiotu, pomimo szerokiego ujmowania definicyjnego rekreacji, wiele publikacji koncentruje się wokół zagadnień dotyczących rekreacji ruchowej (m.in. Bończak, 2013; Demel, Humen, 1970; Kwilecka, Brożek, 2007; Napierała, Muszkieta, 2011; Siwiński, Pluta, 2010; Wolańska, 1971). Słowo „rekreacja” pochodzi z języka łacińskiego: od *recreare* – ‘ożywić, odnowić, pokrzepić, stworzyć na nowo’ i *recreatio* – ‘powrót do zdrowia, siła’ (Winiarski, 2011). Charakter rekreacji nie odnosi się więc tylko do aktywności fizycznej. W duchu humanistycznym postulowano, aby rekreację traktować jako aktywność człowieka, która służy zaspokajaniu jego potrzeb i aspiracji oraz wpływa na osobowość. Nie powinna skupiać się jedynie na dostarczaniu rozrywki i odpoczynku (Winiarski, 2011). Definicje rekreacji zbliżone są niekiedy do klasycznej definicji czasu wolnego. Podobnie jest w literaturze zagranicznej, gdzie zjawisko rekreacji często odnoszone jest do aktywności w czasie wolnym (ang. *leisure*, fr. *loisir*). Badania w tym zakresie są nazywane *leisure studies* (m.in. Merchant, 2017; Navarro, Tschöke Santana, Rechia, 2018; Stevenson, 2006; Wall, 2012; Whiting, Hannam, 2015) oraz *leisure sciences* (m.in. Coalter, 1997; Henderson, Presley, Bialeschki, 2004; Hindley, 2018; Johnson, Glover, 2013; Parry, Johnson, 2007; Rojek, 1997; Yuen, Johnson, 2017).

Pojęcie rekreacji jest często wyjaśniane przez odwołanie się do jej przykładowych rodzajów i form. Obecnie w literaturze najczęściej są wymieniane następujące typy rekreacji:

- fizyczna (ruchowa) – skupia się wokół fizycznej aktywności człowieka, podejmowanej dla wypoczynku, rozrywki i samorozwoju;
- twórcza – przyjmuje formy ekspresji twórczej pod postacią zajęć plastycznych, muzycznych, fotograficznych, modelarskich czy majsterkowania;
- kulturalno-rozrywkowa – wpływa na wzrost poziomu kulturalnego człowieka, służąc jednocześnie rozrywce;
- rekreacja przez działalność społeczną – służy wyzwalaniu umiejętności organizacyjnych i dzieleniu się swoim

czasem wolnym (Czajkowski, 1979; Kielbasiewicz-Drozdowska, 2001; Napierała, Muszkieta, 2011).

Z kolei Winiarski (2011) zaproponował bardziej aktualny podział na rekreację sportową (np. aerobik, jazda konna), turystyczną (np. piesza turystyka aktywna), kulturalno-rozrywkową (np. amatorska twórczość artystyczna), towarzyską (np. taniec, gra w kęgle), wirtualną (np. gry komputerowe).

W powyższych klasyfikacjach wyodrębniana jest rekreacja twórcza rozumiana jako działalność dotycząca tworzenia, czyli ekspresja twórcza, artystyczna (Czajkowski, 1979; Napierała, Muszkieta, 2011). Według Napierały i Muszkiety (2011) rekreacja twórcza wpływa na emocjonalną stronę jednostki – kształtuje jej poczucie piękna, estetyki, wyrabia umiejętności manualne. Jako przykłady są podawane: zajęcia plastyczne, muzyczne, z majsterkowania, modelarskie, fotograficzne, filmowe, techniczno-radiowe, motoryzacyjne (Napierała, Muszkieta, 2011). Podobne rozumienie przyjmowali inni badacze, nazywając tego rodzaju działalność rekreacją hobbystyczną, towarzyską, kulturalno-rozrywkową, majsterkowaniem (Czajkowski, 1979; Mokras-Grabowska, 2019; Winiarski, 2011). Warto jednak podkreślić, że charakter rekreacji jest nierzadko umowny i nie jest rozłączny – np. jedna forma rekreacji może być zaliczona do dwóch odmiennych typów tej aktywności (Winiarski, 2011).

Chociaż od wielu lat w literaturze przedmiotu rekreacja twórcza jest opisywana jako jeden z rodzajów rekreacji, jej rozumienie odnosi się jednak tylko do sfery aktywności artystycznej (Czajkowski, 1979; Napierała, Muszkieta, 2011). W przedstawionych w artykule opracowaniach wykorzystano przywołaną wcześniej operacyjną definicję rekreacji twórczej. Analizie natomiast zostały poddane wszystkie formy rekreacji, z wyłączeniem wirtualnej, która nie odbywa się w fizycznej przestrzeni geograficznej.

Omówione w artykule badania mogą być zestawione z wynikami analiz zagranicznych, w których odnaleźć można związki twórczości i kreatywności w odniesieniu do czasu wolnego i rekreacji (ang. *creative leisure / recreation*). Prace w tym zakresie prowadził m.in. Stevenson (2006), który przekonuje, że wzrost popularności „przemysłów kreatywnych”³ oraz ich silna relacja z „przemysłami kultury”⁴ sprawiły, że to one przejmują rolę tradycyjnie rozumianych przemysłów czasu wolnego. Proponuje podjęcie debaty nad dostępem do tego typu usług oraz nowym pojęciem – twórczego czasu wolnego (ang. *creative leisure*). Podobnie postulowała Hegarty (2009). Stevenson (2006) ponadto zauważa, że aktywność rekreacyjna jest często organizowana w specjalnych strefach rozrywkowych i kreatywnych, a jej potencjał dla rozwoju człowieka może przełożyć się na lepszą jakość życia codziennego mieszkańców miast. Z kolei Oh, Caldwell i Oh (2001) zwrócili uwagę, że już od początku XXI w. dostrzegano znaczący

wzrost liczby osób rozpoczynających działalność twórczą, taką jak: uczęszczanie na kursy, wolontariat lub twórcze działania w domu. Creek (2008) dodaje, że udział w tego typu zajęciach daje uczestnikom poczucie satysfakcji i spełnienia i może zapewnić przestrzeń dla twórczej ekspresji, której brakuje w innych, bardziej wymagających obszarach życia.

W związku z tym prześledzono aktualne badania dotyczące powiązań rekreacji z aktywnością twórczą, dostrzegając dużą lukę w polskich opracowaniach. Wśród badaczy zagranicznych Whiting i Hannam (2015) wskazują na deficyt publikacji zawierających opis związków pomiędzy twórczością, ekspresją siebie i sposobami spędzania wolnego czasu. Autorzy ci przeanalizowali styl życia użytkowników przestrzeni czasu wolnego (ang. *leisure space*) „prowincjonalnej bohemy” w dolinie Ouseburn, w Newcastle, nazywanej centrum przemysłów kreatywnych w postindustrialnej przestrzeni. Wykazali wzrost popularyzacji twórczych form aktywności, w odróżnieniu od masowej i przypuszczalnie biernej formy konsumpcji czasu wolnego. Podkreślili, że kreatywność w czasie wolnym może przybierać różne formy i niekoniecznie musi być związana ze stylem życia artystów i klasy kreatywnej. Salerno (2009) przeprowadziła badania dotyczące motywacji do uczestnictwa w twórczych zajęciach w czasie wolnym. Wyniki potwierdziły istotność takich elementów motywacyjnych, jak: doświadczenie, oryginalność i walory estetyczne aktywności twórczej. Trnka, Zahradnik i Kuška (2016) zbadali, w jaki sposób kreatywność emocjonalna zależy od realnego zaangażowania w różne typy twórczych form spędzania czasu wolnego, a także od czterech kategorii kierunków studiów. Najbardziej zaangażowaną w aktywność twórczą grupę studencką stanowiły osoby związane z kierunkami artystycznymi. Zaobserwowano znaczącą korelację kreatywności emocjonalnej z następującymi formami rekreacji twórczej: pisanie, malowanie, komponowanie muzyki, aktorstwo i majsterkowanie. Jakościowe badanie twórczości codziennej w wybranej grupie kobiet przeprowadziły Elisondo i Vargas (2019). Jego celem była rekonstrukcja znaczenia, jakie nadają uczestniczki badania działaniom, emocjom, relacjom i kontekstom w procesie własnej twórczości codziennej, do której zaliczono: gotowanie, rękodzieło, zajęcia akademickie, warsztaty artystyczne, rozwiązywanie codziennych problemów. Wyniki uwypukliły ważną rolę osób z otoczenia badanych (np. współpracowników) dla ich twórczej pracy – osoby te ułatwiają podejmowanie aktywności twórczej. Ponadto rozwój codziennych działań twórczych wiąże się z pozytywnymi emocjami, takimi jak: przyjemność, pasja, satysfakcja, samorealizacja i ekspresja osobista.

Wymienione przykłady pozwoliły wpisać autorską koncepcję badawczą w szerszy kontekst współczesnych rozważań nad rozumieniem rekreacji, poszerzyć

dyskusję nad twórczością i kreatywnością w odniesieniu do rekreacji i czasu wolnego w przestrzeni miejskiej.

Z kolei pojęcie miejskiej przestrzeni rekreacyjnej rozumiane jest jako część powierzchni miasta, w której odbywa się aktywność rekreacyjna zarówno mieszkańców, jak i odwiedzających. Ze względu na duże spektrum elementów przestrzeni rekreacyjnej (np. obiekty sportowe, instytucje kultury, tereny zieleni, obszary zabytkowe), badania przedstawione w artykule zawężone zostały do wydarzeń z zakresu plenerowej rekreacji twórczej. Wybór terenów otwartych, na których jest realizowana tego typu aktywność, pozwolił odnieść się do popularnych w literaturze przedmiotu zagadnień związanych z zagospodarowaniem rekreacyjnym terenów miejskich oraz z potencjałem przestrzeni publicznej dla rozwoju rekreacji (Pawlikowska-Piechotka, 2009; Tanaś, Jakóbczyk-Gryszkiewicz, Dyba, Marcińczak, 2008; Wantuch-Matla, 2016). Sposób organizacji przestrzeni miejskiej, w tym przestrzeni kreatywnych, może zachęcać użytkowników do różnorodnych działań w jej obrębie, np. o charakterze edukacyjnym lub rekreacyjnym (Mokras-Grabowska, 2014; Stryjakiewicz, 2010; Törnqvist, 2004; Wantuch-Matla, 2016).

3. METODY BADAWCZE

W ramach tak sformułowanej problematyki wydarzenia zaklasyfikowane jako plenerowa rekreacja twórcza zostały poddane analizie, z uwzględnieniem ich charakteru i rozmieszczenia. W roku kalendarzowym 2019, wykorzystując definicję operacyjną rekreacji twórczej, szukano informacji na temat wydarzeń organizowanych w plenerze Łodzi, skierowanych do osób dorosłych. Dane zbierane były każdego tygodnia w różnych porach roku. Weryfikowano powszechnie dostępne źródła internetowe, pod uwagę brano media społecznościowe oraz portale internetowe zajmujące się promocją wydarzeń miejskich, m.in. portal Urzędu Miasta Łodzi (Urząd Miasta Łodzi, 2021b), publikujący kalendarz wydarzeń organizowanych w mieście, oraz portal Plaster Łódzki – serwis kulturalno-społeczny, powstały w styczniu 2010 r. i prowadzony przez Fundację na Rzecz Wspierania Kultury Plaster Łódzki (Plaster Łódzki, 2017). Uzyskane dane porządkowane były w tabeli arkusza kalkulacyjnego MS Excel, zawierały: nazwę wydarzenia, adres, nazwę organizatora, typ terenu, porę roku, informacje o odpłatności, cykliczności oraz o dofinansowaniu ze środków zewnętrznych, uzyskanym przez organizatora. Tak usystematyzowana baza danych stanowiła podstawę do analizy wydarzeń (ich głównych cech i rodzajów) zaklasyfikowanych jako plenerowa rekreacja twórcza w Łodzi w 2019 r. Następnie wykonano analizę przestrzenną zjawiska w Łodzi w 2019 r.

Wykorzystując bazę danych na temat badanych wydarzeń w Łodzi w 2019 r. oraz podkład mapy miasta, którą otrzymano z Centralnego Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej, przeprowadzono analizę przestrzenną rozmieszczenia badanego zjawiska w programie ArcGIS 10.7.1., a dla jej pogłębienia dokonano zestawień tabelarycznych oraz prezentacji danych na wykresach, obrazując szczegółowo zebrane rezultaty. Do ich opracowania wykorzystano geokodowanie – proces, który dotyczy przekształcania adresu lub miejsca na współrzędne x, y . Uzyskany wynik dodano do istniejącego rekordu w bazie danych. Jest to możliwe dzięki porównaniu danych adresowych z materiałem odniesienia, na którym określone jest położenie poszczególnych adresów (Cichociński, 2014; Portal for ArcGIS, 2018). Ponadto skorzystano z programu ArcGIS Pro w celu przeprowadzenia statystyki przestrzennej z użyciem narzędzia analizy skupień hot spot. Umożliwiło to zlokalizowanie zagęszczenia wydarzeń z zakresu plenerowej rekreacji twórczej. Dzięki temu można było określić, gdzie skupione przestrzenie były miejsca organizacji analizowanych wydarzeń. Statystycznie istotne punkty skupień obejmują obiekt, który ma wysoką wartość (dużą liczbę wydarzeń) i jest otoczony przez inne obiekty o wysokich wartościach. Na tej podstawie utworzono powierzchnię zagęszczenia analizowanych wydarzeń, wykorzystując narzędzie o nazwie „gęstość skupień” (ang. *karnel density*).

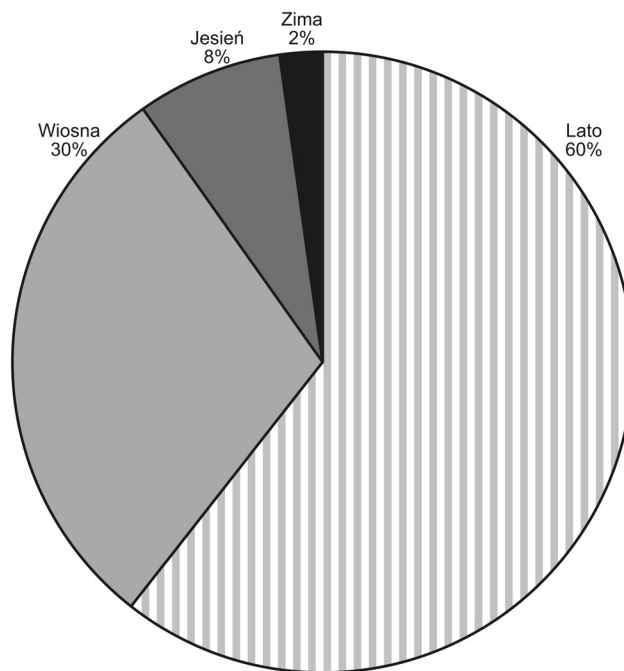
4. WYNIKI BADAŃ

4.1. KLASYFIKACJA WYDARZEŃ Z ZAKRESU PLENEROWEJ REKREACJI TWÓRCZEJ

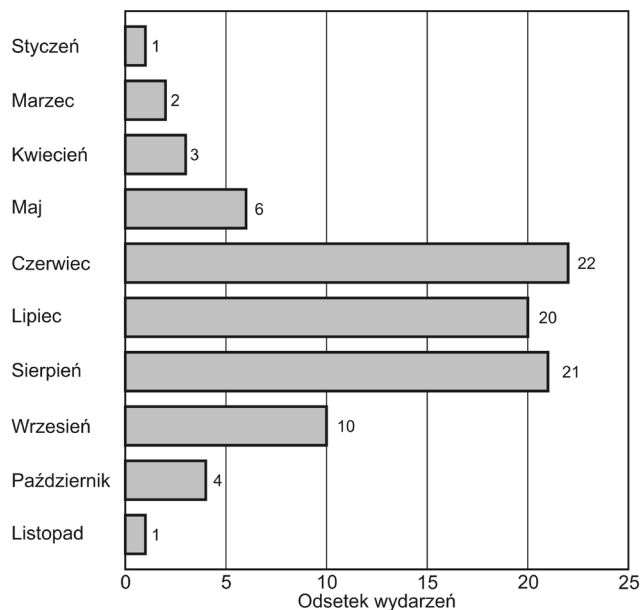
W toku zbierania danych wyodrębniono 212 wydarzeń. Zdecydowana większość zorganizowana została latem – 128 imprez (60%). Wiosną odbyły się 63 (30%), jesienią 16 (8%), a zimą tylko 5 (2%) (rysunek 1). Wynik ten wydaje się oczywisty ze względu na znaczenie warunków meteorologicznych dla organizacji plenerowych wydarzeń.

Na podstawie danych można wskazać, że najczęściej wydarzeń zorganizowano w miesiącach letnich: 47 w czerwcu (co stanowi 22% wszystkich imprez), 44 w sierpniu (21%) i 42 w lipcu (20%). Więcej wydarzeń miało miejsce we wrześniu, 22 (10%), niż w maju – 12 (6%). Najmniej odbyło się w styczniu i listopadzie (po 2), w marcu (4) oraz w kwietniu (7). W lutym i w grudniu nie odnotowano żadnej imprezy plenerowej rekreacji twórczej (rysunek 2).

Charakterystyczne dla analizowanych wydarzeń było również to, że w ponad połowie były cykliczne (147 wydarzeń, co stanowiło 69%) – organizatorzy powtarzali formułę pewnego rodzaju imprez, oraz to, że

Rysunek 1. Wydarzenia z zakresu plenerowej rekreacji twórczej w Łodzi w 2019 r. z podziałem na pory roku
Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych badań

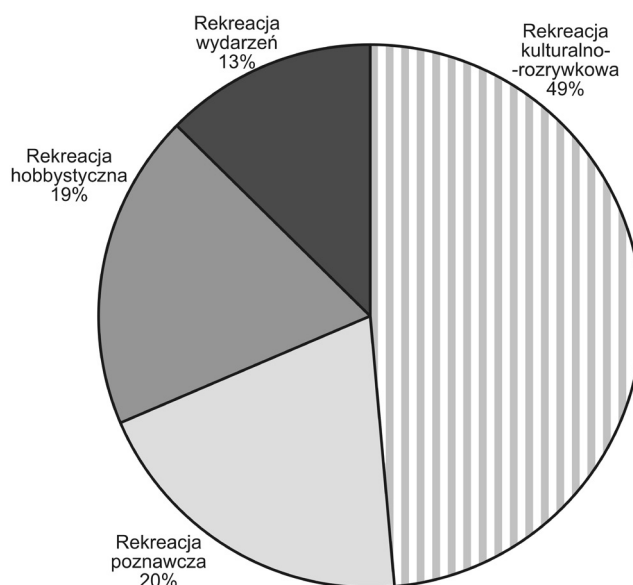
Rysunek 2. Liczba wydarzeń z zakresu plenerowej rekreacji twórczej z podziałem na miesiące
Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych badań

w większości przypadków (205 z 212) były one darmowe. Bezpлатność stanowi istotny warunek ich dostępności dla potencjalnych odbiorców, ale też powoduje wiele konsekwencji dla organizatorów tego typu inicjatyw.

Rekreacja twórcza, zgodnie z wykorzystywaną w artykule definicją operacyjną, wyróżnia się m.in. oryginalnością, dlatego zaklasyfikowanie wybranych wydarzeń do opisywanych w literaturze przedmiotu

form rekreacji nie jest łatwe. Dla zobrazowania spektrum zjawiska uporządkowano wyselekcjonowane imprezy, przyporządkowując ich charakter do następujących form rekreacji: kulturalno-rozrywkowej (np. koncerty, spektakle, pikniki, pokazy filmów), poznawczej (związanej z poznawaniem/odkrywaniem miasta, np. spacer, gry miejskie), hobbystycznej (rozwijającej zainteresowania i pasje, np. warsztaty), sportowej (związanej z aktywnością ruchową). Warto jednak zaznaczyć, że w ramach jednego wydarzenia mogły być wykorzystywane różne formy rekreacji, które wzajemnie się przenikają, stąd podział ten jest umowny. Omawiane przedsięwzięcia najczęściej przybierały charakter rekreacji kulturalno-rozrywkowej – 103 wydarzenia (co stanowiło aż 49%), podobna liczba imprez została zaklasyfikowana jako rekreacja poznawcza – 42 (20%) i hobbystyczna – 40 (19%). Nieco mniej przedsięwzięć było z zakresu rekreacji sportowej – 27 wydarzeń (13%) (rysunek 3). Poza dominującą rekreacją kulturalno-rozrywkową warto zwrócić uwagę na popularność form związanych z poznawaniem miasta oraz rozwojem osobistym, np. w postaci warsztatów.

Aby dokładniej zobrazować analizowane zjawisko, w tabeli 1 zaprezentowano przykłady wydarzeń z podziałem na formy rekreacji. Jako przykład plenerowej

Rysunek 3. Plenerowa rekreacja twórcza według form rekreacji
Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych badań

rekreacji twórczej o charakterze rekreacji kulturalno-rozrywkowej podano wydarzenie o nazwie „Uczta Wartości / Ogród Rozkoszy Miejskich”, obejmujące cykl spotkań artystycznych w otwartych przestrzeniach

Tabela 1. Przykłady wydarzeń z zakresu plenerowej rekreacji twórczej z podziałem na formy rekreacji

Formy rekreacji	Przykład wydarzenia z zakresu plenerowej rekreacji twórczej	Krótką charakterystyka	Miejsce organizacji	Organizator
Kulturalno-rozrywkowa	„Uczta Wartości / Ogród Rozkoszy Miejskich”	Seria spotkań, warsztatów i wydarzeń mających na celu podjęcie działań artystycznych i dyskusję nad współczesnymi, uniwersalnymi wartościami	Księży Młyn	Stowarzyszenie Profilaktyki i Resocjalizacji AD REM, Młodzieżowy Ośrodek Socjoterapii nr 3 w Łodzi, Fundacja Przędzalnia Sztuki
Poznawcza	„Śladami buntowniczek. Spacer po mieście”	Wycieczka miała na celu przypomnienie łódzkich buntowniczek z różnych okresów historii i pokazanie związanych z nimi miejsc	Start spaceru: IV LO im. E. Szczanieckiej, ul. Pomorska 16	Łódzki Szlak Kobiet
Hobbystyczna	„Pocztówka z łódzkich parków: wakacyjne plenerowe środy”	Letnie warsztaty plastyczne w łódzkich parkach, mające na celu realizację zadania artystycznego w plenerze we współpracy z łódzkimi artystami i ilustratorami	Łódzkie parki: park Sielanka, park im. J. Matejki, park im. ks. J. Poniatowskiego, park Podolski, park Widzewska Górka, park nad Jasieniem, park im. J. Dąbrowskiego, park nad Sokołową	Projekt „Zielona Łódź”, w ramach ZZM
Sportowa	„Trening śniadaniowy” i śniadanie w kawiarni Tubajka	Wydarzenie miało na celu połączenie aktywności ruchowej ze śniadaniem w parku w formie pikniku	Park Źródlika I	Marta Gorąca ATELIER, Tubajka (kawiarnia w parku)

Źródło: opracowanie własne.

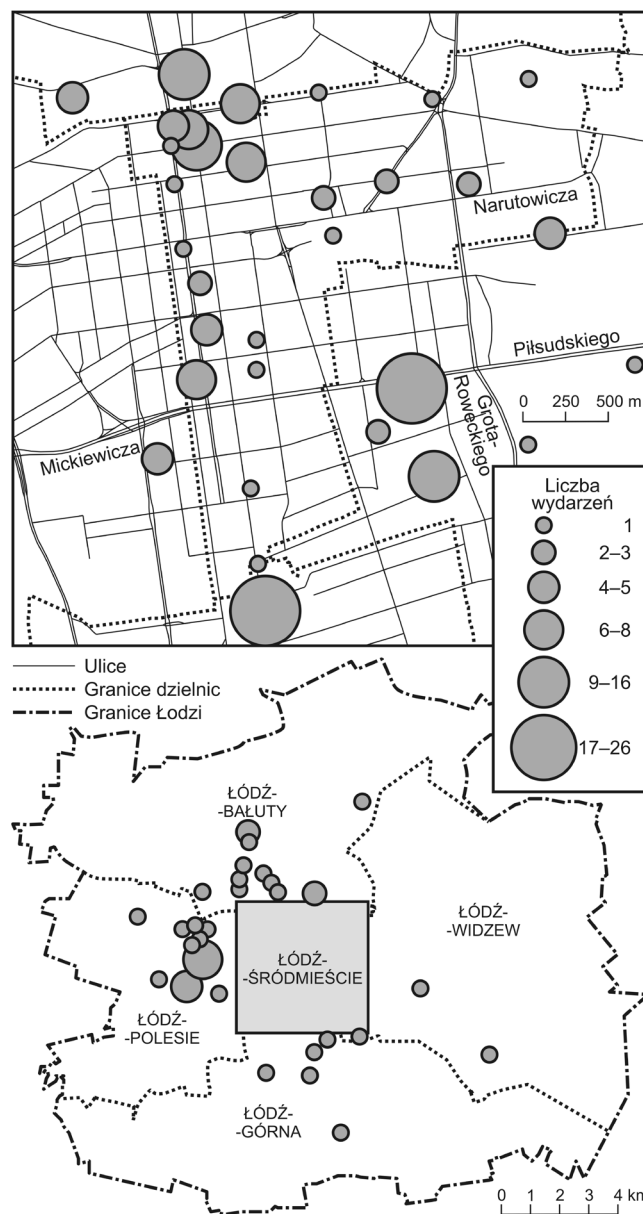
Księżego Młyna. Przykład rekreacji poznawczej to spacer „Śladami buntowniczek. Spacer po mieście”, zorganizowany przez fundację Łódzki Szlak Kobiet – dotyczył historii łódzkich bohaterek oraz miejsc w przestrzeni miasta, które są z nimi związane. Przykładem rekreacji hobbystycznej były z kolei plenerowe warsztaty rysunkowe w łódzkich parkach organizowane w ramach projektu „Zielona Łódź” – „Pocztówka z łódzkich parków: wakacyjne plenerowe środy”. Natomiast przykładem rekreacji sportowej było wydarzenie „Trening śniadaniowy” i śniadanie w kawiarni Tubajka, czyli połączenie wydarzenia typu piknikowe śniadanie w parku (park Źródlika I wraz z zapleczem parkowej kawiarni Tubajka) z treningiem sportowym zaproponowanym przez trenerkę personalną.

Zaprezentowane przykłady imprez zostały wyselekcjonowane ze względu na szczególne nowatorstwo w bardzo szerokim zakresie. Dotyczyło ono chociażby nowego sposobu realizowania wydarzeń, które od jakiegoś czasu odbywają się już w Łodzi (np. spacer, kino plenerowe), np. zestawiano sprawdzone rozwiązania z innym typem aktywności lub zapraszano odmienne grupy odbiorców. W programach niewątpliwie można było dostrzec dbałość o wysoki poziom aktywności, zgodny z definicją operacyjną rekreacji twórczej. W analizowanych wydarzeniach zawarty był przekaz edukacyjny lub poznawczy. Uczestnicy nierzadko dostawali możliwość rozwoju etycznego czy estetycznego, duchowego lub kulturalnego.

4.2. ROZMIESZCZENIE WYDARZEŃ Z ZAKRESU PLENEROWEJ REKREACJI TWÓRCZEJ

Istotnym aspektem analizy przedstawionym w artykule jest rozmieszczenie wydarzeń należących do plenerowej rekreacji twórczej. Nie bez znaczenia wydaje się wybór miejsca ich organizacji. Można wywnioskować, że były one wybierane celowo – czasem decydował wyłącznie czynnik związany z promocją miejsca, niekiedy jednak ważne było tło czy swoista gra z przestrzenią, która stała się znaczącym podmiotem imprezy. Stąd konieczne było przeprowadzenie analizy rozmieszczenia wydarzeń z zakresu plenerowej rekreacji twórczej oraz dokonanie próby wskazania istotnych cech wybieranych typów terenu.

Badane wydarzenia w większości były organizowane na obszarze centrum miasta, rozumianego jako teren dzielnicy Śródmieście oraz bezpośrednio graniczące z nim obszary osiedli pozostałych dzielnic, i zlokalizowane były we wszystkich łódzkich dzielnicach, ale najczęściej w Śródmieściu – 58 wydarzeń, na Widzewie (wschodnia część miasta) – 44 i na Bałutach (północna część miasta) – 42 (rysunek 4). Mniejszą liczbę imprez zorganizowano w dzielnicy Górna (południowa część miasta) – 32 oraz na Polesiu (zachodnia część miasta)

Rysunek 4. Rozmieszczenie wydarzeń z zakresu plenerowej rekreacji według ich liczby
Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych wyników badań

– 29. Pozostałych wydarzeń nie przypisano do żadnej z dzielnic z uwagi na ich charakter – nie były ograniczone do jednej tylko lokalizacji (np. gry i spacerów miejskie).

Warto zwrócić uwagę na częstotliwość wykorzystywania do organizacji plenerowej rekreacji twórczej poszczególnych miejsc w Łodzi. Analiza wyników procesu geokodowania wykazała, że najczęściej wybierane obszary organizacji badanych wydarzeń były położone w trzech dzielnicach: Górna, Widzew (na osiedlach przylegających do Śródmieścia) i Śródmieście.

Najbardziej popularnym miejscem były Ogrody Geyera. To nowa inwestycja w Łodzi na terenie przemysłowym (dawna fabryka Ludwika Geyera, założyciela starszej „Białej Fabryki” – obecnie siedziby Centralnego

Muzeum Włókiennictwa), która w 2019 r., po zakończonym, pierwszym etapie przebudowy, rozpoczęła działania promocyjne. W założeniu zrewitalizowane fabryki, powstałe na początku XIX w., mają stać się miejscem, które łączy w sobie przestrzenie mieszkalne z obszarem kultury, gastronomii, biznesu i relaksu.

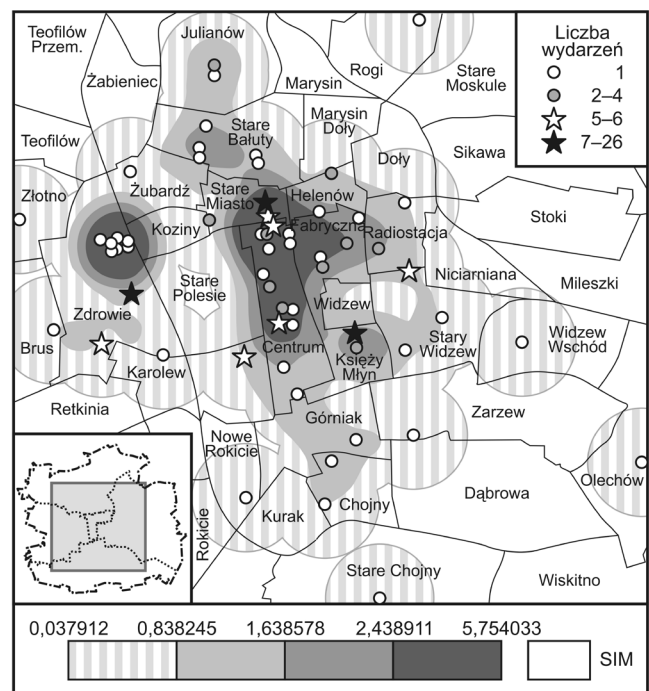
Na drugim miejscu jest park Źródlika I, usytuowany w dzielnicy Widzew, jednak w bliskim sąsiedztwie Śródmieścia. Jest to najstarszy park w Łodzi, który od lat cieszy się popularnością zarówno z powodu zabytkowego charakteru, jak i mieszczących się na terenie parku Palmiarni, pomników przyrody oraz parkowej kawiarni.

Trzecie z kolei miejsce to „Pasaż Róży”, usytuowany przy ul. Piotrkowskiej 3, gdzie mieścił się najstarszy w Łodzi hotel (Hotel Polski) z połowy XIX w. Opuszczony został na początku XX w., a po II wojnie światowej stał się kamienicą komunalną. Przestrzeń przy tej kamienicy przeszła metamorfozę dzięki projektowi artystycznemu Joanny Rajkowskiej. Szare podwórko przemieniono w urokliwy pasaż, a na ścianach budynku umieszczono małe kawałki potłuczonych luster.

Inne chętnie wykorzystywane miejsca do organizacji plenerowej rekreacji twórczej to Księży Młyn (zespół urbanistyczny uznawany za największy zabytkowy kompleks fabryczny Łodzi, powstały w drugiej połowie XIX w.), parki miejskie i Stary Rynek, określane jako zaniedbany i zapomniany (rewitalizacja planowana jest na lata 2021–2023⁵).

Następnie dokonano eksploracji danych za pomocą statystyki przestrzennej w programie ArcGIS Pro. Z przeprowadzonej analizy wynika, że zagęszczenie wydarzeń miało miejsce w centrum miasta, przybierając kształt przypominający kontury dzielnicy Śródmieście, wydłużony w północnej części na obszar dzielnicy Bałuty i nieznacznie na południe – na obszar dzielnicy Górna oraz na wschód – na obszar dzielnicy Widzew (rysunek 5). Szczególne zagęszczenie skupień zlokalizowane było na granicy dzielnic Śródmieście i Bałuty. Druga „wyspa” skupień zlokalizowana była w dzielnicy Polesie, w pobliżu parku im. J. Piłsudskiego („Zdrowie”) i osiedla im. J. Montwiłła-Mireckiego. Zagęszczenie skupienia wydarzeń widoczne było także w dwóch obszarach graniczących z dzielnicą Śródmieście – Górna oraz Widzew. Górna ze względu na wysoką liczbę imprez na terenie Ogrodów Geyera, a Widzew ze względu na liczbę wydarzeń organizowanych na Księżym Młynie oraz w parku Źródlika I. Charakterystyczne dla badanych wydarzeń było jednocześnie to, że bywały one organizowane również poza głównymi obszarami zagęszczenia, niekiedy w przestrzeniach rekreacyjnych znacznie oddalonych od centrum. Dzięki analizie dostrzec można największe skupienia plenerowych wydarzeń rekreacyjnych, które w badanym okresie charakteryzowały się nowatorstwem oraz

wartościowością (cechami zgodnymi z definicją operacyjną rekreacji twórczej). Nie jest zaskakujące, że tego rodzaju inicjatywy podejmowane były w centrum, na obszarze, gdzie znajdują się zarówno istotne walory przyrodniczo-kulturowe, jak i chociażby modne miejsca spotkań, ze względu na wysoką dostępność czy popularność spędzania wolnego czasu (np. na terenach zieleni) oraz atrakcyjność historyczną. Ciekawą tendencją było organizowanie tego typu wydarzeń na mniej popularnych terenach zieleni, podwórkach, boiskach. Zasięg takich miejsc bywa częściej lokalny (osiedlowy) aniżeli skierowany do całej społeczności łodzian oraz przyjezdnych. Interesujące w otrzymanych wynikach były tzw. białe plamy, czyli obszary, na których w sprawdzanym okresie nie odnotowano żadnego wydarzenia z zakresu plenerowej rekreacji twórczej. Nierzadko na wskazanych obszarach znajdują się tereny rekreacyjne o wysokich walorach przyrodniczych lub kulturowych (np. Ruda Pabianicka i Stawy Stefańskiego, park na Młynku czy Las Łagiewnicki). Niewątpliwie dostępność transportowa tych terenów, możliwość dojazdu, a niekiedy również popularność miejsc stanowią trudność organizacyjną. Powodem może być niezbyt silnie związana ze sobą społeczność lokalna zamieszkująca niektóre osiedla bądź inne problemy, np. finansowe. Z pewnością jednak te obszary mają potencjał dla organizacji plenerowej rekreacji twórczej. Aby je zdiagnozować, warto zidentyfikować swoiste cechy miejsc, w których zorganizowano tego rodzaju wydarzenia w 2019 r.

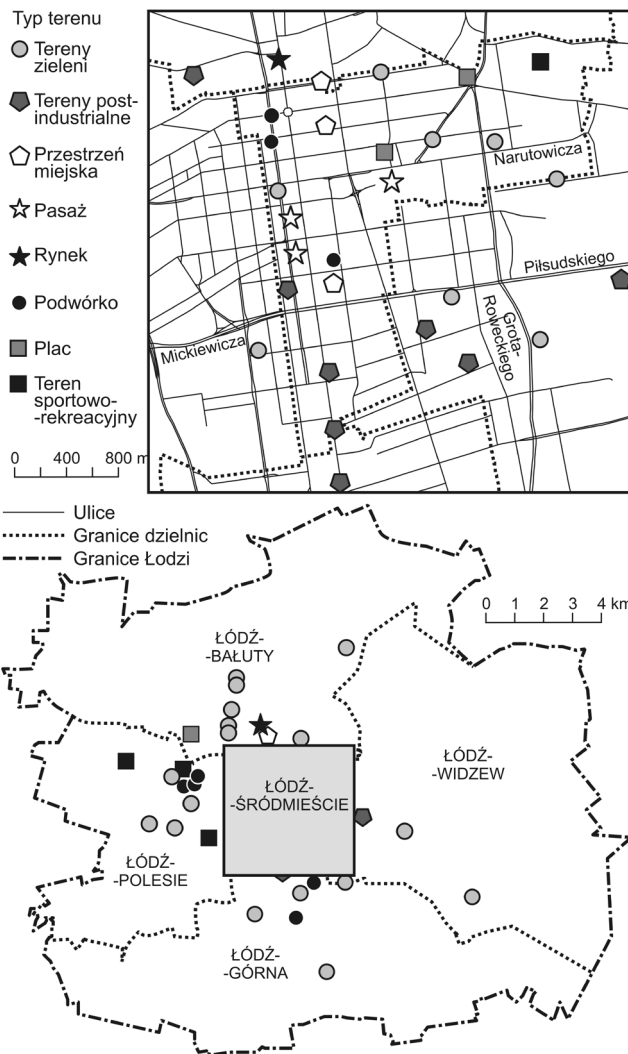
Rysunek 5. Skupienia i zagęszczenia wydarzeń z zakresu plenerowej rekreacji twórczej w Łodzi w 2019 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych badań

Z przedstawionej analizy wynika, że w badanym okresie omawiane wydarzenia najczęściej organizowane były w przestrzeniach postindustrialnych oraz parkach (miejscach na nowo odkrywanych przez uczestników, które nie zawsze kojarzą się jako najbardziej popularne miejsca rekreacji), wykorzystywano istniejące tam walory przyrodnicze i kulturowe oraz swoiste *genius loci*. Podwórce i pasaże miejskie, podwórka, place to miejsca, które często były wybierane na organizację wydarzeń rekreacji twórczej (np. pod postacią przedstawień) ze względu na swoją interesującą historię (tabela 2). Szczególne cechy wybieranych miejsc to ważne tło organizacji plenerowej rekreacji twórczej.

Następnie warto prześledzić rozmieszczenie wydarzeń z podziałem na typy terenu: pasaż, plac, podwórko, rynek, teren postindustrialny, teren sportowo-rekreacyjny, teren zieleni, pozostała przestrzeń miejska (rysunek 6). We wszystkich dzielnicach dominowały wydarzenia odbywające się na terenach zieleni. Tereny postindustrialne koncentrowały się w dzielnicy śródmiejskiej oraz jej bliskim sąsiedztwie. W centralnej części miasta częściej były wykorzystywane także pasaże i place. Podwórka różnych instytucji lub osiedli stanowiły miejsca organizacji wydarzeń poza Śródmieściem, szczególnie w dzielnicach Górna i Polesie. Na Widzewie przede wszystkim organizowano wydarzenia na terenach zieleni i terenach postindustrialnych.

Różnorodność terenów, na których organizowano imprezy, zależy m.in. od zasobów danego obszaru, możliwości wypromowania wydarzenia i zachęcenia do uczestnictwa. Niewątpliwie istotne znaczenie miały również czynniki ekonomiczne i administracyjne. Organizacja wydarzeń na niektórych rodzajach terenu powoduje różne utrudnienia – opłaty za udostępnienie przestrzeni (np. prywatne przestrzenie

Rysunek 6. Rozmieszczenie plenerowej rekreacji twórczej według typu terenu

Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych badań

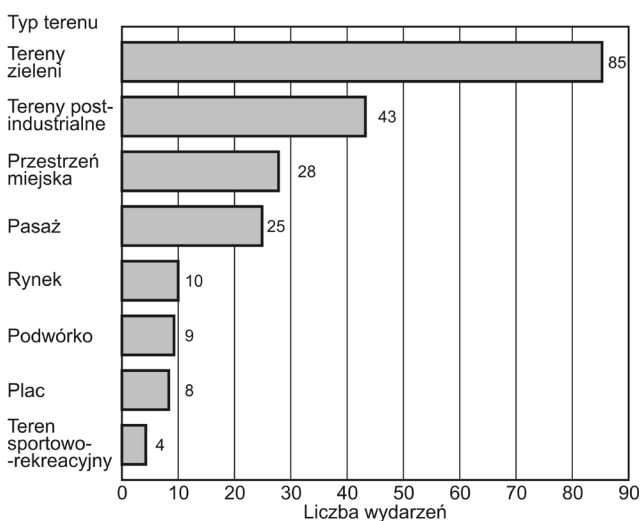
Tabela 2. Najbardziej popularne miejsca organizacji plenerowej rekreacji twórczej w Łodzi w 2019 r.

Nazwa miejsca	Typ miejsca	Liczba wydarzeń	Dzielnica
Ogrody Geyera	teren postindustrialny	26	Górna
Park Źródlika I	teren zieleni	18	Widzew
Pasaż Róży	pasaż	16	Śródmieście
Księży Młyn	teren postindustrialny	11	Widzew
Stary Rynek	rynek	9	Bałuty
Park im. J. Piłsudskiego	teren zieleni	8	Polesie
Przystanek Architektura	pozostała przestrzeń miejska	6	Bałuty
OFF Piotrkowska	teren postindustrialny	6	Śródmieście
Park Staromiejski	teren zieleni	6	Bałuty
Ogród Botaniczny	teren zieleni	5	Polesie
Park 3 Maja	teren zieleni	5	Widzew
Pasaż Schillera	pasaż	4	Śródmieście
Rynek Włóknianek Łódzkich	teren postindustrialny	4	Bałuty
Plac Wolności	plac	4	Śródmieście

Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych badań.

postindustrialne), uzyskanie zgód czy pozwoleń (np. na terenach zieleni miejskiej).

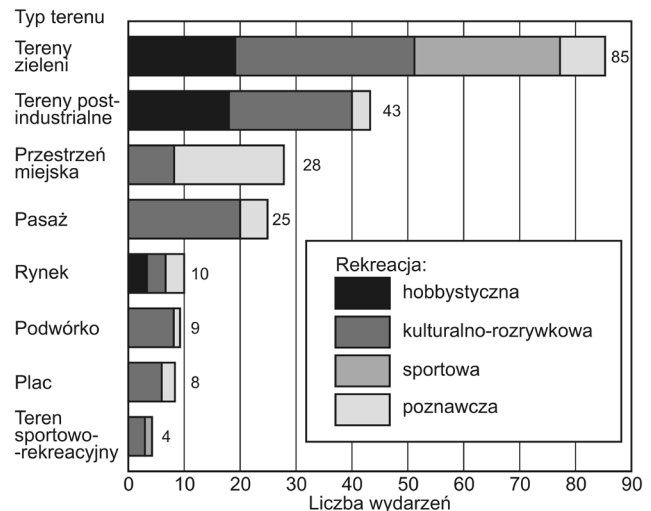
Podsumowując, organizatorzy plenerowej rekreacji twórczej najczęściej wybierali tereny zieleni (85 wydarzeń z 212) oraz tereny postindustrialne (43 wydarzenia). Najmniej imprez odbyło się na terenach sportowo-rekreacyjnych (4 wydarzenia). Warto zwrócić uwagę, że na cele rekreacyjne wykorzystywane były takie miejsca, jak: pasaż (25 wydarzeń), rynek (10 wydarzeń), podwórko (9 wydarzeń) i plac (8 wydarzeń). Stosunkowo często miejsce organizacji rekreacji przyporządkowane zostało do kategorii „pozostała przestrzeń miejska”. Dotyczyło to wydarzeń typu spacer czy gry miejskie, organizowanych w różnych przestrzeniach miejskich (rysunek 7).

Rysunek 7. Miejsca organizacji plenerowej rekreacji twórczej w Łodzi w 2019 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych badań

Typ terenu niekiedy różnicował także dominujące formy rekreacji w ramach analizowanych wydarzeń (rysunek 8). Na wszystkich rodzajach terenu organizowana była rekreacja kulturalno-rozrywkowa. Rekreację hobbystyczną zorganizowano tylko na terenach zieleni, terenach postindustrialnych i na rynkach⁶. Z kolei rekreacja sportowa organizowana była jedynie na dwóch typach terenu – sportowo-rekreacyjnym oraz na terenach zieleni. Rekreacja o charakterze poznawczym przeważała na pozostałej przestrzeni miejskiej. Pojawiała się na obszarach, które niekiedy bywały na nowo odkrywane czy poznawane, takich jak: pasáže, rynki, podwórka i place. Interesująca wydaje się liczebność wydarzeń o charakterze rekreacji hobbystycznej na terenach postindustrialnych, organizowanych często w formie warsztatów. Może to świadczyć o rosnącej liczbie wydarzeń związanych z rozwijaniem pasji i zainteresowań. Prawdopodobnie przestrzeń postindustrialna, nierzadko niszcząca albo w ogóle nie poddawana rewitalizacji, inspirowała do tworzenia czy organizacji nietypowych przedsięwzięć. Przewaga

Rysunek 8. Miejsce organizacji plenerowej rekreacji twórczej według typu terenu i dominującej formy rekreacji

Źródło: opracowanie własne na podstawie zebranych badań

rekreacji o charakterze poznawczym w pozostałej przestrzeni miejskiej wiąże się ze wspomnianym wcześniej charakterem wydarzeń, np. spacerami albo grami terenowymi, organizowanymi w różnych lokalizacjach.

5. Dyskusja i wnioski

Jednym z celów artykułu było zdefiniowanie plenerowej rekreacji twórczej. Przeprowadzona analiza pozwoliła na podsumowanie najważniejszych cech badanego zjawiska. Wydarzenia te najczęściej organizowane były latem, szczególnie od czerwca do sierpnia. W większości były cykliczne oraz bezpłatne. Przybierały najczęściej charakter rekreacji kulturalno-rozrywkowej, często także rekreacji hobbystycznej i poznawczej, najrzadziej rekreacji sportowej. Można zatem przyjąć zgodność analizowanych wydarzeń z definicją operacyjną rekreacji twórczej. Ich nowatorstwo i wartościowość dotyczyły sposobu organizacji, tematyki, programu oraz wyboru miejsca. Dotychczas przywoływane w literaturze definicje rekreacji twórczej były ograniczone jedynie do jej artystycznego wymiaru. W wyniku przeprowadzonych badań uwypuklono nowy charakter imprez rekreacyjnych, zauważono popularność przedsięwzięć organizowanych w plenerze oraz ich oryginalność wynikającą z tematyki, sposobu i miejsca organizacji. W związku z tym postulowane jest szersze rozumienie pojęcia rekreacji twórczej i przeprowadzenie dalszych, pogłębionych badań, weryfikujących zaproponowaną w artykule definicję operacyjną zjawiska.

W ramach analizy przestrzennej wykazano, że badane wydarzenia najczęściej były organizowane na terenach zieleni i terenach postindustrialnych. Co więcej, różnorodność proponowanych form rekreacji na

terenach zieleni może wzmacniać ten trend w przyszłości. W Łodzi podejmowane są kolejne działania w zakresie rewitalizacji, którą nadzorują władze miejskie, ale także są wdrażane nowe inwestycje na terenach postindustrialnych, co może wpłynąć na wykorzystanie nowych terenów, dotąd nieeksploatowanych w zakresie organizacji rekreacji twórczej. Tendencja dotycząca zwiększającej się liczby aktywności rekreacyjnych w specjalnych, rozrywkowych i kreatywnych przestrzeniach byłaby zgodna z obserwacjami Stevensona (2009).

W badanym okresie największe zagęszczenie wydarzeń z zakresu plenerowej rekreacji twórczej występowało w centralnej części miasta. Teren zagęszczenia pokrywa się z przedstawionym w literaturze Zielonym Kręgiem Tradycji i Kultury – obszarem łączącym miejsca, które stanowią o tożsamości Łodzi (Włodarczyk, 2012). Może to potwierdzać, że wydarzenia z zakresu plenerowej rekreacji twórczej wpisują się w działania na rzecz poznawania najcenniejszych miejsc i obiektów o znaczeniu historyczno-kulturowym i przyrodniczym. Ponadto dla celów organizacji imprez o zasięgu osiedlowym były wybierane lokalizacje oddalone od ścisłego centrum. Dzięki uzyskanym wynikom udało się wskazać możliwe czynniki umiejscowienia twórczych inicjatyw, o które postulował Törnqvist (2004). W ramach przeprowadzonej analizy ważnymi cechami miejsc organizacji plenerowej rekreacji twórczej były:

- historyczno-kulturowe tło – wykorzystywano dziedzictwo miejsc, które stanowiło ważne tło, a nawet cel poznawczy wydarzeń, nawiązywano do tożsamości miejsca;
- trendy lub moda – często do organizacji plenerowej rekreacji twórczej wybierano tzw. modne miejsca; rekreacja twórcza wpisuje się także w obowiązujący trend spędzania wolnego czasu w tzw. przestrzeniach kreatywnych czy na terenach zieleni;
- inicjatywa społeczności lokalnej – wśród wydarzeń pojawiały się projekty wspólnych działań w ramach grup sąsiedzkich – organizowanie imprez o zasięgu osiedlowym;
- „wychodzenie” w przestrzeń przez instytucje kultury – szczególnie te działające na osiedlach (biblioteki i domy kultury) nie ograniczały swojej działalności do zajęć w obiektach;
- troska o dobór odpowiedniego miejsca do charakteru imprezy – tematyka wydarzenia związana ze specyfiką miejsca (tu nie tylko w znaczeniu dziedzictwa), np. z położeniem, dostępnością, ukształtowaniem terenu;
- miejsce „pomiędzy” – jego wybór podyktowany był możliwością zaproszenia do udziału w wydarzeniu przypadkowych uczestników, przechodniów, wybierano miejsca znajdujące się obok ważnego obiektu, terenu.

Uwzględnienie zaprezentowanej charakterystyki może stanowić inspirację dla skuteczniejszej organizacji

miejskiej przestrzeni rekreacyjnej, sprzyjającej rozwojowi plenerowej rekreacji twórczej.

Przedstawione wyniki badania posiadają swoje ograniczenia – dane zbierane były podczas jednego roku kalendarzowego, przed wystąpieniem pandemii COVID-19, która znacząco zmieniła uwarunkowania organizacji wydarzeń rekreacyjnych. Ponadto możliwa jest subiektywność w zakresie klasyfikowania wybranych wydarzeń jako rekreacji twórczej, czyli takiej, która cechuje się nowatorstwem i wartościowością. Aby uniknąć tego zarzutu, przeanalizowano programy wydarzeń, ze szczególnym uwzględnieniem ich celu. Dodatkowo poszukiwano informacji wykluczających, że podobna impreza (ze względu na tematykę czy miejsce) była już realizowana w Łodzi. Jednocześnie możliwa jest sytuacja, w której istotne wydarzenie zostało pominięte. Dlatego zbierano dane z różnych portali internetowych, a także konsultowano propozycje wydarzeń wśród dwóch grup, z którymi przeprowadzono inne badania: wywiady z ekspertami oraz organizatorami plenerowej rekreacji twórczej. Wyniki tych badań przygotowywane są do publikacji.

Ponadto fakt, że na pewnych obszarach miasta nie zaobserwowano wydarzenia z zakresu plenerowej rekreacji twórczej, nie oznacza, że wcześniej tego typu inicjatywy nie były realizowane lub nie będą podejmowane w przyszłości. Możliwe jest, że na pewnych osiedlach lub przez konkretne podmioty przedsięwzięto już wcześniej wiele kreatywnych działań, które są z sukcesem kontynuowane – cieszą się popularnością i prestiżem, ale niekoniecznie wymagają kreatywności.

Wyniki analizy łódzkich wydarzeń z zakresu plenerowej rekreacji twórczej pozwalają na podjęcie dyskusji na temat znaczenia miejskiej przestrzeni rekreacyjnej dla rozwoju współczesnych miast i ich atrakcyjności. W kontekście przeprowadzonych badań wydaje się istotne dokonywanie analizy rozmieszczenia tego rodzaju imprez w celu weryfikacji ich dostępności dla mieszkańców wszystkich dzielnic. Ponadto konieczna jest dbałość o aspekt rekreacyjny w trakcie planowania, rozbudowy czy rewitalizacji przestrzeni miejskiej, aby umożliwić organizację wydarzeń dla mieszkańców oraz przyjezdnych poprzez rozbudowę infrastruktury rekreacyjnej (np. zapewnienie dostępu do prądu i toalet) i zadbanie o czystość oraz bezpieczeństwo miejskiej przestrzeni rekreacyjnej.

6. PODSUMOWANIE

Podsumowując, analizowany przykład Łodzi, miasta wpisanego do Sieci Miast Kreatywnych, uwypuklił znaczenie organizacji miejskiej przestrzeni rekreacyjnej dla rozwoju współczesnych miast. Plenerowa rekreacja twórcza identyfikowana może być ze wzbogacaniem

oferty spędzania wolnego czasu w mieście, również w mieście kreatywnym. Organizacja plenerowej rekreacji twórczej może zatem wpływać na budowanie pozytywnego wizerunku miasta w oczach jego mieszkańców. Warto byłoby w dalszych badaniach zweryfikować, czy dzięki organizacji tego typu wydarzeń miasto może być postrzegane jako otwarte, przyjazne, nowoczesne, różnorodne oraz współpracujące, co odnieść można do cech twórczego miasta według koncepcji Floridy (2010) i Landry'ego (2013).

Niezaprzeczalnie istotna jest dbałość o poziom aktywności rekreacyjnych, których potencjał dla rozwoju człowieka może przełożyć się na lepszą jakość życia codziennego mieszkańców miast (Stevenson, 2006). Szansa na uczestnictwo w plenerowej rekreacji twórczej stanowić może wyznacznik atrakcyjności współczesnych miast. Jak zauważyła Wojnarowska (2017), jakość przestrzeni publicznej, w której są udostępniane obszary dla rozwoju aktywności w czasie wolnym, jest ważnym wskaźnikiem atrakcyjności miast i wpływa na wyższy poziom życia mieszkańców. Ponadto Olbińska (2014) wymieniła korzyści społeczne, które wynikają z możliwości użytkowania przestrzeni otwartych, w tym z plenerowej rekreacji twórczej. Zalicza do nich: tworzenie miejsc spotkań i wymiany poglądów, dbałość o zdrowie fizyczne i psychiczne, propagowanie kultury, integrację wokół różnych inicjatyw, socjalizację dzieci, a także ukazywanie różnorodności. Wskazania te zostały potwierdzone w przedstawionych w niniejszym artykule wynikach analizy. Warto jednak podjąć badania w innych ośrodkach miejskich w celu dokonania szerszego porównania.

PRZYPISY

¹ Artykuł powstał w wyniku realizacji projektu badawczego o nr UMO-2018/31/N/HS4/03479, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

² Pojęcie miasta kreatywnego zostało spopularyzowane m.in. dzięki publikacjom Floridy (2010) oraz Landry'ego (2013), którzy analizowali cechy kreatywnego środowiska społeczno-gospodarczego, które w konsekwencji buduje przewagę konkurencyjną miasta.

³ Termin „przemysły kreatywne” został pierwszy raz zdefiniowany przez międzysektorowy Zespół ds. Przemysłów Kreatywnych (Creative Industries Taskforce), powołany w Wielkiej Brytanii w 1997 r. Określono go następująco: „działania, które biorą się z indywidualnej kreatywności i talentu, i które mają zarazem potencjał kreowania bogactwa oraz zatrudnienia poprzez wytwarzanie i wykorzystywanie praw własności intelektualnej” (Urząd Miasta Łodzi, 2021a).

⁴ Według UNESCO „przemysły kultury”: „łączą tworzenie, produkcję i komercjalizację produktu o charakterze niematerialnym i kulturowym, a produkt (zawarte w nim treści) są chronione zwykle prawem autorskim” (Ilczuk, 2021).

⁵ Pod koniec 2021 r. ogłoszono przetarg na wykonanie robót (Rewitalizacja. Stary Rynek, 2021).

⁶ W artykule rynek zaklasyfikowano jako typ terenu, w którego nazwie własnej występuje słowo „rynek”.

BIBLIOGRAFIA

- ASM – Centrum Badań i Analiz Rynku Sp. z o.o. (2014). *Potencjały przemysłów kreatywnych w Łódzkim Obszarze Metropolitalnym*. Pobrane z: <https://docplayer.pl/6643939-Potencjaly-przemyslow-kreatywnych-w-lodzkiem-obszarze-metropolitalnym-czerwiec-2014.html> (5.01.2022).
- Bończak, B. (2013). Aktywne formy turystyki – problemy terminologiczne. *Warsztaty z Geografii Turyzmu*, 3, 49–62. <https://doi.org/10.18778/7525-925-4.05>
- Bujacz, A. (2011). Trening twórczości w projektowaniu przestrzennym. W: W. Paluchowski, M. Stańko-Kaczmarek (red.), *Między psychologią a sztuką*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych UAM. Pobrane z: https://www.researchgate.net/publication/257536980_Trening_tworczosci_w_projektowaniu_przestrzennym_Creativity_training_in_space_design (10.04.2021).
- Cichociński, P. (2014). Problematyka geokodowania zdarzeń drogowych. *Roczniki Geomatyki*, 12 (2/64), 205–216.
- Coalter, F. (1997). Leisure sciences and leisure studies: Different concept, same crisis? *Leisure Sciences*, 19 (4), 255–268. <https://doi.org/10.1080/01490409709512254>
- Creek, J. (2008). Creative leisure opportunities. *NeuroRehabilitation*, 23 (4), 299–304. <https://doi.org/10.3233/NRE-2008-23402>
- Czajkowski, K. (1979). *Wychowanie do rekreacji*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Demel, M., Humen, W. (1970). *Wprowadzenie do rekreacji fizycznej*. Warszawa: Sport i Turystyka.
- Elisondo, R.C., Vargas, A. (2019). Women's everyday creative activities: A qualitative study. *Creativity. Theories – Research – Applications*, 6 (1), 91–111. <https://doi.org/10.1515/ctra-2019-0006>
- Florida, R. (2009). *Brief for Poland*. Pobrane z: https://www.creativeclass.com/rfcgdb/articles/Brief_116_B4P.pdf (5.01.2021).
- Geokodowanie i geowyszukiwanie* (2018). Pobrane z: <https://enterprise.arcgis.com/pl/portal/latest/use/geocode.htm> (19.12.2018).
- Hegarty, C.B. (2009). The value and meaning of creative leisure. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 3 (1), 10–13. <https://doi.org/10.1037/a0014879>
- Henderson, K.A., Presley, J., Bialeschki, M.D. (2004). Theory in recreation and leisure research: Reflections from the editors. *Leisure Sciences*, 26 (4), 411–425. <https://doi.org/10.1080/01490400490502471>
- Hindley, D. (2018). “More than just a run in the park”: An exploration of parkrun as a shared leisure space. *Leisure Sciences*, 0400, 1–21. <https://doi.org/10.1080/01490400.2017.1410741>
- Ilczuk, D. (2021). *Przemysły kultury*. Pobrane z: https://nck.pl/upload/2011-01-27/prezentacja_przemysly_kultury.pdf (14.02.2021).
- Johnson, A.J., Glover, T.D. (2013). Understanding urban public space in a leisure context. *Leisure Sciences*, 35 (2), 190–197. <https://doi.org/10.1080/01490400.2013.761922>
- Kaczmarek, S. (2001). *Rewitalizacja terenów poprzemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kalendarz wydarzeń – Urząd Miasta Łodzi* (2021). Pobrane z: <https://uml.lodz.pl/kalendarz-wydarzen/> (30.12.2021).
- Kielbasiewicz-Drozdowska, I. (2001). *Teoria i metodyka rekreacji*. Poznań: Wydawnictwo AWF.
- Kwilecka, M., Brożek, Z. (2007). *Bezpośrednie funkcje rekreacji*. Warszawa: ALMAMER Wyższa Szkoła Ekonomiczna.
- Landry, Ch. (2013). *Kreatywne miasto: zestaw narzędzi dla miejskich innowatorów*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Łódź Miastem Filmu UNESCO!* (2017). Urząd Miasta Łodzi. Pobrane z: <https://uml.lodz.pl/aktualnosci/artykul/lodz-miastem-filmu-unesco-id16188/2017/11/2/> (28.12.2017).

- Łódź Miasto Filmu UNESCO (2021). Pobrane z: <https://lodzityoffilm.com/> (30.12.2021).
- Łódź na Kongresie Miast Kreatywnych (2017). EC1 Łódź. Pobrane z: <https://ec1lodz.pl/aktualnosc/lodz-na-kongresie-miast-kreatywnych> (28.12.2017).
- Merchant, S. (2017). The promise of creative/participatory mapping practices for sport and leisure research. *Leisure Studies*, 36 (2), 182–191. <https://doi.org/10.1080/02614367.2016.1231830>
- Mokras-Grabowska, J. (2014). Przestrzeń turystyczno-artystyczna Łodzi na przykładzie Galerii Urban Forms. *Turyzm/Tourism*, 24 (2), 25–33. <https://doi.org/10.2478/tour-2014-0013>
- Mokras-Grabowska, J. (2018). New urban recreational spaces. Attractiveness, infrastructure arrangements, identity. The example of the city of Łódź. *Miscellanea Geographica*, 22 (4), 219–224. <https://doi.org/10.2478/mgrsd-2018-0017>
- Mokras-Grabowska, J. (2019). Recreational space – forms, transformations and innovative trends in development. *Geography and Tourism*, 7 (1), 7–16. <https://doi.org/10.36122/GAT20190701>
- Mroczek-Żulicka, A. (2015). Łódź jako przestrzeń sprzyjająca twórczości. W: E. Woźnicka, K. Witerska, L. Kuras (red.), *Konceptualizacja profesjonalizacji kreatywności* (s. 135–152). Łódź: Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna.
- Mroczek-Żulicka, A. (2018). Twórcza rekreacja a twórcze podejście do organizacji rekreacji – studium przypadku Zakładów Przemysłów Twórczych Wi-Ma w Łodzi. *Turyzm/Tourism*, 28 (1), 81–92. <https://doi.org/10.18778/0867-5856.28.1.07>
- Napierała, M., Muszkieta, R. (2011). *Wstęp do teorii rekreacji*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Navarro, R.T., Tschöke Santana, D., Rechia, S. (2018). Public leisure space and community-based action. *Leisure Studies*, 37 (6), 747–762. <https://doi.org/10.1080/02614367.2018.1535613>
- Oh, S.-S., Caldwell, L.L., Oh, S.-Y. (2001). An examination of leisure constraints, participation in creative activities and hobbies, and leisure boredom in a sample of Korean adults. *World Leisure Journal*, 43 (2), 30–38. <https://doi.org/10.1080/04419057.2001.9674228>
- Olbińska, K. (2014). Wartość miejskiej przestrzeni publicznej. W: M. Madurowicz (red.), *Kształtowanie współczesnej przestrzeni miejskiej* (s. 350–361). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Parry, D.C., Johnson, C.W. (2007). Contextualizing leisure research to encompass complexity in lived leisure experience: The need for creative analytic practice. *Leisure Sciences*, 29 (2), 119–130. <https://doi.org/10.1080/01490400601160721>
- Pawlikowska-Piechołka, A. (2009). *Zagospodarowanie turystyczne i rekreacyjne*. Gdynia: Novae Res.
- Plaster Łódzki (2017). Pobrane z: <https://plasterlodzki.pl/o-nas/> (28.12.2017).
- Pożycka, P. (2012). *Łódź – miasto kreatywne. Badanie potencjału kreatywnego Łodzi na tle wybranych miast Polski*. Łódź: Katedra Gospodarki Regionalnej i Środowiska, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Uniwersytet Łódzki.
- Rewitalizacja (2018). Urząd Miasta Łodzi. Pobrane z: <https://rewitalizacja.uml.lodz.pl/> (2.12.2018).
- Rewitalizacja. Stary Rynek (2021). Urząd Miasta Łodzi. Pobrane z: <https://rewitalizacja.uml.lodz.pl/dzialania/4-okolice-placu-wolnosc-i-starego-rynku/stary-rynek/> (26.08.2021).
- Richards, G. (2014). Creativity and tourism in the city. *Current Issues in Tourism*, 17 (2), 119–144. <https://doi.org/10.1080/13683500.2013.783794>
- Rojek, C. (1997). Leisure theory: Retrospect and prospect. *Loisir et Société/Society and Leisure*, 20 (2), 383–400. <https://doi.org/10.1080/07053436.1997.10715549>
- Salerno, A. (2009). Consumer creative experience: The role of motivational orientation in creative leisure activity. *Recherche et Applications en Marketing*, 24 (1), 69–91. <https://doi.org/10.1177/205157070902400105>
- Siwiński, W., Pluta, B. (red.) (2010). *Teoria i metodyka rekreacji*. Poznań: Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego.
- Stevenson, D. (2006). The arts and entertainment: Situating leisure in the creative economy. W: C. Rojek, S.M. Shaw, J. Veal (red.), *A handbook of leisure studies* (s. 354–362). London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230625181_21
- Strykiewicz, T. (2010). Krajobraz antropogeniczny, przestrzenie kreatywne a turystyka. *Krajobraz a Turystyka. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 14, 52–62.
- Szczech, E. (2014). Is there a creative city in Poland? Defining and measuring the concept in Poland. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 334, 242–251. <https://doi.org/10.15611/pn.2014.334.23>
- Tanaś, S., Jakóbczyk-Gryszkiewicz, J., Dyba, W., Marcińczak, S. (2008). *Zagospodarowanie terenów rekreacyjnych w Łodzi. Plany i perspektywy*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Törnqvist, G. (2004). Creativity in time and space. *Geografiska Annaler. Series B: Human Geography*, 86 (4), 227–243. <https://doi.org/10.1111/j.0435-3684.2004.00165.x>
- Trnka, R., Zahradnik, M., Kuška, M. (2016). Emotional creativity and real-life involvement in different types of creative leisure activities. *Creativity Research Journal*, 28 (3), 348–356. <https://doi.org/10.1080/10400419.2016.1195653>
- Urząd Miasta Łodzi (2021a). *Czym jest sektor kreatywny?* Pobrane z: <https://uml.lodz.pl/dla-biznesu/przemysly-kreatywne/czym-jest-sektor-kreatywny/> (14.12.2021).
- Urząd Miasta Łodzi (2021b). Pobrane z: <https://uml.lodz.pl/> (12.10.2021).
- Wall, K. (2012). The gallery and the inukshuk: Everyday creativity and cultural production as leisure practices. *Leisure/Loisir*, 36 (1), 17–35. <https://doi.org/10.1080/14927713.2012.701880>
- Wantuch-Matla, D. (2016). *Przestrzeń publiczna 2.0. Miasto u progu XXI wieku*. Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy.
- Whiting, J., Hannam, K. (2015). Creativity, self-expression and leisure. *Leisure Studies*, 34 (3), 372–384. <https://doi.org/10.1080/02614367.2014.923494>
- Winiarski, R. (red.) (2011). *Rekreacja i czas wolny*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Łośgraf.
- Włodarczyk, B. (2012). Nowe przestrzenie turystyczne i rekreacyjne w latach 2005–2010. W: S. Liszewski (red.), *Atlas miasta Łodzi (Suplement 2)* (plansza XLVI). Łódź: Urząd Miasta Łodzi – Łódzki Ośrodek Geodezyjny. Pobrane z: <http://www.mapa.lodz.pl/index.php?strona=atlas#2012> (23.11.2021).
- Wojnar, K. (2016). *Polska klasa kreatywna*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Wojnarowska, A. (2017). *Jakość przestrzeni publicznej centrum miasta. Przykład miast średnich regionu łódzkiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Wolańska, T. (1971). *Rekreacja fizyczna*. Warszawa: Centralny Ośrodek Metodyki Upowszechniania Kultury.
- Wolańska, T. (1997). *Leksykon. Sport dla wszystkich – rekreacja ruchowa*. Warszawa: Wydawnictwo AWF.
- Yuen, F., Johnson, A.J. (2017). Leisure spaces, community and third places. *Leisure Sciences*, 39 (3), 295–303. <https://doi.org/10.1080/01490400.2016.1165638>

Artykuł wpłynął:
5 października 2021
Zaakceptowano do druku:
15 grudnia 2021

Iwona Kopacz-Wyrwał

 <https://orcid.org/0000-0002-9796-3959>

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Wydział Nauk Ścisłych i Przyrodniczych

Instytut Geografii i Nauk o Środowisku

iwona.kopacz@ujk.edu.pl

AKTYWNOŚĆ TURYSTYCZNA KIELECKICH SENIORÓW W LATACH 2015–2019

Abstrakt: Celem opracowania jest przedstawienie analizy dotyczącej aktywności turystycznej seniorów w Kielcach w latach 2015–2019. Szczególną uwagę zwrócono na preferencje, motywy oraz ewentualne ograniczenia dotyczące podejmowania aktywności turystycznej przez osoby starsze. Przyjęto, że senior to osoba w wieku co najmniej 55 lat. W artykule prezentowane są wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w 2020 r. wśród kieleckich seniorów ($n = 371$). Sporządzona analiza wykazała zależność między wiekiem, wykształceniem, sytuacją materialną oraz kondycją zdrowotną a aktywnością turystyczną osób starszych, a także dowiodła, że w dzisiejszych czasach aktywność ta jest dla seniorów bardzo istotnym elementem stylu życia.

Słowa kluczowe: seniorzy, aktywność turystyczna, starzenie się.

TOURISM ACTIVITY OF KIELCE'S 'SENIOR CITIZENS' IN 2015–2019

Abstract: The aim of this study is to determine the tourist activity of 'senior citizens' in Kielce in 2015–2019. Particular attention is paid to their preferences, motives and possible restrictions on tourism activity. It is assumed that a 'senior citizen' is a person at least 55 years old. The article presents the results of a survey conducted among 'senior citizens' from Kielce ($n = 371$) in 2020. The analysis showed significant dependencies between age, education, their financial and health conditions and tourist activity, and also showed that nowadays it is a very important element of their lifestyle.

Keywords: 'senior', tourist activity, ageing.

1. WPROWADZENIE

Starzenie się społeczeństwa to proces obserwowany od dawna w wielu państwach świata (Kowalczyk-Anioł, 2013). Współcześnie co piąta osoba w Unii Europejskiej (20,6%) ma 65 lat i więcej. Według prognoz demograficznych Eurostatu odsetek ludności w wieku co najmniej 65 lat, który w 2015 r. wynosił w Polsce 17,0%, wzrośnie do 2060 r. przynajmniej dwukrotnie – do poziomu 34,5% i będzie jednym z najwyższych w całej Unii Europejskiej (*Population structure and ageing*, 2021). Proces starzenia się społeczeństw od kilku dekad coraz bardziej wpływa na wiele aspektów życia w skali globalnej – m.in. na politykę, gospodarkę czy kulturę (Bloom, Canning, Fink, 2011; Börsch-Supan, 2006; Crampton, 2009; Feldstein, 2006; Łobodzińska, 2016; McMorrow, Roeger, 2004; Poterba, 2004; Warwas, Wiczorek, 2018).

Wspomniane procesy demograficzne zachodzące w najbardziej rozwiniętych społeczeństwach świata wraz ze zmianami kulturowymi, dotyczącymi głównie stylu życia, przyczyniają się do zwiększającego się uczestnictwa osób starszych w różnych formach

turystyki (Głabiński, 2020). Osoby w podeszłym wieku dzięki postępowi medycyny coraz dłużej utrzymują dobry stan zdrowia – nawet do późnych lat życia. Ponadto dysponując znaczną ilością czasu wolnego oraz dostatecznymi zasobami finansowymi, stają się grupą społeczną o bardzo dużym znaczeniu dla rynku usług turystycznych (Balderas-Cejudo, Rivera-Hernaez, Patterson, 2016; Hung, Petrick, 2009; Śniadek, 2006; Trzaskowska-Dmoch, 2017). Zjawisko to można zaobserwować również w Polsce, zwłaszcza wśród mieszkańców miast (Niezgoda, Jerzyk, 2013; Sawińska, 2014; Zawadka, 2019). Dlatego też rośnie zainteresowanie przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych zagadnieniami dotyczącymi udziału seniorów w turystyce.

Celem artykułu jest zbadanie aktywności turystycznej seniorów w Kielcach w latach 2015–2019. Szczególną uwagę zwrócono na preferencje, motywy, częstotliwość oraz ograniczenia dotyczące podejmowania tejże aktywności przez osoby starsze. Przedstawiona została również sylwetka seniora turysty.

2. UWAGI TERMINOLOGICZNO-TEORETYCZNE

Określenie osób, które zalicza się do seniorów, nie jest zadaniem łatwym, ponieważ w literaturze naukowej różnie się je postrzega. „Ustalając granicę wieku pomiędzy człowiekiem dojrzałym a starszym (seniorem), można kierować się aspektami ekonomicznymi (zakończenie pracy i przejście na emeryturę), kulturowymi (obyczaje, tradycje), społecznymi (stanie się babcią lub dziadkiem), zdrowotnymi (pogarszanie się zdrowia, utrata sprawności fizycznej)” (Śniadek, 2007, s. 22). Najczęściej przyjmowanym kryterium uznania za seniora jest wiek emerytalny (Górna, 2015; Holzer, 2003; Januszewska, 2017; Klonowicz, 1986; Pasik, 2005; Patterson, 2006; *Ustawa*, 2012). „Kryterium to wydaje się nie do końca właściwe, ponieważ wiek przechodzenia na emeryturę jest różny i zależy nie tylko od kraju, ale także od płci czy wykonywanego zawodu” (Sawińska, 2014, s. 171). Dodatkowo ważnymi czynnikami wpływającymi na definicję tego terminu są aspekty natury psychologicznej, mentalnej oraz rosnąca długość życia ludzkiego i poprawa jego jakości, co powoduje, że granica wieku, od której osobę starszą uważa się za seniora, przesuwana jest ku górze. Niemniej jednak na potrzeby rozważań naukowych często przyjmuje się założenie, że senior to osoba, która ukończyła 55 lat. To istotna cezura czasowa, bowiem od tego momentu, zdaniem wielu autorów (Alcaide Casado, 2005; Hossain, Bailey, Lubulwa, 2003; Long, 1998; Walker, 2004), pojawiają się specyficzne potrzeby związane z wiekiem. Następują też zmiany w kondycji – przede wszystkim fizycznej. Walker (2004) wyróżnia cztery kategorie wieku senioralnego. Są to:

- osoby w wieku 55–64 lata, tzw. preseniorzy w wieku przedemerytalnym oraz korzystający z wcześniejszej emerytury,
- osoby na emeryturze, w wieku 65–74 lata,
- osoby w wieku 75–84 lata, czyli starsi emeryci,
- osoby w wieku powyżej 85. roku życia.

Można oczywiście przytaczać wiele innych przedziałów wiekowych, choć w szeroko rozumianym sektorze turystycznym podróżujący seniorzy to osoby właśnie w wieku powyżej 55 lat (Smith, Jenner, 1997). Ponadto mając na uwadze, że aktywność turystyczna seniorów jest wynikiem ich wcześniejszych zachowań (propagowanie zdrowego stylu życia, dynamiczny tryb życia, zamiłowanie do podróży, realizacja własnych pasji itp.), słuszne wydaje się wyodrębnienie terminu „presenior” i zakwalifikowanie do tej grupy osób, które jednocześnie spełniają dwa warunki: wiek powyżej 55 lat i utrzymana aktywność zawodowa (Sawińska, 2014). Dlatego w niniejszym badaniu przyjęto podział oparty na klasyfikacji Walkera.

Jeszcze w połowie XX w. starość postrzegana była jako okres stagnacji i bierności. Dziś traktowana jest

jako pewien etap życia, w którym dana osoba ma jasno określone cele i zadania do wykonania, zgodne ze swoimi możliwościami, talentami i doświadczeniem (Nowicka, 2008). Oznacza to, że osoba starsza może, a nawet powinna być aktywna zarówno fizycznie, jak i społecznie (Rynkowska, 2016). Wpływa to bowiem pozytywnie na jej ogólny stan zdrowia przez poprawę kondycji czy wzrost poziomu endorfin – co z kolei daje poczucie satysfakcji i szczęścia (Kociszewski, 2016).

Aktywność turystyczna jest definiowana jako zachowania człowieka, które prezentują się w jego czynnej postawie wobec turystyki (Berbeka, Makówka, Niemczyk, 2008). Seniorzy zazwyczaj mają dużo wolnego czasu i potrzebę jego spędzenia w grupie (z przyjaciółmi bądź rodziną). Turystyka może te potrzeby zaspokoić, ponieważ jest formą aktywności szczególnie polecaną osobom w wieku poprodukcyjnym. Zdaniem Śniadek i Zajadacz (2010) wpływ turystyki i rekreacji na dobrostan fizyczny i emocjonalny człowieka jest określany jednoznacznie jako pozytywny. Autorki wskazują też, że aktywność fizyczna oraz uprawianie turystyki skutecznie przeciwdziałają wielu chorobom i pozwalają utrzymać dobry stan zdrowia. Ponadto aktywność taka wywiera dobry wpływ na stan psychiczny człowieka, powodując zadowolenie (z realizacji celów i osiągnięć), okazję do spotkań towarzyskich (socjalizacja) oraz odmianę codzienności (odreagowanie).

W wielu krajach Europy Zachodniej seniorzy są jedną z najbardziej aktywnych grup społecznych w zakresie turystyki. Jak pokazują badania Zsarnockiego, Davida, Mukayeva i Baiburieva (2016), przedstawiciele starszych pokoleń w Europie dysponują znacznymi dochodami, które mogą wydać lub chętnie przeznaczają na podróże turystyczne. Typową grupą takich osób jest pokolenie tzw. powojennego wyżu, opisywane w literaturze przedmiotu jako *baby boomers* – urodzonych między końcem lat 40. a połową lat 60. XX w. Określenie to dotyczy również polskich seniorów, wychowujących się w latach powojennych, którzy z jednej strony dzielili sukcesy ekonomiczne z mieszkańcami Europy Zachodniej, z drugiej zaś ograniczenia i niepowodzenia z mieszkańcami Europy Wschodniej (Pędich, 2001). Nie jest to jednak grupa całkiem tożsama z generacją zachodnioeuropejską, ale – jak zauważa Śniadek (2007) – ma z nią wiele wspólnego, np. stosunek do sprawności i urody, poziom wykształcenia czy chęć podróżowania.

Z wymienionych względów zagadnienie aktywności turystycznej seniorów jest przedmiotem licznych dyskusji i badań naukowych: ekonomii (m.in. Mossakowska, Więcek, Błędowski, 2012; Warwas, Wieczorek, 2018), geografii (m.in. Holzer, 2003; Kurek, 2001, 2008), socjologii (m.in. Balcerzak-Paradowska, 2004; Błędowski, 2012; Halik, 2002), psychologii (m.in. Blazer, 2006; Miller, 2009) czy nauk medycznych (m.in. Bień, 1996; Burton, 2012; Wojszel, 2009). Temat ten jest podejmowany również coraz częściej przez autorów zajmujących

się turystyką (m.in. Głabiński, 2020; Grzelak-Kostulska, 2012; Kowalczyk-Anioł, 2013; Sawińska, 2014).

Obszerne rozważania dotyczące pojęcia aktywności turystycznej przeprowadził Alejsiak (2012), który stwierdził, że w literaturze istnieje wiele sposobów pojmowania tego terminu i brak w tym zakresie jednoznaczności. Jego zdaniem można wyróżnić dwa sposoby rozumienia tego pojęcia: szerokie i wąskie. W pierwszym „odnosi się do ogółu zachowań ludzi związanych z uczestnictwem w różnych formach turystyki, natomiast w drugim termin ten dotyczy osób, które w danym momencie uczestniczą lub uczestniczyły w ruchu turystycznym” (Alejsiak, 2012, s. 25–26). Można zatem przyjąć za autorem, że wąskie pojmowanie tego terminu odnosi się do poziomu, struktury i dynamiki uczestnictwa w ruchu turystycznym, m.in. jednostek lub określonych grup społecznych – i taką też definicję przyjęto w niniejszych rozważaniach.

3. ŹRÓDŁA DANYCH I METODY BADAŃ

Podstawowym materiałem źródłowym artykułu były dane dotyczące aktywności turystycznej seniorów, które uzyskano w wyniku badań ankietowych przeprowadzonych w czerwcu i lipcu 2020 r. Dobór próby był celowy – ankiety skierowano do osób powyżej 55. roku życia, zamieszkałych na terenie Kielc, zrzeszonych głównie w klubach seniora, co przy panujących wówczas warunkach epidemicznych pozwoliło na zgromadzenie materiału badawczego. Wykorzystano wywiady kwestionariuszowe, realizowane bezpośrednio przez ankietera w miejscowości zamieszkania respondenta. Zebrano 371 ankiet, z czego 367 (z kompletem odpowiedzi) poddano dalszej analizie.

Formularz ankiety zawierał metryczkę oraz siedem pytań. Większość z nich (71%) była zamknięta, z możliwością dodania własnej odpowiedzi, pozostałe (29%) wymagały wyrażenia własnej, krótkiej opinii. Dane uzyskane w wyniku badań miały charakter ilościowy. W pytaniach zamkniętych zastosowano skalę nominalną i porządkową, co na użytek niniejszego tekstu pozwoliło określić częstość wybieranych odpowiedzi (w procentach). Pytania odnosiły się do aktywności turystycznej seniorów w ostatnich pięciu latach

(2015–2019). Wybór lat był nieprzypadkowy, dotyczył bowiem okresu przed nastaniem pandemii COVID-19, która spowodowała ogromne szkody na rynku usług turystycznych (Mendoza, Reinoso, 2020).

Dodatkowym materiałem źródłowym były informacje publikowane przez Eurostat oraz Główny Urząd Statystyczny (GUS), dostępne w Banku Danych Lokalnych (2020), takie jak: prognozy dotyczące struktury demograficznej ludności i starzenia się społeczeństw w perspektywie najbliższych kilkudziesięciu lat, ludność według grup wiekowych (powyżej 55 lat) i płci w Kielcach w 2020 r., ludność według ekonomicznych grup wieku w 2020 r., współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi w 2020 r. itp. W opracowaniu zastosowano także analizę korelacji i regresji do zbadania zależności między wiekiem, wykształceniem, sytuacją materialną oraz kondycją zdrowotną a aktywnością turystyczną osób starszych.

4. SENIORZY W KIELCACH

Według danych na koniec 2020 r. w Kielcach mieszkało 193 415 osób (102 950 kobiet i 90 465 mężczyzn), z czego liczba ludności w wieku poprodukcyjnym wynosiła 51 859 osób: 34 767 kobiet oraz 17 092 mężczyzn. To stanowiło ponad ¼ ludności miasta ogółem (26,8%). Dla porównania wskaźnik ten w polskich miastach (ogółem) wyniósł mniej – 24,5%. Warto zwrócić uwagę na wysoki stopień feminizacji w tym przedziale wiekowym wśród mieszkańców Kielc – liczba mężczyzn w wieku poprodukcyjnym stanowiła jedynie połowę liczby kobiet. Według danych GUS-u liczba ludności w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym w Kielcach w 2020 r. wyniosła 46,9, zaś współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi – 35,7 (Bank Danych Lokalnych GUS, 2020).

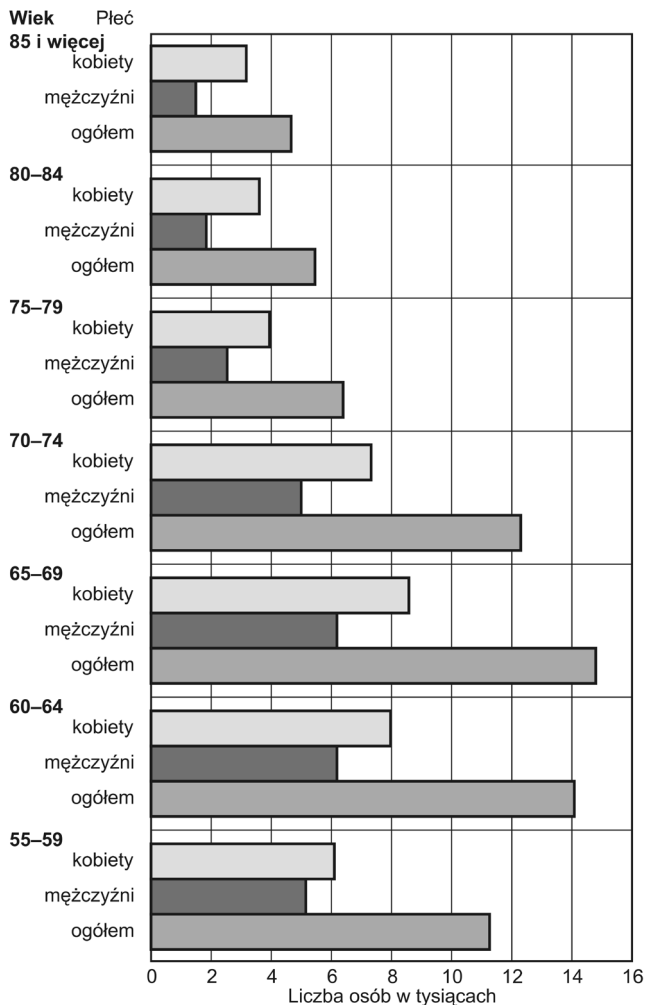
Przyjmując dolną granicę wieku – 55 lat, czyli tę w prezentowanych badaniach, można stwierdzić, że liczba seniorów stanowiła 35,8% ludności miasta, tj. prawie 10% więcej niż osób w wieku poprodukcyjnym (69 325 osób: 40 862 kobiet i 28 463 mężczyzn).

Analizując liczebność poszczególnych grup wiekowych powyżej 55. roku życia według płci (tabela 1, rysunek 1), zauważono wyraźnie zaznaczający się wyż

Tabela 1. Seniorzy według grup wiekowych (powyżej 55 lat) i płci w Kielcach w 2020 r.

Osoby		Grupa wiekowa							Razem
		55–59	60–64	65–69	70–74	75–79	80–84	85 i więcej	
Płeć	ogółem	11 288	14 145	14 821	12 313	6 522	5 482	4 754	69 325
	mężczyźni	5 193	6 178	6 197	4 967	2 552	1 867	1 509	28 463
	kobiety	6 095	7 967	8 624	7 346	3 970	3 615	3 245	40 862

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS (2020).

Rysunek 1. Ludność według grup wiekowych (powyżej 55 lat) i płci w Kielcach w 2020 r.

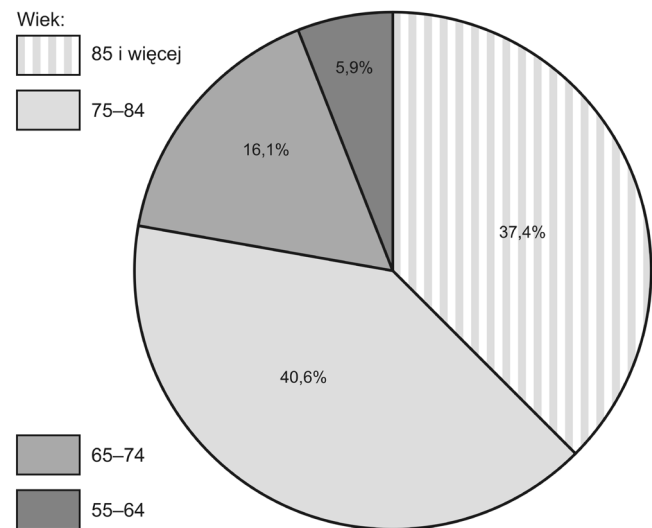
Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS (2020)

kompensacyjny pokolenia *baby boomers*. Charakteryzował się on mniejszą liczbą osób w wieku 55–59 lat niż w trzech kolejnych grupach wiekowych oraz, co jest ogólnie obserwowaną tendencją, przewagą liczebną kobiet nad mężczyznami, która zwiększała się w kolejnych przedziałach.

Jeszcze dokładniejsza obserwacja tego zjawiska pokazuje, że w 2020 r. na terenie Kielc wśród seniorów (powyżej 55. roku życia) największy odsetek stanowiły osoby w wieku 65–69 lat (21,4%), następnie preseniorzy – w wieku 60–64 lata (20,4%) oraz osoby w wieku 70–74 lata (17,8%), w wieku powyżej 85 lat było 6,9% mieszkańców. Podobną tendencję zaobserwowano w przypadku liczby kobiet w wieku senioralnym i było to odpowiednio: 21,1% (65–69 lat), 19,5% (60–64 lata), 18,0% (70–74 lata). Nieco inaczej przedstawiała się sytuacja mężczyzn – największą grupę również stanowili seniorzy w wieku 65–69 lat (21,8%) oraz preseniorzy w wieku 60–64 lata (21,7%), ale trzecią pod względem liczebności była grupa preseniorów w wieku 55–59 lat (18,2%).

5. CHARAKTERYSTYKA BADANEJ GRUPY

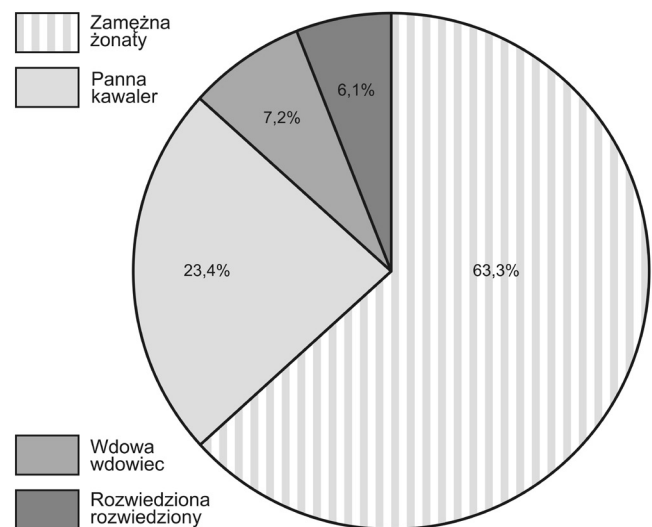
Wśród respondentów przeważały kobiety, które stanowiły 57% ankietowanej zbiorowości. Średnia wieku respondentów wyniosła 69 lat. Najwięcej badanych było w wieku 65–74 lata (40,6%), następnie 55–64 lata (37,4%), dalej 75–84 lata (16,1%), a najmniej liczną grupą były osoby w wieku powyżej 85. roku życia (5,9%) (rysunek 2).

Rysunek 2. Wiek respondentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

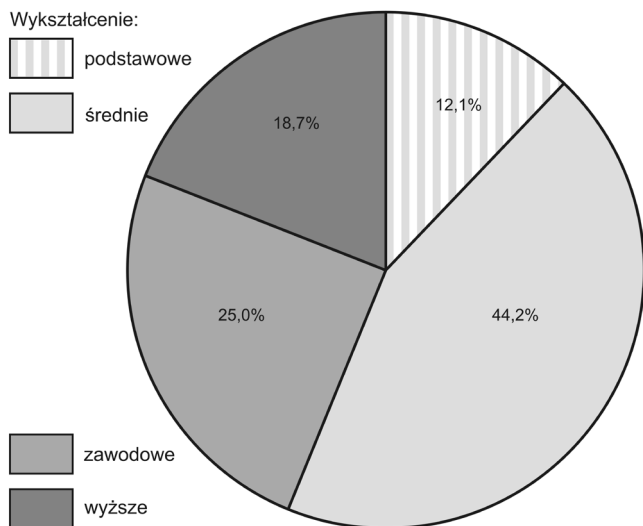
Większość ankietowanych stanowiły osoby będące w związku cywilnym (rysunek 3) – 63,3% badanych. Następną grupę tworzyły osoby owdowiałe (23,4%), osoby stanu wolnego stanowiły 7,2%, a niewiele mniej odsetek – osoby rozwiedzione (6,1%).

Rysunek 3. Stan cywilny respondentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

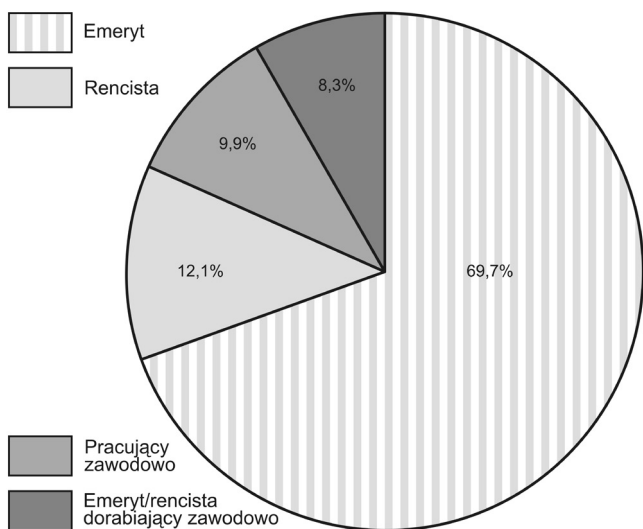
W badanej próbie dominowali respondenci z wykształceniem średnim (44,2%), ¼ ankietowanych miała wykształcenie zawodowe. Nieco mniej, bo 18,7% – wykształcenie wyższe. Pozostałe 12,1% osób miało wykształcenie podstawowe (rysunek 4).

Rysunek 4. Wykształcenie respondentów
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

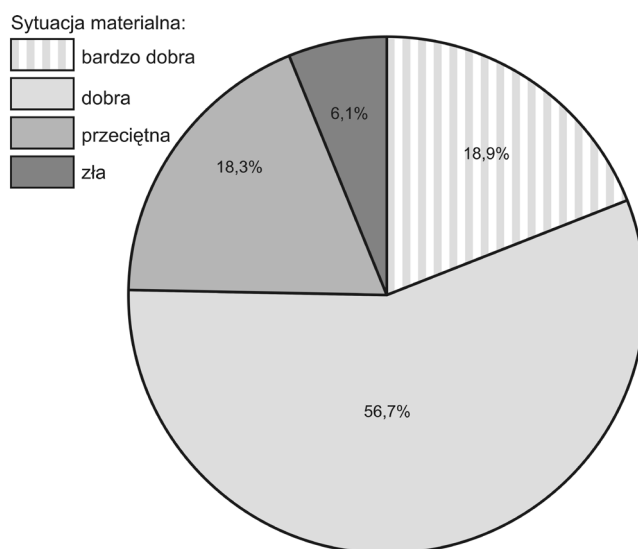
Pod względem aktywności zawodowej największą grupę stanowili emeryci (69,7%) (rysunek 5). Następne miejsce zajęli renciści (12,1%), kolejne – seniorzy, którzy pracują zawodowo (9,9%), zaś najmniej liczną grupę stanowiły osoby starsze – dorabiające zawodowo emeryci lub renciści (8,3%).

Dość często podejmowanie aktywności turystycznej wiąże się z określonym statusem materialnym

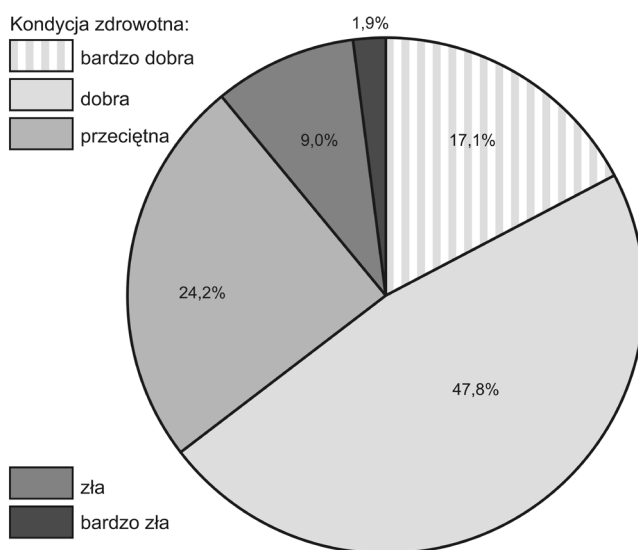

Rysunek 5. Struktura zawodowa respondentów
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

uczestników. Ten subiektywny czynnik jest ważny podczas planowania wyjazdów. W związku z tym zapytano respondentów, jak oceniają swoją sytuację materialną (rysunek 6). Ponad połowa seniorów określiła ją jako dobrą (56,7%), a zdecydowanie mniejsza część badanych jako bardzo dobrą (18,9%) lub przeciętną (18,3%). Natomiast tylko niewielka grupa opisała stan swojego budżetu jako zły (6,1%). Co ciekawe, nikt z badanych nie odpowiedział, że jego kondycja finansowa jest bardzo zła. W związku z tak wysokimi ocenami sytuacji materialnej przez większość seniorów można wnioskować, że mają oni odpowiednie zaplecze finansowe do podejmowania wyjazdów turystycznych. Należy jednak pamiętać, że jest to ocena subiektywna i dotyczy okresu przed wybuchem pandemii COVID-19.

Rysunek 6. Sytuacja materialna respondentów
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

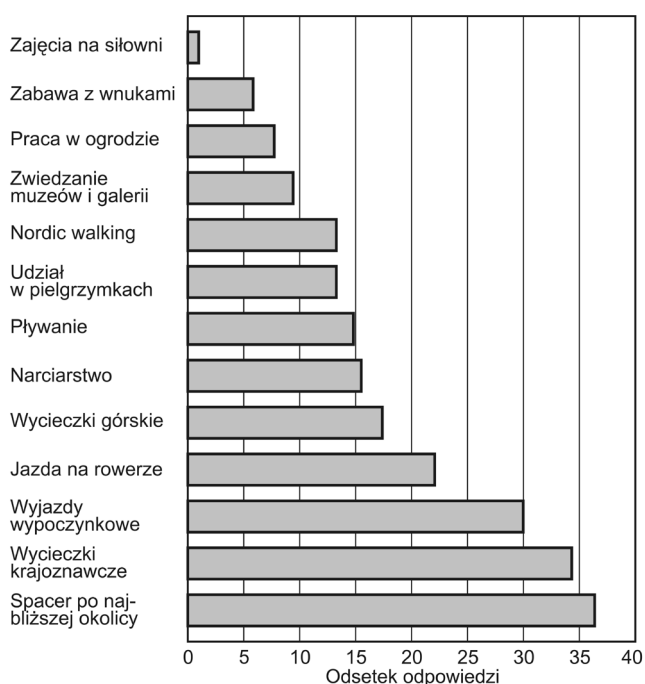

Rysunek 7. Kondycja zdrowotna respondentów
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Istotną z punktu widzenia uprawiania turystyki senioralnej jest także informacja dotycząca stanu zdrowia osób starszych. Prawie połowa badanych oceniła swoją kondycję zdrowotną jako dobrą (47,8%), 17,1% jako bardzo dobrą, ¼ zaś jako przeciętną (24,2%). Optymizmem napawa fakt, że tylko 10,9% seniorów ocenia ją jako złą i bardzo złą (rysunek 7, zob. s. 161). Należy jednak pamiętać, że seniorzy zrzeszeni w klubach postrzegani są jako najbardziej aktywni w swojej kategorii wiekowej. Według deklarowanych odpowiedzi posiadają oni odpowiednie warunki do uprawiania turystyki. Jest to znaczące, ponieważ za główne przyczyny, które hamują rozwój turystyki senioralnej, uznaje się właśnie zły stan zdrowia osób starszych.

6. AKTYWNOŚĆ TURYSTYCZNA KIELECKICH SENIORÓW

Wśród preferowanych w latach 2015–2019 form aktywnego wypoczynku (możliwość zaznaczenia maksymalnie trzech odpowiedzi) najwięcej osób wybrało spacer po najbliższej okolicy (36,4% ogółu wskazań), a niewiele mniej także wycieczki krajoznawcze (34,3%) (rysunek 8). Takich odpowiedzi udzielali najczęściej respondenci z wykształceniem średnim, o dobrej kondycji zdrowotnej. Wielu zwolenników miały także wycieczki o charakterze wypoczynkowo-zdrowotnym (30,0% – sanatoria, zakłady lecznicze itp.). Tu z kolei dominowały osoby samotne o dobrej i przeciętnej

Rysunek 8. Preferowane formy czynnego wypoczynku kieleckich seniorów w latach 2015–2019

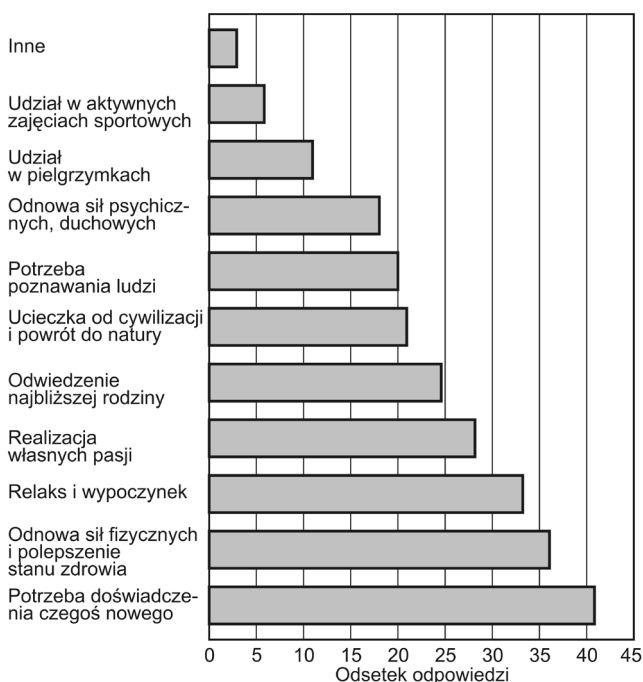
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

kondycji zdrowotnej. Podobne zachowania prezentowali mieszkańcy m.in. Poznania, Łodzi i Warszawy – tam ankietowane osoby starsze również skupiły się na celu wypoczynkowym i krajoznawczym (Kociszewski, 2016). Do form aktywnego wypoczynku seniorzy zaliczyli także jazdę na rowerze (22,1%), wycieczki górskie (17,4%), narciarstwo (15,5%) i pływanie (14,8%). Deklarowali je preseniorzy oraz osoby w wieku 65–74 lata, co bezpośrednio było związane z ich kondycją zdrowotną. Wśród badanych 13,3% wskazało udział w pielgrzymkach, a 13,2% uprawianie nordic walkingu, które staje się coraz popularniejsze u osób w podeszłym wieku. Najrzadziej zaznaczaną odpowiedzią było „zwiedzanie muzeów i galerii” (9,4%). Seniorzy mogli wpisać również własne, preferowane formy aktywnego wypoczynku – i tak 24 osoby wpisały pracę w ogrodzie (7,7%), 16 osób podało zabawę z wnukami (5,9%), a 4 – udział w zajęciach na siłowni (1%).

Respondenci zapytani o motywy podejmowania aktywności turystycznej (można było zaznaczyć maksymalnie trzy) najczęściej wskazywali chęć doświadczenia czegoś nowego (40,7% ogółu odpowiedzi) (rysunek 9) – były to głównie osoby posiadające średnie wykształcenie i dobrą sytuację finansową. Na drugim miejscu znalazła się odnowa sił fizycznych i polepszenie stanu zdrowia (36,1%), a w dalszej kolejności relaks i wypoczynek (33,2%) – w grupie ankietowanych, którzy wybrali te odpowiedzi, dominowały osoby w wieku 65–74 lata. Wpisuje się to „w szerszy nurt potrzeby nadrobienia czasu straconego we wcześniejszych fazach życia, za jakie uważa się okres codziennej rutyny funkcjonowania między domem a miejscem pracy” (Oleśniewicz, Widawski, 2015, s. 21). Codziennosc w życiu seniorów często zmienia swój rytm i różni się od tej, do której byli przyzwyczajeni. Obowiązki domowe nie obejmują już troski o dzieci, a problemy zawodowe zostają zminimalizowane bądź przestają istnieć. Wyniki analizy potwierdzają, że badani seniorzy postrzegają ten etap swojego życia jako szansę na gromadzenie nowych doświadczeń i zadbanie o siebie. Dlatego też następną w kolejności pojawiającą się odpowiedzią była realizacja własnych pasji (28,2%) i poświęcenie czasu swoim zainteresowaniom, którą statystycznie najczęściej wybierały osoby samotne z wyższym wykształceniem. Stąd wniosek, że osoby starsze coraz częściej są aktywne, otwarte i ciekawe świata – realizują swoje pasje i hobby nie tylko indywidualnie, ale również zbiorowo w klubach, stowarzyszeniach czy uniwersytetach (Landsberg i in., 2012). Podobnie z badań Oleśniewicza i Widawskiego (2015) wynika, że uprawianie turystyki przez seniorów wiąże się z dbaniem o odpowiedni poziom aktywności fizycznej, chęci doświadczenia czegoś nowego i realizacji pasji.

Do dalszych motywów wybieranych przez respondentów należały: odwiedzenie najbliższej rodziny (wskazane niemal przez ¼ badanych – 24,7%), ucieczka

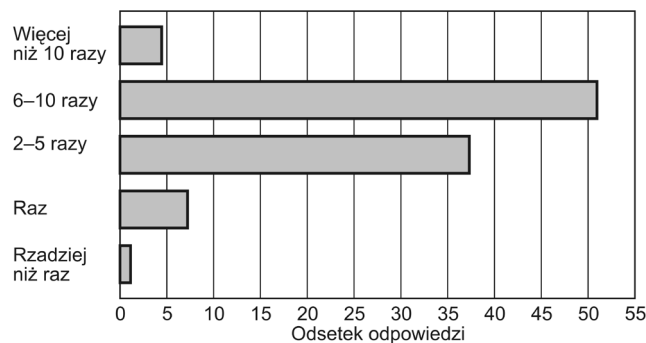
od cywilizacji i powrót do natury (21%) i – co ciekawe – zaznaczona przez prawie tyle samo osób potrzeba poznania innych ludzi (20%). Odnowa sił psychicznych, duchowych, w tym wyłamanie się z izolacji dnia codziennego, została wybrana przez 18,1% badanych. Wśród innych, własnych odpowiedzi ankietowani najczęściej wpisywali udział w pielgrzymkach, który podało 11% seniorów, oraz uczestnictwo w aktywnych zajęciach sportowych – 6%.

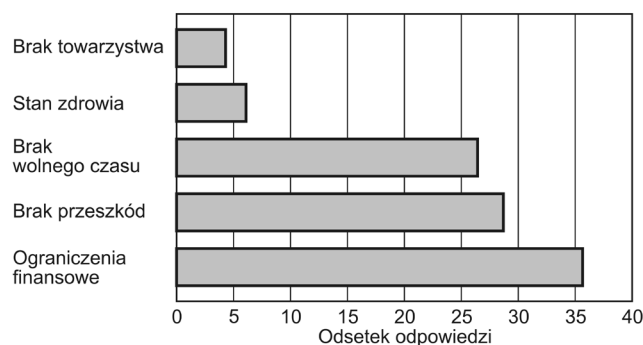
Rysunek 9. Motywy podejmowania aktywności turystycznej przez kieleckich seniorów w latach 2015–2019
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Uwzględniając zaprezentowane dane, warto przyrzeć się specyficie aktywności turystycznej deklarowanej przez badaną grupę seniorów. Zdecydowana większość podejmowała wspomnianą aktywność dosyć często – ponad połowa respondentów zadeklarowała, że było to średnio od 6 do 10 razy (50,6%) w ciągu roku, 37,1%, że od 2 do 5 razy (seniorzy mieli się odnieść do średniej z ostatnich pięciu lat, czyli z czasów sprzed pandemii) (rysunek 10), a 4,2% odpowiedziało, że było to więcej niż 10 razy w ciągu roku, co oznacza, że dla 91,9% badanych seniorów aktywność turystyczna stanowiła istotną część wolnego czasu. Nie częściej niż raz w roku wspomniana aktywność zajmowała czas 7% badanych, zaś dla 1,1% – rzadziej niż raz w roku. Dało się zauważyć, że aktywność podejmują głównie preseniorzy i młodszy seniorzy o dobrej kondycji zdrowotnej i finansowej.

Rozważając czynniki ograniczające uczestnictwo w turystyce w grupie senioralnej, należy podkreślić, że najczęściej (ponad 1/3 respondentów) wskazywano zasoby

Rysunek 10. Częstotliwość podejmowania aktywności turystycznej przez kieleckich seniorów (średnio w ciągu roku w odniesieniu do lat 2015–2019)
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

Rysunek 11. Czynniki ograniczające uczestnictwo w turystyce wśród respondentów w latach 2015–2019
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych

finansowe (35,3%) (rysunek 11), mimo że wcześniej ponad połowa badanych oceniła swoją sytuację materialną jako dobrą. Odpowiedź ta sugeruje, że na turystykę chcieliby wydawać więcej, niż mogą sobie pozwolić w ramach budżetu, którym dysponują. W literaturze przedmiotu względy finansowe są jedną z najczęściej wskazywanych barier udziału osób starszych w turystyce (Grzelak-Kostulska, 2012; Parzych, Gotowski, 2016).

Seniorzy, którzy stwierdzili, że nie istnieją żadne przeszkody utrudniające im praktykowanie turystyki, stanowili 28,4%. Taką odpowiedź najczęściej wybierali respondenci w wieku 55–64 lata, posiadający wykształcenie średnie i wyższe, oraz osoby, które oceniły swoją sytuację materialną i zdrowotną jako bardzo dobrą. Z brakiem wolnego czasu borykało się 26,2% badanych, co na pozór może zaskakiwać. Jednak uwzględniając model rodziny wielopokoleniowej funkcjonujący w polskim społeczeństwie, w którym w wychowaniu dzieci często uczestniczą także dziadkowie, oraz relatywnie wysoką aktywność zawodową badanej grupy, liczba tych wskazań staje się zrozumiała (Oleśniewicz, Widawski, 2015). Kolejnymi przeszkodami zadeklarowanymi przez seniorów były stan zdrowia (6%) oraz brak towarzystwa (4,1%), wskazywany najczęściej przez osoby samotne (owdowiałe bądź rozwiedzione).

7. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że aktywność turystyczna zajmuje istotną część wolnego czasu kieleckich seniorów. Pomimo różnych motywacji turystycznych, są one jasno sprecyzowane, a ich rozpoznanie może stanowić dobre tło dla adekwatnego przygotowania oferty turystycznej. Oznacza to konieczność nie tylko dostosowania już istniejących usług do potrzeb tej grupy konsumentów, lecz również ich dywersyfikacji czy wprowadzania innowacji produktowych (Sawińska, 2014).

Najczęściej wybieranymi formami czynnego odpoczynku wśród kieleckich seniorów w latach 2015–2019 były wyjazdy krajoznawcze i wypoczynkowe – można się zatem spodziewać znacznego wzrostu tej formy aktywności turystycznej, gdy znikną wszelkie obostrzenia sanitarne związane z podróżowaniem. Ważne, by obok trendów zachodzących w sferze demografii mieć na uwadze również zmiany w preferowanym przez seniorów stylu życia – promowanie zdrowego, aktywnego i proekologicznego podejścia oraz coraz większą świadomość znaczenia turystyki i rekreacji dla poprawy jakości ich życia. Jak podają Śniadek i Zajadacz (2014), najlepiej rozpoznany jest wpływ turystyki i rekreacji na dobrostan fizyczny i emocjonalny jednostki, w tym szczególnie na zdrowie fizyczne i psychiczne, a określanie jakości życia przez pryzmat zdrowia człowieka jest jednym z częściej stosowanych podejść w literaturze. Aktywność fizyczna stanowi kluczowy i integralny składnik zdrowego stylu życia, bez niej niemożliwa jest jakakolwiek koncepcja zdrowia – jego utrzymania czy też pomnażania (Pośluszny, Lapina, 2011).

Respondenci deklarują, że chcieliby przeznaczać więcej, niż mogli do tej pory, środków finansowych na turystykę i rekreację. Ponadto preseniorzy oraz osoby w wieku do 75 lat dobrze i bardzo dobrze oceniają zarówno swoją kondycję zdrowotną, jak i sytuację finansową. Sądzić zatem można, że w nadchodzących dekadach staną się ważnym segmentem wzrostu dla rynku turystycznego, który po okresie pandemii COVID-19 będzie się odradzał. Współczesne trendy w stylu życia seniorów i preseniorów dotyczą nie tylko turystyki, ale i zmiany sposobu spędzania wolnego czasu w miejscu zamieszkania. Identyfikacja tych zmian może i powinna przyczynić się do wprowadzenia innowacyjnych rozwiązań w sposobie kształtowania nowej, popandemicznej polityki turystycznej, rekreacyjnej i społecznej. Mając na uwadze fakt, że starzenie się społeczeństwa wpływa również na zmianę struktury oferowanych usług turystycznych i rekreacyjnych, w przyszłości należy dążyć do pobudzenia działań podmiotów gospodarczych, by świadczyły usługi adresowane do osób starszych (seniorów i preseniorów) (Sawińska, 2014). Aktywne społeczeństwo w znacznym stopniu ma szansę zmniejszyć wskaźnik obciążenia systemu

zabezpieczenia społecznego państwa, a to z kolei może skutkować zmniejszeniem wydatków na ochronę zdrowia fizycznego, psychicznego i społecznego seniorów i tym samym wpłynąć na poprawę mocno nadszarpniętej kondycji finansowej całego kraju (Ossowski, Taraszkiewicz, Formella, 2012).

Co więcej, przedstawiona analiza wykazała zależności między wiekiem, wykształceniem, sytuacją materialną czy kondycją zdrowotną a aktywnością turystyczną osób starszych. W dodatku dowiodła, że jest ona w dzisiejszych czasach dla seniorów bardzo ważnym elementem stylu życia, który obala mit biednego, polskiego seniora. Przykład badanej populacji pozwala na stwierdzenie, że istnieje spora grupa seniorów zamożnych, stosunkowo młodych, będących w niezłej kondycji zdrowotnej. Pomimo iż większość z nich nie lubi tłoku i hałasu, czasem jest nieufna i czuje się niepewnie (np. ze względu na brak znajomości języków obcych), to wielu ma świadomość, ile lat aktywnego życia im pozostało i wobec tego chce podróżować.

Starość jawi się jako negatywne zjawisko, a polityka senioralna niewątpliwie jest wyzwaniem XXI w. (Niewiadomska, Sobolewska-Poniedziałek, 2015). Jednak osoby starsze to także ogromny potencjał i szansa rozwoju tzw. srebrnej gospodarki (*silver economy*), w której to właśnie seniorzy będą odgrywać najważniejszą rolę. Dlatego tak istotne wydają się być analizy dotyczące aktywności turystycznej seniorów, które powinny zmierzać do wskazania zmian zachowań turystycznych zarówno w czasie pandemii COVID-19, jak i w okresie po jej ustaniu. Poznanie oczekiwań seniorów pozwoli również na wykorzystanie potencjału analizowanej grupy wiekowej w silnie dotkniętym pandemią sektorze turystycznym.

BIBLIOGRAFIA

- Alcaide Casado, J.C. (2005). ¿Donde esta el marketing para mayores? *Marketing + Ventas*, 205, 46–57.
- Alejsiak, W. (2012). *Determinanty i zróżnicowanie społeczne aktywności turystycznej*. Kraków: AWF.
- Balcerzak-Paradowska, B. (2004). *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków. Przemiany, zagrożenia, potrzeba badań*. Warszawa: IPiSS.
- Balderas-Cejudo, M.A., Rivera-Hernandez, O., Patterson, I. (2016). The strategic impact of country of origin on senior tourism demand: The need to balance global and local strategies. *Journal of Population Ageing*, 9 (4), 345–373. <https://doi.org/10.1007/s12062-016-9146-2>
- Bank Danych Lokalnych GUS (2020). Pobrane z: <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start> (28.10.2021).
- Berbeka, J., Makówka, M., Niemczyk, A. (2008). *Podstawy ekonomii i organizacji czasu wolnego*. Kraków: Wydawnictwo UE w Krakowie.
- Bień, B. (1996). *Wpływ pozaontogenetycznych uwarunkowań starzenia na zdrowotną i psychosocjalną sytuację ludzi starych: 15-letnie przekrojowo-sekwencyjne badania kohortowe ludzi starych w Białymstoku*. Białystok: Akademia Medyczna.

- Blazer, D.G. (2006). Successful aging. *American Journal of Geriatric Psychiatry*, 14, 2–5. <https://doi.org/10.1097/01.JGP.0000195222.93655.d1>
- Bloom, D.E., Canning, D., Fink, G. (2011). Implications of population ageing for economic growth. *Oxford Review of Economic Policy*, 26 (4), 583–612. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grq038>
- Błędowski, P. (2012). Starzenie się jako problem społeczny. Perspektywy demograficznego starzenia się ludności Polski do roku 2035. W: M. Mossakowska, A. Więcek, P. Błędowski (red.), *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce* (s. 11–27). Poznań: Termedia Wydawnictwo Medyczne.
- Börsch-Supan, A. (2006). Global ageing: What is at stake? *Ageing Horizons*, 4, 3–5.
- Burton, E. (2012). Streets ahead? The role of the built environment in healthy ageing. *Perspectives in Public Health*, 132, 161–172. <https://doi.org/10.1177/1757913912449570>
- Crampton, A. (2009). Global aging: Emerging challenges. *The Pardee Papers*, 6, 1–39.
- Feldstein, M.S. (2006). *The effects of the ageing European population on economic growth and budgets: Implications for immigration and other policies*. Pobrane z: <https://www.ntaccounts.org/doc/repository/FM2006.pdf> (14.02.2021).
- Głąbiński, Z. (2020). *Czynniki wpływające na aktywność turystyczną polskich seniorów w świetle opinii słuchaczy uniwersytetów trzeciego wieku*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Górna, J. (2015). Preferencje i aktywność turystyczna Polaków w wieku 50+. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, 14 (1), 153–166. <https://doi.org/10.16926/kf.2015.14.11>
- Grzelak-Kostulska, E. (2012). Wybrane problemy turystyki uzdrowiskowej w Polsce. W: J. Łuczak, M. Szczepańska, S. Bronowicki (red.), *Wybrane aspekty aktywności turystycznej i rekreacyjnej* (s. 209–228). Poznań: Wielkopolska Wyższa Szkoła Turystyki i Zarządzania w Poznaniu.
- Halik, J. (red.) (2002). *Starzy ludzie w Polsce. Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społeczeństwa*. Warszawa: ISP.
- Holzer, J.Z. (2003). *Demografia*. Warszawa: PWE.
- Hossain A., Bailey, G., Lubulwa, M. (2003). *Characteristics and travel patterns of older Australians: Impact of population ageing on tourism*. International Conference on Population Ageing and Health: Modelling our Future, Canberra, Australia, 8–12 December.
- Hung, K., Petrick, J.F. (2009). How do we get baby boomers and future seniors on motor coaches? *Tourism Analysis*, 14 (5), 665–675. <https://doi.org/10.3727/108354209x12597959359338>
- Januszewska, M. (2017). Rozwój turystyki seniorów jako konsekwencja zmian starości demograficznej. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu / Research Papers of Wrocław University of Economics*, 473, 257–264. <https://doi.org/10.15611/pn.2017.473.23>
- Klonowicz, S. (1986). Starzenie się ludności. W: F.W. Sawicka, B. Maryańska, E. Stańczuk (red.), *Encyklopedia seniora* (s. 35–56). Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Kociszewski, P. (2016). Turystyka seniorów jako istotny czynnik aktywizacji osób starszych. *Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula*, 46 (1), 217–237.
- Kowalczyk-Anioł, J. (2013). Różnice pokoleniowe w turystyce polskich seniorów – *baby boomers versus* pokolenie przedwojenne. W: R. Pawlusiński (red.), *Współczesne uwarunkowania i problemy rozwoju turystyki* (s. 135–147). Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński.
- Kurek, S. (2001). Wybrane metody i kierunki badania starzenia się ludności w świetle literatury problemu. *Studia Demograficzne*, 1 (139), 97–113.
- Kurek, S. (2008). *Typologia starzenia się ludności Polski w ujęciu przestrzennym*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Landsberg, P., Poprawski, M., Kieliszewski, P., Męcarski, M., Gojlik, A., Kuchta, J., Brodniewicz M. (2012). *Po co seniorom kultura? Badania kulturalnych aktywności osób starszych*. Pobrane z: https://www.academia.edu/2494034/Po_co_seniorom_kultura_Badania_kulturalnych_aktywnosci_osob_starszych_Raport (1.12.2021).
- Long, N. (1998). Broken down by age and sex – exploring the ways we approach the elderly consumer. *International Journal of the Market Research*, 40 (2), 73–92. <https://doi.org/10.1177/147078539804000205>
- Łobodzińska, A. (2016). Starzejące się społeczeństwo wyzwaniem dla zrównoważonego rozwoju. *Prace Geograficzne*, 144, 127–142. <https://doi.org/10.4467/20833113PG.16.007.5132>
- McMorrow, K., Roeger, W. (2004). *The economic and financial market consequences of global ageing*. Berlin, Heidelberg: Springer.
- Mendoza, A.G., Reinoso, N. (2020). Estudio de pérdidas y estrategias de reactivación para el sector turístico por crisis sanitaria COVID-19 en el destino Manta (Ecuador). *Revista Internacional de Turismo, Empresa y Territorio*, 4 (1), 79–103. <https://doi.org/10.21071/riturem.v4i1.12743>
- Miller, C.A. (2009). *Nursing for wellness in older adults*. Philadelphia: Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams & Wilkins.
- Mossakowska, M., Więcek, A., Błędowski, P. (2012). *Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce*. Poznań: Wydawnictwo Medyczne Termedia.
- Niewiadomska, A., Sobolewska-Poniedziałek, E. (2015). Srebrna gospodarka – nowy paradygmat rozwoju starzejącej się Europy. *Ekonomia XXI Wieku / Economics of the 21st Century*, 3 (7), 65–81. <https://doi.org/10.15611/e21.2015.3.04>
- Nieżgoda, A., Jerzyk, E. (2013). Seniorzy w przyszłości na przykładzie rynku turystycznego. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu*, 32, 475–489.
- Nowicka, A. (2008). *Wybrane problemy osób starszych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Oleśniewicz, P., Widawski, K. (2015). Motywy podejmowania aktywności turystycznej przez osoby starsze ze Stowarzyszenia Promocji Sportu FAN. *Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu*, 51, 15–24.
- Ossowski, Z., Taraszkiewicz, T., Formella, M. (2012). Aktywność turystyczna seniorów szansą na rozwój turystyki w Polsce. *Ekonomiczne Problemy Usług*, 82, 295–306.
- Parzych, K., Gotowski, R. (2016). Determinanty aktywności turystycznej osób starszych w Polsce na tle innych krajów europejskich. *Journal of Education, Health and Sport*, 6 (10), 680–698. <https://doi.org/10.5281/zenodo.222763>
- Pasik, M. (2005). Wyznaczniki jakości życia u osób w wieku emerytalnym. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Psychologica*, 9, 65–76.
- Patterson, I. (2006). *Growing older: Tourism and leisure behaviour of older adults*. Trowbridge: Cromwell Press.
- Pędich, W. (2001). Wkraczanie kohort seniorów w XXI wiek. W: W. Pędich (red.), *Seniorzy w społeczeństwach Europy XXI wieku* (s. 47–61). Białystok: Stowarzyszenie Wolontariatu Międzypokoleniowego w Białymstoku.
- Population structure and ageing* (2021). Pobrane z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing (28.10.2021).
- Posłuszny, M., Lapina, S. (2011). Zapobieganie starzeniu przez rekreację. *Studia Periegetica*, 6, 9–16.
- Poterba, J.M. (2004). Impact of population aging on financial markets in developed countries. *Economic Review. Federal Reserve Bank of Kansas City*, 89 (4), 43–50.

- Rynkowska, D. (2016). Rola i znaczenie aktywności społecznej seniorów. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio I: Philosophy and Sociology*, 61 (2), 91–101. <http://doi.org/10.17951/i.2016.41.2.91>
- Sawińska, A. (2014). Seniorzy i preseniorzy jako perspektywiczny podmiot rynku turystycznego i rekreacyjnego. *Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu*, 46, 171–177.
- Smith, C., Jenner, P. (1997). The seniors travel market. *Travel and Tourism Analyst*, 5, 43–62.
- Śniadek, J. (2006). Age of seniors – a challenge for tourism and leisure industry. W: W. Lipiński, P. Krutki (red.), *Studies in Physical Culture in Poland* (s. 103–106). Poznań: Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu.
- Śniadek, J. (2007). Konsumpcja turystyczna polskich seniorów na tle globalnych tendencji w turystyce. *Gerontologia Polska*, 15 (1–2), 21–30.
- Śniadek, J., Zajadacz, A. (2010). Senior citizens and their leisure activity: Understanding leisure behaviour of elderly people in Poland. *Studies in Physical Culture and Tourism*, 17 (2), 193–204.
- Trzaskowska-Dmoch, A. (2017). Uwarunkowania turystyki seniorów w Polsce. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 18 (9/3), 303–320.
- Ustawa z dnia 11 maja 2012 r. o zmianie ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych oraz niektórych innych ustaw. Dz.U. 2012, poz. 637.
- Walker, M.C. (2004). *Marketing to seniors*. Bloomington: 1st Books Library.
- Warwas, I., Wieczorek, I. (2018). Srebrna gospodarka – idea i najlepsze praktyki samorządu terytorialnego w Polsce [Age management as a part of silver economy – the best practices from local government in Poland]. *Ekonomika i Organizacja Przedsiębiorstwa*, 7, 43–54.
- Wojszel, Z.B. (2009). Geriatryczne zespoły niesprawności i usługi opiekuńcze w późnej starości. *Analiza wielowymiarowa na przykładzie wybranych środowisk województwa podlaskiego*. Białystok: TransHumana.
- Zawadka, J. (2019). The importance and popularity of tourism among older people in Poland. *Przedsiębiorczość i Zarządzanie*, 20 (2), 347–358.
- Zsarnoczky, M., David, L., Mukayev, Z., Baiburiev, R. (2016). Silver tourism in the European Union. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 18 (2), 224–232.

Artykuł wpłynął:

20 września 2021

Zaakceptowano do druku:

25 października 2021